

MAGYAR NYELVŐR

136. ÉVF.

*

2012. OKTÓBER–DECEMBER

*

4. SZÁM

Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat

Az Anyanyelvápolók Szövetségének és az MTA Nyelvtudományi Intézetének
közös konferenciája

2012. január 21.

Megnyitó

Tisztelt Jelenlevők, kedves Vendégeink!

Tisztelettel és őszinte örömmel köszöntöm mindazokat, akik elfogadták egyrészt a Nyelvtudományi Intézet, másrészt az Anyanyelvápolók Szövetsége igazgatójának, illetve elnökének meghívását, és akár előadással vagy hozzászólással, akár csupán érdeklődőként részt vesznek ezen a mai, a meghívóban jelzett, 10-től 13 óráig terjedő időben tartandó konferencián. Az intézetnek és szövetségünknek már volt egy ehhez hasonló közös rendezvénye, nyolc évvel ezelőtt, amikor az Édes Anyanyelvünk folyóirat megalapításának negyedszázados évfordulója volt az ünnepi ülés indítéka. Akkor Kiefer Ferenc akadémikus nyitotta meg az emlékülést, és méltatta elismerő szavakkal mind magát az 1979 tavaszán megjelent lapot, mind pedig annak akkor már nem élő alapítóját, Lőrincze Lajost, aki – Kiefer megfogalmazása szerint – „Népszerűség, szakszerűség, korszerűség – e hármas jegyében indította útjára a folyóiratot”.

Ennek a mostani tudományos ülésnek nincs ilyen évfordulás alapja, de oka, indítéka természetesen ennek is van. Ez pedig nem más, mint az, hogy szövetségünknek az idén már 91. évében járó, de még napjainkban is fiatalos energiával dolgozó elnökségi tagja, sőt társelnöke, Bencédy József még tavaly nyáron fölvetette, hogy jó lenne, ha többévi szünet után ismét rendeznénk a Nyelvtudományi Intézettel közösen egy olyan konferenciát, amilyen az az évekkel ezelőtti volt, és amely közelebb hozná egymáshoz a nyelvet más-más szempontból vizsgáló és ennek megfelelően ahhoz más-más irányból közelítő, de így vagy úgy a nyelvvel mégis hivatásszerűen foglalkozó szakembereket. Hogy ez hasznos és szükséges dolog, az nem kétséges – az akkor elhangzott előadásoknak is éppen ez volt az egyik legfontosabb tanulságuk –, de azt sem hallgathatjuk el, hogy ez a kölcsönös közeledés még nem történt meg vagy nem valósult meg a kívánatos mértékben, és éppen ezért itt az ideje, hogy ismét tegyünk lépéseket az említett cél elérése érdekében.

Nos, amikor Bencédy József fölvetette javaslatát, azonnal éreztük, hogy ezt meg kell fogadnunk, és annak értelmében cselekednünk is kell. Szövetségünknek egy kis küldöttsége – benne főtitkárunk, Maróti István és maga a javaslattevő, Bencédy József, aki egyébként már azon a korábbi konferencián is tartott előadást – felkereste a Nyelvtudományi Intézet igazgatóját, és megtudakolta, hogy az intézet vezetői és munkatársai támogatnák-e egy közös konferencia megrendezésének a tervét. Én is köztük lettem volna, csak hogy sajnos éppen akkor egy kórházban töltöttem napjaimat egy műtét szenvedő alanyaként. De már másnap értesültem róla, hogy a konferencia megrendezésének gondolatát az intézet nem veti el, sőt hasznosnak tartja, és ezért, amint hazatérhettem, és a számítógép elé ülhettem, írásba is foglaltam a javaslatot, mindjárt egy-két nevet is megemlítve és időpontokat is ajánlva. Egy-két napon belül választ is kaptam Kenesei István professzortól, mégpedig kedvező választ, és ezután további levélváltások útján, valamint többek, leginkább Bencédy József, Heltainé Nagy Erzsébet és Maróti István közreműködésével össze is állt a konferencia programja. Mi időpontul eredetileg inkább a novemberet céloztuk meg, mivel a Nemzeti Erőforrás Minisztérium illetékeseivel való többszöri tárgyalás eredményeként sikerült elérnünk, hogy 2011-től kezdve november 13-a minden évben a magyar nyelv napja legyen, és ehhez a naphoz nagyon illett volna a tervezett konferencia. Ám kiderült, hogy ez az út nem járható, mert egyrészt az intézetnek novemberben már amúgy is van egy nagyon fontos rendezvénye, a Nagyszótár két újabb kötetének ünnepélyes bemutatása, másrészt pedig a magyar nyelv napjának törvénybe iktatása, illetve az erről szóló határozat elfogadásának a napja is sokáig bizonytalan volt, ezért végül is egy későbbi, már ideai időpont mellett döntöttünk. Ha már nem sikerült a konferenciát a magyar nyelv napján vagy annak környékén megrendezni, szinte tálcán kínálkozott ez az új időpont, január 21-e. A nyelvészek, mégpedig valamennyien, tehát mind általában a nyelv, illetve a nyelvek vizsgálati, kutatói, mind pedig anyanyelvünk bűvárai, ápolói ezzel a konferenciával köszöntik és ülik meg a nyelv másik nagy ünnepét, a holnapi ünnepet, a magyar kultúra napját. Sok sikert kívánok hozzá mindnyájuknak!

Grétsy László
professor emeritus
ELTE BTK

Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat

A konferenciánk címébe emelt szavak mindegyike kulcsszói nyomatékú, még az *és* kötőszó is. Természetesen a magyar szótártörténetben is két-, illetőleg többnyelvű szójegyzékek, glosszák, vocabulariumok előzték meg az egynyelvűeket. A *szótár* szót sem használták a 18. század közepéig; „azokat a munkákat, amelyeket ma így határoznánk meg, *neves könyv*nek, *szók lajstrom*ának vagy *szókat magyarázó könyv*nek, még gyakrabban *lexikon*nak vagy *dikcionárium*nak hívták” (Bartók István 2011: 311). A magyar címszavú, magyar értelmezésű egynyelvű szótáraknak az első tervei, tervezetei és mintái a felvilágosodás korában és a reformkorban születtek meg, elsősorban műszókönyvek és tájszógyűjtemények, táj-

Nos, amikor Bencédy József fölvetette javaslatát, azonnal éreztük, hogy ezt meg kell fogadnunk, és annak értelmében cselekednünk is kell. Szövetségünknek egy kis küldöttsége – benne főtitkárunk, Maróti István és maga a javaslattevő, Bencédy József, aki egyébként már azon a korábbi konferencián is tartott előadást – felkereste a Nyelvtudományi Intézet igazgatóját, és megtudakolta, hogy az intézet vezetői és munkatársai támogatnák-e egy közös konferencia megrendezésének a tervét. Én is köztük lettem volna, csak hogy sajnos éppen akkor egy kórházban töltöttem napjaimat egy műtét szenvedő alanyaként. De már másnap értesültem róla, hogy a konferencia megrendezésének gondolatát az intézet nem veti el, sőt hasznosnak tartja, és ezért, amint hazatérhettem, és a számítógép elé ülhettem, írásba is foglaltam a javaslatot, mindjárt egy-két nevet is megemlítve és időpontokat is ajánlva. Egy-két napon belül választ is kaptam Kenesei István professzortól, mégpedig kedvező választ, és ezután további levélváltások útján, valamint többek, leginkább Bencédy József, Heltainé Nagy Erzsébet és Maróti István közreműködésével össze is állt a konferencia programja. Mi időpontul eredetileg inkább a novemberet céloztuk meg, mivel a Nemzeti Erőforrás Minisztérium illetékeseivel való többszöri tárgyalás eredményeként sikerült elérnünk, hogy 2011-től kezdve november 13-a minden évben a magyar nyelv napja legyen, és ehhez a naphoz nagyon illett volna a tervezett konferencia. Ám kiderült, hogy ez az út nem járható, mert egyrészt az intézetnek novemberben már amúgy is van egy nagyon fontos rendezvénye, a Nagyszótár két újabb kötetének ünnepélyes bemutatása, másrészt pedig a magyar nyelv napjának törvénybe iktatása, illetve az erről szóló határozat elfogadásának a napja is sokáig bizonytalan volt, ezért végül is egy későbbi, már ideai időpont mellett döntöttünk. Ha már nem sikerült a konferenciát a magyar nyelv napján vagy annak környékén megrendezni, szinte tálcán kínálkozott ez az új időpont, január 21-e. A nyelvészek, mégpedig valamennyien, tehát mind általában a nyelv, illetve a nyelvek vizsgálati, kutatói, mind pedig anyanyelvünk bűvárai, ápolói ezzel a konferenciával köszöntik és ülik meg a nyelv másik nagy ünnepét, a holnapi ünnepet, a magyar kultúra napját. Sok sikert kívánok hozzá mindnyájuknak!

Grétsy László
professor emeritus
ELTE BTK

Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat

A konferenciánk címébe emelt szavak mindegyike kulcsszói nyomatékú, még az *és* kötőszó is. Természetesen a magyar szótártörténetben is két-, illetőleg többnyelvű szójegyzékek, glosszák, vocabulariumok előzték meg az egynyelvűeket. A *szótár* szót sem használták a 18. század közepéig; „azokat a munkákat, amelyeket ma így határoznánk meg, *neves könyv*nek, *szók lajstrom*ának vagy *szókat magyarázó könyv*nek, még gyakrabban *lexikon*nak vagy *dikcionárium*nak hívták” (Bartók István 2011: 311). A magyar címszavú, magyar értelmezésű egynyelvű szótáraknak az első tervei, tervezetei és mintái a felvilágosodás korában és a reformkorban születtek meg, elsősorban műszókönyvek és tájszógyűjtemények, táj-

szótárak formájában. Az 1838-ban megjelent, nevezetes Magyar tájszótár „tulajdonképpen »menetközben készült«: nem összefoglalás, hanem csak segédkönyv a készülő nagy szótár tájnyelvi anyagához” (Gáldi László 1957: 498). Ez a mindmáig viszonyítási alapnak tekintendő nagy szótári mű a Czuczor–Fogarasi-szótár, amely végül 1862 és 1874 között jelent meg hat kötetben. Az egynyelvű szótárakban az *értelmezés*, a jelentésjegyek hiánytalan számbavétele a fő jellegzetesség. Ahogy egyik új, Sárközi Mátyás szerkesztette értelmező szótárunknak szokatlan címe beszédesen, sőt szókimondóan érzékelteti: „Mit is jelent?” (Sárközi Mátyás 2005). A hiteles, a nyelvhasználatnak megfelelő és éppen ezért a hatékony, árnyalt nyelvhasználatban eligazító jelentésleírás, az értelmezés lett tehát az egynyelvű szótárakat alapvetően meghatározó vonás. A nyelvhasználaté, amelyről óhatatlanul eszembe jut Deme Lászlónak az a tételmondata, amelyet 1998 májusban hallhattam tőle a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságának az ülésén: „A nyelv művelés tulajdonképpen nem a nyelv művelése, hanem a nyelvhasználaté”.

Az egyetemi magyar nyelvtörténeti tankönyv a *Mikor változik a nyelv?* kérdésre így válaszol: „Amikor használják. A nyelv használatától független nyelvi változás természetes élő nyelvek esetében nincsen. A nyelvi változás használatköttöttsége egyszersmind azt is jelenti, hogy az élő nyelvek mindig változnak. Akkor is, ha érzékeljük a változásokat, akkor is, ha nem” (Kiss Jenő – Pusztai Ferenc 2003: 46). Tömörítve így is mondjuk: „A nyelvtörténet mindig történik.” S igen, a használatban, a közhasználatban, tehát nemcsak körülöttünk, nemcsak velünk, hanem – és nem utolsósorban – általunk.

A magyar nyelvtörténet jelenkori helyzetét markánsan kifejező jelenségek közül elsősorban kettő emelendő ki. Egyrészt a nyelvi változások fordulat erejű kibontakozása; másrészt a szótáriródalom megújulása mind a mennyiséget, mind a szótártípusokat tekintve. Az elsőről 2000-ben, amikor az Akadémia osztályai az évezredtől búcsúztak, már szoltam részletesebben. Most ebből idézek: „A XX. századi magyar nyelvi változások a század végére egységes képpé, tendenciát kirajzoló képpé álltak össze. Nem a rendszerváltás következtében, de a rendszerváltás óta nyilvánvalóbban. Ismeretes, hogy a magyar nyelvi egységesülés folyamatát alapvetően három tényező határozta meg: egyrészt az egyébként nem számottevő különbségeket mutató nyelvjárási tagoltság összecsiszolódása, összecsiszolása egy föléjük boltozódó nyelvváltozattal; másrészt a beszélt nyelvváltozat mellé az írott nyelvi változat kialakítása, megerősítése; s harmadrészt a latin apa- és államnyelv helyén a magyar anyanyelv államnyelvi státusának megteremtése. A XX. században viszont egyrészt a területi széttagolódás nyelvi jelei mutatkoznak a kisebbségi helyzetű magyarság nyelvhasználatában, illetőleg a szétrétegződésé, az elkülönülésé például a szaknyelvekben (még a rokon szakterületek között is); másrészt változóban van a beszélt nyelv és az írott nyelv viszonya: egyre inkább beszélt nyelvi ambíciójú az írott nyelv számos változatában; s harmadrészt közeledőben van, sőt egyre inkább jelen van az angol mint tudományos és köznyelvi közvetítő nyelv, mint világ-angol. Túlzás nélkül mondhatjuk:” és mondom most is, „a nyelvi egységesülés fő tényezői tekintetében változás, fordulat erejű változás tanúi és résztvevői vagyunk” (Pusztai Ferenc 2000: 386).

A köznyelvi értelmező szótárak körül mutatkoznak meg legvilágosabban az új problémák, az új kérdések és teendők. A szókészletli változásnak állandó folya-

mata a köznyelv felé való áramlás, illetve az onnan való kiszorulás. Napjainkban azonban úgy tűnik, mintha ez a kétirányú változás felgyorsult volna, mintha az odavezető és az onnan kivezető út egyaránt lerövidült volna. A nyilvánvalóan új szavak, kifejezések egy-kettőre közzsájon forognak, és ekként ugyanilyen tempóban szorítják (ha nem is ki, de) egyre kijebbe az eddig megszokottakat. Az ok eléggé nyilvánvaló: az informatikai, a rögzítő és közvetítő technikai eszközök látványos méretű és lenyűgöző hatékonyságú új (és folyamatosan korszerűsödő) generációi lerövidítették a nyelvi újítások elterjedésének idejét is, és nem mellékes körülményként kiterjesztették hatásának a sávját is. A lassú tempóban, gyűrűzően szétáradó, nyelvrétegből nyelvrétegre áthullámzó terjedés helyett – az idő korlátját ledöntve – a legtávolabbi földrajzi helyen és a különböző társadalmi helyzetben lévők is azonnal találkozhatnak, megismerkedhetnek egy-egy neologizmussal. Úgy is mondhatnánk, hogy a közhírré tétel, a köztudottá válás a közkeletűség látszatába öltözteti az újdonságokat.

A lexikográfus első döntését is meghatározza, mert megnehezíti ez a helyzet. Szakmai műhelyszavunkkal ezt úgy szoktuk megnevezni, hogy lefelől azt kell eldönteni, hogy „szótárérett”-e egy szó, egy jelentés, vagy még nem. Az ugyanis nem kétséges (legalábbis sokunk számára), hogy egy-egy szó, szóalak a létrejöttével többnyire még nem igazolja életrealitását. A nemleges döntésre mondok egy szándékosan nem szleng vagy durva adalékot. Tavaly Jókai Anna Veszprém megye napilapjában adott egy interjút. Az író a terveit tudakoló riporteri kérdésre így válaszolt: „ha nem mászkálnék *szerte-szana*, akkor dolgoznék. Szeretnék jövőre egy új regényt kiadni” (Napló 2011. április 23., 5). Pompás szó ez a *szerte-szana*, de címszónak nem ajánlanám. Még nem ajánlom. Adattáramba azonban felvettem, mert előtte az élet. Egy-egy szó meggyökerezésének, életrealitásának jó jelzése, ha hiányolják a szótárból. Karinthy Ferenc az 1960-as évek elején lelkes forgatója volt a végre megszületett hétkötes értelmező szótárnak. A Magyar Nemzetbe írt emlékezetes „Nyelvelés” című rovatában többször adta bizonyosságát értő szótárolvasásának. A *bakiról* például így kezdte írását: „Ez sincs még szótározva: így nevezik a színészek, ha valahol elvétik a darab szövegét, *bakinak*, *bakizásnak*, esetleg *bakarászásnak* is” (Karinthy 1964: 58). A *bakit* ’nyelvbottlás’ jelentéssel az Értelmező kéziszótár 1972-ben már felvette, a kézi-szótár új változata pedig 2003-ban a ’hiba, baklövés, ügyetlenség’ jelentésbővülést is dokumentálta. A *bakarász* nem bizonyult életrealónak. A *kuka* akkor még szótározatlan ’nagy, jól záródó, szabvány szemetesvödör’ jelentésére is felhívta Karinthy Ferenc a figyelmet, mondván: „így szokott ez lenni: az élő nyelv hamar túlnő a legjobb szótáron is” (i. h. 131). Bizony így volt, így van és így lesz.

Szótáraink törekednek arra, hogy minél árnyaltabban érzékeltessék a változási folyamatok folyamatjellegét. Mindenekelőtt a megfelelő minősítési rendszernek a kialakításával. A változatlanul megoldásra váró egyik probléma az, hogy csak a **köznyelvből kiszoruló** minősítései állíthatók világos fokozati rendbe. A kezdet a ritkává, ritkább használatúvá válás (*ritk*), azután az ingatag, kivesző helyzetű (*kiv*) következik, majd ha passzív helyzetűvé válik a szó vagy a jelentés, akkor elavult (*elav*) lesz, és végül egy régebbi nyelvallapotba tagozódik, mintegy annak lesz a maradványa (*rég*). A régebbi, az elavult, a kivesző szavak értelmező

szótári felvételét a régiesítő, archaizáló stíluszándék lehetővé teszi, sőt megköveteli. Az, hogy a másik irány, a **köznyelv felé haladók** minősítésében nem alakult ki egy hasonlóan feszes fokozati sorrend, az jól illusztrálható a *ritka* minősítéssel. Tudniillik nemcsak azért lehet ritka egy szó, mert ritkává vált, hanem azért is, mert **még** csak ritka. Lehet éppen úgy érvelni, hogy a köznyelvhez közeledés mértékét egyelőre közvetett, a mértéket egyértelműen meg nem nevező minősítésekkel érzékeltetjük. Például, ha azt jelöljük meg, hogy melyik szókészleti rétegből, nyelvváltozatból, tehát milyen irányból indult, azaz indulhat el a szó vagy a jelentés, mint egy szaknyelvi (*orvos*), nyelvjárási (*nép, táj*), gyermeknyelvi (*gyerm*) adat. Utalhat, de lehetséges, hogy nem a köznyelv felé tart, hanem onnan került a bizalmas, a gyermeknyelvi vagy akár a szaknyelvi nyelvváltozatba. Bizonyos, hogy e tekintetben is van még lexikográfiai teendőnk.

Gyakran felbukkanó nézet az, hogy a szótáríróknak a minősítésekben van a legnagyobb lehetőségük, sőt kaján vélekedések szerint kedvük is, az önkényeskedésre. Ez a probléma szorosan összefügg azzal, hogy bármilyen nyelvhasználati, nyelvművelési kérdésben lehetséges-e, lehet-e egyáltalán tudatosságról beszélni. Egyértelműbben mondván: lehet-e dönteni. Lehet-e dönteni a használatban és a használat minősítésében. Álláspontom szerint korrektebben jelöljük meg a vita tárgykörét, ha először is emlékeztetünk arra, hogy a nyelv történetében a **nyelvi tudatosság**nak is megvan a maga története. A változástörténete. Nyilvánvaló, hogy merőben másként értelmezendő ez a kérdés a magyar művelődés- és nyelvtörténet különböző szakaszaiban. Az azonban aligha tagadható, hogy az írás, az írott nyelv társadalmi, társadalomszervező szerepe, majd a társadalmi jelentőségű tényezővé vált ismeretközlés, oktatás, tudomány nyelvi meghatározottsága ösztönözte a nyelvhasználati tudatosságnak, következetességnek, esetenként a nagyfokú egyértelműségnek az igényét, sőt követelményét. Nehezebb lenne azt megmagyarázni, ha az írásfordulat forradalma nem hatott volna a nyelv beszélt változatára és a nyelvi tudatosságra. Egyébként pedig bárhogy gondolkodunk a tudatosság nyelvi szerepéről, mértékéről, jelenlétét a nyelvhasználat számos területén aligha tagadhatjuk. Ilyen főként a beszédzándék és e zándék érvényesítése. Megvallom, hogy a tudatosság sokszor vitatott kérdésében az álláspontom a szokásosnál is határozottabb. Az a véleményem ugyanis, hogy a tudatosság erősödni fog. Már csak azért is, mert aligha lehet egyik oldalról tagadni a tudatosság szerepét a nyelvhasználatban, másik oldalról pedig pártolni a nyelvi tervezés, a nyelvpolitika vagy a politikai korrektség elvét és gyakorlatát (vö. Pusztai Ferenc 2008). Hogy szótárainkról se feledkezsem meg, számomra bizony az is a nyelvi tudatosság kedvemre való mozzanata, ha valaki fellapoz egy szótárt; ő tudni akar valamit – a nyelvről, a nyelvhasználatról.

Közismert, hogy a Magyar értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent átdolgozott változata körül is a minősítésekről volt (sőt van) a legtöbb vita. Már 2003-ban megjelent Lanstyák Istvánnak a vitacikke a Magyar Nyelvőrben „A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában” (Lanstyák István 2003). Párjaként egyébként ugyanott az én álláspontom is. Ez a vita a szótár szerkesztése közben is zajlott már, sűrű szó- és levélváltásban. Ezúttal csak, a vitacikkben is kiemelten szerepelt részletre utalok. Az új változatú kéziszótár tudniillik megtartotta a „pongyola használatban” megjelölést. Erről vita volt, és akkori munkatársamnak

az a véleménye, hogy „meg lehetett volna szüntetni a nemstandard elemek nyílt megbélyegzését” (382) egy olyan *pongy* [= pongyola] minősítés (!) felvételével, amelynek „a kevésbé iskolázott beszélők nyelvváltozatához kötődő” jelentése lehetne (i. h.). Később pedig így fogalmaz: „a »pongyola«-ként jelölt szavak nyelviileg semmivel sem rosszabbak, mint a minősítés nélküli vagy más minősítésű szavak, csak más nyelvváltozathoz tartoznak” (383). Csak néhány észrevételre szorítkozom. 1. A kéziszótár nem tekinti minősítésnek a „pongyola használatban” formulát. Formailag sem, hiszen a minősítések mindig kurzív írásmódúak. A kéziszótár után négy évvel megjelent Értelmező szótár+ (Eöry Vilma 2007) sem él a „pongyola használatban” formulával, de a szócikkek végén többször találhatók nyelvhasználati tanácsok. Köztük olyanok is, amelyek pongyola használatra figyelmeztetnek. Például az *emberöltő* szócikkében így: „A kétféle jelentés eltérése gyakran zavart okoz”. De találkozunk alkalmi nyelvhasználatra utaló formulákkal is: „az igényes nyelvhasználatban [...] szokásos” (*egy¹ II.*), illetve „A magyarban [...] az állítmányi névszó elé a normaszzerű köznyelvi nyelvhasználatban nem tesszünk határozatlan névelőt” (*egy²*). 2. Nem állítjuk, nem fogadjuk el azt, hogy a pongyola használat egy meghatározható nyelvváltozatot határolna körül. Aligha képzelhető el az, hogy a mai tudományosan, szaknyelviileg korrekt *atomtömeg*, *molekulatömeg*, *tömegmérték* helyett hallható *atomsúly*, *molekulasúly*, *súlymérték* meg a *hibázik* helyett oly gyakran írt, mondott *hibát vét*, avagy a ’százalék’ jelentésben használt *százalékpont* meg az átvitt jelentésű *nehéz dió* ugyanazt a nyelvváltozatot képviselné. 3. Az új kéziszótár bizonyosságát adta annak, hogy a szavak nyílt, nyers megbélyegzését nem vállalja. Törölte ugyanis azt a csillagot, amelyet elődje akkor alkalmazott, ha ítélete szerint „a vele jelölt címszó [!], szókapcsolat, ill. jelentés(árnyalat) helytelen, kerülendő, ill. fölösleges”. 4. A most felvillantott tanulmányban a kéziszótárra és a mai nyelv művelésre, az úgynevezett „akadémiai és mozgalmi nyelv művelésre” (384) használt kemény, sőt megbélyegző szavak változatlanul nem visszhangtalanok számomra, de ezúttal is viszonzatlanok maradnak. Ahogy mondani szoktam: „A megértés nem azonos az egyetértéssel, csak a feltétele annak.” Higgadtan tudomásul veszem, hogy nemcsak az egyetértéstől, de még a megértéstől is távolabb vagyunk, mint az közös érdekünk lenne. Azaz lehetne.

A szleng szavak térhódítása a beszélt és (fontos mozzanatként) az írott nyelvben a szótárírástól is megfelelő válaszokat igényel. Az egyik válasz: szlengszótárak írása. Ez a válasz nem késlekedett: sok készült, és gyors ütemben. Értékelő jellemzésükkel most nem foglalkozhatom, csupán néhány lexikográfiai kérdésre hívom fel a figyelmet. A másik válasz: a *szleng* önálló minősítésként való használata. Magyarországon az Értelmező szótár+-ban jelent meg először 2007-ben szótári minősítésként. A szleng kategóriája kezdetben elég széles körökben szinte átnevezési problémaként jelentkezett, ezért csak határkérdésként értelmeződött. Az *argó*, a *durva*, a *trágár*, sőt egyesek szerint a pejoratívabb bizalmas réteg is esztől legyen *szleng*. Ennek részben az is érzékeltetője, hogy a szlengszótárakban több olyan szó bukkan fel, amelyek többnyire megtalálhatók a köznyelvi értelmező szótárakban. Például Kövecses Zoltán Magyar szlengszótárának mindkét (1998, 2009) kiadásában címszó a *csápol* ’a zene ritmusára feltartott karral integet’, a *hóhányó* ’szélhámosságra hajlamos, megbízhatatlan <személy>’ és a *kaja*. A ké-

ziszótárban 2003-ban a *csápol* és a *hóhányó* bizalmas, a *kaja* pedig bizalmas vagy tréfás. Az Értelmező szótár+-ban 2007-ben, amelyben van *szleng* minősítés mindhárom szó bizalmas. A *zaba* az Értelmező szótár+-ban is *szleng*, de a kézisztótárban vulgáris. További kérdés az, hogy a szlengszótárak kiegészítő minősítései miként illeszkednek, miként illeszkedjenek a köznyelvi szótárak hasonló minősítéseihez. Például a Magyar szlengszótárnak az „általánosan használt vagy ismert”, a „bizalmas stílusértékű”, a „gyermeknyelvi”, „kedveskedő”, „szépítő” stb. kategóriái.

Minden jel arra mutat, hogy a *szleng* minősítést be kell illeszteni a köznyelvi értelmező szótárak minősítéseihez a rendszerébe. A már ismert és a még fel nem ismert kérdések ellenére, helyesebben azok vizsgálata mellett nagy gonddal kellene a *szleng* szempontjából szembesíteni a szótárakat, műhelyszavunkkal mondva, az ilyen szempontú „keresztbe olvasásuk” sürgető teendő. Nem tagadom, hogy egy ideje az motoszkál a fejemben, hogy először egy mintaanyag alapján el kellene készíteni a szakmai nyilvánosság számára egy olyan „tükörszótárt”, amelyben a *szleng* minősítésű szavakat, jelentéseket szembesítenénk egymással és a köznyelvi, sőt más egynyelvű szótárainkkal is. Így nemcsak a szótárak különböző álláspontjáról kapnánk tárgyyszerűbb képet, hanem ennek az eleven, gyors szókészletbeli változásnak, átrendeződésnek a tényleges állapotáról, mozgásáról, határkérdéseiről is pontosabb információkat nyerhetnénk. Mert nem feledhetjük, hogy a nyelvben történik – a szemünk láttára – változás, a lexikográfia csak a tükröt tarthatja eléje.

A bevezetőben a jelenkori nyelvi, nyelvkörnyezeti változások mellett a **szó-*tárkiadások***ban örvendetesen megmutatkozó gyarapodást, változatosságot emeltem ki. Aligha kell (és ezúttal nem is lehet) részletesen példázni azt a tényt, hogy jó ideje valóban páratlan bőségben jelennek meg magyar egynyelvű szótárak, pontosabban ilyen szótárak is. Az értelmező, a szinonima-, az etimológiai, a névtani, az írói, a frazeológiai, a táj- és szakszótárak már-már folyamatosan újulnak meg. Ettől a tendenciától és nem utolsósorban a magyar nyelvben és a magyar nyelvi környezetben lezajlott és jelenleg is zajló változásoktól bizonyosan nem függetlenül új **szótártípusok** is kiformalódtak. Gondoljunk például az informatikai szakszótárakra, a diák-, a tanuló- és gyermekszótárakra, a katonai, a börtön- vagy az egyetemista *szleng*et is dokumentáló *szleng*szótárakra. A változás mértékére és a megújulási törekvésekre jellemző, hogy az egynyelvű szótártípus határa is egyre rugalmasabb, átjárhatóbb és főként az enciklopédikuság, a lexikontípus felé nyitottabb. Sok házi könyvtárban megtalálható a kilencvenes évek elején megjelent háromkötetes Magyar Larousse, amely a francia „kis Larousse” magyarításának és az 1972-ben megjelent Magyar értelmező kézisztótárnak az összeházasítása, a címszavak rendjében egy-egy közös szócikkbe illesztése. A későbbiekből a legismertebb példa a Corvina Kiadónál megjelenő, úgynevezett kulturális szótárak sorozata. Ezek a kötetek az amerikai angol, az angol, a francia, a japán, az olasz, az orosz nyelvre, kultúrára, életformára, történelemre jellemző szavakat foglalják össze lexikonra emlékeztető tömör értelmezésekkel. (A japán kötet – mintegy a típus határhelyzetét is érzékeltetve – „kulturális lexikon” címmel jelent meg.) Nem mellékes érdekesség, hogy Bart István összeállította a magyar címszavak kulturális szótárát is, méghozzá két kötetben: egy angol és egy német nyelvű értelmezésekkel megszerkesztett változatban. A kiválasztott címszóanyag a magyar

anyanyelvű olvasó számára is tanulságos, mert véleményre, állásfoglalásra készítet (vö. Pusztai Ferenc 2002: 54–5).

A szótárnak, a szótári formának a hatását, sőt vonzását jól érzékelhetően mutatja az, hogy irodalmi szövegtípusként is megjelent a magyarban. Temesi Ferenc nagy hatása, Por című regénye (Budapest, 1986, A–K és 1987, L–ZS) az első kötet fülszövege szerint „írói szótár formájú regény”. Az olvasók tudják, hogy ezúttal a lexikográfiai kritériumoknak megfelelő írói szótárról nem beszélhetünk. Pontosabb a második kötetet ajánló megfogalmazás: „az író most a századelőtől »címszavazza« tovább a Porlódon átsüvíítő történelmet”. A mű szótári jellegét mindenestre erősíti, hogy a folyamatos szöveget tagoló címszavak szoros betűrendet követnek, például – kiszakítva – *pedagógia, példamutató, pénz, per* (264–8). Azóta egyébként megjelent (Tolnai Ottót követve) egy szócikkbe rendezett kislexikon is, amely Várnagy Ildikó gyerekkori emlékeit örökíti meg (*Magyar Szemle* 2011. február: 93–104).

Nádasdy Ádám „A szavakon innen és túl” című remek esszéjében (2009) a szóról ezt írja: „A nagyon kicsit meg a nagyon nagyot nehezebben látjuk, ahhoz már elemző gondolkodás, sőt eszköztár kell. A nyelvben – úgy látszik – a szó ez a »velünk egyméretű« elem: az a nagyságú létező, amit emberi »szemmel« (persze inkább füllel) a legjobban befoghatónak érzünk. A szó kisebb részeit már nehezebb megragadni: tanítani, gyakorolni kell, hogy valaki [például] a szótagolást, az alakelemeket megtanulja” (37). A szónak ezt a hangsúlyos szerepét egyszerűen, de világosan példázza az, hogy számos esetben egy-egy szó jelöli emlékeztetően vagy kifejezően, rávezetően a bővebb tartalmat. Például a kulcsszó, a tárgyszó, a jelszó, a vezérszó, a hívószó jelölő szerepében rokonítható a szócikkek címszavaival.

A szavakon túli kapcsolatoknak is van, és ugyancsak gyarapodóban van a szótártípusa. A szólások, közmondások közismert sorozatai, valamint a közhelyszótárak mellett megjelent a leggyakoribb vonzatoknak és szókapcsolatoknak a szótára Magyar igei szerkezetek címmel (Sass Bálint – Váradi Tamás – Pajzs Júlia – Kiss Margit 2010). A szótárakhoz már évtizedekkel ezelőtt társult – mondjuk így – szóelemiszótárként A magyar nyelv szóvégmutato szótára (Papp Ferenc 1969) és a Magyar ragozási szótár (Elekfi László 1994), legújabban pedig a magyar nyelv képzőváltozatait bemutató Magyar képzőszótár (Janurik Tamás 2009).

Tisztelt Kongresszus! A magyar nyelv nagyszótáráról hamarosan a legilletékeesebb, Ittész Nóra főszerkesztő fog szólni. Éppen ezért csak egy olyan összefüggésre utalok – személyes nyomatékkal –, amely választott témámnak mindkét részét érinti, tehát a jelenkori nyelvi és a mai szótári változásokat is. Közismert, hogy irodalmi életünkben az írás és a fordítás mellett markánsan jelen van egy **átírásnak** nevezhető, mostanában egyre elevenebb tevékenység is. Már 1980-ban a Magyar Nyelvben vitába szálltam azzal a szemlélettel és gyakorlattal, amely arra a balvélekedésre, hogy „a mai irodalom, a mai költészet érthetetlen, a régi irodalom meg olvashatatlan” (Pusztai Ferenc 1980: 301) részben, tudniillik csak a régiséget illetően úgy válaszol, hogy az üdvözítő megoldás az átírás, „a megkérgesedett nyelvezet, a vetemedett mondatok, a szüette szavak műemléki állagmenetése [...] hogy a regény [az idézett vitában A falu jegyzője] olyan kifejezőerővel ábrázolja világát, mintha a szerző a magyar nyelv mai stilisztikai fejlettségének

birtokában írta volna meg vagy százharminc éve” (301–2). Az idézet logikai rövidzárlatával nem törődve és az ellenérvek részletezése helyett csak néhány kérdést villantok fel. A mai stilisztikai „fejlettségnek”, választéknak melyikéhez igazítsuk az „olvashatóvá tételt”? Gyaluljuk le, simítsuk ki az egykori szókészleti rétegeket, vagy a mai rétegvizonyokat vetítsük vissza Eötvös József korába? Miként rajzoljuk át az irodalom és a nyelvtörténet topográfiáját: például miként érzékelte az olvasóval, a tanítványokkal Eötvös József, Jókai Mór, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond különbségét és az egymáshoz való viszonyukat? És így tovább. Az átírási példák szaporodnak. A versekben még nem, színpadon azonban a verses, versritmusú művekben nagy arányban, már-már természetesen.

Az idézett keserű példára és a kínzó kérdésekre megvalósulóban van egy szótári válasz. A magyar nyelv nagyszótára hatalmas adattárával a 18. század végétől a 20. század elejéig íveli át irodalom- és nyelvtörténetünknek ezt a meghatározóan fontos, máig közvetlenül ható szakaszát. A kulcsmozzanat az, hogy **átíveli**. Átíveli, mert lenyűgözően gazdag, átírás nélküli (!) példaanyagával hidat épít, nemzedékenként példákkal fekteti le (ha a források lehetővé teszik) az utat a két pillér, 1772 és 2000 között. Az elkészült A és B kezdőbetűs kötetekkel immár közforgalomba helyezett az út egy sávja, egy máris oda-vissza járható sávja.

SZAKIRODALOM

- Bart István 1998. *Angol–magyar kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Bart István: 2000. *Amerikai–magyar kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest
- Bartók István: 2011. szótár In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon XI*. Balassi Kiadó, Budapest, 311–3.
- Dévai Mária–Papp Éva 1994. *Magyar Larousse Enciklopédia* 1–3. Libraire Larousse–Akadémiai Kiadó, Párizs–Budapest.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Eöry Vilma (szerk). 2007. *Értelmező szótár+*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Gáldi László 1957. *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Janurik Tamás 2009. *Magyar képzőszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jókai Anna 2011. *Napló* 2011. április 23., 5.
- Karinthy Ferenc 1964. Nyelvelés. *Magyar Nemzet* 1964. 58.
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 1998, 2009. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2003. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127: 370–88.
- Nádasdy Ádám 2009. A szavakon innen és túl. *Pannonhalmi Szemle* 3: 36–45.
- Nszt. = Ittész Nóra (szerk.) 2006, 2011. *A magyar nyelv nagyszótára*. I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Papp Ferenc 1969. *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc 1980. Anyanyelvünk és az irodalomtanítás. *Magyar Nyelv* 76: 299–303.
- Pusztai Ferenc 2000. A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai *Magyar Nyelv* 96: 385–91.
- Pusztai Ferenc 2002. Szótárhasználat és szótári kultúra. *MNyTK*. 216. sz. 54–5.
- Pusztai Ferenc 2008. A jelenlévő nyelvi múlt. In: Hanti Krisztina–Pécsi Gyöngyi (szerk.) *„De sosem mondta: most már elég”*. Ünnepi kötet Vasy Géza 65. születésnapjára. Ráció Kiadó, Budapest, 294–300.
- Sárközi Máttyás 2005. *Mit is jelent?* Osiris Kiadó, Budapest.

Sass Bálint–Váradi Tamás–Pajzs Júlia–Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek*. Tinta Kiadó, Budapest.
 Temesi Ferenc 1986, 1987. *Por* I–II. Magvető Kiadó, Budapest.

Pusztai Ferenc
 ny. egyetemi docens
 ELTE BTK

SUMMARY

Pusztai, Ferenc

Monolingual dictionaries and language use

Striking changes of word stock that are observable in present-day Hungarian language use raise a number of issues for lexicography. On the one hand, the problem of inclusion in dictionaries has become more emphatic since the number of items moving towards the standard and that of items moving away from it are both on the increase. On the other hand, the range and system of lexical labels or categories has to be adjusted to fit those ongoing changes. The extent and character of changes are clearly shown by new types of dictionaries.

Keywords: lexical changes, lexical labels, types of dictionaries, history of dictionary making, slang

Az előadáshoz kapcsolódó korreferátumok

Korreferátum

az Egy nyelvű szótáraink és a nyelvhasználat című előadáshoz

1. Két témáról kívánok röviden szólni. Az első így írható körül: a nyelvtörténet fontossága egy nyelvű szótárak szerkesztésében. Először a nyelvtörténet mibenlétéről lesz szó.

A nyelvtörténet – mint ismeretes – a nyelvnek időbeli egymásutánban bekövetkező alakulása. A nyelvtörténet tudománya pedig a nyelv rendszerének, egyes elemeinek a keletkezésével és alakulásával foglalkozik. Benkő Loránd a Kiss Jenő készítette interjúban négy fázisban jelölte meg a feladatát:

- a) anyagfeltárás,
- b) a nyelvtények összefüggésének vizsgálata,
- c) a változás okainak megállapítása
- d) és az értékelés (Kiss–Hajdú 2003: 433–4).

Ez persze a „nagy” kutatásra vonatkozik. A szótárirónak ebből elsősorban a szókincs történetére vonatkozókat kell ismernie, ámátor még hasznosabb, ha maga is részt vett ilyen kutatásban.

Sajnos – mint nagyon tapasztaljuk – a nyelvtörténet visszaszorult. Az újabb nyelvészeti irányok – a nálunk most bontakozó kognitív nyelvészet is – szinte kikiktatta a kutatásból. Nagyon lecsökkent az egyetemen is az ilyen órák száma, így hallgatóink alig tudnak valamit nyelvünk múltjáról.

Sass Bálint–Váradi Tamás–Pajzs Júlia–Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek*. Tinta Kiadó, Budapest.
 Temesi Ferenc 1986, 1987. *Por* I–II. Magvető Kiadó, Budapest.

Pusztai Ferenc
 ny. egyetemi docens
 ELTE BTK

SUMMARY

Pusztai, Ferenc

Monolingual dictionaries and language use

Striking changes of word stock that are observable in present-day Hungarian language use raise a number of issues for lexicography. On the one hand, the problem of inclusion in dictionaries has become more emphatic since the number of items moving towards the standard and that of items moving away from it are both on the increase. On the other hand, the range and system of lexical labels or categories has to be adjusted to fit those ongoing changes. The extent and character of changes are clearly shown by new types of dictionaries.

Keywords: lexical changes, lexical labels, types of dictionaries, history of dictionary making, slang

Az előadáshoz kapcsolódó korreferátumok

Korreferátum

az Egy nyelvű szótáraink és a nyelvhasználat című előadáshoz

1. Két témáról kívánok röviden szólni. Az első így írható körül: a nyelvtörténet fontossága egy nyelvű szótárak szerkesztésében. Először a nyelvtörténet mibenlétéről lesz szó.

A nyelvtörténet – mint ismeretes – a nyelvnek időbeli egymásutánban bekövetkező alakulása. A nyelvtörténet tudománya pedig a nyelv rendszerének, egyes elemeinek a keletkezésével és alakulásával foglalkozik. Benkő Loránd a Kiss Jenő készítette interjúban négy fázisban jelölte meg a feladatát:

- a) anyagfeltárás,
- b) a nyelvtények összefüggésének vizsgálata,
- c) a változás okainak megállapítása
- d) és az értékelés (Kiss–Hajdú 2003: 433–4).

Ez persze a „nagy” kutatásra vonatkozik. A szótárirónak ebből elsősorban a szókincs történetére vonatkozókat kell ismernie, ámátor még hasznosabb, ha maga is részt vett ilyen kutatásban.

Sajnos – mint nagyon tapasztaljuk – a nyelvtörténet visszaszorult. Az újabb nyelvészeti irányok – a nálunk most bontakozó kognitív nyelvészet is – szinte kikiktatta a kutatásból. Nagyon lecsökkent az egyetemen is az ilyen órák száma, így hallgatóink alig tudnak valamit nyelvünk múltjáról.

A nyelvtörténet virágkora az újgrammatikus iskola révén nálunk csaknem száz évig, 1870 tájától az 1970 körüli időkig tartott. Ekkoriban a nyelvtudomány egyenlő volt a nyelvtörténettel. Egyébként megalapozta – mindenekelőtt Simonyi Zsigmond és iskolája munkássága révén – a történeti hangtant, a szókinestörténetet, a történeti alaktant és a (történeti) dialektológiát. Simonyi persze kivételesen már a jelentéstant is művelte.

En Bárczi Géza tanítványa vagyok, a nyelvtörténet bővületében nőtem fel, nagyon megtanultuk nyelvünk történeti alakulását (például szemináriumon úgy „játszottunk”, hogy meg kellett próbálni megállapítani a szobában található valamennyi bútor, tárgy nevének az eredetét). Emlékszem továbbá, hogy a hatvanas évek vége felé az ELTE magyar nyelvészeti tanszékei által rendezett vitán – amelynek középpontjában a leíró nyelvtan állt – bizony az ELTE tanárai a nyelvtörténet széles körű oktatása mellett foglaltak állást, szemben a Nyelvtudományi Intézettel, amely a leíró nyelvtan mellett történelmi nézőpontját tartotta fenn. H. Molnár Ilona és Juhász József ugyanis akkoriban jött haza a Szovjetunióból, ahol korábban is (Scserba révén) és akkor már ismét a mai nyelv vizsgálata állt a középpontban. Aztán az elmúlt évekig – véleményem szerint – jó egyensúly alakult ki a kétfajta rendszerrel vizsgált nyelvtudományban és nyelvészeti oktatásban.

2. Ezúttal természetesen nem a szavak etimológiájára gondolok, hanem sokkal inkább arra, mennyire szükséges a nyelvtörténeti háttér a szavak jelentésének, jelentésárnyalatainak, stílus- és egyéb minősítéseinek a megállapításához. Lássunk néhány példát a nyelv egyes részterületeiről.

a) Hangalak

1. Éksz.² *csoda, csuda* (kissé nép)
Pátriában, Kisújszálláson csak *u*-val mondják a szót és minden származékát. Mennyivel világosabb mindez, ha tudjuk, hogy az eredeti forma (a szlávból való átvételkor) *u*-val hangzott, és úgynevezett nyíltabbá válással alakult *o*-vá.
2. Éksz.² *csepp, csöpp*
Nincs semmilyen minősítés. Pedig a Tiszántúl jelentős része nagyon *e*-ző (l. Pázmány, Kölcsey, Kazinczy stb. nyelvét és az irodalmi nyelv kialakulására gyakorolt hatását). Magam például sohasem mondok, írok (a sztenderdben is elfogadott) *föl, fölött, söpör, vödör* stb. formákat. Ilyenformán nekünk a *csöpp* változat legalábbis választékos. Az *ö*-ző nyelvjárást beszélőknek vagy az *ö*-ző területről elszármazottaknak viszont az *e*-ző változatok lehetnek választékosak, irodalmiak.
A *cafát ~ cefet* jelentésének a meghatározásakor mennyivel könnyebb dolga van annak, aki tudja, hogy jelentés tekintetében is összetartoznak, hiszen a *cefet* a *cafát*nak a magas hangrendű párja (l. TESz.).

b) Tótipusok

1. *nő ~ neje*: analógiásan – mint ismeretes – kialakult a *nője* változat is, a szótárban régi és választékos minősítéssel, ’feleség’ jelentésben. De közben felvette a ’valakinek a szeretője’ jelentést. Ezért írhatta humo-

rosan Tabi László, talán a hetvenes években a következőket: „Add át üdvözlömet a kedves nődek!” – búcsúztam el egy ismerősömtől. Mire az illető méltatlankodva így felelt: „Nem tudod, hogy már feleségül vettem?” A *neje* birtokos személyjeles alak az Éksz.²-ben ilyen minősítést kap: hivatalos vagy választékos vagy tréfás. Én „tréfás”-ként nem találkoztam vele, ellenben a *fő*: *feje* ~ *fej* analógiájára keletkezőben van a *nej* alakváltozat, ez már csakugyan tréfás hangulatú.

2. *daru*: *darvak* ~ *daruk*: ebben az esetben tudnunk kell, hogy a „szabályos” *darvak* (‘darumadarak’) mellett metaforikus úton létrejött a *daru* ‘felemelő szerkezet’ jelentésű szó, de az már tótanilag a *kapu*-félékhez igazodik.

c) **Szókészlet**

év ~ *esztendő*: a stílusminősítésük megállapításához feltétlen tudni kell, hogy a 16. század végéig elsősorban az *év* volt használatos, ekkorra azonban az *esztendő* kiszorította a használatból, majd csak Baróti Szabó Dávid hozta vissza az irodalmi nyelvbe. Hamar el is terjedt, és az *esztendő* van visszaszorulóban.

d) **Alaktan**

Az „Amott legel, amott legel” kezdetű népdalban a „Térítsük meg a csikót” mondat állítmányának a jelentését sem lehet megállapítani az igekötők létrejöttének az ismerete nélkül (az igekötő valamely helyet jelölő szónak a hova kérdésre felelő, úgynevezett lativusragos alakjából fejlődött ki). Tehát *megtéríteni*: ‘vissza-, vagy hazatéríteni’.

Az *ő* névmás *ötet* tárgyesetének az elbírálásakor feltétlenül ismerni kell az elemisméltés jelenségét, egyébként Mikesnél (a Levelekben és a fordításaiban) csak így fordul elő, de ma is több nyelvjárásban megjelenik.

Nyelvünk kreativitása mutatkozik meg többek között abban, hogy a *gyorsok* ~ *gyorsak*, *üditők* ~ *üditőek* változatoknak szófaj-megkülönböztető szerepet adott: a két első változat ugyanis főnév, a második változatok pedig melléknevek.

e) **Stílus, stilisztika**

Babits „Messze... messze...” című versében mintegy gyorsfényképet nyújt Európa nyolc országáról, és Svájc kivételével hetet a *hon* utótaggal jelöl meg: *Spanyolhon*, *Olaszhon*, *Göröghon*, *Némethon*, *Frankhon*, *Angolhon* és *Svédhon*. Az Éksz.² a *hon* szót irodalminak jelzi (‘haza, szülőföld’), illetve ‘otthon’ jelentésben réginek. A szó stílusértékét mennyivel jobban megérzi az, aki ismeri a szó eredetét. A TESz. szerint a *hon* szó az ‘otthon’ jelentésű *honn* határozószó főnevesülésével jött létre. A 18. századra elavult szót a nyelvújítók elevenítették fel (vö. pl. Petőfi „Honfidal” című versét). Hát még ha azt is tudjuk, hogy Kisfaludy Károly alkotta meg ennek a szónak és a *véd* igének a segítségével a *honvéd* szót, amely az 1848–1849-es szabadságharc révén pozitív töltést kapott.

3. Hadd szóljak még a stílusminősítéssel kapcsolatos kérdésekről. Induljunk ki abból, hogy a stílusérték közelről érinti a nyelvhasználatot, illetve fordítva, a nyelvhasználat alakítja a stílusértéket. A stílusérték – a funkcionális stilisztika meghatározása szerint – az az érzelmi-hangulati, gondolati, asszociációs tartalom, amely az illető nyelvi elemet, szót jellemzi, amely megkülönbözteti szinonimapárjától, és amelynek hatása van. Kétféle stílusértéket ismerünk. Az úgynevezett állandósult stílusérték már része a szó jelentésének, és a jobb szótárak ezt stílusminősítéssel jelzik is. Az alkalmi stílusértéket a szó ott a szövegben kapja meg. Az *ürge* szó második jelentése például vulgáris jelzéssel így írható körül az ÉKsz.² szerint: '(tapasztalatlan, ügyetlen) ember'. Hasonlítsuk össze az *ürgével* a *kígyó* szót. Tegyük fel, hogy egy ifjú feleség és férje összekap valamin, és a vita során a férj azt mondja feleségének: „Te, kígyó”. Csakugyan még sziszegett is mérgében valamelyest. A *kígyó* szónak ennek ellenére nincs olyan jelentése, mint az *ürgének*, tehát alkalmi stílusértékről van szó (ez is metaforikus átvitel). Persze még kialakulhat az *ürgééhez* hasonló jelentése.

Továbbmenve, a stílusminősítésnek – tudomásom szerint – általánosan elfogadott rendszere nincs, minden szótár maga alakítja ki, jóllehet az alapok megszilárdultak.

Sorra veszem az egynyelvű szótárakat az ÉrtSz.-tól az ÉKsz.²-ig és a Nszt.-ig, továbbá az egyes stílusminősítésben mutatkozó lényeges különbségek esetében igyekszem állást foglalni. A tárgyilagosságot ez esetben biztosítja az, hogy kívülállóként, felülnézetből és hogy valamennyit együttesen szemlélem.

Összefoglalva azt állapítottam meg, hogy a hat szótár szerkesztősége megfelelő stílusminősítő rendszert alakított ki, kisebb terjedelmű elméleti háttérrel. Mindamelletkülönbségek természetesen vannak közöttük. Ezek a következők.

- a) Az ÉrtSz.-ban „elavult”, „elavulóban”, „rég”, „kissé rég” megjelölés található. Ezeket a két kéziszótár „rég”-re és „elav”-ra cseréli fel. Szerintem ez rendben van.
- b) Az ÉrtSz.-ban van „szoc e” (értsd: szocializmus előtt), azaz „a szocializmus építése előtti” megjelölés is, amely „a polgári tőkés társadalom szavaira – tehát a kor politikai felfogásának megfelelően – utal” (Bencédy 1962: 54). Ezt az ÉKsz. is átveszi, az ÉKsz.² azonban a többivel együtt természetesen elutasítja.
- c) Az ÉrtSz. használja egyes lexikai elemek előtt a csillaggal való jelzést, ha az elemet „a nyelvtisztaság vagy a nyelvhelyesség [...] helyteleníti.” (Kovalovszky 1962: 58). Ebben a szótárban megtalálható még a „helytelen” megjelölés is: „ezzel [...] néha a szavaknak helytelen használatára hívja fel a figyelmet” (Bencédy 1962: 55). Az ÉKsz. a csillaggal való jelzést átveszi, a többi szótár elhagyja. Az ÉKsz.² ilyen indokollással: „ez a jel [ti. a csillag] sokféle árnyalatra figyelmeztet. Helyette az ÉKsz.-ban is használt változatos, megkülönböztető formulákkal, tartalmas szavakkal élünk” (VI). Az eljárás természetesen érthető.
- d) A „túlzó” jelölés csak az ÉrtSz.-ban van meg, a többiben nincs. Elgondolásom szerint alkalmazhatnánk másutt is.

- e) Az „új” jelölés szintén csak az ÉrtSz.-ban található („a legutóbbi évtizedben keletkezett vagy elterjedt szavak és szójelentések” [Bencédy 1962: 54]). Igaz, hogy ez a szótár ezzel „a szocialista társadalom és gazdasági rend újabban meghonosodott szavait” (uo.) akarta kiemelni. De akkor mi legyen például a következő szavakkal: *ubi* (uborka), *buli*, *dizsi*; az új internetes műfajok szavaival: *honlap*, *blog*, *csetelés*, sőt az úgynevezett divatszókkal: *működik*, *arról szól* stb. Tehát én ezt a minősítést alkalmaznám.
- f) A „trágár” megjelöléssel csak a ÉKsz.-ban találkoztam („szemérem-sértően, illetlennek tekintett megnevezések”, XVI). Mai lezüllött világunkban igen gyakran találkozunk trágár vagy nagyon trágár szavakkal, kifejezésekkel, tehát ezzel a megjelöléssel minden szótárban élnék.
- g) Az ÉrtSz.-ban, az ÉKsz.-ban, az ÉKsz.²-ben megtalálható az „argó” megjelölés. Egyedül az ÉrtSz.-ban szerepel a „szleng” („a bizalmas nyelvhasználatnak olyan változata, amelyik még a bizalmasnál is kötetlenebb, s főleg egyes társadalmi csoportok tagjai használják, különösen a fiatalok”, XIX). Magam is úgy látom, ideje, hogy az „argó” helyett a „szleng” szót használjuk. Ezt mutatja egyébként a szleng története is. Nagyon röviden a következőkről van szó. A tolvajnyelv vagy jassznyelv (a tolvajok, bűnözők, hamiskártyások nyelve) legfőbb jellemzője a titkosság volt, hogy a mondottakat mások ne értsék meg. Az argóban már nagy hangsúlyt kap a csoporthoz tartozás, az összetartozás tudata. Mint ismeretes, az argó létrejöttéhez milliós nagyságú város, jelentős katonaság és diákság, sőt lumpenelemek, továbbá prostitúáltak és stricik szükségeltettek. Magyar viszonylatban mindezt Budapest érte el a 19. és 20. század fordulója körül (l. Bárczi Géza 1980: 237–79). Az 1970-es, 1980-as évekre és azóta még inkább az argónak a szó- és kifejezéskészlete, valamint felhasználási területe kiszélesedett. A titokzatosság viszont visszaszorult, a csoporthoz tartozás tudata szintén csökkent, inkább a nyelvhasználatbeli különösség, érdekesség, a feltűnés lépett előtérbe. Nem beszélve az angol nyelvi hatásról. És ezt már célszerűbb „szleng”-nek nevezni.
- h) Mindegyik szótárban megtalálható az „átv” jelzés (értsd: átvitel), bár nem azonos jelentéssel. Emlékszem, az ötvenes években, amikor az ÉrtSz. szerkesztőségében inaskodtam, sok vita volt róla. Ezt némileg tükrözi Lengyel Lajosnak a Szótártani tanulmányok című kötetben megjelent gondos tanulmánya (1966: 161–82).
- i) Az „idegen szó” csupán az ÉrtSz.-ban szerepel. Mivel az utóbbi időben különösen sok ilyen szó került és kerül be nyelvünkbe, és mivel az érezhető idegen jelleg külön stílusértéket ad nekik, szerintem szerepelhetne a többi szótárban is.

4. Külön szólok a Nagyszótárról (Nsz.), itt tudniillik hangsúlyt kapnak a régi szavak, hiszen a korpusz az 1772 és 2000 közötti nyelvhasználatot térképezi fel.

Gáldi László, a Petőfi-szótár szerkesztésének irányítója a következőt jegyzi meg a Tájékoztató című részben: „Bár az írói szótárak nem feltétlenül stíluszótárak, bennük rendkívüli szerep jut a stilisztikai minősítéseknek. Bizonyos stílusrétegekre való utalásokkal mégis csinján bántunk, mert nem mindig tudtuk egyértelműn megállapítani, hogy nagy költőnk egyéni nyelvében saját korára vonatkoztatva mi az, ami régies, elavuló, népies, tájnyelvi, bizalmas, választékos, hivatalos stílusárnyalatú. Mindig rámutattunk azonban a gúnyos, évődő, kedveskedő, durva, szépítő, rosszalló, tréfás, dagályos, túlzó szóhasználatra és a szójátéokra” (Petőfi-szótár 12).

Nem tudom, a Nagyszótár tisztelt szerkesztői mit szólnak ehhez. Azt mindenestre helyesnek tartom, hogy a / jel előtt a korábbi szinkroniára, utána pedig a mai nyelvhasználatra vonatkozó jelölést veszik fel. Jó megoldás az is, hogy a „nép” és „táj” megjelölést „nyj”-vel (értsd: nyelvjárási) helyettesítik. Viszont én nem a „biz”-t használnám tágabb értelemben, hanem külön felvenném a „szleng”-et.

SZAKIRODALOM

- Bárczi Géza 1980. A „pesti nyelv”. In: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Összeállította és szerkesztette Papp László. Gondolat Kiadó, Budapest. 237–79.
- Bencédy József 1962. A stílusminősítés. In: Országh László (szerk.): *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. Nyelvtudományi Értekezések 36. Akadémiai Kiadó, Budapest, 53–7.
- ÉKsz. = Juhász József–Szöke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz.+ = Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+ I–II*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk. 2003. *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány*. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból. I–III. ELTE BTK, Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1962. A nyelvhelyesség szempontjai. In: Országh László (szerk.): *A szótárírás elmélete és gyakorlata A Magyar Nyelv Értelmező Szótárában*. Nyelvtudományi Értekezések 36. Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–62.
- Lengyel Lajos 1966. Átvitt vagy képes. In: Országh László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nszt. = Ittész Nóra (szerk.) 2006., 2011. *A magyar nyelv nagyszótára*, I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Petsz. = Gáldi László (főszerk.) 1973–1987. *Petőfi-szótár I–IV*. Petőfi Sándor életművének szókészlete. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szathmári István

professor emeritus

ELTE BTK

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Szathmári, István

Comments on monolingual dictionaries and language use

The author attempts to demonstrate by phonological, morphological, and lexical examples that knowledge of historical linguistics is by no means dispensable in compiling monolingual dictionaries, especially in presenting certain specific sets of words and expressions. Next, he comments on stylistic labels in various defining dictionaries. Finally, he points out that the label 'argot' should be replaced, in most cases, by the label 'slang'

Keywords: historical linguistics, stylistic values, stylistic labels, argot, slang.

A szakszótárakról**A régi magyar orvosi nyelv történeti szótárának tervéről**

1. Pusztai Ferenc már utalt arra előadásában, hogy jó ideje páratlan bőségben jelennek meg vagy újulnak meg magyar egynyelvű szótárak, többek között szakszótárak is. Néhány példa ezekre: Sulyok-Pap Márta: *Bankkislexikon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991; Simándi Irén: *Történelmi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 1996; Kövegy Anna–Mandel György–Zolnai Mihály: *Internet kisszótár*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1997; Muhi Klára–Pápai Zsolt–Varró Attila–Bajomi Lázár Péter: *Film- és médiafogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2002; Láng István főszerk.: *Környezet- és természetvédelmi lexikon I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002; Dési Imre: *Informatikai fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2003; Timothy Bainbridge: *EU Mindentudó*. HVG Kiadó, Budapest, 2004; Dr. Molnár József: *Csillagászati földrajzi fogalomtár*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanács, Beregszász, 2004; Pluhár Emese: *Internet kisszótár*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005; Bódi Zoltán: *Infoszótár*. Informatikai fogalmak eredete, magyarázata és használata. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010; stb.

Már a fenti példákból is kiderül (és erről Pusztai Ferenc is szólt), hogy a társadalmi, gazdasági és technikai fejlődés következtében új szótártípusok keletkeznek; az egynyelvű szótártípusok határai rugalmasak, kitolódnak: egyrészt az enciklopédikuság, a lexikontípus felé nyitottabbak, például: Pléh Csaba–Boross Ottilia: *Pszichológiai lexikon. A pszichológia legfontosabb fogalmai magyar és angol nyelven*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010; stb. De ilyenek többek között a középiskolai fogalomgyűjtemények, például: Kropog Erzsébet: *Biológiai fogalomtár középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011; Mura-Mészáros Csaba: *Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011; Szücs Sándorné: *Kémiai fogalomtár*. Tóth Könyvkiadó, Budapest, 1997 stb.; másrészt a ma megjelenő, modern szókincset tartalmazó szakszótárak nagy része bevallottan (a címben is feltüntetve) többnyelvű.

A többnyelvű szakszótárak száma száz fölött van. Csupán néhány ezek közül: Kecskés Imre: *Számítástechnikai szótár (angol–magyar)*. Műszaki Kiadó,

SUMMARY

Szathmári, István

Comments on monolingual dictionaries and language use

The author attempts to demonstrate by phonological, morphological, and lexical examples that knowledge of historical linguistics is by no means dispensable in compiling monolingual dictionaries, especially in presenting certain specific sets of words and expressions. Next, he comments on stylistic labels in various defining dictionaries. Finally, he points out that the label ‘argot’ should be replaced, in most cases, by the label ‘slang’

Keywords: historical linguistics, stylistic values, stylistic labels, argot, slang.

A szakszótárakról**A régi magyar orvosi nyelv történeti szótárának tervéről**

1. Pusztai Ferenc már utalt arra előadásában, hogy jó ideje páratlan bőségben jelennek meg vagy újulnak meg magyar egynyelvű szótárak, többek között szakszótárak is. Néhány példa ezekre: Sulyok-Pap Márta: *Bankkislexikon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991; Simándi Irén: *Történelmi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 1996; Kövegy Anna–Mandel György–Zolnai Mihály: *Internet kisszótár*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1997; Muhi Klára–Pápai Zsolt–Varró Attila–Bajomi Lázár Péter: *Film- és médiafogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2002; Láng István főszerk.: *Környezet- és természetvédelmi lexikon I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002; Dési Imre: *Informatikai fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest, 2003; Timothy Bainbridge: *EU Mindentudó*. HVG Kiadó, Budapest, 2004; Dr. Molnár József: *Csillagászati földrajzi fogalomtár*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanács, Beregszász, 2004; Pluhár Emese: *Internet kisszótár*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005; Bódi Zoltán: *Infoszótár*. Informatikai fogalmak eredete, magyarázata és használata. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010; stb.

Már a fenti példákból is kiderül (és erről Pusztai Ferenc is szólt), hogy a társadalmi, gazdasági és technikai fejlődés következtében új szótártípusok keletkeznek; az egynyelvű szótártípusok határai rugalmasak, kitolódnak: egyrészt az enciklopédikuság, a lexikontípus felé nyitottabbak, például: Pléh Csaba–Boross Ottilia: *Pszichológiai lexikon. A pszichológia legfontosabb fogalmai magyar és angol nyelven*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010; stb. De ilyenek többek között a középiskolai fogalomgyűjtemények, például: Kropog Erzsébet: *Biológiai fogalomtár középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011; Mura-Mészáros Csaba: *Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2011; Szücs Sándorné: *Kémiai fogalomtár*. Tóth Könyvkiadó, Budapest, 1997 stb.; másrészt a ma megjelenő, modern szókincset tartalmazó szakszótárak nagy része bevallottan (a címben is feltüntetve) többnyelvű.

A többnyelvű szakszótárak száma száz fölött van. Csupán néhány ezek közül: Kecskés Imre: *Számítástechnikai szótár (angol–magyar)*. Műszaki Kiadó,

Budapest, 1990; Lelkes Lajos–Kállay Miklós: *Szólészeti és borászati szótár [magyar, angol, német, francia]*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 2011. De ilyen szótárakból egész sorozatot indított a Grimm Kiadó is, például Weber Gábor: *Autóverseny szakszótár és értelmező szótár (angol–magyar, magyar–angol)*, 2010; Ludwig Merz–Gyárfás Edit: *Controlling szótár (német–magyar, magyar–német)*, 2009; *Controlling szótár (angol–magyar, magyar–angol)*, 2010; Bernáth Csilla: *Német–magyar, magyar–német felsőoktatási szakszótár*, 2009; Bajnóczy Beatrix–Haavisto Kirsi: *Angol–magyar, magyar–angol gazdasági szakszótár*, 2008, 2011; Gerhard Rebmann–Karl Hertel: *Ruhaipari szakszótár – Divat, öltözködés, szabás-varrás (angol, magyar, német, francia, olasz, spanyol)*, 2009; Iker Bertalan szerk.: *Német–magyar, magyar–német gasztronómiai szakszótár*, 2008; stb.

Az utóbbi időben lényeges szerepet kezdenek betölteni a szaknyelv vizsgálatában az internetes szaknyelvi anyagok is. Az interneten találhatóak ugyanis szaknyelvi szótárak, lexikonok és különféle gyárak, intézmények, magánszemélyek által feltett szakmai szólisták, szakmai helyesírási tanácsadók stb. is, például: Csolay Novák Tamás: *EU jogi szótár*; a TrM Fordítóiroda (gazdasági, jogi, kulturális, műszaki, környezetvédelmi, tudományos) szógyűjteményei, a WYW szótárai (*A felszolgálat minilexikona, Gasztronómiai szótár, Fakanál étlaptár, Szakácsszótár* stb.), a penz.lap.hu szótárai stb.

Persze a szakszótárak határai más irányban is nyitottak, hiszen – jobb híján – szakszótárfélének tekinthetők a szakmai helyesírási szótárak. Ezekből közel 30 jelent meg a 70-es évektől kezdve. Egy, a viszonylag újabbak közül: Bárányiné Szabadkai Éva: *Közgazdasági helyesírási szótár* (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2002), és két iskolai szótár is, mivel tartalmazzák az iskolai tantárgyak speciális szakszavait. Ezek: Kugler Nóra–Lengyel Klára–Markó Alexandra–Mártonfi Attila (szerk.): *Helyesírási diákszótár* (Korona Kiadó, Budapest, 2001); Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírás – Diákszótár* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006). Másodlagosan szakszótártípusnak tekinthetők az egyetemi tankönyveknek és a tudományos könyveknek a szómutatói is.

A felsorolt lexikonok, szótárak szótárfélék (beleértve az itt most nem tárgyalt népi mesterségek szótárait is) csak példaként szolgáltak. A különféle szakmai szógyűjtemények teljes számbavétele és elemzése nagy munkát igényelne. Ezek felmérése jó szakdolgozati téma lehetne.

2. A szakmai szótárak és szótárfélék látszólagos gazdagsága részben igen örvendetes, Szomorú azonban, hogy az Akadémia nem fogja össze és nem tekinti feladatának a szaknyelvek kérdését, pedig már Szenczi Molnár Albert, Apáczai Csere János, Bessenyei György is felismerte, hogy mennyire fontos a tudományok nyelvének művelése: „nem kétséges, hogy az a nép, mely mindent idegen nyelvekből kölcsönöz, nagyon szerencsétlen, és az összes népek között a legmúltóbb a szána-lomra” (Apáczai 1653: XX). – „Minden Nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem” (Bessenyei György 1778: 7). Sőt a Magyar Tudós Társaság eredeti és fő célja is a tudományoknak magyar nyelven való megszólaltatása volt, és a Magyar Tudós Társaság tüzetes programot is dolgozott ki a szakszótárak szerkesztésére. – A szak- és műszótárak összeállítása a szakbizottságok kötelessége volt. A gyűjtési utasításokat Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc fogalmazta meg.

Persze ma is elhangzanak pártoló szavak a szaknyelvek gondozása érdekében, például: „A magyar tudományos nyelv modernizálása csakis az anyanyelvi publikációs tevékenység során valósulhat meg. E modernizált tudományos anyanyelv jelenléte pedig feltétele az eredményes felső- és középfokú oktatásnak, a fiatalok versenyképességének” (Glatz 1998: 66). „Továbbra is meg kell őrizni a nemzeti nyelvek szerepét a tudományban (közigazgatásban, szakmákban, művészetekben stb.), mert a társadalom minden rétegével csak anyanyelvükön tarthatjuk fenn az élő kapcsolatot” (Michelberger 1999: 24). „Ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni [...], akkor féltő, hogy nyelvünk elveszíti fejlődőképességét s ennek következtében előbbtöbb elsatnyul, s alkalmatlanná válik a kommunikációra” (Kiefer 1999: 130).

Voltak kezdeményezések is az Akadémián kívül és belül, például Szaknyelvi konferencia (1992. november 6.); Tudomány és anyanyelv ankét 1. (Nyíregyháza, 1999. november 5–6.); Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?, konferencia (2000), a Magyar Szakírók Szövetségének megalakulása 2001-ben; Magyar szakmai anyanyelvi tanácskozás (Budapest, 2001. október 17.), Tudomány és anyanyelv ankét 2. (Nyíregyháza, 2001. november 23–24.); Betű és szóvetés a magyar orvosi irodalomban (Budapest, 2001. december 7.) stb. – Mindezek azonban visszhang nélkül maradtak.

Szükséges lenne tehát arra, hogy a közoktatás, az egyetemi oktatás és az Akadémia is nagyobb súlyt fektessen a szaknyelvi nevelésre és a szaknyelvek fejlesztésére. S hasznos lenne az is, ha az egyetemeken megismertetnék a hallgatókat saját szaknyelvük szókincsével, problémáival, sőt történetével is. Ez az elképzelés egyedül a Semmelweis Egyetemen valósult meg Bösze Péter jóvoltából, aki bevezette a Magyar orvosi nyelv című tantárgyat.

3. Bösze Péter példáján felbuzdulva és a magyar orvosi nyelv történetének jobb megismerése érdekében dolgozom egy az orvosi nyelv történetét a 19. század 3. harmadáig feldolgozó szótáron. A munka nem könnyű, hiszen az eddig ismeretes szakirodalmon és forrásokon kívül sok kéziratos orvosló- és recipekönyv megvizsgálására is szükség van.

Kérdés az is, hogy milyen jellegű szavakat tekinthetünk a régi magyar orvosi nyelv szókincsének? Első pillanatban furcsának tűnhet ez a kérdés, de érthetővé válik, ha ismerjük a régi magyar orvoslás helyzetét.

A kutatások szerint a 16–17. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémiaért, egyetemet végzett orvos, és ezek is vagy külföldi, vagy külföldön tanult magyar orvosok voltak. Az orvosi feladatokat nagyrészt a füvesek, tudós asszonyok, javasasszonyok, bábák, udvarházak asszonyai, kuruzslók (olejkárok, sérvmetasztók, borbélyok, vándorsebészek, csontrakók, szemoperálók), sőt hóhérok látták el.

A magyar orvoslásnak volt tehát egy tudós, akadémiaért végzett, orvosok által művelt ága. Ennek az orvostudománynak a nyelve kezdetben a latin volt. Volt azonban egy népi ága is, amely tünettan észrevételen, tapasztalaton alapuló magyar kifejezéseket (gyakran körülírásos kifejezéseket) használt. A kétféle orvoslás és a kétféle orvosi nyelv azonban nem vált el élesen egymástól, inkább valami sajátos egymásra rétegződés jellemezte ezt a két típust.

Mindebből az következett, hogy az orvosi munkák és az orvoslókönyvek nagy része igen vegyes összetevőjű gyógymódokat és gyógyszereket tartalmazott. Az úgynevezett gyógyszerek között az orvosi könyvek felsoroltak a ház körül található mindenféle növényt, folyadékot, ásványt stb., ilyenek voltak például a következők: *ecet, fahéj, fokhagyma, gyanta, gyöngy, faolaj, kapor, kéneső 'higany', korom, oltatlan méz, petróleum, puskapor, rézgálic, salétrom, szappan, szurok, téglá, vörös kréta, vaspor, üvegpör* stb.

Vagy: gyakori volt a régi magyar gyógyító eljárásban állati eredetű „gyógyszerek” alkalmazása is, például: *bárány faggya, béka epéje, csiga teknője, csuka álla és foga, eb vére, erdei kecske epéje, farkas tüdeje, földi giliszta porrá törve, lúdzsír, fehér ebnek porrá tört feje, légy, lócsont, menyhal mája, nyúl agyveleje, ökör szarva, piócapor, szarvas szarva* stb.

Az állati eredetű gyógyszerek előállítására olykor különös kegyetlenséget kívánt meg. Például: *Medicinae variae* 1603 k.: [Ver hasrul.] *Az eleuen rakot megh kell törni, es eczettel öszue kell csinálni, megh kel szürni, megh kel innya adni* (Hoffmann 1989: 37); Újhelyi István 1677: [Rettegés ellen.] *Eleven vakondoknak az szívet ki kell venni, meg kell száraztani, törni, s egy késhegyin pivenka avagy gyöngyvirágvízben kell benne innya adni* (Hoffmann 1989: 300).

Használtak gyógyszerként emberi testrészeket is: *Orvosságos könyvecske*. 1665 k.: [Nehez betegségről.] *Hohartol vegj ember szjvet, meg szaraztanj, es az kjn nehettek vagjon, akkor meg adnj jnnja, az mjkor rea jun az nyjavalja* (Hoffmann 1989: 260).

Előszeretettel alkalmazták gyógyszerként az emberi és az állati test termékeit is, például a vizeletet, a székletet, a tejet, a taknyot, a hájat, a méhlepényt stb.

Már az ókortól kezdve nagy hagyománya volt az úgynevezett ganéaterápiának. A magyar munkákban például ilyen ganék fordulnak elő: *disznószar, ebgané, fecske ganéja, gólya ganéja, kecskeszar, lógané, macskaszar, meleg lószar, tehéngané, tyúkszar* stb. Például: *Medicinae variae* 1603 k.: [Torok gyk ellen.] *Az feier ebszart föld mezben, es ted kender czepüre, es heuen kösd az torkara, egy kis bor legien benne* (Hoffmann 1989: 17); Becskereki Váradi Szabó György 1698–1703: *Ugyan szemölcsről. Az tehen mikor egyszersmind ganélik, húgyik, azt az húgyos ganét vedd fel, kenjed avval gyakorta, elvész rólad mind; probatum est* (Hoffmann 1989: 356); Becskereki 1698–1703: *Szemfájásról való. Az tehen ganének az közepiben az mely víz vagyon, azt vedd meg egy kalánnal, avval mossad fájdalmas szemedet hamarjában.* (Hoffmann 1989: 379).

Az elmondottakat figyelembe véve úgy tűnik, hogy jogos a korábban feltett kérdés, hogy mi is tartozik a régi magyar orvosi nyelv szakszókincsébe.

Tudomásul véve a régi orvosi irodalom sokszínűségét, helyesebb az orvosi szakszókincs szavai közé csak a terminusokat, az állandó elemeket, tehát a testrész- és zsigerneveket, a nedvek neveit, a betegség- és tünetneveket, valamint a gyógyítással és a gyógyulással kapcsolatos kifejezéseket felvenni.

Persze több testrésznek, betegségnek, kezelési módnak stb. abban az időben nem volt még neve, ezért csak körülírással utaltak rájuk, például: AM. 89: *ha mely szüm este vagy éjjel jól lát, de délben avagy nappal keveset*; Szenczi Molnár Albert 1604: *Agónia. Belső rettenetes hartz; Anatomicus. Holt test metélő; Clyster. Beteg*

hátuljában bocsátó purgáló orvosság 'beöntés'; Eugium. az asszonyj allat szemermes testének kapu hartya, mely az Venus első Ostromán rontatikel 'szűzhártya'; Peritonaeum. Vékony, de erős hártya, ki a 'hasban az több bélt befödi és körül fogja 'hashártya'; Phagaedéna. Fekély, vagy kelevény neme, ki az testben magat mind az Czontig beeszi (ma: kórházi üszök, mélyreható üszkös szövetelhalás; vö. Brencsán 1983); Phimosis. Az ferfiui tagnac nyavalyaja, midön az bőre ugy meg szorul, hogy az mackrol le nem foszolhat, avagy vizontag rea nem borulhat (ma: fitymaszűkület; vö. Brencsán 1983); Pubértas. Kimohozot ifusag: az Ferfinac 14. az Leanzonac 12. esztendős koraban. Apáczai Csere János 1653: 235: magzatbefedő hártyák 'magzataburok'; i. m. 232, 243: inon való húsok... (egerecskék)'izmok'; Pápai Páriz Ferenc 1690/1747: 107: a 'tüdő sok hólyagos lyukai 'hörgők' stb.

Ha a betegséget nem ismerték, gyakran nem a betegséget, csak a tünetet nevezték meg a receptben: *dagadás, fejfájás, gyomorfájás, izgága* (eredetileg) 'gyomorégés', *korgás, kórság, nyilallás, szédülés, szörgés, viszketés* stb.

Természetesen a szótár tartalmazni fog minden ma is használt betegségnevet, testrésznevet, a betegség alakulásával kapcsolatos kifejezést, a kezelési módok elnevezéseit, a gyógyszerek típusainak neveit stb., de olyan elnevezéseket is, amelyek mára vagy teljesen eltűntek nyelvünkől, vagy nyelvjárási szintre szorultak.

Néhány példa a különféle típusokra

Testrésznevek: *ajak, áll, arasz, bőr, epe, ér, far, fog* stb. Ma már nem használt testrésznevek: *ábráz 'ábrázat', Ádám almája 'ádámcsutka', agykér 'agykéreg', álltetem 'állkapocs', árva hús 'izom', bakfog, bilis 'epe', bötök 'csomós ízület', fióksont 'kulcsont', magló hólyagocska 'ondóhólyag', mása 'méhlepény, magzataburok', mátra 'méh', öregbél 'vastagbél', pecsenye, pecsenyés hús 'izom', remese 'végbél', seggvéggurka 'végbél', vakszem 'halánték', véggurka 'végbél'.*

Betegség- és tünetnevek: *csomó, fekély, hályog, orbánc, nátha* stb. Ma már ismeretlen elnevezések: *aréna 'veseköbetege', evesség 'gennyedtség', folyosó 'övsömör', francu 'vérbaj, nemi betegség', férges fog 'szuvas fog', gyomornak nyersessége 'gyomorsavhiány', hagymáz 'tífusz, magas lázzal járó betegség', fene 'rák, fekély', madárkórság 'a nyelv bénulása', meredök 'izomgörcs, merevgörcs', menyülés 'ficam', süly 'polip, aranyér', rebögés 'dadogás', raszt 'lépduzzanat', tökösiülés 'heresérv', tur 'fekély'.*

A betegség keletkezésére, kifejlődésére és meggyógyulására utaló kifejezések: [az embert] *elüti a kórság, reája fut a nyavalya*; [a daganat] *meghegyesül 'megérik'*; [a beteg] *könnyebbül, lábad, jobbul, megvigaszik 'meggyógyul'*; [a betegséget, kórt] *megállatja, elüzi, lecsendesíti, megenyhíti, megvigasztalja 'gyógyítja', meghűvösíti, kivonsza, megállatja 'megállítja' [a gyógyszer vagy a gyógy mód]; [a betegség] gonoszra fordul, megnehezedik, meghat 'megfertőz', elhatalmazik; [a daganatot] meglágyítja [a gyógyszer vagy a gyógy mód]; [a gyógyszer, gyógy mód] operál 'hat', kifakaszt (pl. kelést)'; [egy testrészt] *dagad, gyullad, megvész, megszakad, kimenyül, megasz, megbántódik, megcsügged, megszakad* stb.*

A gyógyszeres kezelésen kívüli egyéb gyógymódok: *érvágás, foghúzás, fogkitörés, füstölés, fűrésztés, gyógyszer befújása, gyógyszer befecskendezése, gyógyszer belelegeztetése, dörzsölés, gőzferedő, gyógyszerrel átitatott lepedőbe csavarás, ivó- és fürdőkúrák, klistély, köpölyözés, melegítés téglával vagy gyógyszerrel megtöltött párnával, lődözés fecskendővel, nadálllyal való szívatás, párás izzasztás, párolás, purgálás, sebek kivágása, süitögetés stb.*

A gyógyszerek különféle formái: *csap 'kúp', flastrom, ír, kenet, kötés, liktárium, pilula, pogácsa, por stb.*

4. Rövid hozzászólással csupán fel szerettem volna hívni a figyelmet a szaknyelvi kutatások és a szaknyelvi szótárak fontosságára, készülő könyvemmel pedig kedvet és indítást szeretnék adni a szaknyelvek kutatásához és műveléséhez.

SZAKIRODALOM

- Apatzai Tsere Janos 1653. *Magyar Encyclopaedia*. Ultrajecti, Ex Officinâ Joannis Waesberge.
AM. = Lentsés György: *Ars medica 1577*. Kiad.: Varjas Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Sárkány Nyomda, Kolozsvár.
- Becskereki Váradi Szabó György 1698–1703. *Medicusi és borbélyi mesterség*. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 341–434.
- Brencsán János 2002. *Orvosi szótár*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Bessenyei György 1778. *Magyarság* (röpirat). Bécs.
- Glatz Ferenc 1998. *Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországnán*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc 1999. Tézisek a magyar nyelvről. In: Glatz Ferenc (szerk.) (1999): *A magyar nyelv az informatika korában. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VII*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Budapest–Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézete.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VII*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Medicinae Variæ (1603 k.) In: Hoffmann G. (szerk.) 1989: 12–52.
- Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt–jelen–jövő. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában. Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián VII*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Pápai Páriz Ferenc 1690/1747. *Pax corporis*. Kolozsvár. – Az idézetek a 2. kiadásból valók.
- Szenci Molnár Albert 1604. *Dictionarium Latinovngaricum*. Nürnberg.
- Újhelyi István 1677. Orvosságos könyv Apafi Anna számára. In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989: 295–334.

Keszler Borbála

professor emeritus
ELTE BTK

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

*Keszler, Borbála***On specialised dictionaries:
Plans for a historical dictionary of early Hungarian medical terms**

With reference to Ferenc Pusztai's talk, the present author points out that specialised dictionaries and glossaries are being published in large numbers these days. The boundaries of such dictionaries are elastic and expanding: first, they are open-ended in the direction of encyclopaedias (partially relevant examples are lists of concepts for school use), and second, in the direction of bilingual dictionaries. Today, an additional type of tool in studying the word stock of specialised fields is online terminological collections. Specialised dictionaries are open-ended in yet another direction: specialised orthographical dictionaries, students' dictionaries, and even glossaries of university textbooks and scholarly publications are also a kind of specialised dictionaries. All these subtypes would deserve systematic study. In her talk, the author calls attention to the study of the history of terminologies, and sketches plans for a prospective historical dictionary of medical terms.

Keywords: specialised dictionaries, secondary specialised dictionaries, history of terminologies, history of medical terminology

**Nyelvhasználat és szótári ábrázolás viszonya
a korpuszalapú szótárban¹**

„A normatív szótár a kívánatos és helyes nyelvhasználat törvénykönyvét alkotja meg.” E mondat Ország Lászlónak a magyar szótártudomány feladatait számba vevő 1954-es tanulmányában fogalmazódott meg (Ország 1954: 119). Ebben Ország normatív, illetve tájékoztató jellegű szótárakat különböztet meg. A normatív hagyományba a francia és az orosz lexikográfia akadémiai szótárait sorolja. Hogy miért is érdemes idézni egy közel hatvan esztendeje született írást? Részben azért, mert én most annak a Nagyszótárnak a lexikográfiai koncepciója és tapasztalatai alapján szeretnék néhány szempontot hozzátenni nyelvhasználat és szótár összefüggésének a kérdéséhez, amelynek elkészítését Ország ebben az írásában a hazai lexikográfia egyik nagy feladatának jelölte meg, együtt egy kézi- és egy kisszótárával. A szótárhármas két kisebb tagja, ha terjedelmében nem is, de jellegét tekintve az Ország László által vázolt módon valósult meg az ÉrtSz. kötetiben és az ÉKsz.-ben (vö. Ország 1954: 124–5).

A mondat idézésének azonban van egy másik oka is: igencsak sarkosan fogalmazza meg a nyelvhasználat és a szótár összefüggésének egyik alternatíváját. Mert mi is a szótár feladata a nyelvhasználat vonatkozásában? Az, hogy hatást gyakoroljon rá, befolyásolja, vagy az, hogy ábrázolja, tükrözze a maga sajátos eszközeivel? A preskriptív és a deskriptív szótár dilemmája ez, Ország szóhasználatával élve: a normatív és a tájékoztató jellegű szótáré.

¹ A témához bővebben lásd még: Ittész Nóra 2007.

SUMMARY

*Keszler, Borbála***On specialised dictionaries:
Plans for a historical dictionary of early Hungarian medical terms**

With reference to Ferenc Pusztai's talk, the present author points out that specialised dictionaries and glossaries are being published in large numbers these days. The boundaries of such dictionaries are elastic and expanding: first, they are open-ended in the direction of encyclopaedias (partially relevant examples are lists of concepts for school use), and second, in the direction of bilingual dictionaries. Today, an additional type of tool in studying the word stock of specialised fields is online terminological collections. Specialised dictionaries are open-ended in yet another direction: specialised orthographical dictionaries, students' dictionaries, and even glossaries of university textbooks and scholarly publications are also a kind of specialised dictionaries. All these subtypes would deserve systematic study. In her talk, the author calls attention to the study of the history of terminologies, and sketches plans for a prospective historical dictionary of medical terms.

Keywords: specialised dictionaries, secondary specialised dictionaries, history of terminologies, history of medical terminology

**Nyelvhasználat és szótári ábrázolás viszonya
a korpuszalapú szótárban¹**

„A normatív szótár a kívánatos és helyes nyelvhasználat törvénykönyvét alkotja meg.” E mondat Ország Lászlónak a magyar szótártudomány feladatait számba vevő 1954-es tanulmányában fogalmazódott meg (Ország 1954: 119). Ebben Ország normatív, illetve tájékoztató jellegű szótárakat különböztet meg. A normatív hagyományba a francia és az orosz lexikográfia akadémiai szótárait sorolja. Hogy miért is érdemes idézni egy közel hatvan esztendeje született írást? Részben azért, mert én most annak a Nagyszótárnak a lexikográfiai koncepciója és tapasztalatai alapján szeretnék néhány szempontot hozzátenni nyelvhasználat és szótár összefüggésének a kérdéséhez, amelynek elkészítését Ország ebben az írásában a hazai lexikográfia egyik nagy feladatának jelölte meg, együtt egy kézi- és egy küsszótárával. A szótárhármas két kisebb tagja, ha terjedelmében nem is, de jellegét tekintve az Ország László által vázolt módon valósult meg az ÉrtSz. kötetiben és az ÉKsz.-ben (vö. Ország 1954: 124–5).

A mondat idézésének azonban van egy másik oka is: igencsak sarkosan fogalmazza meg a nyelvhasználat és a szótár összefüggésének egyik alternatíváját. Mert mi is a szótár feladata a nyelvhasználat vonatkozásában? Az, hogy hatást gyakoroljon rá, befolyásolja, vagy az, hogy ábrázolja, tükrözze a maga sajátos eszközeivel? A preskriptív és a deskriptív szótár dilemmája ez, Ország szóhasználatával élve: a normatív és a tájékoztató jellegű szótáré.

¹ A témához bővebben lásd még: Ittész Nóra 2007.

E korreferátumban nem a két gyökeresen eltérő felfogás módszeres körüljárása a szándékom. Amikor most *A magyar nyelv nagyszótárának* (Nsz.) összefüggésében beszélek a témáról, felvillantva az egynyelvű értelmező szótárak e legteljesebb típusát megtestesítő szótár néhány vonását, hadd bocsássam előre: a magam lexikográfusi felfogása szerint a szótárnak nem a preskripció a feladata. A szótár, különösen a korpuszalapú szótár, a maga sajátos lexikográfiai eszközeivel tükrözi ugyan a nyelvhasználatot, és támpontot adhat ahhoz, hogy valamely szöveget létrehozó vagy meghatározott szöveggel találkozó ember egy adott kontextusban előforduló lexémát el tudjon helyezni a szókészletben, illetve tisztában legyen annak stilisztikai funkciójával, de nem feladata – legalábbis a par excellence értelmező szótárnak nem feladata – befolyásolni a nyelvhasználatot/nyelvhasználatot (vö. Lanstyák 2003). Az ilyen szótár normativitása – ha valamilyen vonatkozásban mégis beszélhetünk erről – nem előíró jellegében rejlik, vagyis az ilyen szótárt nem a beszédre, az aktuális nyelvhasználatra irányuló törekvés irányítja. Nem állítom azt, hogy a szótár, akár a legszigorúbb önkorlátozással is, teljesen mentesülni tud a normativitás – a normaszabás és a normatükrözés – kísértése alól. A szótár válogat, lexikalizálódottnak vagy alkalminak mond, jelenségeket elemez és értelmez, és ami a talán a legfontosabb: viszonyít. A viszonyításhoz pedig fix pontok kellene, biztos koordináta-rendszer. Szükségszerű tehát, hogy a lexikográfus – elismerve több nyelvi norma létét, és elvileg nem hierarchizálva a különböző nyelvváltozatokat és azok normáját – egyetlen nyelvváltozathoz mérve válogasson, minősítsen, elemezzen és értelmezzen. Enélkül ugyanis összedől a rendszer. És egy nyelv nagyszótára esetében a legkézenfekvőbb és legcélszerűbb az úgynevezett köznyelvhez, standardhoz, tehát a nyelvterület legnagyobb részén, a legtöbb beszélő mindennapi nyelvhasználatában megjelenő nyelvváltozat viszonylag általánosnak, egyetemesnek mondható sajátosságaihoz mérni a szótározandó jelenségeket.

Három fogalmat emelek ki. Más-más módon, de mindhárom meghatározó a Nsz. koncepciójában, és szorosan kapcsolódik témánkhoz is: korpusz, lexikalizálás, lexikai minősítés. Az előző mondatok összefüggésében: az egyik az alap – amelyből válogat a szótár –, a másik a szempont – amelynek alapján válogat –, a harmadik a lexikográfiai ábrázolásnak az az eszköze, amely talán a legdirektebb módon függ össze a nyelvhasználat kérdéskörével.

Korpusz. Az Nsz. korpuszra, szövegbázisra épülő szótár, ahogy történeti jellegüknel fogva a nagyszótárak általában. A korpusz nem más, mint „tényleges nyelvhasználati események” eredményének a gyűjteménye, dokumentációja. A korpuszalapú szótárak – az Nsz. is – ennek a konkrét nyelvi anyagnak az elemzésével készíti el a szavak lexikográfiai leírását, sőt annak minden mozzanatát kötelezően a szöveggyűjteményből származó példamondattal illusztrálja. A kérdés persze az, milyen szempontok alapján történik egy korpusz szövegeinek kiválogatása. Hiszen ez is válogatás. Jóllehet az Nsz. szöveggyűjteményét még mindig számos aránytalanság jellemzi, és jó néhány praktikus megfontolás korlátozza, egyértelműen kijelenthető: az a törekvésünk, hogy regiszter, műfaj, szövegtípus, használat stb. szempontjából minél változatosabb gyűjtemény álljon össze.

Lexikalizálódás. A szótári ábrázolás alapegysége a címszó által meghatározott szócikk. A címszó azonban sosem egyszerűen szó – értve ezalatt egy szóalakot mint valamely paradigmásor tagját, illetve a szóelőfordulást mint a beszéd, a parole egységét –, hanem szótári szó, lexéma, elvont nyelvi elem (vö. Lengyel Klára 2000a, Lengyel Klára 2000b). A szótár tehát mindig lexémák és lexémaértékű nyelvi elemek, nem pedig aktuális szóelőfordulások tára. Az a szemantikai térkép, amelyet megrajzol, mindig a lexikális és nem az aktuális jelentések ábrája. Nem áll ez ellentmondásban a korpuszalapúsággal? Hiszen a korpuszban csupa aktuális szóelőfordulás található. Meggyőződésem szerint nem. A szótárnak ugyanis nem feladata a hapax legomenonok – témánk szóhasználatával élve: egyszer használatos szavak – feldolgozása. Azt mondtam: a szótár mindig válogat, a lehetséges címszavak közül is válogat, de annak meghatározásához, hogy milyen körben kell ezt a válogatást elvégeznie, szüksége van a lexikalizálódottság szempontjára. Vagyis társadalmilag-közösségileg elfogadott szókészletli elemmé kell válnia valaminek ahhoz, hogy szótári címszóvá lehessen emelni. (Kivéteklént az írói szótárakat kell megemlítenünk, ahol más a válogatás kritériuma). S hogy ez a lexikalizálódás megtörtént-e, abban a szótáríró számára megbízható és objektív alapot sokkal inkább jelenthet az adatokat szolgáltató korpusz, mint a maga nyelvi kompetenciája.

Lexikai minősítés. Optimális esetben a szótári leírás minden eleme az adott szó lexikalizálódott sajátosságainak leírását szolgálja, ugyanakkor a tényleges nyelvhasználat alapján áll. A használat jelölésének legközvetlenebb lexikográfiai eszköze azonban, ahogy már említettem, a lexikai minősítés (más szótárak szóhasználatában, kicsit talán elnagyoltan: stílusminősítés). Az Nszt. lexikai minősítésnek a szótári értelmezésből önálló szövegegységgé kiemelt, a lexikális elemek funkciójának pontos leírásához szükséges, azok szókészletli helyzetére, valamint használatára vonatkozó minősítő-besoroló jellegű kifejezéseket, utalásokat nevezi. A szókészletli helyzet és a használat sajátosságai a következő mozzanatokban ragadhatók meg: gyakoriság, időbeli mozgás, területi elterjedtség, réteg-, illetve csoportnyelvi hovatarozás, élőnyelvi felhasználás, jellemző szövegtípushoz vagy stílusréteghez kötöttség, és ide soroljuk a lexéma szemantikai, morfológiai, fonetikai stb. sajátosságaival összefüggő stílusértéket és hangulati tartalmat. (E két utóbbit mondja az irodalom stílusárnyalatnak.)

A lexikai minősítések különösen is fontosak egy olyan történeti jellegű értelmező szótár számára, mint amilyen az Nszt. Gombocz Zoltán világította meg jelentéstanában (Gombocz [1926] 1997: 163), hogy a jelentéstágulás és -szűkülés, illetve a használati-szociális kör bővülése, szűkülése szorosán összefügg. Így a szótárban a szó időbeli vagy területi elterjedtségére, gyakoriságára, réteg- vagy csoportnyelvi használatára utaló megjegyzések a jelentésváltozások tükrözésének is sajátos eszközei, és rávilágítanak bizonyos jelentésárnyalatbeli különbségekre. Hasonlóan fontosak a stílusértéket, a szóhangulatot kifejező minősítések (*pejor*; *tréf*, *durva* stb.), amelyek ténylegesen a szó jelentésének egy-egy mozzanatát ragadják meg, mintegy kiemelik magából az értelmezésből. Lexikográfiai szempontból az Nszt.-ben tehát a lexikai minősítésnek elsődlegesen a szó jelentésének

ábrázolásában vagy árnyalásában van funkciója. Ehhez azonban még egy szempontot érdemes hozzátenni – ezt már érintettem is: az értelmező szótárnak világossá és egyértelművé kell tennie a kommunikációs folyamat résztvevői számára az adott szóelőfordulás stilisztikai szerepét, stíléma voltát. Hiszen minden olyan eleme a beszédnek, minden olyan szóelőfordulás, amelynek stílusértéke eltér a szótári szó lexikalizálódott stílusértékétől, hangulatától, valamiféle stilisztikai funkcióval bír, ahogy az alkalmi jelentésemozdulások is hasonló hatásúak. És ebben a legfőbb jelzőtábla a lexikai minősítés.

A korpusztól indultunk, hadd térjek vissza a korpuszhoz. Az Nszt. történeti korpuszának tényleges elemzése, egy-egy szó vagy jelentés lexikai minősítése számos nehézséget rejt magában a lexikalizálódott vagy alkalmi jelenségek elkülönítésének problémájától az időbeli változások ábrázolásának buktatóin át a szótári hagyományban makacsul élő rossz minősítések felülbírálatáig. Mégis: ahogy a nehézségek, a segítség is a korpuszból jön. Hiszen nem csupán a jelentésstrukturák kialakításában, az értelmezések meghatározásában vagy a grammatikai elemzésben, hanem a lexikai minősítések dilemmáiban is a korpusz, az adat lehet a legfőbb támasz. Az adat, amely példamondatként egy korpuszalapú szótárban a legegyszerűbb és leginkább olvasóbarát demonstrálása a tényleges nyelvhazsnálatnak.

SZAKIRODALOM

- Gombocz Zoltán 1997 [1926]. Jelentéstan. In: *Jelentéstan és nyelvtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–94.
- Ittész Nóra 2007. A minősítés kérdése a szótárban. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 95–103.
- Lanstyák István 2003. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvművelés fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127: 370–88.
- Lengyel Klára 2000a. A nyelvi egységek szinteződése. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 26–8.
- Lengyel Klára 2000b. Az aktuális, a lexikai és a grammatikai szófajtság összefüggései. In: Gecsó Tamás (szerk.): *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 4. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 185–90.
- Országgh László 1954. A magyar szókészlet szótári feldolgozásának kérdései. *Az MTA Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 6: 117–33.

Ittész Nóra

tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

Ittész, Nóra

The relationship between language use and lexical representation in a corpus-based dictionary

The *Comprehensive Dictionary of Hungarian* is what is called a reference dictionary; its normativity can be captured, if at all, in the way its headwords are selected. This paper discusses three issues arising with respect to language use and dictionaries, especially in the case of a descriptive reference

dictionary; three issues that are of utmost importance in the conception of CDH, too: that of corpora and corpus-based dictionaries, that of lexicalization and lexemes, and that of the most direct tool of recording language use in a dictionary: its set of lexical labels.

Keywords: corpus, lexical label, lexicalization, normative dictionary, reference dictionary

Nyelvhasználati minősítések, a *helyes-helytelen* a tanácsadói gyakorlatban

Bevezetés

A téma, a *helyes-helytelen* minősítési kategória kérdésköre a nyelvtudomány számos területéhez kapcsolódik, és több, a nyelvtudományon kívüli tudományterülettel is érintkezik, továbbá szerves része a mindennapi, a nem tudományos, az úgynevezett népi nyelvészeti gondolkodásmódnak és nyelvi attitűdformál(ód)ási gyakorlatnak. E tág témakörnek a mai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos értelmezésével foglalkozom, mégpedig tovább szűkítve a témakört: a nyelvi tanácsadás két oldalának szempontjából, a kérdés és a válaszadás felől megközelítve ezeket a minősítési kategóriákat. A nyelvi tanácsadás két oldala ugyanis együttesen jelzi a *helyes-helytelen* problematika kétféle összetevőjét, kettős kiindulópontot: a) egyfelől a nyelvtudomány felőli megközelítést, jelen esetben a válaszoló szakember szemszögét, a tudományos nézőpontot; b) másfelől a nyelvhasználók, a beszélők felőli megközelítést, jelen esetben a kérdezői fél szemszögét, a népi nyelvészeti nézőpontot. A két szempontrendszer, az a) és a b) viszonya, mint látni fogjuk, egymásra épül.

Előadásomban (1) előbb röviden foglalkozom a nyelvi tanácsadással, néhány konkrét kérdés-válasz bemutatása révén szólok kiindulópontomról, a gyakorlatról. (2) A *helyesség-helytelenség* kérdéskörének elméleti vonatkozásából vázolom a témakör kategorizációs kérdéseket érintő általánosabb háttérét, majd érintem a helyesség státusát a mai nyelvtudományban. (3) A továbbiakban a nyelvhasználati minősítésekkel foglalkozom, a minősítési gyakorlat és a nyelvhasználati kézikönyvek alapján, rámutatva az ÉKsz. és a Nagyszótár (Nsz.) újdonságaira. Végül (4) összefoglalom a *helyes-helytelen* minősítés eddig tárgyalt vonatkozásait, és rövid kitekintést adok a szükséges változásokra nézve.

Kiindulópont: a gyakorlat, a nyelvi tanácsadás

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja a nyelvművelés területéhez kapcsolódóan foglalkozik a nyelvi normativitás, a sztenderd (köznyelv, nemzeti nyelv) kérdésköreinek vizsgálatával, és közvetlenül hasznosítva a nyelvtudomány részterületeinek az eredményeit, alkalmazott nyelvészeti tudományterületként gyakorlati nyelvművelői tevékenységköröket lát el.

Ilyen alkalmazott nyelvészeti tevékenység a nyelvi tanácsadás, korábbi néven nyelvi közönségszolgálat, amely a tudatos nyelvhasználók folyamatos igé-

dictionary; three issues that are of utmost importance in the conception of CDH, too: that of corpora and corpus-based dictionaries, that of lexicalization and lexemes, and that of the most direct tool of recording language use in a dictionary: its set of lexical labels.

Keywords: corpus, lexical label, lexicalization, normative dictionary, reference dictionary

Nyelvhasználati minősítések, a *helyes-helytelen* a tanácsadói gyakorlatban

Bevezetés

A téma, a *helyes-helytelen* minősítési kategória kérdésköre a nyelvtudomány számos területéhez kapcsolódik, és több, a nyelvtudományon kívüli tudományterülettel is érintkezik, továbbá szerves része a mindennapi, a nem tudományos, az úgynevezett népi nyelvészeti gondolkodásmódnak és nyelvi attitűdformál(ód)ási gyakorlatnak. E tág témakörnek a mai magyar nyelvhasználattal kapcsolatos értelmezésével foglalkozom, mégpedig tovább szűkítve a témakört: a nyelvi tanácsadás két oldalának szempontjából, a kérdés és a válaszadás felől megközelítve ezeket a minősítési kategóriákat. A nyelvi tanácsadás két oldala ugyanis együttesen jelzi a *helyes-helytelen* problematika kétféle összetevőjét, kettős kiindulópontot: a) egyfelől a nyelvtudomány felőli megközelítést, jelen esetben a válaszoló szakember szemszögét, a tudományos nézőpontot; b) másfelől a nyelvhasználók, a beszélők felőli megközelítést, jelen esetben a kérdezői fél szemszögét, a népi nyelvészeti nézőpontot. A két szempontrendszer, az a) és a b) viszonya, mint látni fogjuk, egymásra épül.

Előadásomban (1) előbb röviden foglalkozom a nyelvi tanácsadással, néhány konkrét kérdés-válasz bemutatása révén szólok kiindulópontomról, a gyakorlatról. (2) A *helyesség-helytelenség* kérdéskörének elméleti vonatkozásából vázolom a témakör kategorizációs kérdéseket érintő általánosabb háttérét, majd érintem a helyesség státusát a mai nyelvtudományban. (3) A továbbiakban a nyelvhasználati minősítésekkel foglalkozom, a minősítési gyakorlat és a nyelvhasználati kézikönyvek alapján, rámutatva az ÉKsz. és a Nagyszótár (Nsz.) újdonságaira. Végül (4) összefoglalom a *helyes-helytelen* minősítés eddig tárgyalt vonatkozásait, és rövid kitekintést adok a szükséges változásokra nézve.

Kiindulópont: a gyakorlat, a nyelvi tanácsadás

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja a nyelvművelés területéhez kapcsolódóan foglalkozik a nyelvi normativitás, a sztenderd (köznyelv, nemzeti nyelv) kérdésköreinek vizsgálatával, és közvetlenül hasznosítva a nyelvtudomány részterületeinek az eredményeit, alkalmazott nyelvészeti tudományterületként gyakorlati nyelvművelői tevékenységköröket lát el.

Ilyen alkalmazott nyelvészeti tevékenység a nyelvi tanácsadás, korábbi néven nyelvi közönségszolgálat, amely a tudatos nyelvhasználók folyamatos igé-

nyéből adódóan működik ma is. Több évtizedes tanácsadói tapasztalatom alapján mondhatom, hogy a beszélőközösség jelentős része igényli, a hozzánk fordulók kéri is a nyelvhasználat változásával kapcsolatos jelenségek szakszerű értékelését. A nyelv, a nyelvhasználat, a nyelvi tudatosság fontos értékösszetevő ma is a nyelvközösség és az egyén önazonosító szerepének megőrzésében. Empirikus kutatások is igazolják ugyanezt, mutatják a téma gyakorlatias vonatkozásait is. Nem árt felidézni ma sem, hogy Terestyéni Tamás 850 fős, reprezentatív, országos mintán végzett, beszédszakásokat vizsgáló kutatását elemző tanulmányában így fogalmazott: „A kommunikációs képességek (kifejezőkészség, helyesírási készség, nyelvtanilag helyes és választékos beszédkészség) jelentőségét a társadalmi érvényesülésben egészében véve meglehetősen nagyra értékelték a kérdezettek, ami egyértelműen azt tükrözi, hogy az emberek tisztában vannak azzal: azok, akik gazdag és sokoldalúan kimunkált kommunikációs eszköztárral rendelkeznek, jobban boldogulhatnak az életben” (Terestyéni 1990: 34). Az, hogy a kérdezettek a helyesírási készségeket milyen fontosnak ítélték, és még az iskolázottságnál is jelentősebb tényezőnek tekintették az életben való boldogulás szempontjából, még a kutatókat is meglepte (i. m. 34). Ez utóbbit csak azért említem itt meg, mert a hozzánk érkező kérdések jelentős része is a kodifikációval kapcsolatos, és sokszor helyesírási kérdésekben vitázó felek „becsületbeli ügyében” kell „igazságot szolgáltatnunk”.

A nyelvi tanácsadás célja és feladata összetett: a nyelvhasználókban megfogalmazódó kérdések szakszerű megválaszolása, a kérdezők véleményalkotásának segítése egy-egy új nyelvi jelenség megítélésében; nyelvi produktumok készítésének támogatása, elkészült szövegek véleményezése, értékelése, értelmezése. A nyelvhasználókban megfogalmazódó nyelvi kérdések szakszerű megválaszolása sokféleképpen történhet: alapvetően tanácsadással, a lehetőségek, a változatok, a nyelvi változók, a nyelvi variabilitás bemutatásával, a normatív nyelvhasználatra levonható következtetések feltárásával, javaslatokkal, ajánlással. A nyelvi tanácsadás jellegét illetően tehát tipikusan alkalmazott nyelvészeti tevékenység, amely a nyelvtudomány számos területére közvetlenül, további területeire pedig közvetve támaszkodik (nyelvelírás, lexikográfia, stilisztika, retorika, névtan, nyelvtörténet, dialektológia, szociolingvisztika, korpusznyelvészet). A Nyelvtudományi Intézetben minderre kiváló lehetőség van, és egy-egy szakterület művelőjével való közvetlen konzultációs lehetőség különösen jó háttérrel jelent a szaktudományos (és ismeretterjesztő) nyelvi tanácsadásnak a legkülönbözőbb nyelvi problémák megoldásában. A nyelvi tanácsadás egyik kedvelt formája ma is az azonnali válaszadásra lehetőséget adó telefonos közönségszolgálat (kedden és csütörtökön 10–14 óra között), a másik pedig a(z elektronikus) levelezés, amely egyes kérdések megválaszolására és nyelvi produktumok véleményezésére egyaránt alkalmas (folyamatosan a tanacs@nytud.mta.hu címen, valamint a Nyelvtudományi Intézet központi levelezési címén).

A nyelvi tanácsadás további fontos funkciója természetesen a nyelvi, nyelvtudományi ismeretterjesztés, amelynek fontosságát nem kell külön hangsúlyozni. Tudjuk, hogy a nyelvről szerzett ismeretek hozzájárulnak a nyelvi attitűdjelenségek, a nyelvi vélekedések, a pozitív és negatív megkülönböztetések kialakulásához, esetleges differenciálódásukhoz. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében

működő nyelvi tanácsadás fenntartja azt a szakmai hagyományt, hogy éppen az Akadémiával intézményesült nyelvművelés mint tudatos nyelv gondozás ma is fontos, és gyakorlatunk mutatja azt is, hogy az Akadémia szerepe a mai társadalomban is kitüntetett szerepű: „Önöknel illetékesebb helyre nem fordulhatok”; „Ezt Önök tudhatják a legjobban”; „Megtisztelő volna számomra az Akadémia álláspontja” stb. – fogalmazzák meg ezt közvetlenül is a hozzánk fordulók.

A kérdések természetesen sokfélék, változatosak. Főbb témakörök: új szavak, új alakulatok írásmódja, ejtőmódja; új jelenségek, nyelvi változások megítélése; a nyilvánosság előtti, médiában hallott, olvasott szövegek véleményezése; rövidebb-hosszabb szövegek értelmezése. Általános kérdezői attitűd: a „Hogy van helyesen?”; „Helyes-e, szerintem nem”; „Tudom, hogy a nyelv változik, de ez nem helyes”. Mindezek már önmagukban is mutatják, hogy alapvető, meghatározó a *helyes-helytelen* dichotómiában való gondolkodásmód a kérdezők körében. Lássunk közelebről is néhány témakört:

1. Az igeekötők jelentésváltozása, ezúttal a *be-* igeekötő jelentésbővülése kapcsán: „Szeretném a véleményüket megkérdezni a következő dologgal kapcsolatban: a *betámad*, *bevállal*, *besértődik*, *beajul* kifejezések az élőbeszéd mellett a nyomtatott médiában is szinte normává váltak. *Helyes ez?* Elképzelhető, hogy a közeli jövőben ez az igeekötős forma teljesen kiszorítja az igeekötő nélküli vagy a más igeekötős változatot? Ha a nyelv elsősorban a nyelvhasználók által létezik, és ők alakítják, akkor lehetséges, hogy *támadni* vagy *megtámadni* már nem is lehet a közeljövőben, csak *betámadni*? Mit tegyen az, aki ezen inkább *megsértődik* mint *besértődik*?” – Kétségtelen, válaszoltuk, a *be-* igeekötős neologizmusok bővítik az igeekötő megszokott jelentéstartalmát. Az is igaz, hogy nem a presztízsváltozat, a sztenderd, hanem egyes csoportnormák körében jöttek létre, de a nyelvi alkotókedvet, a játékosságot, a tömörítési lehetőséget is mutatják. Hogy miképpen alakítják a normát, az használati körüktől, stílári rugalmasságuktól függ. *Besértődhetünk* ezen, de nem valószínű, hogy ettől *belassul* ez a változás. (Részletesebben I. Nádasdy 2003; példatárral és elemzéssel: Ladányi Mária 2004.)

2. A nyelvhasználatban együtt, egymás mellett élő alakváltozatoknak, vagyis a nyelvi variabilitásnak az érzékelését mutatja a következő témakör: „Azt szeretném megkérdezni, hogy a *melyiktek* szó helyes-e, szabályosan használható-e manapság? Nagyon sok irodalmi műben megtalálható, és az internetes előfordulása is nagyon gyakori.” – A kérdező a *melyikötök* alakot gondolja szabályosnak, és mint látjuk, a nyelvszokásra, a szépirodalom tekintélyére, a gyakorisági szempontra és a mai írásgyakorlatra hivatkozik. Ha a normatív, a sztenderd változatot kodifikáló szótárakban, nyelvművelő kézikönyvekben végzünk gyors áttekintést a *mely*, *melyik* kérdő névmás személyjeles alakjaira nézve, a *melyiktek* kodifikáltságára vonatkozóan, a következőt látjuk: a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz. 2003) a *melyikötök* alakot tartalmazza, az ugyancsak normatív Nyelvművelő kéziszótár (Grétsy–Kemény 2005) a *melyik(e)tek* vagy *melyikötök* alakváltozatokat. Az előfordulások, változatok adatolásához felhasználhatjuk az intézeti adatbázisokat: a Nagyszótár (Nsz.) anyagában például (<http://www.nytud.hu/hhc/>) 19. és 20. százi szépirodalmi adatokat találunk (összesen négyet), köztük: (1) – *No, legények, melyiktek kit szeret jobban közölünk?* (Mikszáth); illetve (3) *Azon tanácskoz-*

tok, melyiktek a gázoló... (1983, Polgár András). A Magyar nemzeti szövegtár (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>) megerősíti a *melyiktek* szépirodalmi adatolását Tersánszky Józsi Jenő, Németh László és Nádas Péter szövegrészleteivel. (Az adatbázisok az intézet honlapján keresztül érhetők el: www.nytud.hu/adatbázisok.)

3. A következő témakör a szerkezeti változásokat érintő kérdések csoportja, például a *mentén* névutó jelentésbővülése: „Helyes-e ezekben a címekben a névutó? *Stratégia az egységes országhép mentén; Szakadások mentén beszéltek a jeleltek; Megújulás a régi értékek mentén; Növekedés és tökevonás nemzeti érdekek mentén.*” Válaszomban rámutattam, hogy „helyes”, hiszen a helyhatározói értelmű *mentén* névutó változása, jelentésbővülése konkrétból átvitt irányba folyamatban van, mégpedig ’valaminek az alapján, valami szerint, valamire támaszkodva, valamit előrevetítve’ értelemben; a felsorolt példák is ebbe a sorba illeszkednek. (A névutók mai változására l. Kemény Gábor 2009: 263–74.)

4. A hozzánk érkező kérdések egyértelműen mutatják, hogy a helyesség kritériuma a hétköznapi, tagolatlan, népi nyelvészeti szemléletben a nyelv és a sztenderd azonosítását eredményezi: „jók, helyesek” a normatív, a köznyelvi formák; „rosszak, zavarók,” a szokatlan, például a nyelvjárási és/vagy regionális változatok. A következő kérdés-hozzászólás is erre utal: „Egyre gyakrabban hallom az alábbi kifejezéseket: *El kell menjek. Meg kell tegyem.* Szerintem a helyes változat így lenne: *El kell, hogy menjek vagy El kell mennem. Meg kell tennem vagy Meg kell, hogy tegyem.* Kérem, magyarázzák el, hogy nyelvtani szempontból melyik a helyes változat, és miért.” – Természetesen nyelvi és nyelvtani szempontból helyes mindegyik, használati szempontból van köztük eltérés: egyik a köznyelvi, a normatív, a másik pedig a regionális változat. A nyelvjárási, regionális változatok, formák még ma is, a tudományos és oktatási szemlélet kedvező változása idején is sokak számára „helytelenek, idegesítőek, zavaróak” (vö. erre nézve Kiss Jenő 1998). Ilyen a prototipikusnak is mondható előbbi példa, az *el kell menjek*, vagy az ugyancsak regionális *magasabb tőlem* szerkezet is. A kérdések mögötti attitűdjelenségek azt is jól mutatják, amellyel a szociolingvisztika foglalkozik, hogy a nyelvhasználat identitásaink, csoporthoz tartozásaink fontos jelzője. A szokatlan nyelvhasználat értékelésének kérdéskörét a szociolingvisztikában nyelv és identitás összefüggésében vizsgálják (Borbély 2011); a szokatlan nyelvhasználat lehet: kedvező (*szép, érdekes*), semleges (*szokatlan, furcsa*) és elítélő (*csúnya, idegesítő*).

Anélkül, hogy most további példákat mutatnék be, megállapítható tehát, hogy a kérdések meglehetősen nagyfokú nyelvi tudatosságot mutatnak, olyan nyelvtudatos magatartást, amely a) a normatív nyelvváltozathoz, a sztenderdhez való igazodást jelenti; b) elismeri e norma tekintélyét, és azt fenntartandónak tartja; és c) meglehetősen mereven utasítja el a nem sztenderd változatokat. Mutatják továbbá a tudományos és a mindennapi (népi nyelvészeti) nézőpont együttes érvényesülését, az egyéni (tapasztalati, otthoni) nyelvvelsajátítási hagyomány és a tanult (iskolai, műveltségbeli) nyelvi, nyelvhasználati ismeretek, mítoszok integráló (kiegészítő) megjelenését. Mutatják, hogy meghatározó a helyesség kritériuma, a helyes – nem helyes (jó-rossz) középpontú gondolkodásmód. *Helyes* az, ami *jó, szabályos, szokásos: így tudom, így tanultam, így van jól. A jó, a szabályos, a helyes* pedig egyértelműen a normatív, a sztenderd nyelvváltozat.

A helyesség mint nyelvhasználati minősítési kategória

Mi is hát a helyesség? Sokféleképpen válaszolhatunk erre a kérdésre. A *helyesség* általában 'a valóságnak, az igazságnak megfelelő', 'a szabályoknak megfelelő'; 'a normának megfelelő'; a retorikai, stilisztikai hagyományban és gyakorlatban 'helyénvalóság, illőség, adekvátság'. A kommunikációban, a nyelvhasználatban 'a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott norma szerinti', Lőrincze Lajos szavával: *helyzethez illő helyesség*.

A nyelvhasználatban szilárd viszonyítási norma a kulturális, történeti okokból kitüntetett szerepű nyelvváltozat, a sztenderd, ahogy korábban mondták az *irodalmi nyelv, művelt köznyelv, nemzeti nyelv*. Sokféle meghatározása közül most csak egyet idézek: „Nyelvünk rendszerhálózatának van a legműveltebbek által használt és az egész nyelvközösségre ható, átfogó, írott és beszélt változata: ez a nemzeti nyelv” (Grétsy–Kemény 2005: 411). Ez az az átfogó szerepű és kitüntetett presztízsű, mintának tekintett nyelvváltozat, amelyhez a helyesség kategóriája kötődik. Amely maga is természetesen folyamatosan változik, és vele együtt a helyesség kritériumai is változhatnak, módosulhatnak. A többi nyelvváltozattól, mint már utaltam rá, átfogó jellegében (*nemzeti, összmagyar; köz[ös]magyar*) és kommunikációs jellegében különbözik; történetileg pedig a többiből, a többi fölé boltozódva alakult ki. Olyan nyelvváltozat tehát a sztenderd, amely a nyelvközösség egészéhez (és az írásgyakorlathoz) kötődik, ezért is lehet normatív szerepű. A *helyes-helytelen* kategória ehhez képest értelmeződik a nyelvtudományban is, és alapvetően ez a szemlélet jelenik meg a tanácsadói kérdésekben, él tovább a népi nyelvészetben is.

A kérdés és a válasz persze nem ilyen egyszerű. Mert valójában mihez képest beszélhetünk helyességről? Van-e egyáltalán nyelvi, nyelvhasználati hiba? Van-e egyáltalán 'nemzeti nyelv' értelemben mai magyar köznyelv? Szükségképpen ezeket a kérdéseket (is) érintették az elmúlt évtizedek nyelvművelés körüli vitái, amelyek olykor, például a Kéziszótár átdolgozásának idején kemény vitakérdésekké „horgosodtak” (vö. Lanstyák 2003, Pusztai 2003), ahogy találóan megfogalmazta és árnyaltan megválaszolta e kérdéseket Pusztai Ferenc (i. m. 368–9). A nyelvművelés értékelése, a nyelvhasználati minősítések érvényessége ugyancsak kiemelt vitakérdéseket jelentettek (l. pl. a *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről* című kötet írásait: Domonkosi–Lanstyák–Posgay [szerk.] 2007).

A helyesség kérdésköre, mint a vitakérdések is mutatják, közel sem csak a nyelvművelést vagy a nyelvi tanácsadást érintő kategória, hanem a nyelvtudomány egyéb részterületei és számos további tudományterület szempontjából is alapvető.

Kitüntetett szerepű a nyelvhelyesség kérdése példának okáért a szociolingvisztikában. Hiszen a helyesség vagy a norma értelmezése a nyelvi identitás, a társadalmi esélyegyenlőség, a diszkrimináció, a nyelvi jogok, a nyelvi attitűdök, a nyelvi vélekedések területével is összefügg, hogy csak néhány szempontot említsek a nyelvművelés és a szociolingvisztika kapcsolódási pontjaiból. Alapvető ma is Gombocz Zoltán nevezetes, sokat idézett megállapítása: „A nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvészociológia problémája. Helyes az

a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetesen következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye” (Gombocz 1931: 11; idézi Pusztai 2003: 368). Mélységesen egyetérték Pusztai Ferenc szavaival, vele együtt én is: „régóta várom, hogy a szociolingvisztika és a nyelvművelés kapcsolatát találjon egymással. Úgy, ahogy Gombocz is egybekapcsolta a nyelvhelyességet a nyelvszociológiával” (i. m. 368).

A *helyes-helytelen* nyelvtudományi vonatkozásai a nyelvtudomány számos területére kiterjednek: érintik a nyelv, érték, közösség viszonyának összefüggéseit, a normák, a nyelvváltozatok elméleti kérdéseit és gyakorlatát (pl. a normasértések), a nyelvhasználat általános kérdéseit, a sztenderdizáció folyamatát, a szorosabb értelemben vett nyelvhelyességet. A nyelvtudományban ma általában jellemző a leíró szemlélet hangsúlyozása és az értékelő szemlélettől való elhatárolódás. Ugyanakkor a leíró jellegű szociolingvisztikában jelentős helyet foglal el a nyelvi identitással, a sztenderddel összefüggő jelenségek, a nyelvhasználatot kísérő nyelvi vélekedések vizsgálata, amelyekben viszont folyamatosan jelen van a *helyes/helytelen* kérdésköre. Természetesen egészen más értelemben, mint amelyről itt most a normativitással kapcsolatban beszélünk.

A kérdéskör tágabb, nyelvtudományon túli összefüggései is fontosak számunkra. A nyelvhelyességi ítéletek ugyanis filozófiai, szociológiai, pszichológiai, nyelvi stb. összetevőkből álló kategorizációs besorolások. Fontosak tehát így a filozófiai összefüggések, mint amilyen a tudományos megismerés és a mindennapi megismerés jellege, ebből adódóan a tudományos kategorizáció és a népi kategorizáció különbsége (Tolcsvai Nagy 2004). A pszichológiai összefüggések pedig a kétféle megismerés formái és eljárásai közti azonosságokra és eltérésekre mutatnak rá (Pléh [szerk.] 1996). És jelzik például azt, amit a tanácskérő kérdésfeltevések is mutatnak: a népi nyelvészetben a tapasztalati alapú mindennapi megismerés és kategorizáció kiegészül különféle fokú és mértékű reflektáltsággal, tudatossággal. Itt jegyzem meg, hogy a már eddig is emlegetett népi nyelvészet a szociolingvisztikában a nyelvről való hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodás megnyilvánulását jelenti, amelyet a nyelvművelésben hétköznapi, mindennapi nyelvszemléletnek szokás nevezni. A népi nyelvészeti megközelítés szerint a nyelv olyan, a kognitív beágyazottságon kívüli valóság, amelynek létezik egy ideális formája. Az egyén eltérhet ugyan ettől, de a nyelvről való tudás hibaként, helytelen nyelvhasználatként értékeli ezeket az eltéréseket. A nyelv népi szemléletében ezzel összefüggésben igen erős a jó-rossz; helyes-helytelen dichotómiájának érvényesülése (Domonkosi 2007b: 141–2).

Visszatérve a nyelvhelyességi ítéletek tágabb körű összefüggéseihez, az is elmondható, hogy korábbi korok tudományos paradigmáinak, nyelvszemléletének hatása, ismereteiknek, olykor mítoszainak, zárványaiknak továbbélése a nyelvhelyességi kategóriákra nézve is jellemző mind a mai napig. A tudományos kategorizáció fő vonulata köztudottan a racionalista típusú tudományfilozófiára épül, így logikusan legerőteljesebben ennek hatása mutatkozik meg ezen a területen is. E tudományfilozófia jellemzői, csak utalásszerűen: racionális a priori kritériumok-

nak való megfelelés; normatív jelleg, amely a megismerő tevékenység eredményeit igaznak vagy hamisnak, igazoltnak vagy igazolatlanak minősíti; a kategóriába tartozás pedig a kategóriák kritériumainak való maradéktalan megfelelés alapján jön létre. Ez a szemlélet egyik forrása lehetett a *helyes-helytelen* megközelítésnek, véleményalkotásnak, mint ahogy a dichotómiákban való gondolkodás általában is jellemző rá, más területeken is: *szép-rút, jó-rossz, hasznos-haszontalan* stb. Ezzel szemben a 20. század második felétől erősödő, úgynevezett naturalista tudományfilozófia a posteriori (tapasztalatból következtetve) jár el, empirikus eredményekre épül, leíró és magyarázó jellegű. A kategóriába sorolás itt fokozat kérdése, a kategóriák határai nem mindig egyértelműek. Jellemzője az is ennek a filozófiai iránynak, hogy pluralista, megengedi a metatudományos elméletek sokféleségét, a határtudományok, zárványok, lappangó elméletek jelenlétét. (A kategorizáció filozófiai összefüggéseire l. Tolcsvai Nagy 2002.)

Nyelvhelyesség és kategorizáció – nyelvhasználati minősítések

A nyelvhasználati minősítések, köztük a nyelvhelyességek is, tehát kategorizációs besorolások. Nemcsak leíró, magyarázó jellegűek, hanem bizonyos fokig előíró, értékelő, normatív jellegűek is. Az értékelések a nyelvművelés egyes tevékenységi köreiben szükségesek, ilyen terület tipikusan a nyelvi tanácsadás, amelyben nemcsak magyarázatot, hanem állásfoglalást, véleményt, iránymutatást is várnak a kérdezők. Az értékelésre számos további alkalmazott nyelvészeti területen is szükség van: nyelvi lektorálás, nyelvi szakvélemény készítése, nyelvi segédeszközök készítése, fordítások értékelése.

A nyelvi tanácsadásban a nyelvhasználat szakszerű, tudományosan megalapozott értékelésére van szükség. Ez pedig megalapozott minősítések, minősítési rendszerek alkalmazásával lehet hatékony. A nyelvhasználati minősítések célja, hogy minél árnyaltabban mutassák be az adott nyelvi jelenséget, úgy helyezték el a tágabb nyelvi rendszerben, hogy minél több szempontból közöljenek információt az adott jelenségről, és egyidejűleg segítsék a nyelvi reflexió képességét, segítsék a nyelvi otthonosságérzetet (Domonkosi 2007a).

Mire támaszkodhatunk a nyelvhasználati minősítésben? A viszonylag állandó sajátosságok, mozzanatok bemutatásában nagymértékben a szótári, a lexikai minősítésekre, a változó használati értéket rögzítő, sokrétű stílusminősítésekre (vö. Kovalovszky 1966, Pusztai 2003, Ittész 2007, Kemény 2007), az adatolásokhoz nyelvi korpuszokra, adatbázisokra és természetesen az egyes nyelvészeti részterületek kutatási eredményeire. A hazai szótárírásban és lexikológiában jelentős hagyományú és éppen napjainkban megújuló (l. ÉKsz., Nszt.) minősítési gyakorlat minden területen nehézségekkel küzd, főként a minősítési szempontok keveredése, a nyelvhasználati funkciók összetettsége vagy a stílusárnyalatok elkülönítésének nehézsége miatt (vö. Pusztai 2003, Ittész 2007, Eöry 2007).

Tekintsünk rá ezek után a legfontosabb nyelvhasználati kézikönyvek minősítési gyakorlatára, a bennük megmutatkozó minősítési szempontokra. Előzetesen azonban engedjenek meg két megjegyzést. Az egyik az, hogy az itt érintett

nyelvhasználati, nyelvművelő kézikönyvek a mai nyelvművelés napi segédeszközei, hasznosságukat, hasznosíthatóságukat a nyelvi tanácsadó szolgálat munkájában közvetlenül tapasztaljuk. Természetesen a nyelvhasználók maguk közvetlenül is forgat(hat)ják ezeket a kézikönyveket. Sőt arról is beszámolhatok, hogy gyakran keresnek „olyasmit”, ami a szótár és a „kemény” nyelvtanok között van, vagyis a nyelvhasználattal foglalkozó kézikönyvet, és mindig köszönettel fogadják, amikor például a Nyelvművelő kéziszótárra (Grétsy–Kemény 1996, 2005) felhívjuk a figyelmet. A másik megjegyzés pedig arra vonatkozik, hogy az általános nyelvhasználati kézikönyvek viszonyítási normája természetesen a sztenderd nyelvváltozat, az irodalmi nyelv, a művelt köznyelv. Vagyis – miként az általános értelmező szótárak – e nyelvművelő, nyelvhasználati segédkönyvek is tudatosan leírók és előírók, vagyis normatív jellegűek, céljuk e legszélesebb, kommunikációs és kulturális szempontból egyaránt közös: a nyelvközösség egészére érvényes nyelvváltozat bemutatása. Egyúttal ez a nyelvváltozat szolgál viszonyítási alapként, etalonként is e szótárak minősítési gyakorlatában. Így van ez az értelmező szótárak, a helyesírási szótárak és természetesen a nyelvhasználati kézikönyvek esetében is: a nyelvművelő, a tudatos nyelvgondozó tevékenység a sztenderd szerepének megőrzésére, e hagyomány továbbörökítésére, a lehetőségek szerint egységes, közös magyar nyelvi norma (köznyelv, nemzeti nyelv) fenntartására irányult és irányul ma is, a szükségszerű nyelvi „szétrétegződés” idején.

Az intézményes és jelentős társadalmi tekintélyt magáénak mondható akadémiai nyelvművelés a 20. század második felében létrehozta a nyelvművelés elméleti és gyakorlati szintéziseit, ma is alapvető nyelvhasználati kézikönyveit. Közülük most elsősorban a kétkötetes Nyelvművelő kézikönyvre gondolok (Grétsy–Kovalovszky 1980, 1985), továbbá az ezen „kódex” alapján készült, ebből önállóult kisebb, tömörebb, könnyebben kezelhető és szócikkeiben kibővült kézikönyvre, a Nyelvművelő kéziszótárra (Grétsy–Kemény 2005).

A Nyelvművelő kézikönyv minősítési rendszerét részletesen elemezte Tolcsvai Nagy Gábor (1991). Elemzésének részleteire itt most nem térek ki, csupán azt emelem ki, hogy meghatározó jellegként ő is megállapította azt a tényt, amely váltalant is célja volt a kézikönyvnek: hogy tudniillik erősen érvényesül benne a normatív – nem normatív szemlélet és megközelítésmód kettőssége. Hogy viszonyítási rendszere a sztenderd, és minősítési rendszerének meghatározó szempontja a helyesség kritériuma. Ez, tehetjük hozzá – utalva a *helyes-helytelen* dichotómia itt érintett hagyományára is –, tulajdonképpen a műfaj jellegéből adódóan természetes, szükségszerű. Az már természetesen más kérdés, hogy normatív szerepét a sztenderd hogyan tölti be, önértékként funkcionál-e, vagy árnyaltan, hierarchikus értékként jelenik meg a kézikönyv minősítéseiben. A kérdéssel részletesen foglalkozik Domonkosi Agnes, aki úgy foglal állást, hogy a sztenderd – nem sztenderd viszonya a kézikönyvben (és véleménye szerint az azóta megjelent kézikönyvekben is) lényegében a *helyes-helytelen (jó-rossz)* megfelelésre, a sztenderd önértékként való megjelenésére egyszerűsödik (Domonkosi 2007a: 41). Jelen áttekintésemben éppen azt kívánom jelezni, hogy maga a *helyes-helytelen* kategória is egy bizonyos tudományos kategorizációs hagyományt jelent, abból vezethető le a nyelvhasználati minősítésekre nézve is. Az már más kérdés, hogy a helyesség

meghatározó szempontja alkalmazza és továbbörökíti a *helyes-helytelen* dichotómiát, közvetve segíti a jó/rossz hiedelemalapú hétköznapi szemléletet. E minősítési hagyomány kétségtelenül pozitív oldala viszont a nyelvtudatos magatartás erősítése, a sztenderd presztízisének fenntartása, megerősítése.

A Nyelvművelő kézisztár (NyKsz.) mindkét kiadása (Grétsy–Kemény 1996. és Grétsy–Kemény 2005) a nyelvi tanácsadó gyakorlatban is igen jól használható (alap)kézikönyv: gyakorlati célú, rövid, tömör szócikkeket tartalmaz. A 2005-ös, javított, bővített kiadás új témakörökkel, új szavakkal egészült ki (*kaszál, környezetbarát, koncert*), és kedvező, olvasóbarát megoldások jellemzik, például a rövidítések kisebb száma segíti a folyamatos olvasást. A Nyelvművelő kézisztár (is) normatív szemléletű; igényesség, választékosság, stílári érzékenység jellemzi, használat-központúságra törekszik. Szöveges tanácsokba foglalt minősítési rendszere normativitás-központú, sokrétűen, árnyaltan jellemzi a nyelvhasználat stílári összetettségét.

A Nyelvművelő kézikönyvhöz közvetlenül nem kapcsolódó kézikönyvek továbbviszik és megújítják a normativitást középpontba állító hagyományt. Ilyen például a Magyar nyelvhelyességi lexikon (Balázs 2001) és a Magyar nyelvhasználati szótár (Balázs–Zimányi 2007).

E minősítési hagyomány pozitívumai tehát összefoglalva: a nyelvtudatos magatartás erősítése; a sztenderd presztízisének fenntartása, megerősítése; a sztenderd feltétlen értéként, nem csupán önértéként, hanem viszonyítási normaként való megjelenítése; a többi nyelvváltozat ehhez viszonyított értékelése; árnyalt, sokoldalú stílusminősítések; használat-központúság; a hagyomány, a történetiség, a szépirodalom tekintélyelvűsége mellett a nyelvszokás fontosságának a jelzése. A Nyelvművelő kézikönyv és a Nyelvművelő kézisztár adatolási háttere gazdag és sokrétű, de keletkezési idejét tekintve még nem lehetett adatbázisokon alapulóan rendszerszerű.

E kézikönyvek azt is példázzák számomra, hogy a nyelvművelés a nyelvtudomány részterületeként története során az aktuális tudományos paradigma-rendszerek alapján alakította ki értékelési szempontrendszerét, amelynek legfőbb összetevője a nyelvi helyesség-helytelenség kérdésköre. Viszonyítási alapja pedig a normatív (nemzeti nyelv, művelt köznyelv) és a szépirodalmi nyelvhasználat, olykor a régebbi nyelvváltozatokat megőrző népnyelv, valamint az úzus, a nyelvszokás. Bárczi Géza (1974) *Nyelvművelésünk* és Lőrincze Lajos (1980) *Emberközpontú nyelvművelés* című összefoglalójára, „vitairatára” is utalhatunk itt, hiszen az előbbi a történetiséget, az utóbbi pedig a nyelvszokást tartja a legfőbb normaképző erőnek, ezen belül a helyesség fő kritériumának.

Mindehhez hozzátehetjük persze, hogy a nyelvművelés ezen értékrendje alapján – művelődési, kulturális, modernizációs szerepét betöltve – az általa elismert nyelvi norma, a köznyelv, a sztenderd nyelvváltozatok birtokában lévő és az aktuális nyelvi modernizációt végbevivő nyelvhasználói rétegeket az oktatás, a művelődés csatornáin keresztül támogatta, ugyanakkor a beszélők széles körei a preferált rétegeken kívül maradtak. E folyamatnak számos további nyelven kívüli okai voltak, például a beszélőközösségek jelentős részeinek térbeli és politikai elzártsága a külhoni magyarság esetében, az életforma-változások miatt

a nyelvjárások funkcióinak beszűkülése, az oktatási folyamatok alakulása stb. A *helyesség* meghatározó szempontja alkalmazza és továbbbörökíti tehát a *helyes-helytelen* dichotómiáját, számos pozitív szerepkörét betöltve kétségtelenül közvetve hozzájárul a jó/rossz hiedelemalapú hétköznapi szemlélet fenntartásához is.

A helyesség kritériumai a lexikográfiai és a nyelvművelő hagyományban (Kovalovszky 1977: 50–1 alapján) ilyenek mint: szükségesség, világosság (tartalmi megfelelés, félreérthetlenség), egyértelműség, alaki helyesség, stílusosság (helyénvalóság, illőség), rövidség, tömörség, jóhangzás, esztétikum. Továbbá: észszerűség, gazdaságosság, történetiség, szépség, nagy írók példája, a nyelvjárások ereje stb. A negatív minősítések (számuk jóval kisebb) pedig a „helytelen” nyelvhasználatot minősítő jelzők, megállapítások, mint: *illogikus, fölösleges, nincs rá szükség, pongyola, igénytelen* stb., amelyek a *rossz* értékítéletet erősítik.

A nyelvművelő szintézisek mögötti szemléletmód

A *helyes-helytelen* dichotómiát erősítő és fenntartó tudományos kategorizáció fő vonulata köztudottan a racionalista típusú tudományfilozófiára épül, így logikus, hogy a nyelvtudományban, a nyelvhasználati, nyelvművelő kézikönyvekben is legerőteljesebben ennek hatása mutatkozik meg. A racionalitás mindenekfölöttisége abban a vélekedésben is megmutatkozik, hogy a nyelv tökéletesíthető, egyre pontosabban működővé alakítható. E mögött a vélekedés mögött pedig a nyelv eszközjellegének megfelelő nyelvértelmezés húzódik meg. Végső soron az a platonisztikus szemlélet, amelyből az következik, hogy a nyelvnek van eszményi formája; ez zárt és körülhatárolható forma; a nyelvi változások az eszményihez közeledve fejlődésként, attól távolodva romlasként értékelhetők. Ugyanakkor, azt is láttuk, hogy e kézikönyvekben is már erőteljesen jelen van a nyelvsvizelés, az úzus szerepének hangsúlyozása, a nyelvi változás szerepének természetessége, az egyes szócikkekben éppúgy, mint például a nyelvi norma kérdéseinek a tárgyalásában. Ez pedig egyértelműen a naturalisztikus (holisztikus), funkcionális-kognitív nyelvértelmezések háttérére utal.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne értenék egyet a minősítési rendszer(ek) megújításának az igényével. Átfogóbb minősítési rendszer alkalmazására, egységes nyelvértelem- és stíluselmélet érvényesítésének a szükségességére mutat rá a nyelvhasználati minősítéseket elemezve Domonkosi Ágnes (2007a: 49–50). Szükségesnek tartja a használat jellemzési szempontjainak az árnyalását, a használati gyakorlat sajátosságainak az érvényesítését (milyen nyelvváltozatban, milyen beszédhelyzetben, milyen szerepviszonyokban, milyen közlésformákban, milyen stílusértékkel, milyen gyakorisággal használatos egy-egy forma). És természetesen ma már joggal hangsúlyozza az empirikus adatok felhasználásának szükségességét, adatbázisok, korpuszok és a szociolingvisztikai kutatások eredményeinek beépítését a nyelvművelésbe, a nyelvhasználati minősítési gyakorlatba. „A nyelvhasználatot összetettségükben értékelő modelleknek”, amelyek egységes minősítőrendszer alapját képezhetnék, vannak hagyományaik a magyar nyelvtudományban is – mutat rá Domonkosi (i. h.): nevezetesen Péter Mihálynak (1974)

a nyelv „fukcionális varianciáját” és egymást keresztező dimenzióit is értelmező modelljére és Tolcsvai Nagy Gábor (1996) szempontrendszerére, amely a stílus szociokulturális rétegzettségét az érték, az idő és a hagyományozódott, intézményes nyelvváltozatok mentén ragadja meg. Hogy mennyire alkalmazhatók ezek a modellek a gyakorlatban a nyelvhasználati, nyelvhelyességi minősítések vonatkozásában, arra nézve még kevés tapasztalatunk van. A kevés között kiemelem a most készülő, folyamatában is látható, a Termini Kutatóhálózat keretében épülő ht-adatbázist és magyar–magyar szótárt, amelynek többdimenziós stílusminősítési rendszere új módon, a szociolingvisztikai, nyelvhasználati, stilisztikai szempontokat egyesítve mutatja be a ht-szókincs változatosságát: dialektális, regiszterbeli, stílusváltozati, időbeliségi, érzelmi dimenzió és egyéb, például gyakorlati tényező mentén (Lanstyák–Benő 2011).

Befejezésként, visszatérve a minősítések kérdéséhez és a tanácsadói gyakorlathoz, még arra szeretnék rámutatni, hogy a nyelvművelő szótárak mellett legfontosabb segédeszközeink az egynyelvű szótáraink közül természetesen az értelmező szótárak. Az Értelmező kéziszótár, az ÉKsz.² (Pusztai Ferenc [főszerk.] 2003), hiszen nyelvhasználati minősítéseinek alapja a köznyelvnek a nyilvános helyzetekben követett használata. Rögzíti is az adott korszak köznyelvét, nyelvhasználatát, és egyúttal orientáló szerepet tölt be. Az átdolgozott ÉKsz. számos újdonsága segítségünkre szolgál: az, hogy nincs összefoglaló értelemben *stílusminősítés*, hanem „rétegnyelvi, szóhangulati és stílusminősítések” vannak. Az hogy módosítja, szűkíti a *vulg* minősítés érvényességi körét: ‘kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas’ értelemben, vagy az, hogy szűkíti az argó minősítésű szavak, jelentések körét (vö. Pusztai 2003, Kiss 2004).

A nyelvi tanácsadásban fontos segédeszköz az értelmező és a szótörténeti jelleget egyesítő akadémiai nagyszótár (Nszt.) már megjelent négy kötete (Ittész 2006., 2011) és a 18. század végétől 2000-ig terjedő adatbázisa. A Nszt. mint korpuszalapú történeti értelmező szótár adataival, kontextusos szólófordulásaiival a nyelvi tanácsadásban is fontos eszköz, forrás. Árnyalt, komplex minősítési rendszere (Ittész 2006: 32–4) a mai nyelvhasználati jelenségek megítélésében is segítséget jelent. Új elemei, mint a stílusértéket jelölő rövidítések és a használati körre vonatkozó megjegyzések, a minősítések érvényességének időbeli elhatárolása (korábbi szinkroniára, mai használatra), a megszorítások: (*és, is, v.*), a gyakoriságra utaló piktogram, a szövegtárbeli előfordulások jelölése helyérték szerinti hat fokozatban – a tanácsadó számára is fontos információkat jelentenek. Megnéztem természetesen – hogy egyik, a bevezetőben említett, konkrét kérdésünkhöz visszatérjek – a *bevállal* Nszt.-beli szócikkét, és valóban tapasztaltam az értelmező és történeti jelleget meg a korpuszalapú adatolást, amely lehetővé teszi a *be-* igekötőnek az előfordulásuk függvényében való minősítését: 1. (*biz*) ‘kockázattal járó v. erejét meghaladó feladat teljesítését... elvállal(ja)’: „*bevállaltak* egy csomó kiadási kötelezettséget”, a kiadó *bevállalt* egy első kötetet, *bevállalt* csemeték. 1a. ‘anyagi terhet elvállal’ [...] a kormány *bevállalta*. 2. (*rég*) ‘személyt szállásra befogad’ „iszákos, csavargó asszony volt, kit fedele alá nem vállalt be senki” (1878). 2a. (*rég*) ‘magához tartozónak tekint, elfogad vkit’, 1869-es adatolással.

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a *helyes – nem helyes* kategorizálásnak mint láttuk, megvannak a nyelvszemléleti, történeti okai, filozófiai, pszichológiai és nyelvtudományi összefüggései, amelyek a nyelvhasználattal kapcsolatos *helyes – nem helyes* minősítési hagyományban is megragadhatók. A normativitás igénye és orientáló szerepe felől nézve ez a racionális nyelvszemléleten alapuló dichotómia nyelvi és kulturális szempontból egyaránt pozitív értékösszetevő: fenn tartja a nyelvi tudatosságot, erősíti a nyelvi egységességet, a nyelvi és kulturális identitást. Az egyes nyelvhasználó felől nézve, a népi nyelvészeti szemléletben ugyanakkor akaratlanul is támogatja a *jó-rossz* szembeállítás negatív következményeit is. A humboldti nyelvértelmezésre épülő, naturalisztikus (holisztikus), funkcionális-kognitív nyelvértelmezések a *helyes – nem helyes* dichotómia mellett árnyaltabb, skaláris jellegű értékelési, minősítési kategóriarendszer kidolgozását kínálják.

A *helyesség* összetett kérdéskörének kutatása a nyelvi tanácsadás számára fontos elméleti és gyakorlati kérdés. Ezen a területen közvetlen lehetőség van a lexicográfia és a szociolingvisztika újabb eredményeinek alkalmazására, az adatbázisok felhasználására, a nyelvi adatok dokumentálására. Azt sem feledve természetesen, hogy a nyelvi tanácsadás normatív jellegű, a kodifikációs, a helyesírási és kiejtési normát jeleníti meg. A köznyelvet, a sztenderdet, azt a nyelvváltozatot, amelynek átfogó mértéke és általános kommunikációs szerepe a nyelvközösség egészéhez kötődik, és amely az árnyaltabb, de továbbra is létező *helyes-helytelen* viszonyításban mércéül szolgál.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza – Zimányi Árpád (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celldömölk.
- Bárcki Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Borbély Anna 2011. *Nyelv és nemzeti kisebbségi identitás: kvantitatív-qualitatív-longitudinális szociolingvisztikai kutatások a román–magyar nyelvcsereéről (1990–2010)*. Előadás az MTA Nyelvtudományi Intézetben. 2011. október 4.
- Domonkosi Ágnes 2007a. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2007b. Nyelvi babonák és szterotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest. 141–54.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- ÉKSz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kéziszótár*. Auktor Könyvkiadó.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 2005. *Nyelvművelő kéziszótár*. Második, javított és bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1980, 1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Heltainé Nagy Erzsébet 2004. Hagyomány, nyelv és nyelvművelés. In: Büky László (szerk.): *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 41–52.
- Ittzsés Nóra 2006. Tájékoztató a szótár szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használatának módjáról. *A magyar nyelv nagyszótára I*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 23–50.
- Ittzsés Nóra 2007. A minősítés kérdése a szótárban. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 95–103.
- Kemény Gábor 2007. Nyelvleírás – nyelvművelés – stilisztika. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 33–7.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133: 263–74; <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1333/133302.pdf>. (2011. december 20.)
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak tükrében). *Magyar Nyelv* 94: 257–69.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 5: 670–3.
- Kovalovszky Miklós 1966. Nyelvi elemek stiláris értéke a szótárban. In: Országh László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 123–47.
- Kovalovszky Miklós 1977. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 2004. *Rendszer – norma – nyelvhasználat. Igeköltés neologizmusok „helyi értéke”*. http://ladanyi.web.elte.hu/LM_Rendszer_norma.pdf. (2011. december 20.)
- Lanstyák István 2003. Az Értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127: 370–88.
- Lanstyák István–Benő Attila 2011. *Határtalanítás és ht.szótár*. Előadás. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2011. november 24. http://www.nytud.hu/adatb/index.html ht.nytud.hu/download/LanstyakIstvan_Termini10.pps. (2011. december 20.)
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Nádasdy Ádám 2003. *Besír; beröhhög*. In: *Ízlések és szabályok*. Magvető, Budapest. 285–88.
- Nszt. = Ittzsés Nóra (szerk.) 2006., 2011. A magyar nyelv nagyszótára I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Péter Mihály 1974. Stilisztikai alapfogalmak tisztázásához. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László (szerk.): *Jelentésan és stilisztika*. (Nyelvtudományi Értekezések 83. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 458–63.
- Pléh Csaba (szerk.) 1996. *Kognitív tudomány*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Pusztai Ferenc 2003. Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárban. *Magyar Nyelvőr* 127: 362–70.
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 32–54.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1991. A jó és a rossz. A minősítések rendszere a nyelvművelő kézikönyvben. *Magyar Nyelv* 87: 414–21.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2002. Nyelvhelyesség és kategorizáció. In: Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk*. Írások Grétsy László hetvenedik születésnapjára. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 468–72.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. Nyelvhelyesség és megismerés. In: *Nyelv, érték, közösség*. Budapest, Gondolat Kiadó, 266–77.

Heltainé Nagy Erzsébet

tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet

SUMMARY

*Heltainé Nagy, Erzsébet***Assessment of language use: correct vs. incorrect in language counselling**

The aim of language counselling is to answer questions that arise in everyday language use, to help people in forming their opinion concerning various issues. This requires the assessment and evaluation of phenomena of language use, based on a well-founded system of assessment.

The most important feature of systems of assessment of language use based on lexical and stylistic evaluation is the criterion of *correctness*. Historically, this rests on rationalistic scientific categorisation that involuntarily justifies the predominance of a dichotomy of *correct vs. incorrect* in everyday thinking about language and language use.

Correctness here means conformity with the standard dialect, and in unsophisticated popular approaches to language this results in an identification of a language with its standard variety. Attempts at normativity simplified to oppositions of *correct vs. incorrect, good vs. bad* may result in stigmatisation and linguistic disadvantages for speakers of non-standard varieties – along with positive social and cultural value components of standardisation, to be sure. Questions addressed to the language counselling service (tanacs@mta.nytud.hu) of the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences are a fair indication of such problems.

This paper, taking the viewpoints of both linguistic science and popular linguistics into consideration, discusses the attitude embodied in language cultivation syntheses with a practical point of departure, focusing on the category of *correctness*.

Keywords: categorisation, dichotomy, correctness, usage assessment, normativity

A magyar lexikográfia újabb eredményei, hiányosságai és feladatai

Előadásom kiindulópontja az, hogy a magyar nyelv a legnagyobb hungarikum, kultúránk legfőbb hordozója, és mindemellett a világ magyarságának egyes számú összetartója.

Közhelyszerű megállapítás, hogy a nyelv egyrészt nyelvi építőelemekből áll, másrészt szabályrendszerből, amely előírja, hogy az építőelemeket miként lehet egymás mellé szerkeszteni. Vitathatatlan tény, hogy a nyelv központi és legtermészetesebb eleme a szó. A szavak leltárkönyve a szavak tára, vagyis a szótár.

A neves magyar szótárkészítőknek hosszú a névsora: Pesti Gábor, Verancsics Faustus, Baranyi Decsi János, Szenczi Molnár Albert, Bod Péter, Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Fogarasi János, Czuczor Gergely, Szinnyi József, Margalits Ede, Szarvas Gábor, Finály Henrik, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, [...] Bárczi Géza, Szabó T. Attila, Ország László, O. Nagy Gábor, Hadrovics László, Kiss Lajos.

A névsorban Szily Kálmán és Bárczi Géza között úr tátong. *A magyar nyelv-újítás szótára* (1902, 1908) és *A Magyar szófajti szótár* (1941) megjelenése közti időszak a magyar szótárirás fekete kora. A két világháború között a trianoni békeszerződés következtében létrejött kultúrsokk miatt nem születtek meg a kívánt

SUMMARY

*Heltainé Nagy, Erzsébet***Assessment of language use: correct vs. incorrect in language counselling**

The aim of language counselling is to answer questions that arise in everyday language use, to help people in forming their opinion concerning various issues. This requires the assessment and evaluation of phenomena of language use, based on a well-founded system of assessment.

The most important feature of systems of assessment of language use based on lexical and stylistic evaluation is the criterion of *correctness*. Historically, this rests on rationalistic scientific categorisation that involuntarily justifies the predominance of a dichotomy of *correct vs. incorrect* in everyday thinking about language and language use.

Correctness here means conformity with the standard dialect, and in unsophisticated popular approaches to language this results in an identification of a language with its standard variety. Attempts at normativity simplified to oppositions of *correct vs. incorrect, good vs. bad* may result in stigmatisation and linguistic disadvantages for speakers of non-standard varieties – along with positive social and cultural value components of standardisation, to be sure. Questions addressed to the language counselling service (tanacs@mta.nytud.hu) of the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences are a fair indication of such problems.

This paper, taking the viewpoints of both linguistic science and popular linguistics into consideration, discusses the attitude embodied in language cultivation syntheses with a practical point of departure, focusing on the category of *correctness*.

Keywords: categorisation, dichotomy, correctness, usage assessment, normativity

A magyar lexikográfia újabb eredményei, hiányosságai és feladatai

Előadásom kiindulópontja az, hogy a magyar nyelv a legnagyobb hungarikum, kultúránk legfőbb hordozója, és mindemellett a világ magyarságának egyes számú összetartója.

Közhelyszerű megállapítás, hogy a nyelv egyrészt nyelvi építőelemekből áll, másrészt szabályrendszerből, amely előírja, hogy az építőelemeket miként lehet egymás mellé szerkeszteni. Vitathatatlan tény, hogy a nyelv központi és legtermészetesebb eleme a szó. A szavak leltárkönyve a szavak tára, vagyis a szótár.

A neves magyar szótárkészítőknek hosszú a névsora: Pesti Gábor, Verancsics Faustus, Baranyi Decsi János, Szenczi Molnár Albert, Bod Péter, Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Fogarasi János, Czuczor Gergely, Szinnyi József, Margalits Ede, Szarvas Gábor, Finály Henrik, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, [...] Bárczi Géza, Szabó T. Attila, Ország László, O. Nagy Gábor, Hadrovics László, Kiss Lajos.

A névsorban Szily Kálmán és Bárczi Géza között úr tátong. *A magyar nyelv-újítás szótára* (1902, 1908) és *A Magyar szófajti szótár* (1941) megjelenése közti időszak a magyar szótárirás fekete kora. A két világháború között a trianoni békeszerződés következtében létrejött kultúrsokk miatt nem születtek meg a kívánt

magyar szótárak. Ekkorra kellett volna többek között megjelennie egy új értelmező szótárnak, egy új nyelvtörténeti szótárnak, valamint a magyar nagyszótárnak.

A második világháborút követően az 1960-as években és az ezt követő évtizedben az Akadémiai Kiadó kétnyelvű nagyszótárai és *A magyar nyelv értelmező szótárának* megjelenése valamint ledolgozott a fájó hiányosságból. Ugyancsak a lexikográfiai adósság „törlesztéseként” jegyezhetjük *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, a *Magyar szinonimaszótár* valamint a *Magyar értelmező kézi-szótár* megjelentetését. O. Nagy Gábornak a Gondolat Kiadónál megjelent *Magyar szólások és közmondások szótára* is hiánypótló volt megjelenésének idején.

A magyar lexikográfia újabb eredményei

A magyar szótárkiadás területén előrelépést hozott a rendszerváltás, hiszen az Akadémiai Kiadó monopolhelyezete megszűnt, létrejöttek új kiadói műhelyek: Osiris Kiadó, Grimm Kiadó, Tinta Könyvkiadó. E kiadói műhelyekben egymással versengve korszerű magyar egy- és kétnyelvű szótárak jelennek meg piaci alapon.

Az ezredforduló környékén a magyar számítógépes nyelvészet és lexikográfia jelentős eredménye, hogy létrejött két számítógépes szövegtörzs az MTA Nyelvtudományi Intézetében: a *Magyar történeti korpusz* és a *Magyar nemzeti szövegtár*.

A magyar szótárkiadás szakmaiságának jele, hogy 2000-től több évtizedes szünet után ismét működik az MTA Szótári Munkabizottsága. A Munkabizottságnak köszönhető, hogy megindult a *Lexikográfiai Füzetek* sorozat kiadása, mintegy helyettesítve, de teljesen nem pótolva egy magyar lexikográfiai tematikájú folyóiratot. Ebben megjelent *A szótáriródalom bibliográfiája* című kiadvány.

A Szótári Munkabizottság érdeme, hogy a „pozitív megkülönböztetés” elvét vallva megalapította a Kiváló Magyar Szótár díjat, amelyet egy-két évenként jelentős médiaérdeklődés mellett adnak át.

A szakszótárkiadás fellendülése várható a *Magyar Terminológia* című folyóirat 2005-ben történt megindulásától.

Az elmúlt két évtizedben megkezdődött a határon túli és az anyaországi magyar nyelvváltozat, szókincs együttes vizsgálata. Olyan szavak is bekerültek a legújabb szótárakba, amelyek az anyaországban nem ismertek, de a magyar nyelv határon túli változatában használatosak. A lexikográfiai szakszargonban ezt csak a szótárak „határtalanításaként” emlegetik.

Kijelenthető, hogy a magyar szótárkészítők, szótárak összeállítói jó szakember módjára élnek a modern technika adta új lehetőségekkel, hatékonyan kihasználják a számítógépes technika nyújtotta szolgáltatásokat.

A magyar lexikográfia hiányosságai

Napjaink szótárkiadásának a fenti eredmények mellett sajnos több hiányossága is van. Felsorolásszerűen a hiányzó magyar egy- és kétnyelvű szótárak: új magyar értel-

mező szótár, a magyar nyelv nagyszótára, fogalomkörü szótár, gyakorisági szótár, rímszótár, kollokációk szótára, egykötetes tájszótár, új szavak szótára. A felsorolt hiányzó szótárak közül jó néhánynak megjelent ugyan kis terjedelmű változata, de ezek a kisebb kiadványok nem pótolják az átfogóbb, nagyobb merítésű szótárakat.

A kultúrpolitikusokon és nem a magyar lexikográfusokon múlik, hogy hiányoznak a szomszédos és a környező államok nyelvének kétnyelvű nagyszótárai. Teljességgel érthetetlen, hogy nincs az elmúlt egy-két évtizedben megjelent magyar kétnyelvű ukrán, román, szlovák, horvát, szerb, szlovén, cseh és lengyel nagyszótár.

A magyar lexikográfia feladatai napjainkban

Tömören fogalmazva a magyar lexikográfia feladata a magyar nyelv szókészletének – területi, társadalmi és történeti változataival együtt – korszerű eszközökkel történő szakszerű rögzítése, feldolgozása, annotálása egy- és többnyelvű köznyelvi és szakszótárakban.

A ránk váró feladatok sorában elsőnek be kell fejezni a korábban elkezdett és húzódo többkötetes szótárak kiadását, mihamarabb le kell zárni a régen elkezdett és még folyamatban lévő munkálatokat, ezek közé tartozik az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* és *A magyar nyelv nagyszótára*. Valószínű, hogy *A magyar nyelv nagyszótára* esetében koncepcióváltás szükséges, jelentősen redukálni kell a szótár méretét. Ugyanis hagyományosan a B betűs címszavak szócikkei a magyar szótárak terjedelmének 5–6%-át teszik ki, így a két kötetben megjelent magyar nagyszótári B betűs anyagból arra következtethetünk, hogy a magyar Nagyszótár jelen formájában nem lehet kisebb 35 kötetesnél. Ha figyelembe vesszük a nagyszótár megjelenésének eddigi ütemét – ötévenként két kötet –, akkor a 35 kötet megjelenéséhez több mint 85 év szükséges.

A rendszerváltást követően a komoly hagyományokkal rendelkező magyar szakszótárkiadás visszaesett. A követendő hagyományok közé kell sorolnunk a kiváló, 76 kötetes és leginkább az 1960-as, 1970-es években megjelent *Műszaki értelmező szótár* sorozatot. A hiányzó szakszótárak finansziális okok miatt nem készültek el. A szakszótárak jelenlegi hiánya a következő évtizedek közoktatásának eredményességét, színvonalát veszélyezteti.

A szakszótárak kiadása mellett elvégzendő feladat az elmúlt évszázadban megjelent szakszótárak bibliográfiájának összeállítása. Míg a köznyelvi szótárak bibliográfiája többé-kevésbé ismert, a szakszótárak összeírása igen hiányos.

A terminológiai kutatások az elmúlt két évtizedben szinte teljesen megszűntek hazánkban. Fel kell újítani a modern terminológia elméleti háttérének kutatását, és az új eredményeket adaptálni kell a szakszótárírásban és a nomenklatúrák, thesaurusok összeállításában.

Joggal várjuk el a hazai szótárkiadóktól az egy- és kétnyelvű szótáraink folyamatos megújítását. Értelmező szótáraink felfrissítése 5 évenként lenne kívánatos, egyéb köznyelvi szótáraink átdolgozása 10 évenként javallott. A szótárfrissítés elsődleges feltétele, hogy a magyar szókészlet változása folyamatosan

regisztrálva legyen. Ez kétirányú feladat, egyrészt az új szavak, a neologizmusok detektálását jelenti, másrészt – ez sokkal összetettebb és nehezebb feladat – az egyes magyar szavak „kihalása” időpontjának feljegyzését kívánja meg.

Nem lehet a jelenkori magyar lexikográfia eredményes, ha nincs kellő mélységig feltérképezve a korábbi korok magyar szótárkiadásának a története. Ismernünk kell az elmúlt évszázadok szótáríróinak motivációit, tisztában kell lennünk hajdani munkáik elméleti háttérével, ehhez pedig a szótárkiadás történetével foglalkozó újabb monográfiák szükségesek.

A múlt feltárásához szorosan hozzátartozik a klasszikus régi magyar szótárak ismételt, reprint kiadása. A régi szótárak papíralapú új kiadása mellett kívánatos volna ezen szótárak digitalizált változatának elkészítése is.

A feladatok elvégzéséhez jól képzett lexikográfus szakemberekre van szükség. Az egyetemek bölcsészkarain nagyobb hangsúlyt kell kapnia a jövőben a lexikográfiai és a lexikológiai ismeretek oktatásának. Látjuk, hogy a bölcsészképzés válságban van, keresi a helyét a műszaki technikától átítatott világunkban. A jövő lexikográfusainak, szótáríróinak képzése lehet a bölcsészoktatás problémáinak megoldása felé vezető egyik út. A képzéshez szükséges magyar lexikográfiai tankönyvet magyar szakembereknek kell megírniuk.

Mit sem ér(ne) az az ideális állapot, hogy jól képzett szótárírók korszerű és felhasználóbarát szótárakat állítanak össze, ha nem lesznek a szótáraknak értő használói. A szótárhasználatot – beleértve a papíralapú szótár mellett az elektronikus szótár használatát is – a közoktatásban, több évfolyamon is folyamatosan tanítani kell. Szükség van szótárhasználati tankönyvek és munkafüzetek összeállítására is.

A magyar nyelv értelmező szótára munkálatai befejeztével a szótár összeállítói mintaszerű módon, maig hasznos információkat tartalmazó tanulmánykötetben (*A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában; Szótártani tanulmányok*) foglalták össze tapasztalataikat. Kívánatos volna, ha napjainkban is egy-egy megjelent nagyobb szótárt összeállító munkaközösség az elődökhöz hasonlóan közreadná tapasztalatait. Az ilyen jellegű újabb tanulmánykötetek híján igen sok szótáríró munkaközösségnek pazarló módon, sajnos előlről kell kezdeni a tapasztalatok összegyűjtését.

Vágyakozva tekintünk az 1960-as, az 1970-es években a hazai nyelvészeti szakfolyóiratokban megjelent szakszerű, értő szótárkritikákra. Sajnos a publikációnak ez a formája napjainkra szinte teljesen kiveszett. A megjelent recenziók legtöbbször felületeseek, és kimerülnek a szótár „cikizésében” (Magay Tamás leleményes szóhasználatát idézve). Nem lehet komolyan venni azt az ismertetést, kritikát, amelynek legfőbb mondanivalója, hogy mely szavak hiányoznak egy-egy szótárból. Fel kell újítani a magyar szótárkritika nemes hagyományait, a szótáríróknak, szótárkiadóknak is szükségük van autentikus visszajelzésekre.

Az értő szótárkritikáknak egy újonnan megindítandó lexikográfiai folyóirat adhatna helyt. Jelentősen javulna a magyar szótárkiadás színvonala és eredményessége, ha a szakemberek a külföldi és a hazai eredményekről egy magyar folyóiratból folyamatosan értesülnének.

A hazai szótárkiadást, az új kétnyelvű szótárak összeállítását felgyorsítaná, ha rendelkezésre állna a korábbi egy- és kétnyelvű szótárak egyesített elektroni-

kus címszójegyzéke. Ebből a nagy közös címszóadatbázisból kiválogatható lenne az elkészítendő szótár címszójegyzékének váza, legyen az kis-, közepes vagy nagyszótár.

A *Magyar történeti korpusz* és a *Magyar nemzeti szövegtár* mellett újabb jól megtervezett szövegkorpuszokat kell felépíteni. Napjaink szövegeit tartalmazó újabb szövegkorpuszok mellett többek között kívánatos lenne a 45–50 magyar kéziratos kódex egyesített szövegkorpuszát felépíteni, a benne lévő nyelvi anyagot releváns módon kódokkal ellátni. Ehhez ki kell dolgozni a magyar történeti karakterek szabványos gépi ábrázolását. Emellett a 16. és a 17. században megjelent magyar nyelvű könyvek szövegéből is célszerű lenne szövegkorpuszt alkotni.

Az újabb elektronikus szövegkorpuszok létrehozása után hatékonyan működő, felhasználóbarát gépi keresőfelületeket kell tervezni és megalkotni a számítógépes nyelvtechnológia magas szintű alkalmazásával. Folyamatosan nyomon kell követni a nyelvtechnológia nemzetközi fejlődését, ismerni, alkalmazni kell tudni a legújabb szövegfeldolgozó és szövegeken adatbányászt végző szoftvereket. Ehhez fel kell újítani az 1990-es években még rendszeresen megrendezett COMPLEX néven jegyzett, idehaza szervezett nemzetközi számítógépes lexikográfiai konferenciák sorát.

A fenti feladatok összessége nehezen végezhető el izolált, egymással csak laza kapcsolatban lévő kiadói munkacsoportokban. A megoldást egy magyar lexikográfiai intézet megalapítása jelenti. Ebben a jövőbeni intézetben összehangoltan, felkészült szakembergárdával elvégezhetőek a fentebb vázolt feladatok. A mindenkori kulturális vezetés kötelessége a lexikográfiai intézet hatékony működéséhez hosszú távon a megnyugtató pénzügyi háttér biztosítása.

Ha Kisfaludy Sándor „Nem a föld, nem a folyók tarták öszve a nemzetet, hanem a nyelv” örök igazságot tartalmazó szavait komolyan vesszük, akkor a Füst Milán által kirótt elvárásnak is eleget kell tennünk: „Óh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok”.

TÁJÉKOZTATÓ SZAKIRODALOM

- Csengery Kinga–Ittész Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. MTA Nyelv-
tudományi Intézet, Budapest.
- Fábián Zsuzsa 2000. Híradás a Szótári Munkabizottság megalakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 124: 265.
- Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek. Pécs.
- Fóris Ágota (főszerk.) 2008. *Magyar Terminológia*. 1. kötet, 1. szám. Akadémiai Kiadó, Buda-
pest.
- Fóris Ágota–Pálfy Miklós (szerk.) 2004. *A lexikográfia Magyarországon*. Tinta Könyvkiadó, Bu-
dapest.
- Gerstner Károly 2009. A Kiváló Magyar Szótár versenyről. *Modern Nyelvoktatás*. XV: 131–5.
- Kiefer, Ferenc–Kiss, Gábor–Pajzs, Júlia 1990. *Papers in Computational Lexicography. Complex '90*.
Proceedings of the 1st International Conference on Computational Lexicography, Balatonfüred.
Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Kiss Gábor 2004. A Nagyszótár címszójegyzékéről és az archivális cédulagyűjtemény nagyságáról,
gazdagságáról. In: Fóris Ágota–Pálfy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon*. Tinta
Könyvkiadó, Budapest.

- Kiss Gábor 2010. A magyar lexikográfia eredményei, hiányosságai és teendői. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről (2006–2010)*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest, 212–28.
- Magay Tamás (szerk.) *Lexikográfiai füzetek 1. A magyar szótáriróadalom bibliográfiája*. Második, javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muráth, Judit 2002. *Zweispachige Fachlexikographie*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nszt.= Ittész Nóra (szerk.) 2006., 2011. *A magyar nyelv nagyszótára* I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Országh László (szerk.) 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárban*. Nyelvtudományi értekezések 36. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Országh László (szerk.) 1966. *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Osztetzky Éva–Pálfy Miklós–Borbás László 2004. *Szótárszerkesztés, szótárkiadás*. Grimm Kiadó, Szeged.
- Pajzs Júlia 1990. *Számítógép és lexikográfia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Kiss Gábor
a Tinta Könyvkiadó
kiadóvezetője

SUMMARY

Kiss, Gábor

New results, deficiencies, and tasks of Hungarian lexicography

This paper gives a brief account of dictionary making since the 1960s and of the favourable developments that accompanied the political changes in the early 1990s, including the emergence of new workshops of dictionary publishing. It lists types of monolingual Hungarian dictionaries that are either totally absent or unfinished today: a comprehensive dictionary of Hungarian, a thesaurus of Hungarian, a frequency dictionary, a dictionary of rhymes, a dictionary of collocations, a single-volume dialect dictionary, and a dictionary of new words.

The paper also contains a checklist of particular tasks: finishing dictionaries that have been started as soon as possible, continual updating of monolingual dictionaries, compiling new specialised dictionaries, detailed exploration of the history of Hungarian dictionary making, extending the training of lexicographers, high-standard reviewing of published dictionaries, compilation of novel text corpora, and organisation of conferences on lexicography in this country. Finally, the author suggests that a Hungarian Institute of Lexicography should be founded where the tasks listed here could be fulfilled in concerted action by a qualified team of experts.

Keywords: Hungarian lexicography, history of dictionary writing, publication of dictionaries, specialised dictionary, criticism of dictionaries, text corpus

Összegzés, zárszó

1. Örömmel vállalkoztam arra, hogy ennek az ülésnek a zárszavát elmondjam. Ennek több oka is van. Az egyik az, hogy ez a rendezvény az MTA Nyelvtudományi Intézetének és az Anyanyelv- és Szóhasználati Szövetségének a közös szervezésében jött létre. Az intézetben több mint negyven éve dolgozom, a szövetségnek alapító tagja vagyok. Az elmúlt években néhány nyelvész-kollégám megnyilatkozásai alapján az a látszat alakulhatott ki a közvéleményben, hogy nyelvészet és nyelvművelés konkurencsei, sőt ellenfelei egymásnak. Mi, akik itt vagyunk, tud-

- Kiss Gábor 2010. A magyar lexicográfia eredményei, hiányosságai és teendői. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről (2006–2010)*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest, 212–28.
- Magay Tamás (szerk.) *Lexikográfiai füzetek 1. A magyar szótáriradalom bibliográfiája*. Második, javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muráth, Judit 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nszt.= Ittész Nóra (szerk.) 2006., 2011. *A magyar nyelv nagyszótára* I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Országh László (szerk.) 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárban*. Nyelvtudományi értekezések 36. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Országh László (szerk.) 1966. *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Osztetzky Éva–Pálfy Miklós–Borbás László 2004. *Szótárszerkesztés, szótárkiadás*. Grimm Kiadó, Szeged.
- Pajzs Júlia 1990. *Számítógép és lexicográfia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Kiss Gábor
a Tinta Könyvkiadó
kiadóvezetője

SUMMARY

Kiss, Gábor

New results, deficiencies, and tasks of Hungarian lexicography

This paper gives a brief account of dictionary making since the 1960s and of the favourable developments that accompanied the political changes in the early 1990s, including the emergence of new workshops of dictionary publishing. It lists types of monolingual Hungarian dictionaries that are either totally absent or unfinished today: a comprehensive dictionary of Hungarian, a thesaurus of Hungarian, a frequency dictionary, a dictionary of rhymes, a dictionary of collocations, a single-volume dialect dictionary, and a dictionary of new words.

The paper also contains a checklist of particular tasks: finishing dictionaries that have been started as soon as possible, continual updating of monolingual dictionaries, compiling new specialised dictionaries, detailed exploration of the history of Hungarian dictionary making, extending the training of lexicographers, high-standard reviewing of published dictionaries, compilation of novel text corpora, and organisation of conferences on lexicography in this country. Finally, the author suggests that a Hungarian Institute of Lexicography should be founded where the tasks listed here could be fulfilled in concerted action by a qualified team of experts.

Keywords: Hungarian lexicography, history of dictionary writing, publication of dictionaries, specialised dictionary, criticism of dictionaries, text corpus

Összegzés, zárszó

1. Örömmel vállalkoztam arra, hogy ennek az ülésnek a zárszavát elmondjam. Ennek több oka is van. Az egyik az, hogy ez a rendezvény az MTA Nyelvtudományi Intézetének és az Anyanyelv- és Szóhasználati Szövetségének a közös szervezésében jött létre. Az intézetben több mint negyven éve dolgozom, a szövetségnek alapító tagja vagyok. Az elmúlt években néhány nyelvész-kollégám megnyilatkozásai alapján az a látszat alakulhatott ki a közvéleményben, hogy nyelvészet és nyelvművelés konkurensei, sőt ellenfelei egymásnak. Mi, akik itt vagyunk, tud-

juk, hogy ez nem így van. Remélem, hogy az itt megjelentek (a szakmabeliek és a laikusok egyaránt) hírét viszik majd annak, hogy megtörtént az első lépés a jó irányba, a diskurzus felvétele és az együttműködés felé.

A másik ok az, hogy – bár nem tekintem magam hivatásos lexikográfusnak – az elmúlt két évtizedben több egynyelvű szótárnak is munkatársa lehettem szerkesztőként, illetőleg lektorként (*Képes diákszótár*, 1992; *Magyar értelmező kézisztár*, 2. kiadás, 2003; *A magyar nyelv nagyszótára*, 2006-tól). Így személyesen is megtapasztalhattam, mekkora önfegyelmet, szívósságot, milyen sokrétű hozzáértést követel a szótárkészítés. Egyúttal pedig megérintett az, amit most ide nem illő érzelmességgel így neveznék: a szótár varázsa. A szótárakban, különösen az egynyelvű szótárakban, nemcsak a nyelv van benne szavai, szerkezetei és példamondatai által, hanem maga a világ is, ahogyan az adott nyelv beszélőinek tudatában tükröződik.

Pusztai Ferenc említette a *baki* szó kapcsán az éppen húsz éve elhunyt Karinthy Ferencet, akiről az utóbbi időben egy kissé megfedekezünk, holott neki, mint ismeretes, nyelvészeti képzettsége és végzettsége is volt, és két regényének is nyelvész a főszereplője (*Kentaur*, 1946; *Epepe*, 1970). Az előbbiben így vallott a szótárak iránti elkötelezettségéről: „Aki életét a könyvtár csendjére tette fel, annak ez a csend izgalmat és meglepetéseket rejt. Világa csak kívülről tetszhet parafával elzártnak, belülről, saját tudománya árkában összefutni látja az élet minden jelenségét, s kitekintést hisz a legtávolabbi tájakra. A világ minden örömét és bánatát tanulmányaiból szűri ki, együtt él, együtt hal könyveivel. **Neki még az alkatrészek holt gyűjteménye, az üres szavak kongó tárháza, a szótár is érdekes, olvasmányos; föl-fölkiált, amíg lapozza, ámulva húzza össze szemét, s aztán újra megértően bölint, számára a szótár éppolyan eleven könyv, mint a regény,** ismeri szerzőjét, történetét, a kalandokat és nehézségeket, az akadályokat és viszontagságokat, amik közt megírták.” (Karinthy Ferenc: *Don Juan éjszakája – Szellemidézés – Kentaur*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 296; a kiemelések tőlem valók, K. G.)

2. A bevezető előadás (Pusztai Ferenc: *Egynyelvű szótáraink és a nyelvhasználat*) az ezredforduló korszakának két örvendetes jelenségére hívta fel figyelmünket. Ezek egyike „a nyelvi változások fordulat erejű kibontakozása”. Ennek háttérben elsősorban az új kommunikációs eszközök, technikák (az internet, a közösségi oldalak, fórumok, a mobiltelefon stb.) használatának általánossá válása áll. Létrejött egy olyan nyelvváltozat, amelyet a szakirodalom „írott beszélt nyelv”-nek nevez. Az SMS-ek, blogbejegyzések szövegében sajátosan keveredik az élőbeszéd rögtönzöttsége az írott nyelv mondat- és szövegszerkesztési konvencióinak érvényesülésével.

A másik örvendetes jelenség, amelyet Pusztai Ferenc kiemelt, a magyar szótárirodalom megújulása. Ismeretes, hogy egynyelvű szótáraink (pl. *A magyar nyelv értelmező szótára* vagy a *Magyar értelmező kézisztár*) korábban évtizedekig csak változatlan utánnomásban jelentek meg, mintegy ezzel is jelképezve a magyar világ mozdulatlanságát (bár ebben a kiadói tehetetlenség és a rosszul értelmezett üzleti érdek is szerepet játszott). Azzal, hogy a papír szótárak idővel folyamatosan bővíthető és javítható adatbázisoknak adják át a helyüket, megvalósulhat a le-

xikográfusok régi álma: a naprakész szótár. Ami persze, tudjuk jól, csak elvben lehetséges. De ettől még törekednünk kell rá.

Amit Pusztai Ferenc a nyelvi változási tendenciákról mondott, annak lényegével, úgy is, mint egykori tanítványa, lelkesen egyetértek. Azt a frappáns megfogalmazását pedig, hogy „A nyelvtörténet mindig történik”, bizonyára sokszor fogom idézni. Az előadó szerint a 20. század utolsó harmadáig az egységesülés tendenciája dominált, azóta viszont a szétrétegződés fölerősödésének lehetünk tanúi, akár területi, akár szaknyelvi vonatkozásban. Mindehhez hozzátenném, hogy véleményem szerint mindig is hatott mind a két tendencia: korábban az egységesülés volt a meghatározó, és ennek alárendelve működött a differenciálódás, újabban ez utóbbi a meghatározó fejlődési irány, de ennek felszíne alatt tovább működik az egységesülés is, egy következő egységes normának az előkészítéseként.

Végül hadd csatlakozzam abban is Pusztai Ferenchez, hogy ellenzi klasszikus prózaíróink szövegeinek az átírását. Ez a törekvés nem újdonság, már az 1970-es években is megjelentek ilyen „ad usum delphini” kiadások. Előadónk egy régi tanulmányában (MNy. 1980: 301) be is mutatott egy példát arra, hogyan „korszerűsítette” egy egyébként jó nevű, ifjúsági regények írójaként is ismert kiadói szerkesztő Eötvös József regényének, *A falu jegyzőjének* egyik részletét. Eötvös eredeti szövege így hangzik:

„Jónás el vala keseredve. Élte minden reményei s – mi még fájdalmasabb – azon bizodalom, mellyel az emberekhez viseltetett, meg valának ingatva. Fényes jövő helyett előtte komoran intve a szükség állt, és senki a világon, kihez ennyi baj között támaszkodnia, kiben bíznia lehetne. Igaz, itt volt Réty; de habár valahányszor szóba álltak, kedves Jónás- s Lászlónak nevezék, s igen barátságosan tegezték is egymást, azon napok, hol a heidelbergi egyetemben jobb pajtás e két magyarnál nem volt, mégis elmúltak. A többiekről nem is szólok: aki olvasóim között tisztújításnál átesett, tudni fogja saját tapasztalásából, hogy azon kisebbség is, mely őt hivatalára választani akará, mint homokos földön a víz eső után, ily körülmények közt mindig eltűnik. Jónás egészen elhagyatva állt, s alig tűrhette volna életét, ha a kegyes végzet nem nyújt új vigasztalást bajai között.”

Mindebből az „átdolgozás” után ennyi maradt, pontosabban ez lett:

„Jónás elkeseredett. Megingott bizalma az emberekben. Fényes jövő helyett a szükség várt rá. Igaz, itt volt Réty; de bár még mindig igen barátságosan tegezték egymást, a heidelbergi pajtáság szép napjai mégiscsak elmúltak. Tengelyi egészen magára maradt. Sorsa azonban új vigasztalást nyújtott bajai közepette.”

Eötvös József regényének átíróját – csakúgy, mint évtizedekkel később a „Klasszikusok újramesélve” könyvsorozat szerkesztőit – az a méltánylandó törekvés vezette, hogy a klasszikus szépirodalomnak legalább a tartalmi, erkölcsi értékeit eljuttassa korunk fiatal olvasóihoz, ha már ennek kedvéért a nyelvi értékekről le is kell mondania. Ez a törekvés azonban zsákutcába vezet. Figyeljük meg, hogy az átdolgozó következetesen azokat a mozzanatokat lúgozta ki az eredeti szövegből, amelyek azt irodalmivá, sőt egyáltalán irodalomná teszik. Ez túl nagy ár a tartalom átmentéséért. Ami egyébként ezen az úton nem is sikerülhet, minthogy az irodalmi műnek, ahogyan erre például Kosztolányi több ízben is rámutatott, éppen a formájában rejlik a tartalma, az, amiért egyáltalán megírták.

3. A továbbiakban néhány megjegyzés erejéig szeretnék kapcsolódni a Pusztai Ferenc előadását követő korreferátumokhoz, amelyeknek egy része maga is önálló előadássá bővült.

3.1. Szathmári István két témát érintett hozzászólásában. Az egyik a nyelvtörténet fontossága az egynyelvű szótárak szerkesztésében, a másik a szótári stílusminősítések kérdése. A két kérdés természetesen összefügg, hiszen a nyelvtörténeti tájékozottságra, mint erre a hozzászóló is rámutatott, éppen a szótári minősítések megadásakor van a legnagyobb szükség. A nyelvtörténeti képzés nélkülözhetetlenségéről én magam is meg vagyok győződve. Első két egyetemi tanévem során abban a szerencsében volt részem, hogy Keszler tanárnő volt a nyelvtörténeti szemináriumvezetőm, és Bárczi Gézánál vizsgázhattam, három ízben is: kollokviumon, szigorlaton és doktori szigorlaton (ebben a jóval korlátozottabb értelemben tehát én is Bárczi-tanítványnak vallhatom magamat, mint Szathmári tanár úr). A mai egyetemi magyaroktatásban nem csupán a nyelvészet szorult háttérbe, hanem ezen belül a nyelvtörténeti oktatás is. Ezen változtatni kellene, mert a jelenlegi helyzet idővel a szótári munkatársak utánpótlását is veszélyeztetheti. A stílusminősítések vizsgálatával, az ÉrtSz., az ÉKsz., az ÉKsz.² és a Nszt. minősítéseinek összehasonlításával az előadó értékes munkát végzett, megállapításaival általában egyetértek. Külön elégtétel számomra, hogy helyesli a *trágár* stílusminősítés bevezetését az ÉKsz. második kiadásában (ezt ugyanis, ha szabad itt elárulnom, én javasoltam). A *szleng* minősítés használatának kiterjesztésében viszont óvatosságot ajánlanék, mert annak ellenére, hogy elég nagy az átfedés a *szleng* és a *bizalmas* kategóriája között, a kettő mégsem azonos. Az *argó* minősítés megtartása vagy mellőzése önmagában is izgalmas kérdés. A korábban ide sorolt szavak egy része kihullott a használatból, mások lényegében köznyelvivé váltak, de bizalmas jellegüket megőrizve. Ennek következtében az *argó* minősítést nem mindig pótolhatjuk a *szleng*gel, olykor a *bizalmas*ra is szükség lehet. (A szótári minősítések kérdésére még vissza fogok térni Ittész Nóra előadása kapcsán.)

3.2. A következő korreferátumot Keszler Borbála tartotta *A szakszótárakról – A régi magyar orvosi nyelv történeti szótárának tervéről* címmel. Előadásának első felében az újabb kiadású szakszótárakról nyújtott áttekintést, ideértve az internetes szakanyagokat, szójegyzékeket is. Sajnálatosnak tartja, hogy „az Akadémia nem fogja össze és nem tekinti feladatának a szaknyelvek kérdését”. Ezt hadd egészítsem ki azzal, hogy ez a részvétlenség abban is megnyilvánult, hogy az MTA Szaknyelvi Munkabizottsága sok évvel ezelőtt megszűnt. Ennek feladatát csak részben tudja átvenni a korábban Magay Tamás, jelenleg Prószék Gábor vezetésével működő Szótári Munkabizottság, hiszen ennek a szakszótárakon kívül minden egyéb szótárral, továbbá a lexikográfia elméleti kérdéseivel is foglalkoznia kell. Az előadás további részében Keszler tanárnő egy nagyszabású új szótári munkálatnak a tervezetét ismertette. A tervezett munka a 19. század harmadik harmadáig dolgozza fel a magyar orvosi nyelv történetét szótári formában, egyaránt tekintetbe véve az akkori orvoslás „tudós” és „népi” ágazatát. Az ízelítőül bemutatott gazdag példaanyag azt ígéri, hogy ezt a szótárt, ha elkészül, nemcsak a nyelvtörténészek és az orvostörténészek fogják forgatni, hanem mindazok, akik kíváncsiak régi nyelvünk ízeire, stilisztikai finomságaira – vagy épp szókimondó

őszinteségére. A hallgatóság körében, úgy vettem észre, az a példa aratta a legnagyobb sikert, amelyben Szenczi Molnár Albert a következőképpen írja körül a szűzhártya fogalmát: „az asszonyj allat szemermes testének kapu hartyaja, mely az Venus első Ostromán rontatikel”. Ha semmi másra, erre az egyre bizonyára mindenki emlékezni fog, aki mai konferenciánkon részt vett.

3.3. Ittész Nóra, *A magyar nyelv nagyszótárának főszerkesztője Nyelvhasználat és szótári ábrázolás viszonya a korpuszalapú szótárban* címmel tartotta meg előadását. Az előadó abból a megkülönböztetésből indult ki, amelyet még Ország László tett 1954-ben a normatív, illetőleg a tájékoztató jellegű szótárak között. Ittész Nóra a vezetésével készülő *Nagyszótárt* az utóbbi típusba sorolja, vagyis a ma szokásosabb elnevezéssel deskriptív, nem pedig preskriptív szótárnak tekinti. Ez a korpuszalapú szótár „a maga sajátos lexikográfiai eszközeivel tükrözi ugyan a nyelvhasználatot, [...] de nem feladata [...] befolyásolni a nyelvhasználatot/nyelvhasználót”. Igaz, a szótár szerkesztői nem mindig tudnak ellenállni a normaszabás és normatükrözés kísértésének, de maga a tény, hogy ezt az előadó „kísértésnek” nevezi, jelzi, hogy a leíró és az előíró jelleg kettőssége tekintetében határozottan az előbbi, a deskriptív hozzáállás mellett foglal állást. Ez a felfogás nincs ellentétben azzal, hogy a szótár megalkotói egyetlen kitüntetett nyelvváltozathoz, a köznyelvhez mérik a korpuszuktól kikerülő adatokat. Ez az alapja a válogatásnak, a minősítésnek, az elemzésnek és az értelmezésnek egyaránt. „Enélkül ugyanis összedől a rendszer.” Az előadó a továbbiakban három kulcsfogalmat emelt ki: a korpusz, a lexikalizálódás és a lexikai minősítés fogalmát. Közülük a lexikai minősítésről beszélt a legrészletesebben. Ezt a kérdéskört *stílusminősítés* vagy *szótári minősítés* néven Szathmári István is érintette. Egy „történeti jellegű értelmező szótárnak”, ahogyan Ittész Nóra a *Nagyszótár* műfaját meghatározta, „világossá és egyértelművé kell tennie a kommunikációs folyamat résztvevői számára az adott szóelőfordulás stilisztikai szerepét, stíléma voltát”. Ezzel a célkitűzéssel a stilisztika régi kutatójaként természetesen egyetértek. De látnunk kell, és ez az előadásból világosan ki is derült, hogy ez a szótár a lexikalizálódott, azaz társadalmilag elfogadott stílusértékeket rögzíti, nem pedig az alkalmiakat. A példamondatok konkrét szópéldányai a maguk kontextuális jelentésében és stílusértékében fordulnak elő, ezekből kell a lexikai minősítést elvonni. De hol van a határ az állandó és az alkalmi jelenségek között? Ezt a kérdést az előadó is felteszi, és mindazok felteszik, akik szócikkíróként, szerkesztőként vagy lektorként az egyes szócikkekkel foglalkoznak.

3.4. Az utolsó előtti korreferátum szerzője, Heltainé Nagy Erzsébet, a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoportjának vezetője a fentiekkel részben összefüggő kérdésekkel foglalkozott *Nyelvhasználati minősítések (helyes-helytelen) a tanácsadói gyakorlatban* címmel. Előadásának kiindulópontja a gyakorlat, az intézeti tanácsadó szolgálat napi munkája volt. Ezután a helyesség mibenlétét tárgyalta a mai nyelvtudomány szempontjai alapján. Végül pedig a nyelvhasználati minősítésekről beszélt, különös tekintettel arra a szemléletmód-változásra, amely az utóbbi évek vitáinak hatására a tudományos alapú nyelvművelő tevékenységben bekövetkezett. A gyakorlati munka menetét az előadó néhány tipikus nyelvhelyességi kérdés tükrében mutatta be. Például egy

levélíró szerint „a *betámad, bevállal, besértődik, beajul* kifejezések az előbeszéd mellett a nyomtatott médiában is szinte normává váltak”. Ez persze koránt sincs így. A Nádasdy Ádám és Ladányi Mária írásai alapján adott válasz lényege: nem érdemes *besértődni* a levélíró által kifogásolt szóhasználat miatt. Igaz, hogy ezek az újabb *be* igekötős igék „nem a presztízsváltozat, a sztenderd, hanem egyes csoportnormák körében jöttek létre, de a nyelvi alkotókedvet, a játékosságot, a kreativitást, a tömörítési lehetőséget is láthatjuk bennük”. Az előadó további példáit (*melyiktek, mentén, el kell menjek*) szívesen megtoldottam volna néhányal (pl. *nagyobb valamitől, kettő a két helyett, számnévi jelzőként is, az alanyi és a tárgyas egyeztetés elvétele*), de tudomásul kellennem, hogy itt és most ennyi fért bele a korreferátum keretébe. Még egy aprócska észrevétel. Tolcsvai Nagy Gábor nyomán az előadó a következőket állítja a *Nyelvművelő kézikönyvről*: „hiányoznak mögüle a korszerű szociolingvisztika, az interakciókutatás, a szövegtipológia eredményei”. Ez kétségtelen, de a kézikönyv egykori munkatársaként hadd jegyezzem meg, hogy anakronizmus ennek az elméleti háttérnek a hiányát felróni a kézikönyvnek, hiszen annak java része még valamikor az 1960-as és ’70-es években készült, amikor ezek az újabb tudományágak még nem is igen léteztek. (Ezt egyébként maga az előadó is elismeri a fentiekhez fűzött megjegyzésében.) Ezzel szemben köszönettel nyugtázom – szerkesztőtársam, Grétsy László nevében is – a *Nyelvművelő kézisótár* kedvező értékelését. Örülök, hogy ez a könyv „igen jól használható” a nyelvi tanácsadás gyakorlatában. Hiszen éppen erre a célra írtuk, szerkesztettük (nem pedig a mai magyar nyelvhasználatot feldolgozó tudományos monográfiaként).

3.5. Befejezésül Kiss Gábor tartott előadást a magyar lexikográfia újabb eredményeiről, hiányosságairól és ezekből adódó feladatairól. Ennek a korreferátumnak az adta meg a sajátosságát, hogy az előadó egyrészt gyakorló lexikográfusként, szótárszerkesztőként, másrészt egy többek között szótárakat is megjelentető könyvkiadó igazgatójaként szólt a témáról. Abból az alapelvből indult ki, hogy a magyar nyelv az igazi hungarikum, nemzeti kultúránk legfőbb hordozója, a világ magyarságának összetartója. A nyelvnek a szó a legtermészetesebb eleme, mert elég kicsi, egyszersmind elég nagy ahhoz, hogy minden nyelvészeti képzettség nélkül, spontánul is felfoghassuk. Ez lehet az oka annak, tehetjük hozzá, hogy a „népi nyelvészet” megfigyelései, a laikus nyelvvédők kifogásai csaknem mindig a szóhasználatra szoktak irányulni. – A magyar lexikográfia újabb eredményeinek felsorolását az előadó az MTA Nyelvtudományi Intézetében létrejött számítógépes szövegtörzsek (*Magyar történeti korpusz, Magyar nemzeti szövegtár*) méltatásával kezdte. Rámutatott, hogy az Akadémiai Kiadó monopóliumhelyzete megszűnt, új szótárkiadói műhelyek jöttek létre (Osiris, Grimm, Tinta). 2000 óta működik az MTA Szótári Munkabizottsága, új könyvsorozatként megindult a *Lexikográfiai Füzetek*. Mivel a szépirodalmi szótárak, köztük a metaforaszótárak is szótárak a maguk módján, hadd egészítsem ki mindezt Büky László két Füst Milán-szótárával, amelyek egyéni munkával készültek, és páratlanok a maguk nemében. Ha pedig szóba kerültek az írói szótárak is, nem maradhat említetlenül Beke József két újabb munkája, a Zrínyi- és a Radnóti-szótár sem. – Vannak azonban szembeötlő hiányosságai is a hazai lexikográfiának: ezeket 10 pontba foglalta

az előadó. E pontok közül kettőhöz kell némi helyesbítést fűznöm. A hiányzó magyar egynyelvű szótárak között feltüntetett *Nagyszótár*nak eddig négy kötete jelent meg, a *Magyar ellentétszótár* pedig alig néhány héttel konferenciánk után látott napvilágot, éppen a Tinta Könyvkiadó gondozásában. – A lexikográfiánk előtt álló fő feladatot Kiss Gábor a következőkben foglalta össze: a magyar nyelv szókészletének szakszerű rögzítése, feldolgozása, annotálása, mégpedig területi, társadalmi és történeti változataival együtt. Ennek részleteit 19 pontban sorolta fel. Mindjárt az első pont kapcsán („Mihamarabb befejezni régen elkezdett és még folyamatban levő munkálatokat”) meg kell jegyezmem, hogy a *Nagyszótár* esetében ez a „mihamarabb” a legkedvezőbb esetben is másfél-két évtizedet jelent. Különösen akkor, ha ragaszkodunk az eddigi színvonalhoz. Márpedig ragaszkodnunk kell, mert a már meglévő kötetek és szakmai önbecsülésünk erre köteleznek. De ezt maga Kiss Gábor is pontosan tudja, csak „a rend kedvéért” szögeztem le. – A korreferátum a Tinta Könyvkiadó feladatvállalásainak ismertetésével és két magyar irodalmi idézettel zárult. Ezek közül a másodikat, a kevésbé ismertet ismétlem meg: „Nem a föld, nem a folyók tarták össze a nemzetet, hanem a nyelv” (Kisfaludy Sándor).

4. Befejezésül legyen szabad néhány észrevételt tennem konferenciánk fontosságáról. Mint ennek a vázlatos összegzésnek az első szavaiban is jeleztem, őszinte örömömmre szolgál az a tény, hogy a magyar kultúra ünnepén legalább egy délelőttre összefogott a tudomány az ismeretterjesztéssel. Normális időkben ennek nem lenne semmi különösebb jelentősége. De a nyelvészet és a nyelvművelés viszonyában az utolsó tizenöt év nem tekinthető normálisnak. Ezt, bár nem fővádlottként, a magam bőrén is tapasztalhattam.

Ebben a körben, az MTA Nyelvtudományi Intézete igazgatójának és az Anyanyelv- és Nyelvtudományi Szövetségének elnökének együttes jelenlétében nem kell bizonygatni, hogy tudomány nélkül nincs ismeret, amelyet terjeszteni lehet, legfeljebb délibábos teóriák. De nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ismeretterjesztés nélkül a tudomány eredményei nem hatolhatnak be a köztudatba, nem formálhatják a közvéleményt. Ennélfogva mind a kettőre szükség van: a tudomány és a tudományos ismeretterjesztés nem ellenfelek, hanem természetes szövetségesek. Önök, tisztelt hallgatóim, most teljes joggal gondolhatják, hogy ezek közhelyek. Ámde olyan időkben élünk, hogy bizonyos közhelyeket újból és újból hangoztatni kell.

Higgyünk abban, hogy ez a konferencia a maga színvonalas előadásaival és pusztán azzal a körülménnyel, hogy a Nyelvtudományi Intézet és az Anyanyelv- és Nyelvtudományi Szövetségének közösen rendezte meg, valami jónak, hasznosnak a kezdetét jelenti. De a rendező intézményeken kívül köszönet illeti a házigazdát, a Petőfi Irodalmi Múzeumot is. Én pedig azt köszönöm meg a tisztelt egybegyűlteknek, hogy a két köszöntő, a bevezető előadás és az öt korreferátum után végül még engem is meghallgattak.

Kemény Gábor

egyetemi tanár
ny. tudományos tanácsadó
Miskolci Egyetem
MTA Nyelvtudományi Intézet

SZAKIRODALOM

- Beke József (szerk.) 2009. *Radnóti-szótár – Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Beke József 2004. *Zrínyi-szótár. Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Büky László 2002. *Füst Milán metaforahasználatának alapjai (szótárszerű feldolgozásban)*. Szegedi Tudományegyetem, BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Büky László 2004. *Füst Milán metaforahasználatának mondattanából (szótárszerű feldolgozásban)*. Szegedi Tudományegyetem, BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- ÉKsz. = Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László (főszerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Grétsy László–Kemény Gábor 2005. *Nyelvművelő kéziszótár²*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Nszt. = Ittész Nóra (szerk.) 2006, 2011. *A magyar nyelv nagyszótára*. I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Pusztai Ferenc 1980. Anyanyelvünk és az irodalomtanítás. *Magyar Nyelv* 76: 299–303.
- Temesi Viola (főszerk.) 2012. *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

„...testben, lélekben tisztán...” A test(részek) kontingenciái és értékállapotaik Füst Milán költői nyelvében¹

1. A Füst Milán-i költői nyelv számos helyen használja a *lélek*, a *szellem* szavakat, illetőleg szinonimáikat. Ezeket (monografikusan) bemutattam – Büky 1989: 94–123, 211; Büky 1998 – föltárva a költői világban betöltött szerepüket. Az emberi test élettanilag is, jelképesen is fontos része a szív. A *szív* főnév Füst Milán költői nyelvében – a versek számához képest – meglehetősen nagy számban (131 adata van) és sok jelentésben fordul elő (l. Büky 1989: 31–74). Az e testrészt jelentő szó, az imént említett *lélekkel* együtt fontos része a költő képalkotási rendszerének, a költő lírájában ábrázolt tárgyiasságok megjelenítésének (l. Büky 1989: 211–3), ezek a megjelenítés(ek) a költői világ értékállapotait (is) közli(k) az olvasóval.

A Füst Milán-i líra mintegy százhatvan versből áll, ezeknek egy részét többször átírta, némelyik csupán naplóból (FTn. I–II.) ismeretes. Némileg meglepő az emberi testet és testrészeket jelentő szavak viszonylagosan nagy száma, és még inkább méltó a figyelemre, hogy e szavak szemantikai mezője csaknem lefedi a testet mint olyat: *agy, ágyék, ajak, áll* (fn), *állkapocs, arc, bőr, csont, fül, fej, fog, has, homlok, kar, kéz, láb, lábujjhegy, mell* (‘mellkas’, ‘emlő’), *nyak, nyelv, száj, szív* (fn), *szem, talp, test, tüdő, törzs, ujj, váll, velő*. – Egyszer meghatározhatatlan jelentésű körülírásban is fordul elő testrész: „S amíg sok rémeset hadart [a démon], mit rég tudok, | Oly testrészét mutatta, mely már ki sem mondható [...] (A részeg kalmár – Ny. 1911. I, 175). A testrésznevek (továbbá a rokonságnevek, a színnevek, a csillagnevek stb.) a Jost Triertől származó mezőelmélet kedvelt vizsgálati anyaga, Trier (1931) szerint a fogalmi mező révén van a szavaknak jelentése, amelyet a kölcsönös összefüggés eredményez. Ám a testrésznevek elnevezési rendje tág teret enged a szubjektív mérlegelésre a testrészek (a színek) egymással való érintkezése folytán (l. Károly 1970: 60–2). A szavak mezőösszefüggése a fogalmi szféra kapcsolataira terjed(het) ki, például: *asztal – szék; ágy – bútor* (Károly i. m. 60–1; a Trier-féle fogalmimező-elmélet [Wortfeldtheorie] mi-benlétéről l. Terestyéni 1957: 299 skk., 1962: 179–80). A Füst Milán-i lírában ábrázolt objektív tárgyiasságok halmazában mindenestre az emberi test egészének és részeinek megnevezése nagy jelentésmezőjű, és ez nyilván a fogalmi szférába tartozó szókincs használatának a következménye, ugyanis a testhez vagy a testrészekhez a társadalmi tudat bizonyos tulajdonságokat kapcsol; ezektől a költő

¹ Előadásként elhangzott: *Test, lélek, szellemek* – Nemzetközi konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszéke, az MTA Pécsi Bizottsága és a ISFNRR Relief Narratív Reaserch Network szervezésében, Pécs, 2012. május 18–20.

vagy nem független, vagy nem is képes az lenni, esetleg kihasználja a számára szükséges ilyenféle lehetőségeket. Mennyiségi viszonyokra itt és most nem térhetek ki, jóllehet a *szív* főnév gyakoriságával szemben például a *velő* egy előfordulású (vö. Mistrík 1967: 463); ezek a viszonyok ugyan befolyásol(hat)ják a következtetéseket, hiszen a *szív* főnév kontingenciái nagyon megnövel(het)ik az együttlőfordulások jellemzőit. A dolgozatomban bemutatandó eseteire vonatkozó megfigyelési adatok alapján bizonyos megbízhatósággal következtetni lehet a költő nyelvhasználatának általánosságára matematikai statisztika nélkül is (vö. Vargha 2000: 13). A véletlenszerű ismétlődések bizonyos mennyiség után stíluselemnek, stílmának tarthatók a sztochasztikus stíluselemzés alapján (vö. Levý 1965; 1971). A jelen dolgozatban tárgyalt szavak előfordulásait nem mennyiségük jelzi, hanem éppenséggel kontingenciáik.

A következőkben – az általam említett értékállapotnak újabb vizsgálati lehetősége gyanánt – a Füst Milán-i költői nyelvben szereplő, az emberi testet, illetőleg egyes részeit jelentő szavak közül most csupán néhányat földolgozva kísérlelem megmutatni, hogy milyen szellemi, lelkiállapotok, jellemzők (attribútumok) jelennek meg a testtel (testrészekkel) kapcsolatban, és ezek milyen, nyelvi megformálás nélküli (implicit) információkat tartalmaznak. A vizsgálat módszere a tartalomelemzéssel rokon (Antal 1976; Krippendorff 1995). A testet vagy testrészt jelentő szavakhoz tartozó kontingenciák végül ÉRTÉKES és ÉRTÉKTELEN csoportokba helyezhetők el, ezáltal megmutatkoz(hat)ik a költőnek a testről mint az ember fizikai entitásáról való fölfogásának alaptulajdonsága.

2.1. A *test* főnév előfordulásának adatai a megfelelő ÉrtSz.-beli jelentésleírásokhoz kapcsolható jelentésekkel – a szótár 1., 2. és 4. jelentésleírása szerint – három csoportba oszthatók. A költői szövegben { }-ben lévő és a *test*tel kapcsolatos együttlőfordulások (kontingenciák) nem szóelőfordulásként, hanem fogalomként értendők.

„1. Vmely élőlénynek, főleg az embernek a szervezete, a maga anyagi mivoltában, külső fizikai formájában. ||a. Ugyanez a fej kivételével (a fejjel, ill. az arccal szembeállítva) ||b. (*nép*) <Emberi, ritkábban állati> holttest.”

Ó Uram, engem bántanak – – –
Csendes vagyok, félek, kis helyre, sarokba meghúzódok
És utánam jönnek, üszkösbotokkal szurkálnak szörnyű módon,
{Fázékony} *testemmel* jéges vízbe rántanak – – – (Zsoltár – Ny. 1909. I, 417.)

Ó játékos ujjaid, ó finom szíved: picinyke serleg,
Ó lány ágyékos s langyos, édes, leglányabb hasad,
Ó fénylő fogad: lány, olvadó száj csiszolt, édes műszere.
S finom ereid: kék, {felejthetetlen hímzés} {drága} *testeden*,
S ó finom belső szerveidnek egész ékes bársony-tokja te!! (A nő dicsérete – Ny. 1910. I, 158.)

[...] Hogy síma, szép kabáton s bőrömön és lány fehéreműben
Mégfürdő {síkos} *testemen* nem lesz majd földi pornak
Semmi, semmi csúf nyoma. (Kívánság – Ny. 1910. I, 159.)

Múljon a szerelem emléke, palotáé, ahol élt és cipruságé[,]
S vegye át {gyengéd} *testét*, elbágyadt szívét az alvó végtelen!
Lelke zengve változzék meg, *olvadjon* [F. M. kiemelése] a fénybe [...] (Epilogus:
O beata solitudo! | O sola beatitudo! – Ny. 1913. II, 104.)

Ó kettős szépség: {élet} és {halál}: – egy *testben* férfi-nő, – egymással várandósok [...] (Az elmúlás kórusa – Ny. 1921. I, 513.)

S lásd, – énekelni szeretne... feledvén {henye} *testét*,
Nyújtózva rongy *testtel* a végtelen semmi felé. (A többi mellett egy álló-csillagocska – Ny. 1925. I, 187.)

S lásd, – énekelni szeretne... feledvén [a kis álló-csillagocska] henye *testét*,
Nyújtózva {rongy} *testtel* a végtelen semmi felé. (A többi mellett egy álló-csillagocska – Ny. 1925. I, 187.)

Ó játékos ujjaid, ó finom szíved képzeletem könnyü serlege,
Ó lány ágyékok, álmatag vidék! és kies-ékes, leglágýabb hasad,
Ó fénylő fogaidnak fényes bujdosása lány és olvadó száj rejtekén
És ereidnek kék futása *tested* {habfehér terén}
S ó kényes, finom titkaidnak egész {ékes bársonytokja} te! (III. A nő dicsérete – FVálv. 107.)

„2. Az emberi szervezet élettani folyamatainak összessége «a lelki jelenségekkel szemben». *Egy ~, egy lélek* [...]”

Sugárzó értelmes szem, {beteg} a *test*, ép a lélek,
amit a természet befejezett, az nem fájdalmas! (Óda egy öregemberhez – FTn. I, 17.)

Ó mikor lesz, hogy kezemben tiszta könyv
S *testben*, lélekben {tisztán}, miként a gyűrű,
Kilépek majd a napsütötte útra én [...] (Kívánság – Ny. 1910. I, 159.)

„4. (Fiz) A tér bizonyos részét betöltő anyaga, ill. anyagok tömege, halmazállapotra való tekintet nélkül.”

...Hallgass reám kemény magyar! – kívánom e mag elültetését s természetek behordását,
Semmi más! – S majd úgy mentek fel akkor célotok felé a túlsó oldalon...
Hol süt a nap: ...feltűnik majd a nap {aranyos} *teste*...
Azt akarom, hogy ez így legyen. (Óda Helikon magyarjaihoz! FÖv.⁴ 315–6.)

Az adatok csoportosítási lehetősége (klaszterezése) az attribútumok együttes előfordulásai alapján az alábbi.

Az ÉrtSz. 1. jelentéshez tartozó *test* főnév előfordulásainak konkordanciái a 'test' attribútumaival, illetőleg ezeknek levezetésével:

1. i. {Fázékony} *test*[*em-mel* – Sg1] ÉRTÉKTELENSÉG
1. ii. {gyengéd} *tes*[*té-t* – Sg2] [GYENGÉDSÉG ≈] ÉRTÉK
1. iii. *test*[*em* – Sg1] {haragos és ... Romboló erőknek} [HALÁL ≈] ÉRTÉKTELENSÉG
1. iiiii. {síkos} *test*[*em-en* – Sg1 [*síkos* 'sima; nem szennyes' →] [TISZTASÁG ≈] ÉRTÉK
1. v. *test*[*em-en* – Sg1] {földi pornak} [SZENNY ≈] ÉRTÉKTELENSÉG
1. vi. *test*[*-ed* – Sg2] {habfehér terén} [TISZTASÁG ≈] ÉRTÉK
1. vii. {felejtethetlen hímzés} *test*[*-ed-en* – Sg2] ÉRTÉK
1. viii. {felejtethetlen hímzés} {drága} *test*[*-ed-en* – Sg2] ÉRTÉK
1. viiiiii. **test*[*-ed* Sg2] {ékes bársonyokja} [bársonyok →] ÉRTÉK
1. x. {henye} *test*[*é-t* Sg3] ÉRTÉKTELENSÉG
1. xi. {rongy} *test*[*-tel* Sg3] ÉRTÉKTELENSÉG
1. xii. {élet} *test*[*ben* – \emptyset ~ általános] [ÉLET ≈] ÉRTÉK
1. xiii. {halál} *test*[*ben* – \emptyset ~ általános] [HALÁL ≈] ÉRTÉKTELENSÉG

A szövegmetsetben személyhez kapcsolódó vagy köthető *test* (ÉrtSz. 1.) szavak attribútumai az ÉRTÉK és az ÉRTÉKTELENSÉG főcsoportjába osztott rendje:

1. i.	Sg1	ÉRTÉKTELENSÉG
1. iii.		ÉRTÉKTELENSÉG
1. iiiii.		ÉRTÉK
1. v.		ÉRTÉKTELENSÉG
1. ii.	Sg2	ÉRTÉK
1. vi.		ÉRTÉK
1. vii.		ÉRTÉK
1. viii.		ÉRTÉK
1. viiiiii.		ÉRTÉK
1. x.	Sg3	ÉRTÉKTELENSÉG
1. xi.		ÉRTÉKTELENSÉG

A beszélő személyhez, a lírai énhez kapcsolódáshoz képest a második személlyel kapcsolatosan több az ÉRTÉK, de a személyhez nem kapcsolódó vagy nem köthető *test* (ÉrtSz. 1.) szavak attribútumai az érték és az értéktelenség főcsoportjába osztott rendje nem mutat különbséget:

1. xii. ÉRTÉK
1. xiii. ÉRTÉKTELENSÉG

A *test* (ÉrtSz. 1.) összes előfordulásához kapcsolva az attribútumokat megmutatkozott tehát, hogy az ÉRTÉK kontingenciák és az ÉRTÉKTELENSÉG együttjárók száma alig különböző, 7 : 6 az arányuk, tehát nincs különösebb értékkülönbség. Ugyanez látszik az érték kategóriákat az előfordulási helyekhez rendelve:

1. vii. 1. x. 1. viii	}	ÉRTÉK
1. i. 1. x. 1. xi.	}	ÉRTÉKTELENSÉG
1. iii. 1. xiii.	}	ÉRTÉKTELENSÉG
1. xii.		ÉRTÉK
1. iiiii. 1. vi.	}	ÉRTÉK
1. v.		ÉRTÉKTELENSÉG
1. ii.		ÉRTÉK

Az ÉrtSz. 2. jelentéshez tartozó *test* főnév előfordulásainak konkordanciái a 'test' attribútumaival:

2. i. *test*[*ben* – Sg1] {*tisztán*} ÉRTÉK
2. ii. {*beteg*} *test* [*ø* ~ általános] ÉRTÉKTELENSÉG

A *test* (ÉrtSz. 2.) összes előfordulásához kapcsolva az attribútumokat megmutatkozik, hogy az ÉRTÉK és az ÉRTÉKTELENSÉG kategóriák száma nem különbözik, 1 : 1 az arányuk. Ugyancsak ez a viszony a személyhez kötettségben is:

Sg1	2. i.	ÉRTÉK
ø	2. ii.	ÉRTÉKTELENSÉG

Az ÉrtSz. 4. jelentéshez tartozó *adat* – {*aranyos*} *test*[-*e* – Sg3] [’*aranyszínű*’ →] ÉRTÉKES – csupán a teljesség miatt említendő, minthogy a szövegmetset *test* szava

jelentése miatt nem tartozhat a vizsgálathoz. – Ugyancsak megjegyzendő, hogy Füst Milán költői nyelvében a *test* főnév hat származéka – *holttest*, *testrész* (kétszer, *testi* (kétszer), *testetlen* – terjedelmi korlát és a vizsgálat egyszerűsítése miatt kimarad.

A *test* főnév és az általa jelölt entitás végeredményben a mindenkori szöveg-helyzettől, a témától, a tárgykörtől függve hordoz vagy sem értéket (I. A nő di(~ i) csérete című vers szövegmetaszetei). A *test* mint olyan nagy megterheltségű szimbólum, I. Hoppál et al. 1990; Pál–Újvári 1997: *test/hús*, ennek következményeit a szöveghelyek elemzése tárhatja föl.

2.2. A *nyak* főnév jelentésleírása az ÉrtSz.-ban: „1. Az emberi v. az állati testnek a fejet a törzssel összekötő része.” A költő lírában előforduló adatok a kontingenciák megjelölésével az alábbiak:

i. S {[csattogva] fénylő}, {szép} *nyaka* mellett: ök
Súgják meg titkom [...] (Régi dallam – Ny. 1920, 1124.)

ii. „Nagyot ugrani! Az élet árja
Habjai tornyosulván, elragad.”
Szóltál és {[nagyot] kortyantott} *nyakad*
S megdőlt szőke fejed, mint az anyaölbén [...] (Naenia – Ny. 1920, 1125.)
NB. A *kortyan* jelentése: „Egy kortyot iszik vmiből” (ÉrtSz.). A FVálv. 129., a FÖv. 141. és a FÖ.⁴ 95. lapokon *kortyintott* alak van; a *kortyint* igét I. ÚMTsz.

iii. Hajladoztam, mint szélben a fák,
{Nyújtottam} *nyakamat*, mint a {stucc-madár}, – sovány *nyakam*...
S nem tudtam, hová legyek a vágtyól és a fájdalomtól. (Barátaimhoz – Ny. 1928. I, 2.)

iiii. Hajladoztam, mint szélben a fák,
Nyújtottam *nyakamat*, mint a stucc-madár, – {sovány} *nyakam*...
S nem tudtam, hová legyek a vágtyól és a fájdalomtól. (Barátaimhoz – Ny. 1928. I, 2.)

v. Hej, veszélyes még az idő s a {lánykákknak} pajkos
Szél hulláma mossa {csiklándó} *nyakát!*... (Tavaszi dal, vándordal – Váln. 37.)
NB. FElelm. 54, FVálv. 124. és FÖv. 136. lapokon a *szeszélyes* melléknév szerepel.

vi. S egyszerre dobni a dárdát s úgy, hogy a {szörny} *nyaka*-{húsán} rengve megálljon... (Bukolika III. Tanító vers – Ny. 1910. I, 821–2.)

Az emberre vonatkoztatható attribútumok csoporteloszlása az állatra (vi.) vonatkozó *nyak* adatával:

i. a Sg3 {fénylő}, szép *nyaka*
i. b Sg3 {szép} *nyaka*
ii. Sg2 {kortyantott} *nyakad*

[SZÉPSÉG ≈] ÉRTÉK
[SZÉPSÉG ≈] ÉRTÉK
ÉRTÉKTELENSÉG

iii. Sg1	{Nyújtottam} <i>nyakam-at</i> , mint a {stucc-madár}	ÉRTÉK
iiii. Sg1	{sovány} <i>nyakam...</i>	[GYENGE ≈]
v. Pl3	{lánykáknak} {csiklándó} <i>nyaká-t</i>	ÉRTÉKTELENSÉG KELLEMESSÉG ≈] ÉRTÉK
vi. Sg3	{szörny} <i>nyaka-</i> {húsán}	[ZSÁKMÁNYÁLLAT ≈] ÉRTÉK

Megjegyzendő: a *kortyantott* (~ *kortyintott*) *nyakad* szerkezet ÉRTÉKTELENSÉG besorolását az indokolja, hogy, amint a ii. számú szövegmetaszetből is kitűnik, az öngyilkossághoz tartozik a kortyantás. – A iii. szövegmetaszet mutatja, hogy a fák hajladoznak a szélben, ám a struccmadárhoz hasonlóan viselkedő költői én (képletesen értve) nem hajol meg a külső erők hatására.

A minőség összesített rendje a *nyak* szó kontingenciái alapján a vi. szövegmetaszet állatra vonatkozó *nyak* testrésznevet elhagyva:

i. α	Sg3	ÉRTÉK
i. β	Sg3	ÉRTÉK
ii.	Sg2	ÉRTÉKTELENSÉG
iii.	Sg1	ÉRTÉK
iiii.	Sg1	ÉRTÉKTELENSÉG
v.	Pl3	ÉRTÉK
[vi.	Sg3	ÉRTÉK]

Az összes, személyhez kapcsolódó *nyak* előfordulás mellett az ÉRTÉK és az ÉRTÉKTELENSÉG kontingenciák aránya 4 : 2.

i. α, β	}	ÉRTÉK
iii.		
v.		
ii.	}	ÉRTÉKTELENSÉG
iiii.		

Az értékállapotok eloszlása azt mutatja, a költő a szokásos társításokkal él az általánosnak tartható tárgyköröknél (*csiklándó* ~ *szép* ~ *sovány nyak*), esetleg egzotikus tárgyi kapcsolattal (*strucc*).

2.3. A *kéz* főnév jelentéseit az ÉrtSz. szócikke nyolc jelentéscsoportba osztja, amelyekhez nem kevés mellékjelentés és sok állandósult szókapcsolat is tartozik (ÉrtSz. III, 924–8). Az 1. jelentés leírása: „Az ember két felső végtagjának, ill. ezek vmelyikének a csuklótól az ujjak hegyéig terjedő, fogásra alakult része, gyak. a ka-

rokkal együtt.” A 2. jelentés metonimikus: „(rends. tbsz.-ban) *(átv)* a munkát végző, dolgozó v. ált. a cselekvő személy.” Ez a szótár által is jelzett átvitt értelmű használat a költő nyelvében gyakorta megvan, ezért a vizsgálat egyszerűsítése céljából nem érdemes a konkordanciákat jelentéscsoportokra osztani. Az együttelőfordulások értékviszonyai voltaképp függetlenek a testrész → ember névcserétől. A kézhez mint olyanhoz számos szimbólum kapcsolódik (I. Pál–Újvári 1997: *test/hús*).

A grammatikai személyhez nem kapcsolódó *kéz* főnevek adatai:

- i. Hagyjatok meghalni engem,
Nem hallottatok esdeklő szavam,
nem fogtatók meg a fuldokló kezét
Ó {nem} vettétek *kézbe* {[haldokló szívem]} (Halotti zsoltár – Ny. 1913. I, 919)
[NB. *kézbe vesz* I. ÉrtSz.: *kéz* 3. (*átv.* is)].
- ii. S megdőlt szőke fejed, mint az anyaölbén,
Oly {lágyan} {simogatták} láthatatlan *kezek*. (Naenia – Ny. 1920, 1125.)
- iii. Tátong az űr eléd s az óra már közel...
S ó mégse sírj, – kitért két karja fénylik:
Anyád az ott, ki végre átölel...
- Mert maga ő az örök éjfél mélye...
Mert maga ő az örök feketeség...
- {Borító} *kéz!*... (Lelkek kórusa – Ny. 1922, 1321.)
- iiii. Hisz még annyi se voltam, – gyenge gyertyafény csak az arca előtt, pislákoló
lángomat a fuvalomtól
Egy {finom} *kéz* {óvta}... s már végem is van, nemsokára elmulok [...] – (Henrik
király! – Ny. 1933. II, 548.)
- v. [...] akik itt maradtak, élnek még, kik megküzdtek a vad lovakkal,
S most aléltan elhevernek s {női} *kéz*, vagy suttogás nem édesíti fáradt álmaik.
(Levél Oidiposz haláláról – Ny. 1934. I, 297.)
- vi. Hogy nincs mit félniök, mert {dúrva} *kezek* közt is lágymaradtam. (Levél
a rémületről – Ny. 1934. I, 299.)
- vii. Ó én völgyem, hegyem,
S ó én szép, barna feleségem,
S ó {lágym} {légi} *kéz*, mely {végigsimítottad} homlokomat [...] (Egy hellenista
arab költő búcsúverse FÖV. 91) – NB. ÉrtSz.: „*végigsimít* 2. (*ritk[a]*) ~ *v[ala]*
mit v[ala]min: ujját v. ujjait simító mozdulattal végighúzza *v[ala]min*. [...] *Végigsimította sovány, hegyes ujjait fehér homlokán*. MIKSZ.[ÁTH KÁLMÁN].”
L. az ige használatát *homlok* főnév adatainál is (2.4. rész: 1. v. PXSg1).

- viii. [...] konok nagyságokat térdre kényszerít
 És úgy {vezeti} *kézen* őket aztán, mint a {gyermeket}. (Óda egy elképzelt művészhez – FÖv. 102–3.)
- ix. S ha majd felérünk, ott Teréz
 Majd {megpihenünk}, meglásd, *kézbe* ' {kéz}... (A vagány esti éneke – FÖv. 163–4.)
- x. S ha majd felérünk, ott Teréz
 Majd megpihenünk, meglásd, {*kézbe*'} *kéz*... (A vagány esti éneke – FÖv. 163–4.)
- xi. [...] {Gyengéd} *kezek* nem építik újra
 A képzelet bedőlt kastélyait. (Hanyag ének – FTn. I, 273–4.)
- xii. [...] élte ajtaját
 egy síri szép [ti. nő],
 egy {síri} *kéz* bezárta mindörökre... (Vers prózában – FTn. I, 407–8.)
- xiii. Kinyújtod a két kezed.
 Láthatatlan *kéz* {vezet}.
 De segíts inkább a *kéznek*, amely megmarkolja szived s mosolyogva
 Csókold meg inkább. (Szirt – FTn. I, 441.)
- xiiii. Kinyújtod a két kezed.
 Láthatatlan *kéz* {vezet}.
 De segíts inkább a *kéznek*, amely {megmarkolja} szived s mosolyogva
 Csókold meg inkább. (Szirt – FTn. I, 441.)
- xv. Láttad a *kezet*?
 Ő az – ő!... – Milyen hiú!
 És engem is {eltemet}! (Látomás – FTn. I, 670.)
- xvi. Ott állsz majd sapkásan s megpofozva az {isteni} *kéztől*... ([Cím nélküli vers]
 – FTn. II, 316.)
- xvii. – úgy megrázom e világ alapjait akkor...
 Hogy nincs {az a *kéz* [= ti. 'ügyes kéz'}, amely összerakja megint ezernyi diribdarabokból! ([Cím nélküli vers] – FTn. II, 316.)
- xviii. – Mi megszülettünk s sorsunk titkát
 Elfodé valaki {könnyű} *kézzel*. ([Cím nélküli vers] – FTn. II, 637.)
- xiiii. [...] Mint a göndörfürtű kis fiúcska hajdan,
 Kit az {anya} asszony*kézzel* {símogatni} kezd el... (Ülvén ... – Váln. 50–1.)

xv. S hogy ez érdes világon símán és szabály szerint
 {Nem engedelmes} emberkéznek titkos öserő: rég jól tudom. (Szüretelők dala –
 Ny. 1910. I, 159.)

NB. A xiii. és a xv. szövegmeteszett összetett szóban tartalmazza a *kéz* főnevet, ennek azonban az értékvizsgálat szempontjából nincs jelentősége. – Ugyanakkor a *kézmozdulat* főnév (vö. ÉrtSz.) nem vonandó vizsgálatba: „Dühvel, ordítva rázza az öklét, hogy visszhangzik a vidék s furcsa *kézmozdulatokkal* örvöngve hazudoz [...]” (Epilogus: O beata solitudo! O sola beatitudo! – Ny. 1913. II, 104–5.)

A kontingenciák és értékállapotuk a következők:

i.	{nem} vették <i>kézbe</i> {[haldokló szívem]}	ÉRTÉKTELENSÉG
ii.	{lágyan} {simogatták} <i>kezek</i>	ÉRTÉK
iii.	{Borító} <i>kéz</i>	ÉRTÉK
iiii.	{finom} <i>kéz</i> {óvta}	ÉRTÉK
v.	{női} <i>kéz</i> {*édesít}	ÉRTÉK
vi.	{dúrva} <i>kezek</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
vii.	{lágý} {légi} <i>kéz</i> , mely {végigsimítottad}	ÉRTÉK
viii.	{vezeti} <i>kézen</i> , mint a {gyermeket}	ÉRTÉK
viii.	<i>kézbe</i> ’ {kéz}	ÉRTÉK
x.	{kézbe’} <i>kéz</i>	ÉRTÉK
xi.	{Gyengéd} <i>kezek</i>	ÉRTÉK
xii.	{síri} <i>kéz</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
xiii.	<i>kéz</i> {vezet}	ÉRTÉK
xiii.	<i>kéznek</i> , amely {megmarkolja szived}	ÉRTÉK
xv.	{eltemet} *a <i>kéz</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
xvi.	{isteni} <i>kéztől</i>	ÉRTÉK
xvii.	{az a [= ti. ’ügyes’]} <i>kéz</i>	ÉRTÉK
xviii.	{könnyű} <i>kézzel</i>	ÉRTÉK
xviii.	{anyja} asszonykézzel {simogatni} kezd el	ÉRTÉK
xx.	{Nem engedelmes} emberkéznek	ÉRTÉKTELENSÉG

Az ÉRTÉK 15 : 5 arányú többsége az *kéz* általános szimbolikájának (hatalom, igazságosztás, védelem stb. (I. Pál–Újvári 1997) következménye, jószerral csupán a *síri kéz* tartható egyedi felépítésűnek.

A költői énhöz kapcsolódó (egyres számú birtokos személyragos = PxSg1) *kéz* adatok és kontingenciáik az alábbiak:

i. PxSg1 Lám {szorgalmas} *kezem* dúsan munkálta meg a barna föld ölet [...] (Szüretelők dala – Ny. 1910. I, 159.)

ii. PxSg1 Ó mikor lesz, hogy *kezemben* {tisztá} könyv [...] (Kívánság – Ny. 1910. I, 159.)

- iii. PxSg1 [...] Elhagyom barátaimat, szerelmesem is s egy *igaz* [F. M. kiemelése] könyvvel a *kezemben* [...] (Epilogus: O beata solitudo! O sola beatitudo – Ny. 1913. II, 104–5.)
- iiii. PxSg1 Lenni elhagyottan s olyan egyedül:
Hogyha {hideg} *kezemet* véletlen' megfogom
Megborzongok [...] (Az elhagyott vadász – Ny. 1913. II, 307.)
- v. PxSg1 *Kezemet* a {szívedre} tettem és azt mondtam neked: fiam, szegény vagyok! (Anya és fiú – Ny. 1925. III, 448–9.)
- vi. PxSg1 Ó mikor lesz, hogy *kezemben* tiszta könyv [...] (Kívánság – Ny. 1934. II, 62.)
- vii. PxSg1 Én más leheletét útálom s {[gyakorta] mosom} *kezeim* – – – (Zsoltár – Váln. 20.)
- viii. PxSg1 Elhagyom barátaimat, szerelmem is s *kezembe* véve {igaz} könyvedet
A nagy magánynak áldozom az életem! (Epilógus: O beata solitudo! O sola beatitudo! FVáln. 134–7.)
- viii. PxSg1 S hol a kín és hol az áldás, amelyet most hiába keresek eszelős utaimon, {görbe bottal} a *kezemben*? (Öregség – FÖv. 21–1.)
- x. PxSg1 És a lázadó {sirás} amelyben ön*kezemmel*,
– Mint egykor ama híres szenvedő, –
Szegény szemem kitépni úgy akartam [...] (Alkonyati számadás – FÖv. 166–7.)
- xi. PxSg1 Vagy azt hiszitek talán, hogy fehér lepelben s {fuvolával} a *kezemben* haladok majd át álmaidokon. (Cím nélküli vers – FTn. II, 340.)

A költői énhez kapcsolódó, egyes számú birtokos személyragos (PxSg1) *kéz* adatok és kontingenciáik a következők:

i. PxSg1	{szorgalmas} <i>kez[em]</i>	[SZORGALOM ≈] ÉRTÉK
ii. PxSg1	<i>kez[em-ben]</i> {tiszta} könyv	[TISZTASÁG ≈] ÉRTÉK
iii. PxSg1	<i>igaz</i> könyvvel a <i>kez[em-ben]</i>	[IGAZ ≈] ÉRTÉK
iiii. PxSg1	{hideg} <i>kez[em-et]</i> megfogom Megborzongok	[FÉLELEM ≈] ÉRTÉKTELENSÉG
v. PxSg1	<i>Kez[em-et]</i> a {szívedre} tettem	[ŐSZINTESEG ≈] ÉRTÉK
vi. PxSg1	<i>kez[em-ben]</i> {tiszta} könyv	[TISZTASÁG ≈] ÉRTÉK
vii. PxSg1	{[gyakorta] mosom} <i>kez[ei-m]</i>	[TISZTASÁG ≈] ÉRTÉK
viii. PxSg1	<i>kez[em-be]</i> véve {igaz} könyvedet	[IGAZ ≈] ÉRTÉK
viii. PxSg1	{görbe bottal} a <i>kez[em-ben]</i>	[ROSSZ ≈] ÉRTÉKTELENSÉG

- x. PxSg1 {lázadó} {sírás} amelyben
önkez[em-mel] [ROSSZ LELKIÁLLAPOT ≈]
ÉRTÉKTELENSÉG
- xi. PxSg1 {fuvolóával} a kez[em-ben] ÉRTÉK

NB. Az i. és a vi. adatok az 1910-ben megjelent vers 1934. évi változatában azonosak. – Az v.-ben állandósult szókapcsolat a teljes kontingencia: „szívére teszi a kezét: <rendsz. esküje, vallomása, szava őszinteségének bizonyításául>”, I. ÉrtSz. szívv 3.

A kétféle érték aránya 8 : 3, a költői én (átvitt értelemben mondva) legtöbbször értékeket vesz kézbe.

i.	PxSg1	}	ÉRTÉK
ii.	PxSg1		
iii.	PxSg1		
v.	PxSg1		
vi.	PxSg1		
vii.	PxSg1		
viii.	PxSg1		
xi.	PxSg1		
iiii.	PxSg1	}	ÉRTÉKTELENSÉG
viii.	PxSg1		
x.	Sg1		

Második személyhez kapcsolódó (egyes számú birtokos személyragos = PxSg2) kéz adatok és kontingenciáik az alábbiak:

- i. PxSg2 Minden él, csak én, csak én
Várom a sötétben {vezető} {jó} Kezed [...] (Halotti zsoltár – Ny. 1913. I, 919.)
- ii. PxSg2 S úgy {vezetne} kezeden, remegő {szeretettel}: vendégeként vissza magához,
Mint legdrágább látogatói: a téveteg szellemeket. (A mélyen alvó – Ny. 1924. I, 606.)
- iii. PxSg2 Úgy tartod két kezedben fejed, mint a {részegek}... a halál részegségét nem bírod? (Az igaztevőhöz! – Ny. 1934. I, 244.)
- iiii. PxSg2 [...] az nem lehet, hogy csakis sírni, átkozódni
S két kezed {tördelni} vagy az ég alatt... (Kívánság – Ny. 1934. II, 62) NB. „Kezét tördeli: izgalmában, kétségbeesésében egyik kezével a másikat [...] szorítgatja, hajlítgatja, nyomkodja” (ÉrtSz.: tördel).

- v. PxSg2 S látják-e hogy életet oszt fénylő melege szemeidnek:
Te csak derűsen mosolyogsz s elrévedve osztasz
S két {jó} *kezed* osztva mozog, mint a szorgalmas magvetőé [...] (Osvát Ernőhöz!
– Váln. 9.)
- vi. PxSg2 Látni és mondani: az Isten áldása Terajtd! S kérni:
Ne hagyja ellankadni soha {remekelő} *jobbkezedet!* (Óda Móricz Zsigmondhoz!
– Váln. 13–4.)
- vii. PxSg2 S míg a munkába merültél, {simogassa} ő a gyereked kezével
Az asztalon kinyújtott bal{*kezedet!*} (Óda Móricz Zsigmondhoz! – Váln. 13–4.)
- viii. PxSg2 És kiáltanék a mélyből, hogy megismerd szavam!...
S hogy {megismerjem} *kezed* elnehezült szívemen... (Zsoltár – FElm. 19–20.)
- viii. PxSg2 Vagy elfeledtél, nem szeretsz s már {jó} *kezed*
Elnehezült szívemre többé nem teszed? (Zsoltár – FVáln. 113–4.)
- x. PxSg2 ...Mi más valék, mint esengés? Hisz abból {gyúrt} *kezed* [...] (Zsoltár–
FVáln. 113–4.)
- xi. PxSg2 S a szívem is bucsút int. S akár a multakért, úgy zokog érted,
Máris felmérné, ami neki voltál – s úgy {vezetne} *kezeden*
Remegő szeretettel [...] (A mélyen alvó – FÖv. 43–4.)
- xii. PxSg2 S hogy *kezed* a {szivedre tetted},
Mert titkos mosolyát is észrevetted,
Ne mondd meg senkinek.” (Az egyik agg levele Zsuzsannához – FÖv. 59.)
- xiii. PxSg2 – S vaj’ emlékszel-e rá?
Hogy álmaidban {átölelte} két *kezed* egy öregember... (A Hetvenéveshez! – FÖv.⁴
152–3.)
- xiii. PxSg2 Isten a kincset csak próbakép
Tette {szegény} *kezedbe* [...] (Egy noteszből – FTn. I, 314.)
- xv. PxSg2 {Kinyújtod} a két *kezed*.
Láthatatlan kéz vezet.
De segíts inkább a kéznek, amely megmarkolja szived s mosolyogva
Csókold meg inkább. (Szirt – FTn. I, 441.)
- xvi. PxSg2 A te {szent} *kezedbe*... lehajtom fejem... ([Cím nélküli vers – FTn. II, 32.)
- xvii. PxSg2 [...] {Kicsiny} *kezedbe* se vennél egyet legalább? (Hull az aranyalma
– FTn. II, 194.)

Van egy *négykézláb* főnév a költő nyelvhasználatában („*négykézláb* mászik a bortól”, FÖv. 84), amely jelentése miatt nem tartozik a vizsgálathoz, ellentétben a költő által egybeírt *jobbkez*, *balkéz* szavakkal.

A második személyhez kapcsolódó *kéz* főnevek kontingenciái és értékállapotuk az alábbiak:

i.	PxSg2	{vezető} {jó} <i>Kezed</i>	ÉRTÉK
ii.	PxSg2	{vezetne} <i>kezed-en</i> {szeretettel}	ÉRTÉK
iii.	PxSg2	tartod <i>kezed-ben</i> fejed, mint a {részegek}	ÉRTÉKTELENSÉG
iiii.	PxSg2	<i>kezed</i> {tördelni}	ÉRTÉKTELENSÉG
v.	PxSg2	{jó} <i>kezed</i>	ÉRTÉK
vi.	PxSg2	{remekelő} <i>jobbkezed-et</i> [Sic!]	ÉRTÉK
vii.	PxSg2	{simogassa} bal{ <i>kezed-et</i> } [Sic!]	ÉRTÉK
viii.	PxSg2	{megismerjem} <i>kezed</i>	ÉRTÉK
viiii.	PxSg2	{jó} <i>kezed</i>	ÉRTÉK
x.	PxSg2	{gyúrt} 'alkotott' <i>kezed</i>	ÉRTÉK
xi.	PxSg2	{vezetne} <i>kezed-en</i>	ÉRTÉK
xii.	PxSg2	<i>kezed</i> a {szivedre tetted}	ÉRTÉK
xiii.	PxSg2	{átölelte} két <i>kezed</i>	ÉRTÉK
xiiii.	PxSg2	{szegény} <i>kezed-be</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
xv.	PxSg2	{Kinyújtod [ti. segítségért]} <i>kezed</i>	ÉRTÉK
xvi.	PxSg2	{szent} <i>kezed-be</i>	ÉRTÉK
xvii.	PxSg2	{Kicsiny} <i>kezed-be</i>	ÉRTÉK

i.	}	ÉRTÉK
ii.		
v.		
vi.		
vii.		
viii.		
viiii.		
x.		
xi.		
xii.		
xiii.		
xv.		
xvi.		
xvii.		

ii.	}	ÉRTÉKTELENSÉG
iiii.		
xiiii.		

A második személyhez kapcsolódó *kéz* 14:3 arányban többsége van az ÉRTÉK kontingenciáknak voltaképp a szokásos kapcsolatok miatt (*jó, kicsi, remekelő, simogató, szent*), amelyek előfordulása természetesnek vehető, minthogy a beszélő általa tisztelt, szeretett személyhez szól. A ÉRTÉKTELENSÉG megjelenése nem a megszólított személy, hiszen a szövegmű önmegszólító versnek tartható.

Harmadik személyhez kapcsolódó (egyes számú birtokos személyragos = PxSg3) *kéz* adat és kontingenciája, valamint értékállapota az alábbi:

i. PxSg3 Hagyjatok meghalni engem,

Nem hallottátok esdeklő szavam,

{nem [fogtátok meg]} a {fuldokló} *kezét*

Ő nem vettétek kézbe haldokló szívem (Halotti zsoltár – Ny. 1913. I, 919).

ii. PxSg3 S míg a munkába merültél, {simogassa} ő a {gyereked} *kezével*

Az asztalon kinyújtott balkezedet! (Óda Móricz Zsigmondhoz – Váln. 13–4).

i. PxSg3 {nem [fogtátok meg]} a {fuldokló} *kezé-t*

ÉRTÉKTELENSÉG

ii. PxSg3 {simogassa} ő a {gyereked} *kezé-vel*

ÉRTÉK

Az i. számjelű szövegdarab narratív értéke szerint voltaképpen a költő énről szól, ám a grammatikai személy Sg3.

A több személyhez kapcsolódó (PxPl3) *kéz* főnév a következő:

i. PxPl3 Ám egyes könnyű, dajna nők, mint akik mit se hallanának,

Ajkukat megnedvesíték nyelvecskéikkel és úgy néztek körül...

A fürtjeik, akár a felhők, bodrosak s {tevékeny} {kis} *kezük* {remeg}... (Levél

Oidiposz haláláról – Ny. 1934. I, 297.)

Ez az adat a szövegvilágban ellentétes értékű kontingenciájú:

PxPl3 {kis} *kez-ük* remeg

ÉRTÉK

{tevékeny} ↔ {remeg}

PxPl3 *kez-ük* {remeg}

ÉRTÉKTELENSÉG

2.4. A *homlok* főnévnek az ÉrtSz.-ban két jelentésleírása illeszthető a költő szóhasználatához, az egyik: „**1.** (*Bonc*[tan]) A koponyának elülső, a hajzat, a szemöldökök és a halántékok általt határolt része. *Alacsony, boltozatos, magas* ~. **||a.** Ennek bőrrel borított külső felülete. *Barázdás, ráncos, sima* ~. A költői oeuvre-ben előforduló adatok:

1. i. PxSg1 Használd *homlokomat* {zsámolyodúl}, tobzódj a királyi díszben [...] (Óda pártfogómhoz! – Ny. 1909. II, 300.)

1.||a. ii. xSg2 [...] Jupiternek s kilenc holdjának sem örülnél, ha lejönne a kutadhoz inni?

S {meg se rezzene} {ostorhasított} *homlokod?* (A Mississippi – Ny. 1928. I, 507.)

1. iii. PxSg2 S te mindeközben alszol s *homlokod* köríti {gyenge csillogás}.
(A mélyen alvó – FVálv. 36–7.)

1.||a. iiiii. PxSg2 S az út mentén köszöntik őt a fák
S örökre búcsút int az égnek kósza népe,
Körülrepdesvén {sáppadt} *homlokát*... (Útra kelni, messzi menni... – FVálv. 125.)

1. v. PxSg1 [...] S ó {lány} {légi} kéz, mely {végigsimított} *homlokomat* [...]
(Egy hellenista arab költő búcsúverse – FÖv. 91.)

1. vi. PxSg3 [...] – vedd a Libanon
Ős cédrusát, e háromezer éves szüzet, aki türelmes pártájával hajladoz a szél-
ben, – vedd {remekszép koronával} {díszes} *homlokát*... (Óda Helikon
magyarjaihoz! – FÖv.⁴ 315–6.)

1. vii. PxSg3 Emlékszel-e a régi napra
Szőke {csillag} volt *homlokán* (Tóth Árpádhoz – FTn. I, 257.)

1. viii. PxPl1 [...] Kétoldalt csurog le *homlokunkról*
A {fény}... a {vér}... (A napimádás éneke – FTn. I, 330–1.)

A másik jelentésleírás: „**2.** (átv[itt értelemben]) Ez a testrészt mint bizonyos érze-
lem kifejezője. *Borús, gondterhelt, nyílt ~.*” Az ehhez tartozó előfordulások:

2. i. PxSg1 Pártfogóm[,] ím szörnyű hálától görnyedten
Hajlok lábaidhoz és kérlek
Töröld {cipőd sarát} {fenkölt} *homlokomhoz!* (Óda pártfogómhoz! – Ny. 1909.
II, 300.)

2. ii. PxSg2 Hős, szívem szakad: ki látom {drága} *homlokod* [...] (Naenia egy hős
halálára – Ny. 1910. I, 158.)

2. iii. PxSg2 [...] Ó mért borúlt ma el {dicső}, {szép} *homlokod?* (Kérés a hatal-
masokhoz: epilógus – Ny. 1910. I, 160.)

2. iiiii. PxSg2 [...] megóva {fénykoszorúdat} {vajszinű} *homlokodnak* övén
Dédelget tekintetem[,] alvó! (A mélyen alvó – Ny. 1924. I, 606.)

2. v. PxSg2 [...] S mint a felhő, amely megűli hegyét, a {borúlat} is oly {nagy}
volt *homlokodon*. (A jelenés – FÖv. 19–20) [*{nagy borúlat}].

2. vi. PxSg2 [...] {Bús} gondolataim, akár az örkdők, az őrző csillagok, úgy áll-
janak majd *homlokod* fölött... (Óda Helikon magyarjaihoz! – FÖv.⁴ 315–6.)

Az ÉrtSz.-ban 1. és 1.||a. jelentésű *homlok* főnevekhez kapcsolható értékálla-
potok:

1. i. PxSg1	Használd <i>homlokom-at</i> {zámolyodúl}	ÉRTÉKTELENSÉG
1. a. ii. PxSg2	{meg se rezzene} ostorhasított <i>homlokod</i>	ÉRTÉK
1. a. iii. PxSg2	{ostorhasított} <i>homlokod</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
1. iii. PxSg2	<i>homlokod</i> köríti {gyenge csillogás}.	ÉRTÉK
1. a. v. PxSg3	{sáppadt} <i>homloká-t</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
1. vi. a PxSg1	{lágý} légi kéz, mely végigsimítottad <i>homlokom-at</i>	ÉRTÉK
1. vi. b PxSg1	lágý {légi} kéz, mely végigsimítottad <i>homlokom-at</i>	ÉRTÉK
1. vi. g PxSg1	lágý légi kéz, mely {végigsimítottad} <i>homlokom-at</i>	ÉRTÉK
1. vii. a PxSg3	vedd {remekszép koronával} díszes <i>homloká-t</i>	ÉRTÉK
1. vii. b PxSg3	vedd remekszép koronával {díszes} <i>homloká-t</i>	ÉRTÉK
1. viii. PxSg3	{csillag} volt <i>homloká-n</i>	ÉRTÉK
1. viiii. a PxP11	<i>homlokunk-ról</i> A {fény}... a vér	ÉRTÉK
1. viiii. b PxP11	<i>homlokunk-ról</i> A fény... a {vér}	ÉRTÉKTELENSÉG

Az értékállapotok rendje a *homlok* személyhez kapcsolásával:

1. vi. a PxSg1	}	ÉRTÉK
1. vi. b PxSg1		
1. vi. g PxSg1		
1. a. ii. PxSg2	}	ÉRTÉK
1. iii. PxSg2		
1. vii. a PxSg3	}	ÉRTÉK
1. vii. b PxSg3		
1. viii. PxSg3		
1. i. PxSg1	}	ÉRTÉKTELENSÉG
1. a. iii. PxSg2		
1. a. v. PxSg2		ÉRTÉKTELENSÉG
1. viiii. a PxP11		ÉRTÉK
1. viiii. b PxP11		ÉRTÉKTELENSÉG

Az ÉrtSz. 1. és 1.||a. jelentésű *homlok* értékállapotaiban 9 : 4 arány van az ÉRTÉK csoportjának javára.

Az ÉrtSz.-ban 2. jelentésű *homlok* főnevekhez kapcsolható értékállapotok, amelyek közül csupán egy szöveghelyen van kétszer a költői énhez kapcsolva a szó, a többi, vagyis hat adat második személyhez:

2. PxSg1	Törüld {cipőd sarát} fenkölt <i>homlokom-hoz</i>	ÉRTÉKTELENSÉG
2. PxSg1	{fenkölt} <i>homlokom-hoz</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{drága} <i>homlokod</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{dicső}, szép <i>homlokod</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{szép} <i>homlokod</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{fénykoszorúdat} vajszinű <i>homlokod-nak</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{vajszinű} <i>homlokod-nak</i>	ÉRTÉK
2. PxSg2	{Bús} gondolataim [...] <i>homlokod</i> fölött	ÉRTÉK
2. PxSg2	a {borúlat} is oly {nagy} volt <i>homlokod-on</i>	ÉRTÉKTELENSÉG

Az ÉrtSz. 2. jelentésű *homlok* főneve mellett 6 ÉRTÉK-kontingencia ellenében 2 ÉRTÉKTELENSÉG van csupán. – Az előző jelentéscsoport adatai szintén az ÉRTÉK-együttelfordulások többségét mutatták. Mindkét adathalmazban a szövegtartalom szolgálatában jelennek meg az értékállapotok.

2.5. A *szív* főnév előfordulásainak (és így kontingenciaviszonyainak) nagy száma e helyen nem taglalható, a bevezető részben említett könyvből azonban érdemes a (különböző jelentésű) *szív* jelzőit mint kontingenciákat bemutatni.

A szövegkörnyezetben a *szív* főnév, amely a költő szóképalkotási rendszerének része többnyire metaforaként vagy metonímiaként (l. Büky 1989: 90–3), értékállapot szerint az ÉRTÉK képviselője, amint számos jelzője mutatja: *apró, áradozó, bízó, dalos, ellágyuló, érzékenyke, finom, hű, iffabb, jó, kipróbált, könnyű* (háromszor), *lankadó, meleg, régi* (kétszer), *teli, vágó*. Az ÉRTÉKTELENSÉG minősítését hordozzák a *szív* következő kontingenciái: *ámuldozó, béna, elbágyadt, elfáradt* (háromszor), *elnehezült, fájó, megtört, néma, nyüves, öreg, remegő, reszkető, sáros, sebes, szenvedő, szomorú, tört* (kétszer). Figyelemre méltó: a kétféle értékállapot egyenlő számban fordul elő. A *szív* főnév jelzői a lehangoltság, a spleen, illetőleg a mindebből való érzelmi fölszabadulás hordozói. Ez a jelzőhalmaz és más együttelfordulások a költői én lelkiállapotának és az érzelmekről alkotott nézeteit segítenek megérteni implicit információként. A *szív* főnév mint az értékek hordozója és mint az érzékenység megjelenítője más költőknél is gyakori, így például Ady verseiben (Király 1982: II, 23–6, 70 et passim), Juhász Gyula lírájában 597 előfordulása van (Benkő 1972: *szív* a.), Radnótiéban 61 (Beke 2009: *szív* a.).

3. A vizsgálatba vont szóanyag mellett álló kontingenciák ÉRTÉK-re és ÉRTÉKTELEN-re átfordított viszonyai 57:25, illetőleg a ||i. PxSg3 *kéz*|| adat értékállapotértelmezésével 57:24 arányúak. A szövegátfedések miatti kontingenciaismétlődéstől, az értékmegállapítás esetleges hibáitól eltekintve is láthatni, hogy bő

kétszeres az ÉRTÉK-kontingencia az ÉRTÉKTELENSÉG-nek megfeleltethető együttlőfordulásokhoz képest. Ez – legalábbis a *test*, a *nyak*, a *kéz* és a *homlok* esetében – az embernek mint corpusnak a megbecsülésére utal; ezt fogalmazza meg az „Ó mikor lesz, hogy kezemben tiszta könyv | *S testben*, lélekben tisztán, miként a gyűrű, | Kilépek majd a napsütötte útra én [...]” (főntebb már idézett) szövegrész.

Az értéktelenséget jobbra a lelkiállapotokat szemléltető a nyelvi anyag – mint például a jelzők: *beteg, dúrva, gyengéd; hideg, rongy, sovány; szegény* –, hasonlóképpen az értéket társítható kontingenciákhoz – igei példákkal: *kortyant, mos, nyújt, simogat, végigsimít* –, ezeket a lelkiállapotokat a szövegtartalom tartalmazza, és voltaképpen ezekhez a tartalmakhoz illeszkednek a kontingenciák. A *szív* főnév használata során a kontingenciahalmaz több, nyelvileg ki nem fejezett híranyagot tartalmaz. A *szív* melletti lévő jelzőhalmaz használati viszonyai bizonyos stílusérték-jelenséggel járnak, amely Füst Milán egyéni stílusjellemzője (Büky 1989: 213).

SZAKIRODALOM

- Antal László 1976. *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Beke József 2009. *Radnóti-szótár – Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Argumentum, Budapest.
- Benkő László 1972. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Büky László 1989. *Képköltés és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Büky László 1998. Látomások Füst Milán költői nyelvében. In: Pócs Éva (szerk.): *Eksztázis, álom, látomás. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest – University Press, Pécs (Tanulmányok a transzcendensről I.), 509–20.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FEIm. = Füst Milán 1921. *Az elmúlás kórusa*. Amicus Kiadás, h. n. [Budapest].
- FÖv. = Füst Milán 1969: *Összes versei*. Magvető, Budapest.
- FÖv.⁴ = Füst Milán 1988: *Összes versei*. Magvető, Budapest (IV., bővített kiadás).
- FTn. = Füst Milán 1999. *Teljes napló I–II*. Fekete Sas, Budapest.
- FVáln. = Füst Milán é. n. [1913 ~ 1914]. *Változtatnod nem lehet – Verseks* (Modern Könyvtár 333–339. sz., Szerkeszti Gömöri Jenő). Az Athenaeum R.-T. kiadása, h. n. [Budapest].
- FVáln. = Füst Milán é. n. [1934]. *Válogatott versei* (Füst Milán műveinek gyűjteményes kiadása I). Nyugat Kiadás, h. n., [Budapest].
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadam György 1990. *Jelképtár*. Helikon, Budapest. (Curiositas III.)
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentésstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Király István 1982. *Intés az őrzőkhöz – Ady Endre költészete az első világháború éveiben I–II*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Krippendorff, Klaus 1993. *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi Kiadó, Budapest. [Eredetije 1980.]
- Levý, Jiří 1965. Die Theorie des Verses – ihre mathematischen Aspekte, in Kreutzer, Helmut – Ruhl Gunzenhäuser (eds.): *Mathematik und Dichtung*. München, Nymphenburger, 211–32.
- Levý, Jiří 1971. Generativ Poetik. In: Jens Ihwe (ed.): *Literaturwissenschaft und Linguistik – Ergebnisse und Perspektiven I–III*. Athenäum, Frankfurt, 924–37.
- Mistrík, Jozef 1967. Egzakt módszerek a stilisztikában. In: Szépe György (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Gondolat, Budapest, 1973, 461–80.

Ny. = Nyugat, 1908–1941.

Pál József–Újvári Edit szerk. 1997. *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest.

Terestyéni Ferenc 1957. Georges Matoré: Méthode en lexicologie – A lexikológia módszeréhez. *Magyar Nyelv* 53: 298–307.

Terestyéni Ferenc 1962. A leíró jelentéstan kérdéseire és módszeréhez (1–2). *Magyar Nyelv* 58: 173–82, 326–35.

Trier, Jost 1931. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstande*. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts, Winter, Heidelberg.

ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár* I–V. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vargha András 2000. *Matematikai statisztika*. Pólya Kiadó, Budapest.

Büky László

ny. egyetemi tanár
Szegedi Egyetem

SUMMARY

Büky, László

Contingencies and value states of bodies/body parts in the poetic diction of Milán Füst

In Milán Füst's lyrical poetry, the objective designation of the human body and its parts can be said to occur frequently, due to the fact that social consciousness associates certain properties with the human body or parts of it. The poet is either unable or unwilling to abstract away from these properties, or else he wishes to capitalise on the possibilities yielded by such associated properties. The paper discusses occurrences of *test* 'body', *nyak* 'neck', *kéz* 'hand', and *homlok* 'forehead' in Füst's poems, their relationships with persons referred to in those poems, and their use for VALUE vs. VALUELESSNESS, on the basis of quantitative and qualitative factors of their contingencies.

Keywords: poetic diction of Milán Füst, names of body parts in poetic language, contingency, value states

Hogyan érzékeljük a stílust?

Szlang kifejezések vizsgálata percepció és produkció szempontból

Bevezetés

Régóta ismert az a mondás, hogy a beszélőt jól jellemzi beszédmódja, stílusa, az, hogy milyen szavakat, milyen formában használ mondanivalója közlésére. Beszédként kétségtelenül a tartalma a legfontosabb. Ám az sem közömbös, milyen nyelvi formába öntjük ezt, hiszen a legjobb, legkiválóbb tartalmat is tönkretelheti például a rossz mondatszerkesztés vagy a helytelen szóválasztás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyszerű hétköznapi kommunikációs szituációk sikerességét vagy sikertelenségét meghatározza a szituációhoz illő nyelvi elemek kiválasztásának és elrendezésének a módja, vagyis a beszélt és/vagy írott szöveg stílusa. A stílus – mint nyelvi kifejezőmód – választás és elrendezés eredménye (Szath-

Ny. = Nyugat, 1908–1941.

Pál József–Újvári Edit szerk. 1997. *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest.

Terestyéni Ferenc 1957. Georges Matoré: Méthode en lexicologie – A lexikológia módszeréhez. *Magyar Nyelv* 53: 298–307.

Terestyéni Ferenc 1962. A leíró jelentéstan kérdéseire és módszeréhez (1–2). *Magyar Nyelv* 58: 173–82, 326–35.

Trier, Jost 1931. *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstande*. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes I. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts, Winter, Heidelberg.

ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár* I–V. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vargha András 2000. *Matematikai statisztika*. Pólya Kiadó, Budapest.

Büky László

ny. egyetemi tanár
Szegedi Egyetem

SUMMARY

Büky, László

Contingencies and value states of bodies/body parts in the poetic diction of Milán Füst

In Milán Füst's lyrical poetry, the objective designation of the human body and its parts can be said to occur frequently, due to the fact that social consciousness associates certain properties with the human body or parts of it. The poet is either unable or unwilling to abstract away from these properties, or else he wishes to capitalise on the possibilities yielded by such associated properties. The paper discusses occurrences of *test* 'body', *nyak* 'neck', *kéz* 'hand', and *homlok* 'forehead' in Füst's poems, their relationships with persons referred to in those poems, and their use for VALUE vs. VALUELESSNESS, on the basis of quantitative and qualitative factors of their contingencies.

Keywords: poetic diction of Milán Füst, names of body parts in poetic language, contingency, value states

Hogyan érzékeljük a stílust?

Szlang kifejezések vizsgálata percepció és produkció szempontból

Bevezetés

Régóta ismert az a mondás, hogy a beszélőt jól jellemzi beszédmódja, stílusa, az, hogy milyen szavakat, milyen formában használ mondanivalója közlésére. Beszédknek kétségtelenül a tartalma a legfontosabb. Ám az sem közömbös, milyen nyelvi formába öntjük ezt, hiszen a legjobb, legkiválóbb tartalmat is tönkretelheti például a rossz mondatszerkesztés vagy a helytelen szóválasztás. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyszerű hétköznapi kommunikációs szituációk sikerességét vagy sikertelenségét meghatározza a szituációhoz illő nyelvi elemek kiválasztásának és elrendezésének a módja, vagyis a beszélt és/vagy írott szöveg stílusa. A stílus – mint nyelvi kifejezőmód – választás és elrendezés eredménye (Szath-

mári 2004), hiszen a nyelvi elemek szöveggé formálása a szöveg megalkotójának válogatásán, hasonlításán alapszik. Így a stílus elválaszthatatlan a szöveg létrehozójától, az anyanyelvi beszélők kompetenciáját képezi.

Az, hogy a stílus a nyelv használóját minősíti, aki a különböző kommunikációs helyzetekben képes eldönteni, hogy mit, mikor és hogyan fejezzen ki, mutatja az a meghatározás, amely szerint a stílus az anyanyelvi beszélők kommunikatív kompetenciájának része, „a nyelvhasználó képességét fedi föl, és tükrözi a gondolkodásmódnak, illetve a nyelvi magatartásnak is” (Szikszainé 2007: 19). Nem véletlen, hogy a nyelvtudomány meghatározásában a stílus a beszélt/írott kommunikáció módja. Tehát a beszélt/írott szövegek megszerkesztésének módja mellett annak az olvasóra/hallgatóra gyakorolt hatása is beleértendő a stílus fogalmába (Tolcsvai Nagy 2003). Felfogásomban a stílus a nyelvhasználat módja, amelyben egyrészt a különböző életkorú és foglalkozású nyelvhasználók eltérő beszédmódja tükröződik, másrészt a különböző kommunikációs szituációkban szerkesztett szövegtípusokra jellemző stílárius jegyek mutatkoznak meg.

Ha elfogadjuk azt, hogy a stílus a kommunikációs helyzethez illesztett nyelvi változat, akkor a stílus elválaszthatatlan a nyelvi norma fogalmától. A nyelvi norma egyszerű megközelítésben azt a nyelvi helyes formát öleli fel, amely egy nyelvközösség tagjai számára mintául szolgál. Végső soron „a grammatika, a lexicológia, a fonetika és a kiejtés szabályait jelenti, az irodalmi és a köznyelvet véve alapul” (Szathmári 2005: 33). A művelt, igényes nyelvváltozat mellett azonban köztudottan számos más nyelvváltozat is létezik egyfelől (Kiss 2003), másfelől egy ember is többféle nyelvváltozatot ismer, és többféle stílusban beszél az adott beszédhelyzettől függően (Labov 1972, Gal 1979, Tolcsvai Nagy 2003). Harmadsorban „egy nyelvközösség egyik tagja számára egy nyelvi jelenség megfelel a normának, a másoknak nem” (Szikszainé 2007: 44), így egy-egy beszélő stílusának megítélése is eltérő lehet. A nyelvváltozatokhoz szervesen kapcsolódnak a stílusváltozatok (Szikszainé 2007: 34). Ezért beszélnek „stílárius normáról is, ami a társadalmi érintkezés során kialakult közlésformáknak, illetőleg szövegtípusoknak a szerkesztési szabályait foglalja magába [...]. Sokan nem tesznek különbséget a két norma között. Az azonban nem vitatható, hogy több normáról kell beszélnünk: mind az írott és beszélt nyelvnek, mind az ifjúsági nyelvnek, illetőleg a szakmai nyelveknek megvan a maga normája” (Szathmári 2005: 33–4).

Ahogy a nyelvváltozatok eltérnek a normától, úgy a stílusváltozatok is különbséget mutatnak ahhoz képest. Ezért egy szónak, szerkezetnek a nyelvi, stilisztikai normától való eltérő használata különböző stílushibákat eredményezhet (Szathmári 2004). Az egyik leggyakoribb stílushiba az igénytelenség, amely a felületes mondatszerkesztés és a pontatlan, elnagyolt megfogalmazás fogalmával fedhető le. A másik csoportot az úgynevezett stílustörés képviseli, amikor egy adott stílusú szövegben oda nem illő stílusárnyalat, hangnem mutatkozik. A stílustévesztés a beszédhelyzethez, műfajhoz nem illő hangnem megjelenése. A negyedik csoportot a kifejezésbeli, szóhasználati hibák alkotják, közöttük igen gyakoriak a közhelelyek, a képzavarok, valamint a szleng szavak, kifejezések (Szathmári 2004, 2005).

A szleng a társalgási nyelv informális változata, amely a társadalmilag elvárt normához képest alacsony szintű nyelvi kompetenciát feltételez, noha ez a szlen-

get beszélők elvárásnormájának megfelel. Nádasdy Ádám szerint olyan átmeneti jelenség, amelynek változékonysága a nyelv változásának a következménye (Nádasdy 2000). Összefoglaló fogalom, használata különböző társadalmi rétegekhez (diák, katonák, bűnözők, műveltek, műveletlenek, városiak, vidékiek stb.) kapcsolódik, és így voltaképpen a nyelvi stílus alapesete (Szikszainé 2007). Kis Tamás szerint köz-, területi és szakmai szleng egyaránt létezik (Kis T. 2008: 21), hiszen egy adott nyelvet beszélők által ismert szleng kifejezések mellett területileg korlátozott szleng szavak és bizonyos szakmákban használatosak is megjelennek. A szleng nem nevezhető tolvajnyelvnek (argó), noha sokáig azzal azonosították, hiszen nem kizárólag társadalmon kívül álló, alvilági csoportok használják, de nem is zsargon, mert szavai nem csupán egy szakmacsoport használatához kötődnek, és így nem azonosítható a diáknyelvvel és/vagy az ifjúsági nyelvvel sem. A nyelv legkreatívabb formája, hiszen használója tudja, hogy valami helyett választja. A szleng szó/kifejezés sokszor éppen azért születik meg, hogy nyelvi kódként megfeythetetlen legyen a kívülállók számára, vagy éppen kiemelje a használóját a többi közül (Kövecses 1998, Parapatics 2008). Az informális közegben megjelenő szleng szavak, kifejezések sokféle stílusminősítéssel rendelkezhetnek: a bizalmas vagy az argó árnyalatán belül lehetnek tréfás, gúnyos, kedveskedő, közönséges, lekicsinylő vagy szépítő minősítésűek (Kövecses 1998, Fenyvesi–Kis–Várnai 1999), noha a szleng stílusa általában nem választékos, néha durva.

A szlengnek többféle típusa ismeretes. Egyik típusát egy másik nyelvben (például cigány, jiddis, német) köznyelvnek minősülő szavak adják (*haver*). A másik típusba azok a szavak sorolhatók, amelyek idegen nyelv (német, angol) szleng tükörfordításai, szó szerinti átvételei (*kivan*: fáradt, ideges, ingerült, *forget*: felejtse el). Az alaki változatok a köznyelvi szó alakjának lerövidítésével és további kicsinyítő képzőkkel történő ellátásával jönnek létre (*husi*: hús). E szavak a gyermeknyelvből kölcsönzéssel átvettként is értelmezhetők. A magyar nyelv változataiból (köznyelv, nyelvjárás, szaknyelv, argó) kölcsönzött szavak alkotják a következő típusát a szlengnek. Ezek jelentésváltozáson mennek át, de az eredeti szóval valamilyen kapcsolatban vannak (*király*: nagyon jó). A szóösszetételek egy újabb csoportot képviselnek. Ezek tagjai léteznek a nyelvváltozatokban, de együtvé csak a szlengben kerülnek (*csontraakéta*: sovány) (Jelisztratov 1998, Kövecses 1998, Parapatics 2008).

A szleng – mint köztudott – a mai magyar köznyelvben meglehetősen gyakori, és nem kizárólag a diákok és a fiatalok használják. Ugyanakkor kétséget kizáróan a szleng leggyakrabban az ő nyelvüket jellemzi. A diákok és a fiatalok nyelvhasználatát, szókincsét és spontán beszédalkotási folyamatait, kommunikációs kompetenciáját illetően a szleng túlzott megjelenése mellett számtalan más jelenség figyelhető meg náluk. Terjed a trágárság nyelvükben, agresszív viselkedésüket nyelvi/verbális agresszió kíséri, szókincsük gyakran szegényes, amelynek hatása még a hétköznapi kommunikációs helyzetekben is tetten érhető (Dóra 1994, Laczkó 2009a). Máskor a szókincs aktiválása és az adott szituációban a legmegfelelőbb szó előhívása jelent nehézséget (Szilassy 2002). Mondataikat nem egyszer helytelenül szerkesztik, hangképzésüket sokszor renyhe artikuláció kíséri, amely nem csupán gyors beszédtempójuk következménye (Gocsál 2000, Laczkó 2009c).

Az SMS-nyelv szóbeli és írásbeli következményei is egyre gyakoribbak. Írásukban, helyesírásukban gyakran jelennek meg az SMS-nyelvre jellemző rövidítések, betű- és számkombinációk, de a vizsgálatok szerint az egybe- és a különírás hibáinak és az ékezethibáknak a megszorodása is kapcsolatba hozható az SMS-nyelv gyakori használatával (Balázs 2005, Laczkó 2007). Szóbeli kommunikációjukat e nyelv következményeként megjelenő úgynevezett írott beszélt nyelv jellemzi (Bódi 2004), vagyis gyakran úgy is beszélnek, ahogy az SMS üzenetet továbbítják. Azaz az írott és a beszélt nyelvi dichotómia (a fogalomra vö. Laczkó 2009b) megszűnése írott és beszélt nyelvi szövegek szerkesztésének azonosságában jól követhető. Nem véletlen, ahogy Balázs Géza fogalmaz: a beszélt nyelvi szleng terjedésével párhuzamosan jött létre a „szlenges írásbeliség, amely meglehetősen relativizálja a helyesírást, sőt magát az írást is” (Balázs 2005: 45).

Jelen tanulmány célja az, hogy megvizsgálja: a különböző életkorú mai magyar köznyelvet beszélő diákok és felnőttek mennyire érzékenyek a napjainkban gyakorta és széles körben használatos szleng kifejezésekre. Megvizsgálom, hogyan képesek egy jól kodifikált nyelvi normarendszer alapján szerkesztett szövegben az oda nem illő szleng kifejezéseket felismerni és adekvát szóval helyettesíteni őket. Másképpen fogalmazva: a kérdés az, hogy az írásbeli és a szóbeli dichotómia megszűnésének következménye jelentkezik-e, és ha igen, hogyan különböző életkorú beszélőknél. Arra is választ próbálok adni, hogy a jelentésváltozással a nyelvbe kerülő szleng szavak/kifejezések hatása miképpen jelentkezik a diákok és a felnőttek csoportjában. Az a feltételezésem, hogy az életkorról lineárisan változik a szleng kifejezések iránti érzékenység, vagyis minél idősebb a beszélő, annál inkább képes az adott szövegbe nem illő szleng kifejezést észlelni és a helyes szóra javítani. Feltevésem szerint a nemek szerinti érzékenység szintén megmutatkozik, a nők/lányok jobban érzékenyek a szövegben nem adekvát szleng kifejezésekre. Feltételezem továbbá, hogy az észlelést és a javítást is befolyásolja a kölcsönzött szó eredeti jelentése és szlengbeli jelentése közötti kapcsolat szorossága. Minél erőteljesebb a kapcsolat a két szó jelentése között, annál kevésbé észlelhető szlengnek az adott szó, és így javítása is annál kevésbé valószínű.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A hipotézis ellenőrzésére kísérletsorozatot végeztünk. A kísérlet anyagát egy igénytelenül megfogalmazott iskolai magyar írásbeli felelet részlete alkotta, amelynek mondataiban összesen hat szleng szó szerepelt, ezeket aláhúzással jelöltem. A nyelvi anyag a következő volt: *A törökök jól átverték a magyarokat, amikor csellel elfoglalták Budát. Az is tök gáz volt, hogy Török Bálintot is foglyul ejtették. Amikor ezt a királyné megtudta, nagyon kiborult, és a kisfiával együtt lelépett. Ezt irtó izgalmasan mutatja be az Egri csillagok. Én nagyon bírom Gárdonyi regényét.*

A kísérletben részt vevők feladata az volt, hogy ismerjék fel és javítsák ki a szöveg nyelvhasználati, stilisztikai hibáit. A szöveghez az alábbi instrukciót kapták: *Egy igénytelenül megfogalmazott írásbeli felelet egy részletét olvashatod/olvashatja itt. Milyen nyelvhasználati stilisztikai hibákat vétett a tanuló? A hibákat*

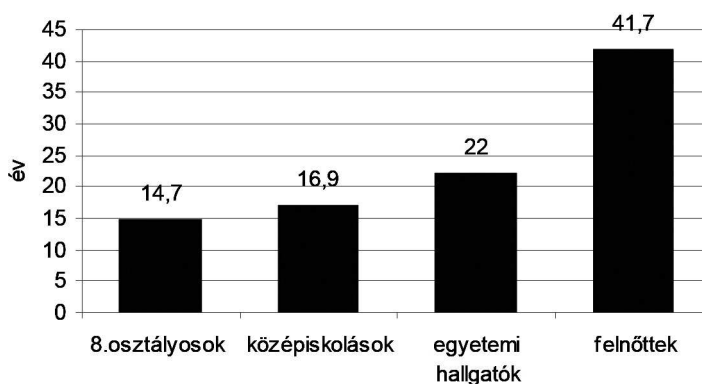
aláhúzással jelöld/jelölje, és javítsa is ki! A szöveg a 8. osztályosok ez évi középiskolai felvételi vizsgájának magyar nyelvi feladatlapjának a részét képezte. Számukra a feladatlap segítséget nyújtott abban, hogy a feladathoz tartozó instrukció (*Milyen nyelvhasználati, stilisztikai hibákat követett el a tanuló? Húzd alá a 6 hibát!*) meghatározta a hibák számát. A kísérlet többi résztvevőjének azonban nem adtam a hibák számát illetően segítséget.

A kísérletben 8. osztályosok, középiskolások, egyetemi hallgatók és felnőttek vettek részt. Számukat és nemek szerinti arányukat az 1. táblázat foglalja össze, életkori megoszlásuk az 1. ábrán látható. A 8. osztályosok és a középiskolások budapesti és a pesti agglomerációs övezetbe tartozó (Gyál, Felsőpakony, Ócsa, Vecsés, Üllő, Monor, Kistarcsa, Kerepestarcsa) vidéki tanulók, az egyetemisták részben budapestiek, többségükben Kaposvárott tanulók, a felnőttek többsége budapesti vagy Budapest környéki. A felnőttek csoportja foglalkozásukat illetően is heterogén volt, hiszen az alacsonyabb iskolai, a középfokú és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya megközelítően azonos volt.

1. táblázat

A résztvevők száma és nemek szerinti megoszlása

	<i>Összesen</i>	<i>Lány</i>	<i>Fiú</i>
8. o.	127	64	63
középisk.	153	77	76
egyetemi hallg.	42	32	10
felnőttek	85	70	15
<i>összesen</i>	<i>407</i>	<i>243</i>	<i>164</i>

1. ábra

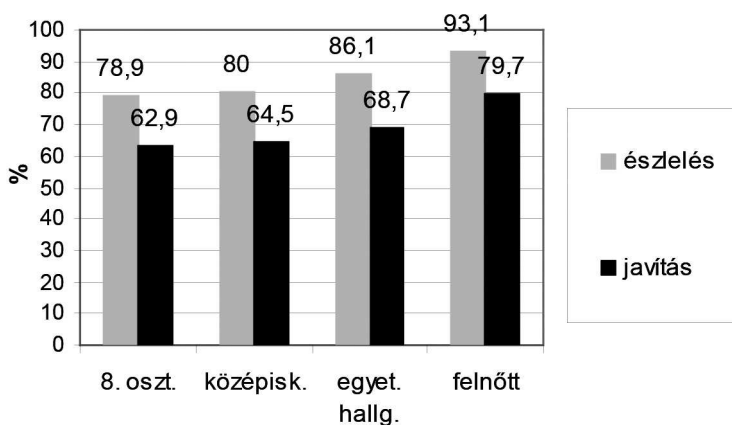
A résztvevők életkori megoszlása

A szöveg nyelvi stilisztikai hibái közül a jelen tanulmány csak a szleng kifejezések felismerését (perceptió) és a felismert szleng kifejezések javítását (produkción)

vizsgálja. A szövegben összesen hat szleng szó fordult elő, a javításukra adott válaszok elfogadásakor a szövegbe illő jelentést és a stílust együttesen vettem figyelembe. Így egy szleng szó másik szlenggel történő helyettesítése, noha jelentése a helyettesíteni kívánt szóval egyezik, értelemszerűen nem számított jó megoldásnak. Helytelen megoldásnak számított továbbá az, ha szleng szót helyettesítő köznyelvi változat ugyan helyes, de a jelentése miatt nem illett a szövegbe, és az is, ha a szlenget egyértelműen helytelen jelentésű köznyelvi szóra javították. Ez az alapelv érvényesült voltaképpen a 8. osztályosok feladatlapjához mellékelt javítási útmutató e feladatra adott javító kulcsában is. Végző soron a javításban ezt alkalmaztam minden korcsoportban az adatok összehasonlíthatósága érdekében. Az észlelési és a javítási eredmények alapján összesen 4884 adatot dolgoztam fel. A kapott adatokat számítógépre vittem, majd a statisztikai elemzéseket (egymintás t -próba, párosított t -próba) az SPSS 10.00 verziójával végeztem.

Eredmények

Az összes szleng kifejezés felismerésére kapott átlagokat korcsoportonként a 2. ábrán összegeztük. Az eredmények az életkorral lineárisan változtak, vagyis a legkevésbé a 8. osztályosok és a legmagasabb arányban a felnőttek voltak képesek valamennyi szleng kifejezést az adott szöveggörnyezetbe nem illőnek minősíteni és ennek megfelelően jelölni. Noha az egyes korcsoportok közötti eltérés statisztikailag igazolható (egymintás t -próba: $t(3) = 25,868$, $p = 0,000$), a legkisebb különbség a 8. osztályosok és a középiskolások között mutatható ki, míg a középiskolások és az egyetemi hallgatók között megközelítően annyi a különbség, mint az egyetemisták és a felnőttek között.

2. ábra

A szleng kifejezések helyes felismerése és javításuk aránya (%)

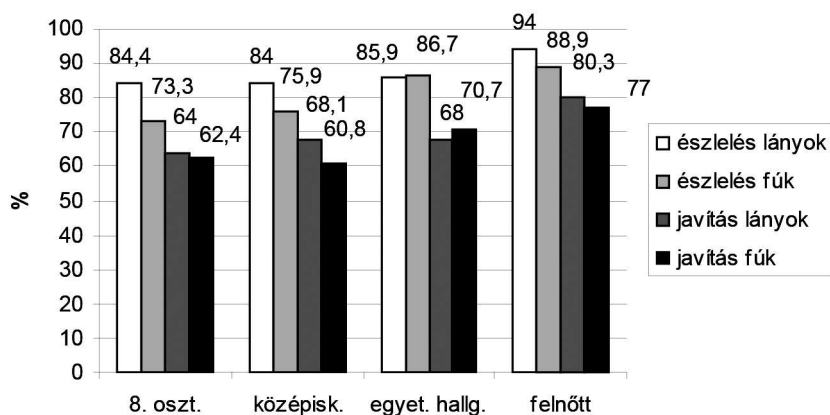
A szleng kifejezések helyes javítása szintén az életkorral lineárisan változott, és hasonlóan a percepciók eredményekhez, ismét a legfiatalabbak tudták a legkevésbé javítani őket a szövegben, a legjobban pedig a felnőttek. A korcsoportok közötti különbségek is hasonlóan alakultak, mint az észleléskor, vagyis a legkisebb eltérés a 8. osztályosok és a középiskolások helyes javítási arányai között volt. A középiskolások és az egyetemisták között ennél nagyobb eltérés mutatkozott, az egyetemisták és a felnőttek között azonban még nagyobb különbséget tapasztaltam (egymintás t -próba: $t(3) = 18,211$, $p = 0,000$).

Az észlelési és a javítási eredmények egymáshoz viszonyításakor valamennyi korcsoportban azonos tendenciát találtam. A szöveg stílusához nem igazodó és abban helytelenül megjelenő szleng kifejezés helyes felismeréséhez képest jóval alacsonyabb volt e szavak megfelelő, a szövegkörnyezetbe illő szóval történő helyettesítése. Az észlelésre és a javításra kapott eredmények közötti különbség minden korcsoportban statisztikailag igazolható (párosított t -próba: $t(3) = 18,787$, $p = 0,000$).

Az összesített adatok egyfelől jól láttatják azt a szakirodalmi megállapítást, hogy a szleng kifejezések leginkább a diáknyelv velejárói, ám nem kizárólagosan a diákokat jellemzi a használatuk. A felnőtt nyelvben is megtalálhatók a városi és a vidéki, illetőleg a kevésbé művelt és a művelt rétegek körében egyaránt (Parapatics 2008, Kis 2008). Másfelől felvetik azt a kérdést is, hogy vajon a szleng helyett adekvát kifejezést találni azért nehéz-e, mert e kifejezések vagy azok némelyike szinte beépül a nyelvbe, és olyan régóta annak tagja, hogy egyes szleng szavakat már nem is érzékelünk szlengnek. Vagy azért nehéz, mert az adott szleng szónak a beszélő által ismert köznyelvi jelentése (amelyre az adott szleng gyakran használatos) nem teljesen illik a szövegbe, ám a lexikális előhívás és/vagy a szókincs mérete miatt nem tudja azt megfelelő másikkal helyettesíteni.

Elemeztem, hogy a szleng iránti érzékenység hogyan jelentkezik a nemek szerinti megoszlásban (vö. 3. ábra). Egy kísérletben azt találták, hogy vannak kifejezetten nőies/lányos szép szavak és férfias/fiús szép szavak, valamint a fiúk számára a csúnya szavakat sokkal inkább a trágár kifejezések jelentik (Laczkó 2009a). Ezért feltételeztem, hogy a lányok/nők normatadata kissé jobban érvényesül, így egy bizonyos szövegkörnyezetben a szleng kifejezés nem adekvát szerepeltetése és ennek helyes felismerése a lányok/nők esetében jobban megmutatkozik.

A feltételezés az észlelésben az egyetemisták kivételével minden korcsoportban igazolódott (párosított t -próba: $t(2) = 4,677$, $p = 0,043$), vagyis a lányok/nők magasabb arányban észlelték a szövegben az oda nem illő szleng kifejezést. A javításban azonban nem találtunk szignifikáns különbséget a lányok/nők és a fiúk/férfiak között (párosított t -próba: $t(3) = 1,147$, $p = 0,335$). A legnagyobb különbség a középiskolás lányok és fiúk között volt, a többi csoportban azonban kis eltérések mutatkoztak.

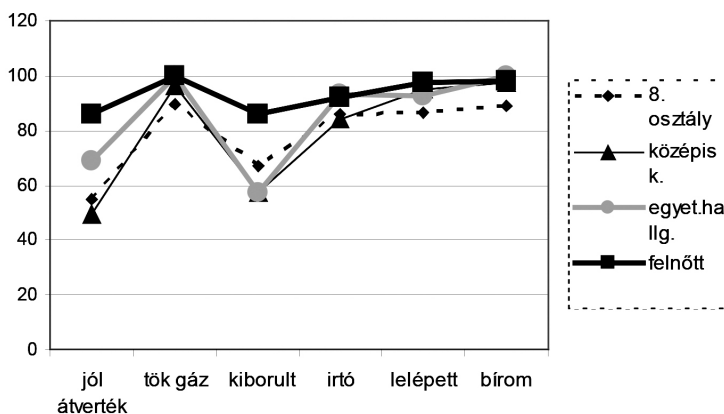
3. ábra

A szleng kifejezések helyes felismerése és javítása a nemek arányában (%)

A szleng kifejezések helyes felismerését a szavak típusa szerint is elemeztük (4. ábra). Az összes szleng kifejezést a szövegben típusonként is a felnőttek tudták a legmagasabb arányban helyesen felismerni, a legalacsonyabb értékek a feltételzésünknek megfelelően a 8. osztályosok és a középiskolások csoportjában voltak. A szleng szavak felismerésére hasonló lefutású görbéket kaptunk mindegyik korcsoportban, vagyis hasonló tendencia érvényesült, noha a felnőttek görbéje magasabb értékeivel kissé elkülönül a többi korcsoporttól. A két legkevésbé felismert szleng kifejezés a *(jól) átvérték* és a *kiborult*, ezeknek különösen alacsony a helyes felismerésre kapott értéke a 8. osztályosok és a középiskolások csoportjában. A legjobban a *tök gáz* kifejezést azonosították mindegyik korcsoportban, de a 8. osztályosoknál és a középiskolásoknál ez sem volt 100% (8. o.: 89,8%, középisk.: 96,1%).

A 8. osztályosoknak az *Amikor ezt a királyné megtudta, nagyon kiborult, és a kisleányával együtt lelépett* mondatban a *lelépett* ige, valamint az *En nagyon bírom Gárdonyi regényét* mondatban a *bírom* ige szlengként való felismerése a többi korcsoportéhoz képest szintén jóval alacsonyabb volt. A percepciós eredmények azt mutatják, hogy bizonyos szleng szavak olyan gyakoriak és elterjedtek, hogy egy irodalmi/írott szövegben szlengként történő megjelenésük a nyelvhasználó számára szinte alig érzékelhető. Ennek oka lehet az, hogy az adott szó régen szlengnek tartott argó nyelvváltozatbeli jelentése olyan régóta állandósult a köznyelvben, hogy a nyelvhasználók emiatt gyakran nem is tekintik szleng szónak. A vizsgálatban ezt az *átver* és a *kiborul* ige láttatja, amelyeket főleg az idősebb felnőttek ismernek fel szleng szóként.

Jól mutatja ezt az is, hogy az újonnan megjelenő szlengszótárak (vö. Parapatics 2008) vagy szinonimaszótárak (vö. Kiss–Bárdosi 2008) szlengként nem jelölik, legfeljebb bizalmas stílusminősítéssel utalnak ezekre a szavakra. Hasonlóképpen a Magyar értelmező kéziszótár a *kiborul* igére a bizalmas, míg az *átver* igére az argóban használt stílusminősítéssel utal (EKSZ. I. 1987: 75, 695). Az

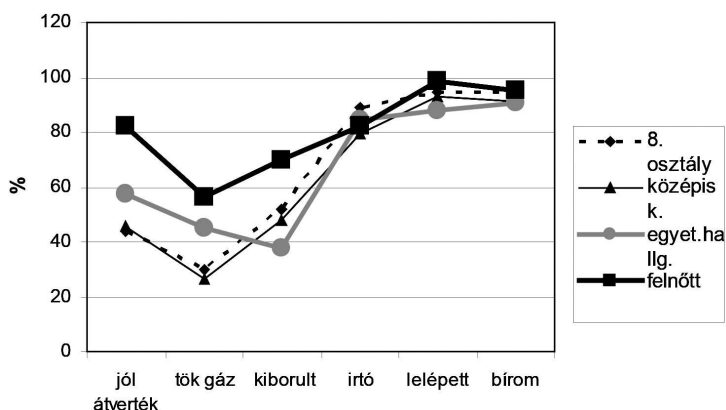
4. ábra

A szleng kifejezések helyes felismerése a szavak szerint (%)

adatok szerint az érzékelhetőség összefügg az életkorral is. A legfiatalabb életkorú diákok (általános és középiskolások) számára jórészt csak azok a szleng kifejezések ismerhetők fel nagyobb biztonsággal, amelyeknek szlenges formája számukra is jól érzékelhető, mert nemcsak gyakoriak, de keletkezésüket tekintve újak is. Vagyis amelyekben a különböző társadalmi rétegekhez tartozás tudata és/vagy az alacsony szintű nyelvi kompetencia könnyen felismerhető. Ezt mutatja az *átver* és *kiborul* igék szlengként történő alacsony felismerésére kapott eredményeik mellett a *tök gáz* szerkezet felismerése, amelyet az újonnan megjelenő szlengszótárak mellett a szinonimaszótárak is szlengnek minősítenek (pl. Kiss–Bárdosi 2008). Ezzel összefüggésben az adatok azt is érzékeltetik, hogy a legfiatalabbak az írásbeli és a szóbeli szövegalkotás szabályainak különbségét alig észlelik, ezért a köznapi társalgásban gyakori szleng megengedhető számukra az irodalmi szövegben, így a kísérletben használt írásbeli feleletben. A jelen vizsgálat eredményei alátámasztják tehát azt a pedagógiai tapasztalatot és kísérlettel is igazolt ténytet (vö. Vallent 2008, Laczkó 2009b), hogy a diákok (8. osztályosok, középiskolások) számára a kétféle regiszter, az írott és a beszélt nyelv keveredése nem ritka iskolai fogalmazásaikban sem. Mindezeket igazolják a vizsgálatban a *lelépett* és a *bírom* igékre kapott észlelési eredmények mellett a tizenévesek spontán beszédének elemzésekor tapasztaltak, az, hogy tv-műsorok szereplőinek „szlenges” beszédstílusát maguk bírálják, miközben ők ugyanezt használják (vö. Laczkó 2008, 2009c).

A szleng kifejezések helyes javítására kapott értékek (6. ábra) a percepcióhoz képest ellentétes lefutású görbéket mutattak. A grafikongörbék hasonlósága ezúttal is megfigyelhető volt, így a javításra is hasonló tendenciát lehetett megállapítani az egyes életkori csoportokban. Ezúttal is igaz, hogy a felnőttek görbéje a magasabb értékekkel eltér a többi korcsoporttól. Eszerint az írásbeli magyar felelet szövegébe leginkább nem odaillő helyesen felismert szleng kifejezést (*tök gáz*) tudták a legkisebb arányban a szövegbe illő adekvát kifejezéssel helyettesíteni. Az eredmény azt látszik megerősíteni, hogy a kifejezés napjainkban rendkívül

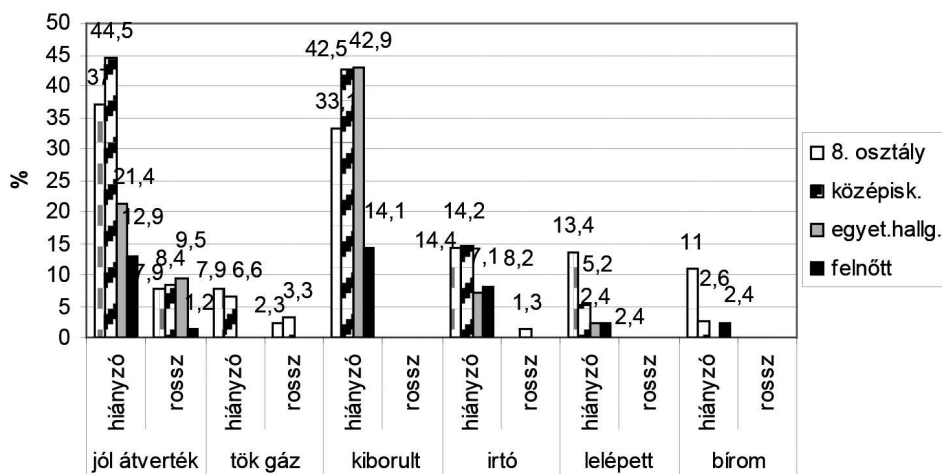
gyakori. Amíg a *tök* határozószóként a 'nagyon/teljesen' jelentésben meglehetősen széles körben volt használatos korábban is, addig a *gáz* az utóbbi időben terjedt el nagymértékben, és használata igen sokféle jelentésben ismeretes. A rossz dologra, kellemetlenségre, bajra, veszélyre vagy veszélyhelyzetre egyaránt használatos, és ezek a jelentések a helytelennek ítélt válaszok között (lásd később) meg is jelennek. Ugyanakkor ez magyarázata is lehet annak, hogy a szövegben kevésbé sikeresen tudták a megfelelő jelentésű köznyelvi szóval helyettesíteni, és a helyes jelentésű szó megtalálásában a szöveggörnyezet nem segített. Ismerve a diákok (8. osztályosok, középiskolások) kifejezésbeli nehézségeit, náluk az is felvetődhet, hogy a nem megfelelő szókinccs miatt nem tudták a jó szót megtalálni. A *kiborult* igét és a *jól átvérték* szerkezetben az *átvérték* igét nemcsak alacsonyabb arányban ismerték fel a kísérlet résztvevői, de javítani is nehezen tudták őket. Különösen igaz ez az iskolás csoportokra, beleértve az egyetemistákat is, akiknél a görbe mélypontja éppen a *kiborult* ige helyes javítására kapott eredmény. Vagyis ők a többi korcsoporttól eltérően nem a *tök gáz* szerkezetet, hanem ezt az igét tudták a legkevésbé jól javítani a szövegben. A *lelépett* és a *bírom* igék észlelésére és javítására kapott értékek között található a legkisebb különbségek valamennyi korcsoportban. A javításra kapott helyes eredmények így egyfelől a diákok és a felnőttek közötti nyelvi/nyelvhasználati különbséget mutatják, és ez úgy tűnik, jól realizálódik a beszédhelyzethez igazított stílus megválasztásának a különbségében. Vagyis abban, hogy a diákok rendkívül gyakran élnek a(z újabb) szleng szavak teremtette kifejezés lehetőségével. Másfelől az eredmények megerősítik azt, hogy a különböző nyelvváltozatokból régóta kölcsönzött szleng kifejezések alig érezhetők annak, főleg a fiatalok számára éppen a szleng rendkívül nagy változékonysága miatt.

5. ábra

A szleng kifejezések helyes javítása a szavak szerint (%)

Elemeztem, hogy a szleng szavak típusainak észlelésében és a javításában a hiányzó vagy a rossz válaszok dominálnak-e (6. és 7. ábrák).

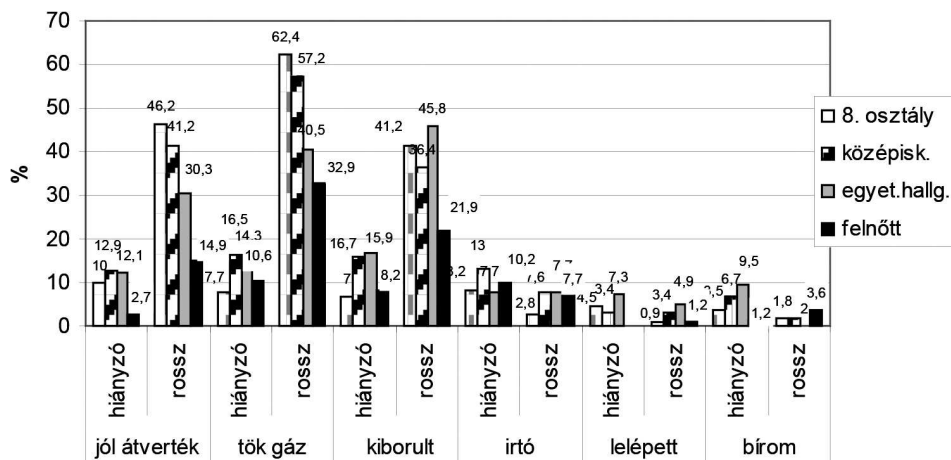
6. ábra

A hiányzó és a rossz válaszok megoszlása a szleng szavak típusainak észlelésekor (%)

Az észlelésben (6. ábra) a legjobban felismert szleng kifejezés (*tök gáz*) esetében csak a legfiatalabb tanulók (8. osztályosok és középiskolások) csoportjában fordult elő a hiányzó vagy a rossz válasz kategória. S bár mindkettő aránya alacsony, a hiányzó válaszok a rosszhoz képest a dupláját tették ki. A legkevésbé jól azonosított szleng szavak/kifejezések (*jól átvérték*, *kiborult*) a két legfiatalabb korcsoport esetében a hiányzó válaszok kiugróan magas arányát mutatták (a *kiborult* ige esetében rossz válasz – várhatóan – sehol nem volt). Az egyetemisták csoportjában a *kiborult* ige észlelésekor szintén sok a hiányzó válasz, és a (*jól*) *átvérték* szerkezetben rájuk is igaz, hogy a hiányzó válaszok aránya jóval több, mint a rossz válaszoké, noha a különbség nem olyan mértékű, mint a fiatalabbaknál. A tendencia a felnőtteknél is érvényesül, ám náluk a hiányzó válaszok aránya sokkal alacsonyabb mind a két szó esetében, mint a többi korcsoportban. A másik három szleng szó esetében is a hiányzó válaszok vannak többségben a rosszhoz képest, és ezek főleg a legfiatalabbaknál mutatkoznak.

A szleng szavak javításakor (7. ábra) a *tök gáz* szerkezetre adott válaszokban a rossz válaszok kiugróan magas aránya a két legfiatalabb korcsoportban volt, de az egyetemistáknál és a felnőtteknél is ez emelkedik ki. Igaz, ez utóbbi korcsoportokban arányuk jóval alacsonyabb, a legalacsonyabb a felnőtt csoportban. Hasonló a tendencia a *jól átvérték* szerkezet javítására adott válaszokban is. Vagyis az általános és a középiskolások magas arányban adtak rossz válaszokat, az egyetemisták hozzájuk képest kisebb arányban, de náluk is jóval több a rossz válaszok aránya a hiányzókhöz képest. A felnőttek rossz válaszainak az aránya a legkevesebb az összes korcsoportban, de a hiányzókhöz képest ez is kiemelkedik. A *kiborult* ige javításakor a három iskolás csoport rossz válaszainak aránya nagyon hasonló, és szintén ez dominál a hiányzókhöz képest. A felnőttekre is igaz, hogy ez emelkedik ki, de a rossz válaszok aránya náluk ezúttal is jóval alacsonyabb (bár több,

mint az *átverték* ige esetében), mint a többi korcsoportban. A másik három szleng szó esetében a hiányzó és a rossz válaszok között nincsenek ekkora különbségek.

7. ábra

A hiányzó és a rossz válaszok megoszlása a szleng szavak típusainak javításakor (%)

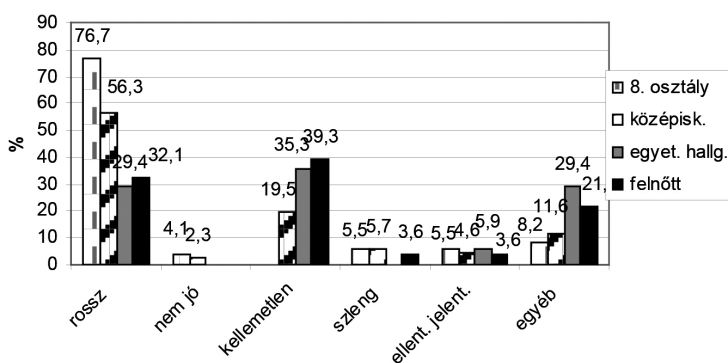
Az eredmények a szleng kifejezések elterjedtsége mellett annak életkorfüggő alkalmazását egyértelműen alátámasztják. Vagyis azt, hogy az újabb és újabb szleng kifejezések sorában a fiatalabbak számára azok kevésbé érzékelhetők, és következképpen javítani sem tudják, amelyeket az idősebbek, a felnőttek még felismernek szlengként. A közkeletű, rendkívül divatos szleng kifejezések felismerése és javítása viszont vélhetően azért okoz nekik nehézséget, mert a saját „szótáruk szerves részét” képezi, és így gyakran használják, hiszen ismeretes, hogy a diákok az argóból, tolvajnyelvből átvett szleng kifejezéseket preferálják. Mindez a szleng megjelenésének idejével, azaz a nyelvbe kerülésének időpontjával és módjával, valamint a szleng szó jelentésével is összefüggésben van. Úgy tűnik, hogy a magyar nyelv változataiból régóta kölcsönzött és jelentésváltozáson „átmenő” kifejezések felismerése a fiatalabbaknak azért (lehet) nehéz, mert e kölcsönzött szavak jelentése és szlengbeli jelentése közötti kapcsolat a jelentésváltozás ellenére is jól érzékelhető. A jelentésbeli kapcsolat szorossága miatt a beszélő/nyelvhasználó az adott szleng szó csupán egyfajta jelentését ismerheti (véltetően azt, amire a szleng kialakult, és többnyire használatos), és azzal képes a szleng szót helyettesíteni, ami nem feltétlen helyes. Ismert szókincsbeli problémáik (méret, előhívási nehézségeik) miatt a jelentés adekvát szinonimáját megtalálni nemcsak a beszédben, de úgy tűnik, írásban sem könnyű. Azt, hogy a nyelvhasználó az adott szleng szónak/kifejezésnek azt a jelentését ismer(het)i főleg, amelyik jelentés helyettesítésére az adott szleng szó kialakult, és ezért a leginkább használatos, anyagunkban a kritikus szleng szavaknak a felnőtteknél tapasztalt alacsonyabb helyes javítási eredményei is alátámasztják.

E feltételezés további igazolásához megvizsgáltam az észlelési és a javítási

görbékben ellentétesen „viselkedő” három szleng szó/kifejezés (*tök gáz, jól átverték, kiborult*) javításakor mutatkozó tévesztéseket (8., 9. és 10. ábrák).

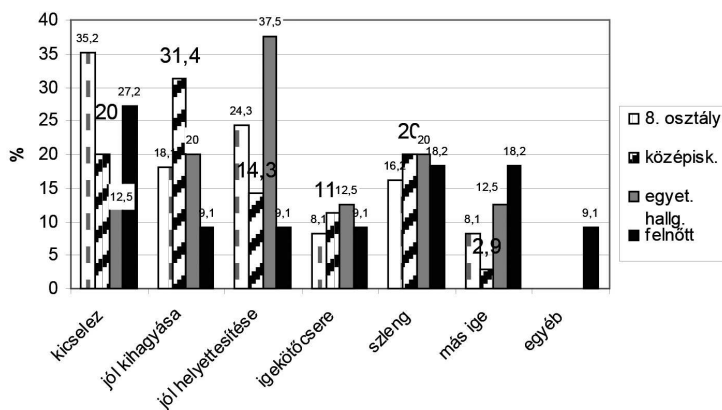
A *tök gáz* (8. ábra) szerkezetre adott válaszokban hatféle, a *jól átverték* (9. ábra), a szerkezetben hétféle, a *kiborult* ige (10. ábra) esetében szintén hatféle hibás válasz fordult elő.

Az *Az is tök gáz volt, hogy Török Bálintot is foglyul ejtették* mondatban található a legjobban felismert, de a javításban legkevésbé sikeres *tök gáz* szerkezet. A javítására adott helytelen válaszok között a korcsoportokban a *rossz* és a *kellemetlen* melléknevek emelkednek ki. Vagyis azok a jelentések, amelyeknek a helyettesítésére a *gáz* szó nagyon gyakran használatos a mindennapi társalgásban. Kiugróan magas a *rossz* melléknév, illetve *nagyon rossz* kifejezés aránya a 8. osztályosoknál és a középiskolásoknál, hozzájuk képest a másik két korcsoportban az arányuk jóval kisebb. A szerkezetnek a *kellemetlen* melléknévvel történő helyettesítése a 8. osztályosokra nem jellemző, aránya a középiskolások helytelen válaszainak majdnem a kétszerese a másik két korcsoportban. Szlenggel történő helyettesítés (például *ciki, tök ciki, tök rossz, tök vereség, meleg helyzet*) inkább csak a fiatal iskolásokra jellemző. Meglepő, hogy minden korcsoportban nagyjából azonos arányban olyan szóval is helyettesítik a szerkezetet, amelynek a jelentése éppen az ellenkezője a *tök gáz* szerkezetnek (pl.: *érdekes, jó ötlet, nagyon vicces* volt). Az egyéb helyettesítések sokszor egyáltalán nem illenek sem formailag, sem jelentéstanilag a szövegbe (pl.: *sajnos, nagyon megérintette, ennek következtében, utána*), ezek főképpen a két fiatal iskolás korcsoportra igazak. Máskor az egyéb kategóriában olyan szavak jelennek meg, amikor a nyelvhasználó csak azt érzi, hogy valami negatív eseményre utal a szleng kifejezés, de nem tudja azt pontosan megnevezni (*alávaló, kínos, gyenge pont, hihetetlen, érthetetlen, nagy gasztett, elképesztő, sok volt*).

8. ábra

A *tök gáz* szerkezet javításának hibázásai (%)

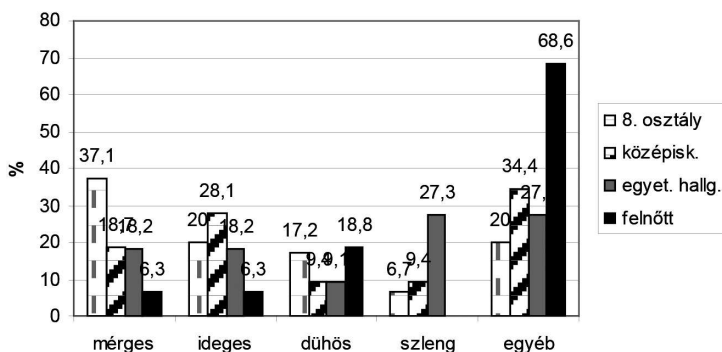

9. ábra

A jól átvérték szerkezet javítási hibázásai (%)

A jól átvérték szerkezet a szöveg első mondatában (*A törökök jól átvérték a magyarokat, amikor csellel elfoglalták Budát*) fordul elő. A javításra adott válaszok hibázásai változatosabb mintázatot mutatnak, mint a *tök gáz* szerkezet esetében. A három iskolás csoport (köztük a középiskolások kiemelkednek) a szerkezetben a hibát a jól határozószóban látja, és a javítást a határozószó kihagyásával véli megoldottnak. Ez a megoldás a felnőttekre is igaz, de náluk sokkal kisebb arányú. A másik gyakori hibás javítás az, amikor a szerkezetben a határozószót másikra cserélik, míg az ige marad (*nagyon, ügyesen, teljesen, csúnyán, sikeresen*). Ez szintén az iskolás csoportokat jellemzi, kiugróan magas az arányuk az egyetemistáknál és a 8. osztályosoknál, és a felnőttekre ezúttal is igaz, hogy a legkisebb arányú. A hiba tehát ebben az esetben is a határozószó, annak vélhetően közömbös stílusértéke miatt. Minden korcsoportban előfordul (a 8. osztályosoknál a legmagasabb százalékban, és elég magas arányban a felnőtteknél is) az átvérték ígének a *kicselezték* igével történő helyettesítése, és ez azért helytelen, mert a mondat szerkezetét nem alakítják át ezekben az esetekben. Minden korcsoportban közel egyező arányú a szlenggel történő helyettesítés (*átejtették, csöbe húzták, sikerült átverni*) és az igekötőcsere (*megverték, leverték*). Más, jelentését tekintve nem helyes igével főleg a felnőttek javítják (*leigázták, megalázták, legyőzték, meghódították*), és csak náluk található meg az a megoldás, hogy a szerkezetet tartalmazó összetett mondat első tagmondatból az alanyt (*törökök*) megtartva, a mondat többi részét kihagyva egyszerű mondatot transzformálnak.

Az *Amikor ezt a királyné megtudta, nagyon kiborult, és a kisleányával együtt lelépett* mondat első tagmondatában a *kiborult* ige tévesztései változatai között a leggyakrabban a *mérgező*, az *ideges* és a *dühös* melléknév fordul elő. Vagyis azokban a jelentésekben, amelyekben ez a szerkezet a leggyakrabban előfordul a mindennapi kommunikációban. Arányuk változó, a *mérgező* aránya a 8. osztályosoknál közel duplája, mint a többi korcsoportban, az *ideges* melléknév előfordulása a középiskolásoknál a legtöbb, a *dühös* a 8. osztályosoknál és a felnőtteknél. Másik szleng szóval történő helyettesítése az egyetemistákat jellemezte leginkább (*pánikba*

10. ábra

A kiborult ige javítási hibázásai (%)

esett, maga alatt lett/volt), a felnőtteknél egyáltalán nem fordult elő. A felnőttek csoportjában igen magas az egyéb jelentésű szóval történő helyettesítés (*összeomlott, zaklatott, felháborodott, feldúlt lett, rosszul lett, idegileg kikészült, idegösszeomlást kapott*), ám ezek között is vannak olyanok, amelyek az igének az argó nyelvváltozatbeli (vö. ÉKSz 1987: 695) jelentéseit fedik le.

A tévesztési változatok a három kritikus szleng szó esetében alátámasztották azt a feltételezésünket, hogy a szleng kifejezés nyelvváltozatbeli kölcsönzésének időpontja és így az eredeti jelentése és szlengbeli jelentése közötti kapcsolat szorossága erőteljesen hat a szleng szó felismerésében és helyes javításában. Minél régebben használatos a köznyelvben egy nyelvváltozattól átvett és régen szlengnek ítélt szó, annál kevésbé érzékelhető szlengnek a mai, gyakran a legújabb szlenget használó fiatalok számára. A javításban a szleng szó kölcsönzésének időpontja mellett lényeges a kölcsönzött szó és szlengbeli jelentése közötti kapcsolat. Ha a szlengben használt jelentésben a kölcsönzött szó jelentése a jelentésváltozás ellenére felismerhető, a javításban a szövegkörnyezettől függetlenül az a jelentés jelenik meg döntő többségben, amelynek a helyettesítésére a szleng kialakult és elterjedt. A szleng szónak a leggyakoribb köznyelvi jelentésével történő helyettesítése a legjobban észlelt és legkevésbé jól javított szerkezet (*tök gáz*), valamint a legkevésbé észlelt és a javításban sem sikeres szleng szavak (*kiborul, átver*) esetében egyaránt igazolható volt. A *tök gáz* szerkezet hibázásai között azok a jelentések dominálnak (*rossz, kellemetlen*), amelyekre a szerkezet a leginkább használatos, és amely jelentések a szleng- és a szinonimaszótárakban is gyakorinak minősülnek (vö. Parapatics 2008, Kiss–Bárdosi 2008). A szövegkörnyezetbe illő, az Értelmező kéziszótár által megadott argó minősítéssel jelölt jelentés (*baj, vesztély*) használata azonban alacsony arányú. Hasonlóképpen a *kiborult* tévesztési változatai között az idegi állapot megváltozására utaló jelentések vannak túlsúlyban. Vagyis az a jelentés, amely az Értelmező kéziszótárban (*idegileg összeroppan, kijön a sodrából*) bizalmas stílusminősítést kap, de az új szlengszótárakban nem szerepel szleng kifejezésként. Az *átverték* téves javításai zömében közönségesebb stílusárnyalatot hordozó határozószóra (*jól*) vonatkoznak, vagy olyan

szlengre cserélik, amelyek az újonnan megjelenő szlengszótárakban szintén nem szerepelnek, és az újabb szinonimaszótárakban a *becsap* ige szinonimái között „csak” bizalmas stílusminősítést kapnak (Parapatics, 2008, Kiss–Bárdosi 2008).

Következtetések

A jelen tanulmány célja az volt, hogy a köznyelvben manapság előforduló szleng kifejezéseket percepció és produkció szempontból elemezze. Azt a kérdést vizsgáltam, hogy egy irodalmi/írott szövegben megjelenő és a szöveggörnyezetbe nem illő szleng szavak/kifejezések felismerésére és azok adekvát szóval történő helyettesítésére miképpen képesek különböző életkorú beszélők.

Feltételeztem, hogy a szleng szavak érzékenysége, tehát egy szövegben történő helytelen megjelenésük felismerése és a javításuk függ az életkortól, a nemtől, a szleng szó/kifejezés típusától és ezzel kapcsolatban megjelenésének idejétől és módjától.

Az eredmények szerint a szleng szavak felismerésében és a javításában is meghatározó az életkor. A kísérletben használt valamennyi szleng kifejezést a legbiztosabban a felnőttek ismertek fel és jelölték a szövegben, és a helyes javításokra adott válaszokban is ők emelkedtek ki. A nemek szerinti megoszlást tekintve a feltételezésünk csak részben igazolódott, mert az észlelésben a lányok/nők szignifikánsan jobb eredményt nyújtottak, mint a fiúk/férfiak, de a javításra adott helyes válaszokban ez a különbség nem érvényesült. A szleng szavak típusa szerinti elemzés az életkor szerepét a felismerésben és a javításban egyaránt megerősítette. Vagyis a két legfiatalabb iskoláscsoport a leginkább és általuk is nagyon gyakran használt kifejezést (*tök gáz*) sem tudta teljes mértékben felismerni a szövegben, szemben a másik két korcsoporttal, és a javításban is alulmaradt a teljesítményük a többiekhez képest. A szavak típusa szerinti elemzés azt mutatta, hogy az életkor mellett a szleng szó/kifejezés keletkezése és jelentésének elterjedtsége is lényeges a helyes felismerésben és a javításban. A fiatalok azokat a szleng kifejezéseket, amelyek régebben, így például a vizsgálatban részt vevő felnőttek fiatal korában keletkez(het)tek, és voltak használatosak szlengként, már szinte nem ismerik fel annak (vö. *átver* és a *kiborult* igék felismerését), de amelyek újabb keletkezésűek, és így ők is előszeretettel használják a mindennapi kommunikációjukban, azoknak biztosabb a felismerése és a javítása (*lelépett, bírom*). Ez a szleng szó/kifejezés jelentésével és keletkezésének módjával is összefügg. A valamelyik nyelvváltozathoz régóta szlengbe kerülő szavak jelentése és szlengbeli jelentése közötti kapcsolat erőteljes volta miatt a nyelvhasználó/beszélő számára gyakran az adott szlengnek csak az a jelentése ismeretes, amelyikre a létrejött szleng szó a leginkább használatos a mindennapi kommunikációban. Ezért egy irodalmi szövegben a már felismert szleng szó adekvát helyettesítése nehézséget okoz(hat) még a felnőtteknek is. A fiatalok jól ismert szókincsbeli problémái és a lexikális előhívás nehézségei a szleng szavak/kifejezések felismerését és javítását egyaránt ront(hat)ják.

Milyen pedagógiai tanulsággal jár az elvégzett vizsgálat eredménye? Említettem, hogy a vizsgálatban használt szöveg a 8. osztályosok központilag össze-

állított, középiskolai felvételi vizsgájának a részét képezte. Az eredmények alapján kérdés, hogy alkalmas-e és milyen mértékben ez a típusú feladat – még akkor is, ha részfeladatról van szó – egy felvételi eljárásban olyan mérésre, amelyekben az említett életkorú gyermekek sorsáról, a továbbtanulásról van szó. A kérdésre vélhetően nemleges választ adhatunk, hiszen, mint e kísérlet is mutatta, napjainkban egyrészt a szleng kifejezéseket gyakran használó fiatalok, köztük az általános iskolások és a középiskolások sincsenek tisztában az írott és a beszélt nyelvi szövegalkotás szabályaival. Másrészt és ennek következtében a szleng kifejezések számukra természetesen mindkét nyelvváltozatban, így felismerni is nehéz őket, nemhogy javítani. Különösen igaz ez akkor, ha olyan szleng kifejezésről van szó, amely az idősebb korosztály számára korábban volt használatos szlengként. Végso soron úgy is fogalmazhatunk, hogy a mai fiatalok szleng szavainak használata nem csupán stílus, de egyfajta nyelvhasználati változás. Az azonban erősen megkérdőjelezhető, hogy ezt felvételi eljárásban alkalmas-e és lehetséges-e mérni. A kapott eredmények alapján ezért hangsúlyozandó az általános és a középiskolások anyanyelvi kompetenciájának részeként – a szókincsbővítés és a jelentés tudatosítása mellett – a stilisztikai érzéküknek, normatadatuknak a folyamatos fejlesztése is.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 2005. Az internetkorszak kommunikációja. In: Balázs Géza–Bódi Zoltán (szerk.): *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve. Internetezőők és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Dóra Zoltán 1994. Diákjaink nyelvhasználata. *Magyar Nyelvőr* 118: 54–7.
- Fenyvesi Anna–Kis Tamás–Várnai Judit Szilvia (szerk.) 1999. *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen (Szlengkutatás 3).
- Gal, Susan 1878. *Language shift: Social determinate of linguistic change in bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- Gocsál Ákos 2000. A beszéd időviszonyai különböző életkorú személyeknél. *Beszédkutatás* 39–50.
- Jelisztratov, Vlagyimir 1998. *Szleng és kultúra*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Szlengkutatás 2).
- Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.) 1987. *A Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor–Bárdosi Vilmos 2008. *Szinonimák 20000 rokon értelmű szó dióhéjszótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2003. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 271–300.
- Kis Tamás 2008. *A magyar katonai szleng szótára*. Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen.
- Kövecses Zoltán 1998. Mi a szleng? In: Kövecses Zoltán: *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Laczkó Mária 2008. A minősítés kifejezésére használt szerkezetek tanulók spontán beszédében. *Magyar Nyelvőr* 132: 326–40.
- Laczkó Mária 2007. Napjaink tizenéveseinek beszéde szóhasználati jellemzők alapján *Magyar Nyelvőr*. 131: 173–84.
- Laczkó Mária 2009a. A szavak ereje napjainkban. In: Balázs Géza–Grétsy László (szerk.): *Az anyanyelv az életben. Válogatás az Oktatási Minisztérium anyanyelvi pályázataiból*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 115–27.

- Laczkó, Mária 2009b. The consequences of various types of mistakes in children's writing. In: *Tanulmányok a mentális lexikonról. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához*. Szerk.: Lengyel Zsolt–Navracsics Judit. Tinta Könyvkiadó. 181–202.
- Laczkó Mária 2009c Tizenévesek beszédének fonetikai-stilisztikai elemzése. *Anyanyelv-pedagógia* 1–2. <http://www.anyanyelv-pedagógia.hu/cikkek.php?id=151>.
- Nádasdy Ádám 2000. Egy nyelvtani kacsintás. *Magyar Narancs* 2000. 11. 23., 40.
- Parapatics Andrea 2008. *Szlengszótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István 2005. *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szathmári István 2004. *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szilassy Eszter 2002. Szóaktivizálási tesztek különféle korcsoportokban. *Magyartanítás* 26–31.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A stílus. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 257–68.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A szöveg. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 245–56.

Laczkó Mária

egyetemi docens

Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
Gyógypedagógiai Tanszék

SUMMARY

Laczkó, Mária

How do we perceive style? A study of slang expressions

One of the basic devices of linguistic style is the use of slang expressions. In an informal setting, slang words and expressions may have a variety of stylistic effects, although the style of slang itself is non-polished in general, and sometimes downright rough. Such expressions are increasingly widely used in everyday communication. The informal layer of colloquial speech involves low-level linguistic competence as compared to socially expected norms, although it perfectly matches the expectations of speakers of slang.

In this paper, I explored the extent to which adult and student speakers of present-day Standard Hungarian are able to detect out-of-place slang expressions in a text otherwise observing codified linguistic norms (perception) and replace them by an adequate non-slang expression (production). The linguistic material was based on a brief written answer in a school test containing six slang words. Subjects (fourteen-year-olds, secondary school students, university students, and adults) had to mark these words in a pre-prepared test sheet, and replace each of them by an appropriate standard equivalent.

Perception and replacement results both show that subjects' age, the type of the slang expression, as well as the locus and manner of its occurrence are dominant factors in both cases. A pedagogical consequence that can be raised is that a task of this sort might be useful in a school entrance procedure to measure children's skills/abilities required for their further education.

Keywords: style, language variety, stylistic variety, norm, slang, types of slang, perception diagram, correction diagram

A frazeológia mint az emberi világvé tükröződése¹

Bevezetőül érdemes megjegyezni, hogy a frazeológiának nagyon fontos szerepe van az adott nemzet nyelvének, történelmének és kultúrájának a kutatásában. A frazeologizmusokban rögzült az a világ, amelyben az adott nemzet élt, és ezzel együtt társadalmi-politikai szokásai is, amelyek az adott kulturális és civilizációs körhöz való tartozásáról tanúskodnak. Tehát a frazeologizmusok olyan tulajdonságokat fejeznek ki, amelyeket relevánsnak lehet tekinteni az adott nyelv- és kultúrközösség számára. Itt elsősorban az adott nemzetre, civilizációs vívmányaira és a nyelvére jellemző társadalmi-kulturális tudásra, más szóval a nemzeti-kulturális komponensre gondolunk, amely magában foglalja az expresszív, morális, esztétikai, ideológiai, pragmatikai, valamint a nyelvtörténeti és kultúrtörténeti aspektust is. Hozzá tartoznak az adott nyelvközösség kultúrájára nézve specifikus kultúrmentákkal, mentalitással, hagyománnyal, folklórral, értékrenddel, a társadalmi és a politikai élet struktúrájával stb. kapcsolatos jelenségek. Ide tartozik az úgynevezett szociokulturális idiomatika is (Bańczerowski 2001: 45–52).

Mivel a nyelv frazeológiája szorosan kapcsolódik a társadalmi élethez, feltételezhetjük, hogy a frazeológiai tárban tükröződnek a kulturális változások is. A szellemi és az anyagi kultúra változékonyságának a leglényegesebb következménye az, hogy folyamatosan elmosódik és végeredményben el is tűnik a frazeológiai kapcsolatok kiinduló motivációja is. Érdemes megjegyezni, hogy az olvashatatlan motivációjú frazeologizmusok gyakrabban vannak kitéve a különféle szemantikai és formális változásoknak. A szemantikailag motivált és nem motivált egységek közötti határ nemcsak az időben változik, hanem a nyelvhasználók történelmi tudatától is függ. Ha a múltnak a tudása feledésbe megy, akkor vele együtt feledésbe megy a múltban gyökerező frazeologizmus motivációja is. Egyes frazeologizmusok a történelmi elbeszélésekből, anekdotákból, legendákból, irodalmi művekből stb. indulnak ki. Ezek a kapcsolatok lehetnek például kváziidézetek, ha megismétlik valakinek a megnyilatkozását (pl.: *A kocka el van vetve* [Alea iacta est] – Julius Caesar szavai, amikor átlépte a Rubikont), vagy motívumok, ha a szöveg tartalmára utalnak (pl.: *Achilles-sarok* [Illiada], *Noé bárkája* [Biblia], *Ponciustól Pilátusig* [Biblia]) stb.

Sok frazeologizmus bekerült nemcsak a magyar, de több más nyelvbe is a mitológiából, az ókori irodalomból és történelemből, valamint a Bibliából is (bár nem minden nyelvben egyformán) tükrözve ezzel az európai népek közös kulturális tradíciót. Ezen kívül a magyar nyelvben jelen vannak a más nyelvekből kölcsönzött frazeológiai kapcsolatok is. Az idegen eredetű frazeologizmusok általában tükörszavak (replikák), de azok, amelyek az eredeti formájukban funkcionálnak, idegen kifejezéseknek számítanak (vö. pl.: *sensu stricto, nolens volens, ad hoc, en bloc* stb.).

A frazeologizmusok szemantikai struktúrájában az adott nemzetre jellemző antropocentrikus nézőpont tükröződik. Túlnyomó részét azok a kapcsolatok alkotják, amelyek közvetlenül az emberekre vonatkoznak. Például, a testrészek sok frazeológiai kapcsolatnak a jelentését motiválják. A frazeologizmusok egy része az embert jellemző: korát, jellemét, pszichikai állapotát, viselkedését stb., például: *Még nem száradt meg a tej a száján; Farából fejébe verték az észet; Tücsök büjt a fejébe; Fejébe száll a dicsőség/elbizakodás; Csipős a nyelve; Fel van vágva a nyelve; Szőrös a nyelve; Hamis a mája; Fehér a mája* stb. Az antropocentrikus beállítottságot felfedezhetjük azokban a frazeologizmusokban is, amelyek a távolságot (*Kéznél van; Valami kéznyújtásra van; Orra előtt van; Szeme láttára* stb.), a mennyiséget és a mértéket (*Az ember az ujjain / a tíz ujján tudná megszámlálni; Fülével számol; Torkig van valamivel; Fülíg van valamivel; Egy fejjel hosszal megelőz; Csak egy fejjel hosszal nyert; Fejjel magasabb nálam; Egy fejnyel magasabb nálam; Felemelték/leszállították*

¹ Ez a tanulmány a Modern Filológiai Társaság 2012. évi konferenciáján elhangzott előadásomnak kibővített és bibliográfiailag kiegészített változata.

a fejadagot, Nincsen annyi haja(m) szála, mint ahányszor... stb.), az időt (*Valaki egyidős a fejével; Minden ember egyidős a fejével; Fiatal/öreg/vén fej; Az idő eljárt valakinek a feje fölött* stb.) a tulajdonság intenzitását (*Vékony mint a hajszál; Tiszta mint a könnycsepp* stb.) fejezik ki.

Az emberi világlátásról nem csak a testrészekről szóló frazeologizmusok adnak számot. A kis távolságot a magyarban olyan kapcsolatok segítségével fejezik ki, mint például: *Egy lépéssel előttem volt; Ez csak pár lépéssel van innen; Néhány lépéssel arrébb van; Egy lépésnyire sem látni; Egy lépést sem mer tenni; Valamely távolságot lépéssel kimér; Egy lépéssel tovább megy* stb. A lépés olyan sajátos emberi mértékegység, amely megfelel annak a távolságnak, amelyet a haladó ember minden egyes toppantásával tesz meg. Ennek megfelelően az *egy lépéssel sem* azt jelenti, hogy 'a közeli távolságra sem'. Egy másfajta antropocentrikus megközelítés például a *Gyermek még az idő kifejezésben is tükröződik*.

Az antropocentrizmusról a frazeologizmusokban szereplő metaforák és összehasonlítások többsége is tanúskodik. Az állatokra és a tárgyakra jellemző tulajdonságoknak az emberekre történő vonatkoztatása pejoratív minősítéssel függ össze. Az ember kiemeli magát az állatvilágból, és saját, jobb, értékesebb világot teremt magának. Eszerint az állatvilág rossz, elvetendő világ a számára. Erről tanúskodnak az olyan nyelvi kifejezések is, mint például: *Ne legyél állat!; Ne viselkedj úgy, mint egy állat!; Viselkedj úgy, mint egy ember, és ne úgy, mint egy állat!; Én sem vagyok kutya; Ez kutyaivilág; Úgy él, mint egy állat; Lusta, mint a dög; Majd elvész a maga dögiben (dögében); Buta mint a tyúk; Olyan, mint egy ázott veréb* stb. Erdemes hozzátenni, hogy az állatok egyes testrészei, illetve viselkedése, valamint a cselekvése is pejoratív jelentéssel rendelkezik az emberekre vonatkoztatva, például: *Pofa kell hozzá!; Fogd be a pofád!; Ráfér a pofájára; Zabál, mint egy disznó; A kutya se venné el a kezéből a kenyeret (= nagyon piszkos, mocskos ember); Károm, mint egy varjú (holló); Röfög, mint egy disznó; Fogd be a csőrödét!; Pizskálja [szúrja] valakinek a csőrét; Betapszja valakinek a csőrét; Üvölt, mint a sakál; Ne ugass!, Ne bógj!* stb.

A frazeologizmusok azt mutatják, hogy az ember nemcsak megismeri és megéli a világot, hanem saját módja szerint minősíti is azt. A minősítésnek különféle aspektusai lehetnek: morális, intellektuális, pragmatikai, esztétikai, vallási, igazságossági, vitális vagy hedonista stb. Pszichológiai szempontból a valóság tipikus állapota kevésbé fontos az ember számára, mint a nem tipikus, és a nyelv ezt ritkábban regisztrálja (pl. *úgy ahogy, valaki olyan amilyen, valami elmegy, ki lehet bírni* stb.). Az egyéni tulajdonságok hiánya inkább negatív minősítést sugall (pl. *se így, se úgy; se ez, se az; se hideg, se meleg; se hal, se hús* stb.). A pejoratív kifejezések, konkrétabb jellegük miatt, jobban differenciálják az észlelt objektumokat, és ezért a nyelvben rögzült mennyiségük messze meghaladja a pozitívakat.

Minden, ami eltér a természetes és társadalmi rendtől, az elfogadott szokásoktól és normáktól, negatív minősítésben részesül, például: *Úgy kell, mint lyuk a hidnak; Úgy kell, mint kutyának az eső; Fűt-fűt ígér(get); Úgy ír, mint a macskakaparás; Úgy áll rajta, mint tehénen a gatyá; Úgy illik hozzá, mint az ökör a hintóhoz* stb.

A negatív minősítések közvetett módon a világ természetéről tájékoztatnak. Ebben az objektíven adott egészben bizonyos rend uralkodik, amely lehetővé teszi, hogy képesek legyünk értékelni (minősíteni) azt, ami jó, és ami rossz, ami szép, és ami csúnya, ami szabályos, és ami szabálytalan, ami hasznos, és ami haszontalan, ami értékes, és ami értéktelen, ami nagyszerű, kitűnő, nemes, borzasztó, szörnyű stb. Az ember meg van győződve arról, hogy a világ alapjában véve változatlan, és ez az olyan kifejezésekben jut kifejezésre, mint: *Valami a helyén van; Valami nem a helyénvaló*, stb. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ember képes mindent előre látni. Erről tanúskodnak az olyan frazeologizmusok, mint: *Valami úgy jött, mint derült égből a villámcsapás; Ez meghaladja az emberi értelmet; Ez minden képzeletet felülmúl;* stb.

Nagyon sok frazeológiai kapcsolat arról szól, hogy az ember a világot vallási perspektívából látja. Az Isten sok jót adott az embernek (pl. *Az isten hóna alatt van; Kinőtt az isten markából; Jó az isten, jót ad; Minden istenadta nap; Isten háta mögött lenni; Most cseppent az isten markába; Az isten is jókedvében teremtette; Isten segítségével sokra vitte* stb.), olyan lény, amely vigyáz az emberre, és gondoskodik róla (pl. *Mindnyájan az isten kezében vagyunk; Isten őrizz!; Isten veled!; Isten óvjon!; Az isten sohase marad adósunk; Majd csak megőríz bennünket az isten; Isten magához vette* stb.), de megjelenik a bíró szerepében is, és büntetést szab ki azokra, akik nem tartják be a tízparancsolatot (pl.: *Isten ítélőszéke elé kerül; Isten ostroma; Megverte az isten, [meg] a botot is rajta*

felejtette [ostorát is rajta hagyta v. a lábával meg is rugdalta]; Megverte, mint az isten a vargát; A jó isten kirendeli a betyárnak az akasztófát; A jó istennel nem lehet ujjat húzni; Akit az isten megbélyegez, azt kerüld; isten büntetése; isten haragja; Az isten verése; Utoléri még az isten keze stb.). Az ember alázatot és tiszteletet tanúsít az Isten iránt, és tudatában van annak, hogy teljes egészében tőle függ (pl.: *Isten látja lelkemet!*; *Hála Istennek!*; *Isten a gazda, ember a szolga*; *Uram [teremtő] Istenem*; *Az Isten akarata*; *Ha az Isten is [úgy] akarja*; *Istenem, könyörgünk hozzád*; *Isten irgalmazzon szegény lelkének*; *Az Istenre bizza magát* stb.).

Több frazeologizmus arról szól, hogy az ember a keresztény értékektől vezérelve a világot kétféltre osztja: Jóra és Rosszra. A Jó az Istennel és az Isten környezetéhez tartozó angyalokkal, a Rossz az ördöggel (sátánnal) kapcsolatos. Az angyalok a jósággal, szelídséggel, tökéletességgel, szépséggel asszociálódnak (pl.: *Angyal beszél belőle* = örvendetes hírt mond; *Az angyalok nyelvén beszél*; *Olyan, mint egy angyal* = jóságos, szelíd; *Olyan szép, mint egy angyal* = szelíd, ártatlan és nagyon szép nő; *őrangyal*; *földre szállt angyal* = kivételes jósággal megáldott személy; *Angyal vagy!*; *Gyere, angyalom!* stb.), az ördög viszont, mint a bűnre csábító, agyafúrt, kegyetlen, ravasz és gonosz szellem, rossz érzéseket ébreszt az emberben (pl.: *Csúnya/rút, mint az ördög*; *Hét ördög lakik benne* = nagyon gonosz, elvetemült ember; *Az ördögnek adta (el) a lelkét*; *Nagy ördög jár a lábán* = rossz ember; *Olyan rossz, mint az ördög*; *ördög(ök) hadnagya [céhmestere]* = nagy gazember; *Ördög ül a szívén, ott is közepén* = kegyetlen, gonosz ember; *Az ördög a pokolban lakik, azért mást is oda kíván*; *Az ördög se szánt, se vet, mégis él* = a hitvány, munkakerülő emberek megélnék valahogy; *Tégy jó az ördöggel, pokolba visz érte* = a gonosz ember a jóért is rosszal fizet, stb.). Az Isten és az angyalok székhelye a mennyország, az ördögé viszont a pokol. A keresztény kultúrában a világegyetem három egymással párhuzamos részre oszlik: menny – föld – föld alatti rész (= alvilág). Mint ismeretes, az ókori vallásokban és mitológiában az alvilág a holtak tartózkodásának és örök büntetésének, illetve jutalmazásának a föld mélyében elterülő helye volt. A kereszténységben ez a kettős értelmezés a pokol és a menny(ország) képzetének kialakulásához vezetett. A keresztény hit szerint Jézus kereszthalála által megnyitotta az alvilág kapuit, és mennybe ment. Ily módon a pokol a kárhozát, a menny(ország) viszont az örök üdvösség helyévé vált. Így, a mennyel kapcsolatos minősítés mindig pozitív lesz (pl.: *A mennyben érzi magát*; *mennyei élvezet*; *mennyei boldogság*; *Úgy él, mint a paradicsomban* = boldogan, gondatlanul él; *paradicsomi boldogság* stb.). A mennyországban az ellentéte a pokol, a földvilági bűnhődésnek, szenvedésnek, illetve az elkárhozottaknak a helye, tehát a vele kapcsolatos minősítés mindig pejoratív (pl.: *Menj a pokolba!*; *Vidd a pokolba!*; *A pokolba vele!*; *Elszabadult a pokol*; *pokolfajzat*; *Pokollá teszi valakinek az életét*; *pokoli kín*; *pokolra való*; *Ördög és pokol!*; *Pokolban [van] a helye* stb.).

A frazeologizmusokban az az általános meggyőződés rögzült, hogy az emberi élet és az ember egyes tulajdonságai eleve determináltak (pl.: *Valaki burokban születik*; *Szerencsés csillag alatt született*; *Rossz csillag alatt született*; *Az apja vére folyik az ereiben*; *Az én véreből való*; *királyi véreből való*; *Az anyatejjel szívta magába*; *Anyától örökölte*; *apja fia*; *Az egyik az apa faja, a másik az anya raja*; *Apáról/atyáról fiúra száll*; *Az apja természetét örökölte* stb.), de ennek ellenére az ember képes megvalósítani a saját céljait, akaratát is (pl.: *véghezvisz valamit*; *eléri a célját*; *célhoz jut*; *Ennek az embernek biztosan sikerül a dolga*; *Keresztül viszi a maga akaratát*; *Saját lábára állt*; *Nagy [mély] vízbe veti a hálóját* stb.). Ahhoz, hogy az ember a kijelölt célt elérje, megfelelő eszközöket kell igénybe vennie. Azok az erőfeszítések, amelyek emberfeletti nehézségek leküzdésére irányulnak, nem hozhatják meg a kívánt eredményeket (pl.: *Fejjel megy a falnak*; *Majd a falba veri a fejét*; *Fejjel nem lehet a falnak menni*; *Eltéveszti/elvétli a lépést*; *Addig járt a maga esze után, hogy nekiment a falnak*, stb.). Hasonló a helyzet abban az esetben is, ha az ember nem megfelelő eszközöket vagy anyagokat választ ahhoz, hogy elérje a célját (pl.: *A tengert béklyóval fenyegeti*; *Fából vaskarika*; *Nem lesz fakarika a vaskarikából*; *Homokból ostort fon*; *Homokra épít*; *Elment jeget aszalni* stb.). Előfordulhat, hogy az emberi tevékenység nem megfelelő objektumra irányul (pl.: *Szélmalomharcot vív*; *Falra hánya a borsot*; *A falaknak beszél*; *Lyukat fúrogat a vízbe*; *Szeleken [szeleket] horgász*; *Széllal szembeszállni nem lehet*; *Széllal szembe(n) nem lehet pisilni*; *Széllal nem lehet szembeköpní*; *Keresi felfelé a vízen*; *Víz ellenében nehéz úszni*; *Nehéz víz ellen tusakodni* stb.), illetve nem megfelelő körülmények között történik (pl.: *Légvárakat épít*; *pusztába kiáltó szó* stb.). A szóban forgó tevékenységet lehet megfelelő módon minősíteni is (pl.: *Nyitott kapukat dönget*; *Sziszifuszi munkát végez*; *Szalmát csépel*; *Fát szállít az erdőbe*; *Túl nagy fába vágja a fejszét*;

Valaki felfedezi a langyos vizet; Dunába vizet, halomra földet hordani stb.). A cél mindenáron való elérésére irányuló törekvés elítélendő, mivel nincs összhangban az elfogadott társadalmi normákkal. Erről tanúskodnak az olyan kifejezések, mint: *könyököl; Könyökkel tör utat magának; Könyökével csinál helyet magának; Lehúzná a halotról a szemfedelét; mindenáron; Az inget is lehúzza valakiről; A pokolba is elmenne a haszonért (pénzért); Más tűzénél melegszik; Akár a pokolból is előkerít valamit* stb. Az ezzel ellentétes magatartásról, amely jóindulatot tanúsít más emberekkel szemben, és amely általános elismerést vált ki, a következő kifejezések szólnak, például: *Az (utolsó) ingét is odaadja; Tűzbe megy valakiért; Tűzbe teszi/tenné valakiért a kezét, Mindenét odaadná neki; Az utolsó falat kenyerét is odaadná neki* stb. A jó ember az, aki jól és megértően viszonyul másokhoz, aki segítőkész, jóindulatú és aki elveti a fizikai erőszakot (pl.: *jószívű ember; Aranyszíve van; Az az ember aranyat ér; Aranyba kellene foglalni; Minden szava aranyat ér; Fáj a szíve valakiért; Csupa szív; A légynek sem árt [vét]; Nagyon jó ember; kenyérré lehet kenni; Segítő kezet nyújt valakinek; jóindulatú ember; Senkinek sem ártott* stb.). A társadalmunkban az etikai normákkal ellentétes magatartás negatív minősítést vált ki (pl.: *Nincs egy csepp lelkiismeret-furdalása sem; rossz lelkiismeretű ember; a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül; kőszívű ember; Kést döf [szúr] valakinek a szívébe; Rossz szíve van; szívtelen ember; erkölcs nélküli ember; züllött alak; Züllötten él; erkölcsi züllöttség; Eladja magát / a becsületét / a lelkét; Eladta magát a sátánnak; Eladta a hazáját; Az anyát, apját is eladná; sötét alak; zavaros fejű ember; Vízben hagy valakit; Vízre viszi, de szomjan hozza vissza; Vízet prédikál, és bort iszik* stb.).

Civilizációinkban az ember a tárgyakból és más objektumokból álló világon kívül helyezkedik el, ezért ezt a világot ellenőrizni és manipulálni tudja, és ez természetszerűen rögzült a frazeológiai kapcsolatokban is. A frazeologizmusok a metaforikus gondolkodásnak, a célzásművészetnek és általában a nem direkt módon használt nyelvnek az alapját képezik. Manapság is újabb és újabb kapcsolatok jönnek létre, amelyek találoán, humorral vagy iróniával szólnak a mai élet sokszínűségéről.

SZAKIRODALOM

- Bańcerowski Janusz 2001. A lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdéseire. In: Gecső Tamás (szerk.): *Kontrasztív szemantikai kutatások* (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 11). Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bańcerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Bárdosi Vilmos 2008. Les figés du français : héritage classique et renouvellement. In: María Álvarez de la Granja (ed.): *Lenguaje figurado y motivación. Una perspectiva desde la frazeología*. (Studien zur romanischen Sprachwissenschaft und interkulturellen Kommunikation, Band 41), Peter Lang, Frankfurt am Main, 81–96.
- Bárdosi Vilmos 2009. Os perfis lingüísticos de „man” en francés, contrastados co húngaro, español, galego e alemán. In: *Cadernos de fraseoloxía galega*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, 11, 2009, 17–48.
- Biró Izabella–Schlandt Henrik 1937. *Szólások és fordulatok. Magyar–német gyűjteménye*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T. Pécs, Budapest.
- Dziewońska-Kiss Dorota 2010. Az élet fogalma a világ magyar nyelvi képében kérdőíves anyag alapján. <http://www.filologia.hu/tanulmányok/az-elet-fogalma-a-vilag-magyar-nyelvi-kepeben-kerdoives-anyag-alapjan.html>. (2012. november 3.)
- Dziewońska-Kiss Dorota 2010. Állatnevek és állati testrészek a lengyel és magyar nyelvi minősítésben. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Világgép a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 69–76.
- Dziewońska-Kiss Dorota 2011. Néhány megjegyzés a frazeológia szerepéről a világ nyelvi képének rekonstruálásában (magyar és lengyel anyag alapján). In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Tegnapi filológiánk mai szemmel*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 71–7.
- Kiss Gábor főszerk. 2001. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Lewicki Andrzej Maria–Pajdzińska Anna–Rejakowa Bożena 1987. *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*. Warszawa.
- Nyomárkay István 2006. A *hazugság* fogalmának képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 130: 389–99.

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest.

T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Bañcerowski Janusz

professor emeritus
ELTE BTK
Lengyel Tanszék

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Phraseology as the reflection of human world view

Set phrases encapsulate the world that members of the given community (used to) live in, including their social and political customs that reveal their being part and parcel of the given area of culture and civilization. What is primarily at stake here is social and cultural knowledge characteristic of the given nation, the accomplishments of its civilisation, and its language; in other words, the community's national-cultural component, including expressive, moral, aesthetic, ideological, pragmatic, and linguistic/cultural historical aspects, too. It involves phenomena pertaining to the cultural patterns, mentality, tradition, folklore, system of values, and structure of social and political life specific to the culture of the given linguistic community. It further involves what can be called socio-cultural idiomatics. The semantic structure of set phrases reflects the anthropocentric point of view characteristic of the given nation. The majority of metaphors and similes found in set phrases also suggest anthropocentrism. Set phrases show that people not merely acquire knowledge of and experience the world but also assess it in their own particular ways.

Keywords: phraseology, human world view, anthropocentrism, national-cultural component, assessment of the world

A topik jelenségének relevanciája a megnyilatkozáspéldány, a megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintjén^{1,2}

1. Bevezetés

A topik jelenségével már eddig is sokan foglalkoztak a szakirodalomban, különböző szinteken vizsgálva a jelenséget. A chomskyánus hagyományok követői a mondat szintjén foglalkoznak a topikkal, azt hangoztatva, hogy annak szintaktikai, prozódiai, valamint szemantikai relevanciája van (É. Kiss 2008: 288), azaz a topikot nyelvi jelenségnek tekintik. Az információs szerkezetre vonatkozó egyéb vizsgálatok azonban pragmatikai tényezőkön alapulnak, hiszen a topiktság egyik feltételeként azt a kritériumot támasztják, hogy a topikkonstituensnek a diskurzus kontextusában aktív referenst kell denotálnia, és ez a feltétel már messze túlmutat a szintaxis, a szemantika, valamint a prozódia keretein, részben nyelvhasználati jelisséggé léptetve elő a topikot. Az eddigi topikkal

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Németh T. Enikőnek és Gécseg Zsuzsannának a segítségüket és értékes megjegyzéseiket, valamint az anonim lektornak a munkáját és építő kritikáját.

² Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Budapest.

T. Litovkina Anna 2005. *Magyar közmondástár. Közmondások értelmező szótára példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Bañcerowski Janusz

professor emeritus
ELTE BTK
Lengyel Tanszék

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

Phraseology as the reflection of human world view

Set phrases encapsulate the world that members of the given community (used to) live in, including their social and political customs that reveal their being part and parcel of the given area of culture and civilization. What is primarily at stake here is social and cultural knowledge characteristic of the given nation, the accomplishments of its civilisation, and its language; in other words, the community's national-cultural component, including expressive, moral, aesthetic, ideological, pragmatic, and linguistic/cultural historical aspects, too. It involves phenomena pertaining to the cultural patterns, mentality, tradition, folklore, system of values, and structure of social and political life specific to the culture of the given linguistic community. It further involves what can be called socio-cultural idiomatics. The semantic structure of set phrases reflects the anthropocentric point of view characteristic of the given nation. The majority of metaphors and similes found in set phrases also suggest anthropocentrism. Set phrases show that people not merely acquire knowledge of and experience the world but also assess it in their own particular ways.

Keywords: phraseology, human world view, anthropocentrism, national-cultural component, assessment of the world

A topik jelenségének relevanciája a megnyilatkozáspéldány, a megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintjén^{1,2}

1. Bevezetés

A topik jelenségével már eddig is sokan foglalkoztak a szakirodalomban, különböző szinteken vizsgálva a jelenséget. A chomskyánus hagyományok követői a mondat szintjén foglalkoznak a topikkal, azt hangoztatva, hogy annak szintaktikai, prozódiai, valamint szemantikai relevanciája van (É. Kiss 2008: 288), azaz a topikot nyelvi jelenségnek tekintik. Az információs szerkezetre vonatkozó egyéb vizsgálatok azonban pragmatikai tényezőkön alapulnak, hiszen a topiktság egyik feltételeként azt a kritériumot támasztják, hogy a topikkonstituensnek a diskurzus kontextusában aktív referenst kell denotálnia, és ez a feltétel már messze túlmutat a szintaxis, a szemantika, valamint a prozódia keretein, részben nyelvhasználati jelenséggé léptetve elő a topikot. Az eddigi topikkal

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Németh T. Enikőnek és Gécseg Zsuzsannának a segítségüket és értékes megjegyzéseiket, valamint az anonim lektornak a munkáját és építő kritikáját.

² Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

kapcsolatos kutatások eredményeiből tehát az látszik, hogy a topik azonosítása több nyelvi szint, valamint a nyelvhasználat körülményeinek az együttes figyelembevételével történik (l. pl. É. Kiss 2008). Ebben a problémafelvető tanulmányban azt vizsgálom, hogy a topik a jelentés egyes szintjein (megnyilatkozáspéldány, megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintje) milyen relevanciával rendelkezik, és hogy ebben a hármas felosztásban az elvonatkoztatás egyes szintjein a topiknak milyen aspektusai jelentősek. A dolgozatban a prozódia kérdését nem érintem, habár az a jelentés mindhárom szintjén releváns (ez későbbi kutatás tárgyát fogja képezni).

A topik vizsgálatához a pragmatika felől közelítek egy neogrice-i pragmatikai elméletet választva kiindulópontként (l. Levinson 1995, 2000), amely a jelentés három rétegét különbözteti meg: a mondatjelentést elkülöníti a megnyilatkozástípus-jelentéstől, valamint a megnyilatkozáspéldány-jelentéstől.³ A tanulmány eredményei azt a nézetet erősítik, hogy a topik jelenségéről a pragmatika tud teljes képet adni a megnyilatkozáspéldány szintjén az aktuális beszédhelyzet minden releváns jegyét is figyelembe véve, és az elvonatkoztatás másik két szintjén már csak korlátozottan van lehetőség a topikkonstituens azonosítására. Ebben a megközelítésben az is látszik, hogy a topik egy igen összetett jelenség.

A dolgozat felépítése a következő: A Bevezetést követően a 2. pontban a topik jelenségét mutatom be, Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) nyomán ismertetem azt a topikdefiniációt, amellyel dolgozom, valamint a topik témaköréhez kapcsolódóan a thetikus és kategorikus ítéletek közötti különbségekkel foglalkozom. A fent említett szerzők a topik jelenségét kizárólag a pragmatika területén tárgyalják, ebben a dolgozatban azonban éppen azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy mely esetekben lehet már a konkrét beszédhelyzet ismerete nélkül is, a jelentés elvontabb szintjein a topik azonosításában szerepet játszó fogódzókat találni. Amellett érvelek, hogy a topik azonosítására csak a pragmatikai szinten van lehetőség, és az elvontabb szinten tett megállapítások csak korlátozottak lehetnek ehhez képest. Ehhez kapcsolódóan a 3. pontban a jelentés három rétegét mutatom be, elkülönítve a mondatjelentést a megnyilatkozástípus-, valamint a megnyilatkozáspéldány-jelentéstől, majd a 4. pontban példák elemzésével azt vizsgálom, hogy a jelentés egyes rétegein a topik azonosítására milyen mértékű lehetőség van, illetve azt, hogy a topiknak az egyes szinteken milyen aspektusa releváns. Végül az 5. pontban a dolgozat lezárásaként összegzem a dolgozat eredményeit.

Mivel a problémafelvetést Kiefer (2005), Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) tanulmányai, illetve azok eredményei ihlették, a szakirodalmi áttekintés jelentős részét ezeknek a munkáknak a szükséges mértékű ismertetése teszi ki.

2. Topik

A topik jelenségét több nyelvi szinten is lehet (és kell) vizsgálni, mivel a mondatoknak/megnyilatkozásoknak/beszédaktusoknak⁴/diskurzusoknak az információs szerkezete minden nyelvi szinthez kapcsolódik valamilyen mértékben, mint ahogyan a kommunikált jelentés is az egyes nyelvi szintekről érkező információk összességéből, valamint a kontextusból származó információkból tevődik össze (l. Sperber–Wilson 1986/1995; Rott 2000; Bibok–Németh T. 2002; Carston 2004; Wilson–Carston 2007; Németh T.–Bibok 2010). Ezt a többrétűséget tükrözi a topik kérdéskörével foglalkozó szakirodalom is, hiszen szép számmal találhatunk szintaktikai, prozódiai, szemantikai, valamint pragmatikai tanulmányokat is a topik jelenségére vonatkozóan.

A topik fogalmát hagyományosan két jellemző mentén szokták definiálni: egyrészt a topik az az összetevője a mondatnak,⁵ amelyről a mondat többi része szól, a másik jellemző pedig az az

³ A lektor a lektori véleményében felhívta a figyelmemet, hogy az itt választott elméleti kiindulópontnak van alternatívája, amely a használatalapú funkcionális pragmatikai megközelítés. A kétfajta megközelítést érdemes lenne összevetni, ám ez meghaladja a jelen dolgozat célkitűzését.

⁴ Az explicit performatívumot tartalmazó asszertív beszédaktusok topikjára vonatkozóan l. Bárházi (előkészületben).

⁵ Bár a dolgozatban a topikot elsősorban a megnyilatkozás szintjéhez kötöm, a szakirodalomban a pragmatikai megközelítést alkalmazó vizsgálatokban is szokás a mondatok topikjáról beszélni. A topik jelenségét a 3. pontban kötöm a megnyilatkozáshoz, a szakirodalom ismertetése során a szerzők által használt terminológiához ragaszkodom. Ennek megfelelően a szintaktikai

adottság, miszerint a topik kifejezésnek olyan entitásra kell referálnia, amely ismertnek tekinthető az adott diskurzusuniverzumban. A jelen dolgozatban használt topikdefiníció (Gécseg 2006: 161 és Gécseg–Kiefer 2009: 584) szintén ezekkel a jellemzőkkel operál, és a mondat topikját úgy határozza meg, hogy az egy olyan individuumra (vagy individuumcsoportra) referál, amely teljesen azonosítható a diskurzus résztvevői számára, és amelyről a mondat által kifejezett propozíció állítást tesz az adott diskurzust is figyelembe véve (a topik és a propozíció „aboutness” relációban vannak).

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) hangsúlyozza a különbségtétel szükségességét logikai alany és topik között. A logikai alany fogalmát úgy definiálják, mint a mondatnak az az összetevője, amely a szintaktikai topik pozícióját foglalja el, és egy individuumra vagy individuumcsoportra referál, valamint amelyről a logikai állítmány egy állítást tesz (tehát a logikai alany és a logikai állítmány között szintén „aboutness” viszony áll fenn) (Gécseg 2006: 160, Gécseg–Kiefer 2009: 584). A különbség tehát logikai alany és topik között az, hogy bár mindkettő az „aboutness” viszonyra épül, a logikai alany szintaktikai pozícióhoz kötött, míg a topik nem, továbbá a topiknak ezen túl kontextuálisan közvetlenül vagy közvetve aktívnek is kell lennie. A közvetlen vagy közvetett kontextuális aktivitás egyrészt azt jelenti, hogy a diskurzusreferensnek a diskurzus univerzumában önállóan vagy egy már bevezetett csoport részeként/tagjaként jelen kell lennie, másrészt pedig ebből adódóan azt, hogy a diskurzusreferensnek azonosíthatónak kell lennie a kommunikáció minden résztvevője számára (Gécseg 2006, Gécseg–Kiefer 2009) (aktivitásról részletesen I. Chafe 1987, idézi Lambrecht 1994).

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) feltételezik, hogy egy mondatot legalább három szinten lehet elemezni: grammatikai, logikai-szemantikai, valamint pragmatikai szinten. Grammatikai szinten a grammatikai szerkezet meghatározása történik, ilyen például a grammatikai alany – grammatikai állítmány reláció; logikai-szemantikai szinten olyan kontextusfüggetlen logikai viszonyok meghatározása történik, mint a logikai alany – logikai állítmány reláció; továbbá a pragmatikai szintre helyezik a topik-komment viszonyt. Ez a definíció tehát ugyan a diskurzus szintjére emeli a topik fogalmát, pragmatikaivá teszi, vizsgálata látszólag azonban mégsem lép túl a kontextusban realizálódott **mondatok** egységén.

Jelen tanulmány gondolatmenete szempontjából a thetikus és a kategorikus ítélet fogalmát is szükséges bevezetni, mivel azok szorosan kapcsolódnak a topik témaköréhez. A thetikus ítéletek olyan mondatok, amelyek teljes egészében új információt hordoznak, és nem egy adott diskurzusreferensre vonatkozóan tesznek állítást, így azok topik nélküliek. Ezzel szemben a kategorikus ítéletek egy, a kontextusban aktív diskurzusreferensre vonatkozóan közölnek új információt, azaz mindig tartalmaznak topikot.

Brentano (1874/1924, hivatkozik rá Gécseg 2006; Gécseg–Kiefer 2009) és Marty (1918, hivatkozik rá Gécseg 2006; Gécseg–Kiefer 2009) eredeti elképzelése szerint a thetikus és a kategorikus ítélet logikai fogalmak voltak, és a különbség köztük az volt, hogy a kategorikus ítéletek esetében kettős kognitív aktusról beszélhetünk, tekintve, hogy tudnunk kell azonosítani egy alanyt az állítmánytól függetlenül is, majd pedig az állítmányt, amely az adott alanyra vonatkozik. Ezzel szemben a thetikus ítélet egy logikailag egyszerű ítélet, amelynek esetében elegendő a kifejezett ítélet azonosítása, az alany és az állítmány nem különül el (Gécseg és Kiefer 2009: 587). Mára azonban ezek a fogalmak pragmatikaivá váltak, így a szerkezeti és logikai elemzés nem elegendő ahhoz, hogy eldöntsük, hogy thetikus vagy kategorikus ítélettel van-e dolgunk. Ugyanahhoz a szintaktikai szerkezethez, amely ugyanazt a logikai propozíciót fejezi ki, különböző diskurzuskontextusokba helyezve eltérő információs szerkezet rendelhető (Lambrecht 1994). Gécseg és Kiefer (2009) ugyancsak azt állítják, hogy a magyar nyelvben sem lehet egy az egyhez megfeleltetést találni mondat-szerkezet és az általa kifejezett ítélet típusa (kategorikus vagy thetikus) között. Egy mondatot akkor tekintenek kategorikusnak, ha az egy olyan individuumra vonatkozóan tesz állítást, amely az adott kontextusban közvetlenül vagy közvetve aktív. Ezzel szemben egy thetikus mondatot olyan kontextusban használunk, ahol a mondat egészében hordoz új információt, vagy azért, mert egy nem aktív diskurzusreferensre vonatkozóan tesz állítást (I. [1]), vagy pedig azért, mert egy olyan eseményről

hagyományokban elterjedt topikpozíció terminust is megőrzöm, nem használom helyette a logikai alany pozíciója kifejezést, ám ebben az értelmezésben a topikpozíció kifejezést minden esetben hangsúlyosan **szintaktikai topikpozíciónak** nevezem.

tesz állítást, amelynek résztvevője egy ismerős, de nem aktív diskurzusreferens (l. [2]) (Gécseg–Kiefer 2009: 603), ahol mindkét mondat a *Mi történt?* / *Mi a helyzet?* kérdésre ad adekvát választ:

- (1) Délelőtt macskakölykök ugrabugráltak a kertben.
- (2) Marikáék elköltöznek a jövő héten.

Gécseg és Kiefer (2009: 607) arra hívja fel a figyelmet, hogy míg az egyes mondatok kategorikus vagy thetikus jellegét a kontextus határozza meg, addig a magyar mondat szerkezetének vizsgálata még mindig az eredeti, logikai alapokon nyugvó thetikus-kategorikus megkülönböztetésen nyugszik, figyelmen kívül hagyva, hogy a thetikus vs. kategorikus dichotómia fogalma mostanra már pragmatikáivá formálódott. A szerzőpáros arra a következtetésre jut tehát, hogy a magyar nyelv szintaktikai elemzése a logikai-szemantikai szinten zajlik, és amit ma a magyar mondatban topikként szokás elemezni, az valójában a logikai alany.

A Gécseg (2006) és a Gécseg–Kiefer (2009) által adott definíciók alapján arra lehet következtetni, hogy amennyiben a mondatban kifejtett propozíció egy olyan individuumra vonatkozik, amely a társalgás univerzumában aktívan jelen van, akkor az adott mondat kategorikus ítéletet fejez ki. Azaz ha a mondat logikai alanya kontextuálisan aktív, akkor az bizonyosan topikja is a mondatnak. A kategorikus ítéletet tehát az különbözteti meg a thetikus ítélettől, hogy az előbbi esetben a mondat topik-komment struktúrára tagolható, vagyis az állítás egy olyan referenciális és specifikus individuumra vonatkozik, amely kontextuálisan is aktív. Ez a definíció azonban megengedi azt a következtetést, hogy mivel a beszélő és a hallgató mindig aktív kontextuálisan, az egyes szám első- és második személyű logikai alanyt tartalmazó mondatok topikja rendre a beszélő vagy a hallgató, és ezt a kontextus sem tudja felülírni.

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) topikfogalma tehát egy kontextuálisan (közvetve vagy közvetlenül) aktív diskurzusreferens és a mondat által kifejezett propozíció között fennálló „aboutness” viszonyt feltételez. Mind Gécseg (2006), mind Gécseg és Kiefer (2009) hangsúlyozzák, hogy a topik pragmatikai fogalom, és mint ilyen kontextusfüggő. Nem csak annak a megállapítása függ a kontextustól, hogy mi a topik, hanem annak eldöntése is, hogy van-e egyáltalán topikja a mondatnak.

Gécseg⁶ a topik azonosítására kérdéseszetet kínál: egy kijelentő mondat topikja egy fonetikailag realizálódott vagy nem realizálódott eleme a mondatnak, amely koreferens egy megelőző nyitott kérdés (wh-question) topikjával. A kérdéseszet eredetileg Brassai Sámuel (1789–1889) munkásságára vezethető vissza, aki az ismert és az ismeretlen információ elkülönítésére használta. Szerinte egy olyan kérdés esetében, amelyre a mondat adekvát választ ad, az a főnévi csoport a mondat topikja, amely közös része a kérdésnek és a válasznak is (Brassai é. n. 215). A kérdéseszetet a (3)-beli példapár szemlélteti, ahol (3a) mondat a (3b)-ben megfogalmazott kérdésre ad adekvát választ. (3b) topikja *Mari*, és a mindkét mondatban közös főnévi csoport szintén *Mari*, így ebből arra következtethetünk, hogy a (3a) mondat topikja szintén *Mari*.

- (3) a, Mari könyvet olvas.
b, Mit csinál Mari?

Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint tehát annak eldöntése, hogy egy adott mondat thetikus vagy kategorikus ítéletet fejez-e ki, a pragmatika felségterületén történik. Ladusaw (1994) azonban a szemantika szintjére helyezi ennek eldöntését, tekintve, hogy bizonyos predikátumok jelenléte kizárólag a kategorikus olvasatot teszi lehetővé. Ezek a predikátumok az úgynevezett individuumszintű predikátumok (l. [4]), amelyek olyan tulajdonságokat jelölnek, amelyek általában jellemzők egy individuumra, függetlenül attól, hogy mikor vizsgáljuk a kérdést. Ezzel szemben állnak a helyzetképszintű predikátumok (l. [5]), amelyek olyan átmeneti tulajdonságokat írnak le, amelyek csak egy adott időpillanatban vagy időintervallumban tulajdoníthatók az individuumnak (Gyuris–Kiefer 2008: 235).

⁶ Személyes közlés.

- (4) Péter magas.
- (5) Péter fut.

Ladusaw (1994) szerint a thetikus ítéletek eseményeket írnak le, míg a kategorikus ítéletek egy objektum (individuum) és egy tulajdonság közötti reláció fennállását vagy fenn nem állását állítják. Mivel az individuumszintű predikátumok olyan állandó tulajdonságokat írnak le, amelyek egy adott individuumra jellemzőek, nem interpretálhatók eseményként, így csakis kategorikus olvasatot engedélyeznek. Továbbá, mivel ezek az általuk a szóban forgó individuumnak tulajdonított tulajdonságok nem változnak időről időre, kontextusról kontextusra, ezért kontextusfüggetlen interpretációt idéznek elő.

Ladusaw tehát kimondja, hogy az individuumszintű predikátumok csakis kategorikus állításokban tudnak megjelenni, míg a helyzetképszintű predikátumok éppúgy megjelenhetnek kategorikus állításokban, mint thetikus állításokban. Ha pedig az olyan mondatok, amelyek individuumszintű predikátumot tartalmaznak, az aktuális kontextus ismerete nélkül is kategorikus olvasatot kapnak, és a fentiek alapján tudjuk, hogy a kategorikus állítások topik-komment struktúrára tagolhatók, oda jutunk, hogy az individuumszintű predikátumok esetében a logikai alany és a topik egybeesik, és ezt az aktuális kontextus bevonása nélkül is meg tudjuk állapítani. Ha pedig ez így van, akkor azt mondhatjuk, hogy az első és második személyű logikai alanyokhoz hasonlóan az individuumszintű predikátumok az információszerkezeti elemzést a pragmatika szintje helyett már egy elvontabb szinten lehetővé teszik.

A predikátumok individuumszintű és helyzetképszintű osztályozásának megvannak a maga problémái, hiszen például a *Péter szereti Marit* megnyilatkozás esetében az individuumszintű *szert* predikátumot használjuk, de Péter érzései megszűnhetnek Mari iránt, és ha ez megtörténik, akkor vajon a *szert* predikátum helyzetképszintűként viselkedik, ha múlt időbe tesszük (l. [6])?

- (6) Tavaly Péter még szerette Marit.

A másik eset, amikor egy helyzetképszintű predikátumot, például a fenti (5) példában a *fut* igét, habituális értelemben használjuk, akkor vajon az individuumszintű predikátumként fog viselkedni (l. [7])? Alapvetően azonban elmondhatjuk, hogy a legtöbb esetben az egyes predikátumokról a konkrét beszédhelyzet ismerete nélkül, a mondat kontextusában is el tudjuk dönteni, hogy azok individuumszintűek vagy helyzetképszintűek-e, és nekünk jelen esetben ez épp elegendő. Az időhatározó beillesztése a mondatba például egyértelműsíti a habituális olvasatot.

- (7) Péter (reggelente) fut.

A fenti, (7) példában a *reggelente* időhatározó jelenléte tehát a *fut* ige habituális olvasatát hívja elő, és ez hatással van az információs szerkezeti elemzésre.

A fentiekben ismertetett topikelemzések (Gécseg 2006, Gécseg–Kiefer 2009) elméleti ellentmondásokat hordoznak, amelyek abból adódnak, hogy az elemzéseket a szerzők a mondat egységén, de a pragmatika felségterületén végzik. A pragmatikának azonban nem egysége a mondat, mivel az egy olyan elvont elméleti konstrukció, amely amint realizálódik, már megnyilatkozásként áll a rendelkezésünkre. A megnyilatkozás és a mondat azonban kapcsolatba hozható egymással. A mondatot a megnyilatkozásból absztraháljuk, illetve egy mondat realizációja a megnyilatkozás. Mivel már a fentiekből is látszik, hogy a topik fogalmának a kontextuális információkat is figyelembe vevő megnyilatkozás szintjénél elvontabb szinteken is van relevanciája, a topikelemzéseket három szinten hajtom végre: a topik jelenségét a megnyilatkozáspéldány, a megnyilatkozástípus, valamint a mondat szintjén vizsgálom.

A következőkben tehát áttérek a mondat – megnyilatkozástípus – megnyilatkozáspéldány hármass felosztására, amelynek keretében az elemzéseket végzem.

3. A megnyilatkozástípus szintje

Levinson (1995, 2000) a jelentésnek három rétegét különbözteti meg: az úgynevezett mondatjelentést, amely a kompozicionális jelentés, ezt az egyes lexikai egységek jelentése, valamint azok kapcsolódási módja határozza meg, a megnyilatkozástípus-jelentést, amely nem közvetlenül a beszélői szándék kiszámításán alapul, hanem általános elvárásokon arra vonatkozóan, ahogy a nyelvet normális esetben használjuk, valamint a megnyilatkozás példány-jelentést, amely egyszeri következtetéseket vált ki meghatározott kontextusban, meghatározott beszélők között, a kontextus minden részletét figyelembe véve.

A fent említett általános elvárások (arra vonatkozóan, ahogy a nyelvet normális esetben használjuk) idézik elő a default következtetéseket, és ezen a szinten beszélhetünk beszédaktusokról, előfeltevésekről, konvencionális implikaturákról, szerencsefeltételekről, konverzációs előszekvenciáról, preferenciarendszerről stb., továbbá Levinson vizsgálatának fő tárgyáról, az általánosított társalgási implikaturákról. Szintén ezen a szinten várhatjuk a következtetések rendszerességét, amely kölcsönös interakcióban lehet a nyelvi szerkezettel és -jelentéssel (Levinson 1995: 93–4, 2000: 22–3).

A hétköznapi, konkrét nyelvhasználatban csak megnyilatkozás példányokkal találkozunk, azaz olyan megnyilatkozásokkal, amelyek produkciójában vagy interpretációjában a kommunikációban részt vevő felek a szituáció egyes jellemzőit is figyelembe veszik, úgymint a fizikai és kognitív kontextus, a megnyilatkozást produkáló vagy interpretáló személye, a megnyilatkozás ideje és helye, valamint hogy a megnyilatkozás pragmatikai funkciója szintén hozzájárul a szándékolt, illetve interpretált jelentéshez. A jelentés másik két szintje, a megnyilatkozástípus és a mondat szintje a nyelvhasználati és a nyelvi elemzés szintjei, ezeken a szinteken a beszédhelyzet kategóriáinak a konkrét szituáció szerinti kitöltése nélkül, valamint azoktól teljesen eltekintve tudunk általánosításokat tenni a nyelvhasználatról, illetve a nyelvvel kapcsolatban. Az absztrakció első lépésében tehát eltekintünk a beszédhelyzet kategóriáinak a konkrét szituáció szerinti kitöltésétől, ám magukat a kategóriákat mint kitöltetlen változókat megtartjuk, így jutva el a megnyilatkozástípus szintjére. Az absztrakció második és egyben végső szintje pedig a mondat, ahol maguktól a kategóriáktól is eltekintünk (Kiefer 1986: 32–3).

Míg a mondat a grammatikai kompetencia szintjéhez tartozik, a megnyilatkozás példány a pragmatikai performancia szintjéhez. A kettő közötti köztes szinten található a pragmatikai kompetencia szintje, amelynek az egysége a megnyilatkozástípus. A pragmatikai kompetencia az a képességünk, amelynek birtokában anyanyelvi beszélőként az adott nyelv mondatait saját szándékainknak megfelelően, céljaink elérése érdekében képesek vagyunk használni (Németh T. 2003: 222). A megnyilatkozástípus szintjén tudjuk megragadni az egyes megnyilatkozás példányok közös lényegi jellemzőit, elvontkoztatva a konkrét szituáció egyes jegyeitől (Németh T. 1994: 77).

Németh T. (1994: 77) a megnyilatkozástípust a következőképpen definiálja:

$$u_i = (\text{ins } (p, c, p, t)),$$

azaz egy u_i megnyilatkozástípus egy olyan *ins* inskripció, amelyhez egy p személy egy t időpontban egy c kontextusra nézve egy pu pragmatikai egységet rendel. A megnyilatkozástípus fogalmának ismertetését a továbbiakban Németh T. (1994) alapján végzem.

A megnyilatkozástípus nyelvhasználati egység, és mint ilyet, nyelvi és használati oldalról is tudni kell jellemezni. Forma (azaz szerkezet) szempontjából a megnyilatkozástípusok vagy kapcsolatba hozhatók jól formált mondatokkal, vagy nem. A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusok valamely *ls* nyelvi struktúrával rendelkeznek, amely megfeleltethető az adott nyelv fonológiai, szintaktikai, szemantikai szabályainak, míg a mondattal kapcsolatba nem hozható megnyilatkozástípusok egy olyan le_{ind} lexikai egységből állnak, amely nem feleltethető meg egy mondat szintaktikai összetevőjének (pl. *Jaj!*). A mondattal kapcsolatba hozható megnyilatkozástípusok esetében tovább árnyalódik a kép, miszerint lehet (a) a megnyilatkozástípus szintaktikai szerkezete és lexikai állománya teljes egészében megegyező egy jól formált mondatéval (pl. *A macska kergeti az egeret*),⁷ vagy (b) tartalmazhat a mondathoz képest plusz lexikális elemet (pl. *Juj*,

⁷ Kiefer 2005, Gécség 2006, valamint Gécség–Kiefer 2009 vizsgálódásai kizárólag az (a) esetre terjednek ki.

a macska kergeti az egeret!), vagy (c) a jól formált mondatok szintaktikai szerkezetét véve alapul, a megnyilatkozástípus tekinthető hiányosnak is (pl. *Az egeret a macska*).

A használat oldaláról közelítve pedig azt mondhatjuk, hogy egy megnyilatkozástípus egy *c* kontextusban mindig valamilyen *pf* pragmatikai funkciót lát el, azaz használatát mindig valamely emberi cél elérése motiválja. A megnyilatkozástípusok pragmatikai funkciója azok nyelvhasználati, kommunikációs funkcióinak az összességét jelöli.

A megnyilatkozástípusok kontextusa fizikai és kognitív kontextusra osztható, ahol a fizikai kontextust a közvetlenül a nyelvhasználati formák külső, fizikai körülményeiből származó információk alkotják, a kognitív kontextust pedig a megnyilatkozástípus használójának vagy interpretálójának az elméjében, a használatot vagy interpretációt megelőzően reprezentálódott feltevések halmaza alkotja.

A definícióban szereplő *p* a kommunikációban részt vevő személyekre vonatkozik, azaz a kommunikátorra és/vagy az interpretátorra, a *t* időpont pedig azt az időpontot adja meg, amikor a kommunikációban elhangzott inskripciót *p* személy produkálta vagy interpretálta.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az elemzés ezen köztes szintjén sem maradunk teljesen kontextus nélkül. Bár a konkrét beszédhelyzet kontextusához ezen a szinten nincs hozzáféréstünk, a lexikai egységek egy adott cél elérése érdekében bizonyos formába történő szervezése egy bizonyos beszédhelyzetet teremt (Kecskés 2003: 80–2). Valójában kétirányú folyamatról van szó, amelyben egyrészt a kiválasztott kifejezésekkel és azoknak egy bizonyos cél szerinti szervezésével megteremtjük a beszédhelyzetet, ugyanakkor a kifejezéseket az adott beszédhelyzethez illően választjuk és szervezzük. Kecskés (2003, 2008) dinamikus jelentésmo­delljében a kontextus és a lexikai egység között egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolat van, és egyaránt aktív szerepet játszanak az aktuális jelentés megteremtésében, a vezető szerep pedig hol az egyiknek, hol a másiknak jut. A Kecskés-féle modellben az aktuális kontextuális jelentés a lexikai egységek és az aktuális beszédhelyzet kölcsönhatásából keletkezik. Ez a kompozicionális jelentés alapján, az aktuális kontextus jegyeinek a hiányában generált⁸ beszédhelyzet a megnyilatkozástípus szintjén hozzáférhető. Arra kell például gondolni, hogy az adott megnyilatkozástípussal alapértelmezésben tipikusan ilyen és ilyen beszédaktust hajtunk végre, például:

(8) Ki tudnád nyitni az ablakot?

A (8) kompozicionális jelentése az, hogy ez egy kérdés, amely az ablak kinyitására vonatkozik. Ám mivel ez a kérdésnek az egyik konvencionális formája, olyan beszédhelyzet társul hozzá alapértelmezésben, az aktuális kontextus ismerete nélkül is, amelyben a kérdést indirekt kérdésnek gondoljuk.

A dolgozat következő pontjában összekapcsolom a Gécseg (2006), valamint a Gécseg–Kiefer (2009) által megfogalmazott, a mondatra vonatkozó három elemzési szintet az itt ismertetett, az elvonatkoztatás és az elemzés három szintjével (megnyilatkozáspéldány – megnyilatkozástípus – mondat), majd ezt követően elvégzem az elemzéseket.

4. Topikelemzések az egyes szinteken

Ahogy fentebb láttuk, Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint egy *mondatot* három szinten lehet elemezni. Ez a három szint a grammatikai, a logikai-szemantikai, valamint a pragmatikai szint. Míg a grammatikai szinten a grammatikai szerkezet meghatározása történik, például a grammatikai alany – grammatikai állítmány reláció,⁹ a logikai-szemantikai szinten olyan

⁸ A jelentésgenerálás (meaning generation) kifejezés semleges a beszélő szándékaira, valamint arra vonatkozóan, hogy a produkció vagy az interpretáció oldaláról közelítünk (Verschuere 1999: 8).

⁹ Bár a grammatikai alany – grammatikai állítmány relációnak a magyar nyelv szerkezetét illetően nem sok relevanciája van, szemben például az angol nyelvvel, amely a grammatikai alany – grammatikai állítmány viszony szerint tagolja a mondatot (Gécseg személyes közlése).

kontextusfüggetlen logikai viszonyokat vizsgálhatunk, mint például a logikai alany – logikai állítvány reláció, a topik-komment viszonyt pedig a pragmatikai szintre helyezik.

Ez a hármas felosztás a következőképpen feleltethető meg a mondat – megnyilatkozástípus – megnyilatkozáspéldány felosztásnak. A grammatikai szinten tehát a mondat grammatikai viszonyait vizsgálhatjuk, a logikai-szemantikai szinten pedig a mondat logikai-szemantikai viszonyait, ezen a szinten tehát a mondat kompozicionális jelentésével dolgozunk a kontextus figyelembevétel nélkül. Ez a két szint tehát a mondat szintjéhez tartozik Kiefer (1986), Levinson (1995, 2000), valamint Németh T. (1994) hármas rendszerében. A pragmatikai szinten pedig az információszerkezeti viszonyokat a kontextus teljes figyelembevételével vizsgálhatjuk, itt már az egyes megnyilatkozáspéldányokkal van dolgunk.

Míg a grammatikai, valamint a logikai-szemantikai szinthez, amely a mondathoz kapcsolódik, a grammatikai kompetencia társítható, a pragmatikai szinthez a pragmatikai performancia. Ebben a rendszerben tehát Gécseg és Kiefer nem számolnak a megnyilatkozástípusokkal mint a topik-azonosítás egy lehetséges szintjével.

A topik azonosítása Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) szerint ebben a rendszerben a megnyilatkozáspéldány szintjén történik, a kontextus teljes figyelembevételével. Hivatkoznak azonban Ladusaw (1994) munkájára, miszerint az individuumszintű predikátumok (1. feljebb is) a megnyilatkozásnak csakis a kategorikus olvasatát teszik lehetővé, azaz kötelezően topikfunkciójú argumentumot követelnek maguk mellé a logikai alany szerepébe.

Gécseg–Kiefer (2009: 609) szerint a (9)-beli megnyilatkozás esetében az *a gyerekeim* főnévi csoport csakis topik lehet, mivel ez egy individuumszintű predikátum logikai alánya. Ebből az következik, hogy vannak olyan predikátumok, amelyek az információszerkezeti elemzést már egy elvontabb szinten lehetővé teszik, és a kérdés, amelyre megkísérlek választ adni, az, hogy az elvonatkoztatás melyik szintjén történik mindez.

(9) A gyerekeim nagyon szeretik a palacsintát.

A helyzetképszintű predikátumok azonban mind a thetikus, mind pedig a kategorikus olvasatot lehetővé teszik, azok önmagukban nem tudják az elemzést a megnyilatkozáspéldány szintjéről elmozdítani. Nézzük meg azonban a következő példát.

(10) Rakott krumplit sütöttem.

A (10) megnyilatkozás egy helyzetképszintű predikátumot tartalmaz, egyes szám első személyű ige-ragozással. Gécseg (2006), valamint Gécseg–Kiefer (2009) követelménye a topikkal kapcsolatban, hogy egyrészt az „aboutness” viszonyban álljon a mondat által kifejezett propozícióval, másrészt pedig az, hogy kontextuálisan közvetve vagy közvetlenül aktív legyen.

A kérdés, hogy a (10) példában a grammatikai alany, az egyes szám első személyű, nem artikulált névmás (*pro*) logikai alanya/topikja-e a (10) megnyilatkozásnak. Arra vonatkozóan nincs semmiféle bizonyítékunk, hogy a *pro* a szintaktikai topik pozícióját foglalja el, hiszen annak a szintaktikai topik pozíciójába történő mozgását nem indokolja semmi. Ám az igen megjelenő személyrag egyes szám első személyű nem artikulált névmásra utal, és az egyes szám első személyű névmás mindig a beszélőt denotálja, amely mindig aktív diskurzusreferens, valamint további érv a *pro* topiksága mellett a topikfolytonosság esetén, tehát ha a topik nem változik, a topik említése, illetve aktívan tartása nem igényel újabb és újabb teljes megnevezést, gyakran elegendő névmással vagy zéró névmással, pusztán inflexióval utalni vissza rá (Tolcsvai Nagy 2006: 162). A *pro* a fentiekből következően tehát a mindenkorit topikot jelöli, legalábbis a megnyilatkozás egyik topikját, hiszen egy megnyilatkozásnak akár több topikja is lehet, ebben az esetben a komment a topikok közötti viszonyt határozza meg. Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy (10) csakis kategorikus állítást fejezhet ki, amelynek topikja a beszélő. A beszélő azonban nem lehet a **mondat** topikja, hiszen a mondat absztrakt szintjén figyelmen kívül hagyjuk a beszédhelyzet kategóriáit, a beszélő és a hallgató pedig már a beszédhelyzet kategóriái (l. fenn). Mindennek eldöntéséhez azonban nincs szükségünk az aktuális kontextus egyes jegyeinek ismeretére. A beszélőt a **megnyilatkozástípus** szintjén tekinthetjük topiknak, ezen a szinten már tekintetbe vesszük, hogy a beszédhelyzetnek vannak

olyan kategóriái, mint beszélő és hallgató, ám ezen a szinten ezek a kategóriák még nincsenek kitöltve, csak diskurzuszerepeket jelölnek. Az aktuális topikreferens minden esetben csakis a megnyilatkozáspéldány szintjén határozható meg. Nézzük meg (11) megnyilatkozást, amelyben a szintaktikai topik helyét egy tulajdonnév (*Péter*) foglalja el.

(11) Péter rakott krumplit süített.

Ebben az esetben a kontextus ismerete nélkül nem tudjuk eldönteni, hogy a szintaktikai topik helyét elfoglaló *Péter* kifejezés topikja-e a megnyilatkozásnak, mivel ennek eldöntéséhez szükség lenne annak ismeretére, hogy a *Péter* kifejezés denotációja jelen van-e az aktuális diskurzuskontextusban, azaz közvetve vagy közvetlenül aktív-e. Annyit tudunk csak eldönteni a *Péter* kifejezésről a szintaktikai pozíciója alapján, hogy az logikai alanya a mondatnak.

Ezek alapján tehát a teljes információszerkezeti elemzést a megnyilatkozáspéldány szintjén végezhetjük, ám vannak olyan esetek, amelyek az elemzést már elvontabb szinten is lehetővé teszik, a kontextus figyelembevétel nélkül. Egyrészt az individuumszintű predikátumok, azaz az olyan igék, amelyek mondatban betöltött jelentésük alapján topikfunkciójú logikai alanyt kívánnak maguk mellé, illetve az artikulált vagy nem artikulált névmások jelenléte, mivel ezek a topikfolytonosság jelei, így mindig topikok.

Vizsgáljuk meg, hogy ezekben az esetekben a topikazonosítás az elemzés melyik szintjén milyen relevanciával bír. Kezdjük az elemzést az individuumszintű predikátumokkal (l. [9], amelyet megismétlek):

(9) A gyerekeim nagyon szeretik a palacsintát.

A szintaktikai topik pozícióját elfoglaló konstituens tehát a logikai alany. Az individuumszintű predikátumok esetében tehát azt lehet mondani, hogy az individuumszintű predikátumot tartalmazó mondat logikai alanya a topikkonstituens is egyben.

Ennek az az oka, hogy az individuumszintű predikátumot tartalmazó mondatok mind kategorikus olvasatúak, és a mondatszintű topikkonstituens a topikreferens denotálja a megnyilatkozáspéldány szintjén. Krifka (2008: 247) hangsúlyozza a különbségtétel szükségességét topikkonstituens vagy topikkiefejezés vs. topikreferens vagy topikdenotáció között, ám a topikkonstituens vagy más néven topikkiefejezést nem köti szerkezeti helyhez. A topikkonstituens vagy topikkiefejezés fogalma tehát azt a nyelvi eszközt jelöli, amely denotálja a topikreferens vagy topikdenotációt, ez pedig már nyelven kívüli létező.

A megnyilatkozástípus szintjén a topikreferens diskurzusban betöltött szerepéről lehet megállapításokat tenni, a következőképpen. Az egyes szám első személyű névmás esetében a topikreferens a beszélő, míg az egyes szám második személyű névmás esetében a topikreferens a hallgató szerepét tölti be a diskurzusban. Az egyes szám harmadik személy esetében olyasvalakiról esik szó, aki a diskurzusban aktívan nem vesz részt (bár ettől függetlenül még jelen lehet). A többes szám első személyű topikkonstituens egy, a beszélőt is magába foglaló halmazt denotál, ennek a halmaznak az elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak.¹⁰ A többes szám második személyű topikkonstituens szintén egy halmazt denotál, ezáltal azt a halmazt, amelynek a hallgató is eleme, és ennek a halmaznak az elemei a mondat logikai predikátum-részében kifejtett tulajdonságon osztoznak. A többes szám harmadik személyű topikkonstituens egy olyan halmazt denotál, amelynek elemei a diskurzusban aktívan nem vesznek részt (de jelen lehetnek), és amelynek elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak.

Összegzésképpen azt lehet mondani tehát, hogy az individuumszintű predikátumok esetében a mondat szintjén azonosítani lehet a topikkonstituens, a megnyilatkozástípus szintjén azt a szerepet, amelyet a topikreferens a diskurzusban betölt, a topikreferens pedig a megnyilatkozáspéldány szintjén lehet azonosítani. A topik mint topikreferens azonosítása tehát csak a megnyilatkozáspéldány

¹⁰ Érdekes eset a többes szám első személyű ragozás, tekintve, hogy abban az esetben beszélhetünk inkluzív és exkluzív *mi*-ről is. Az inkluzív *mi* a hallgatót is magába foglalja, míg az exkluzív *mi* a hallgatót kizárja. Ezzel a kérdéssel jelen tanulmányban azonban nem foglalkozom.

szintjén lehetséges. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy nem feltételezek rangsort az egyes szintek között, hanem azt gondolom, hogy általában az egyes szinteken hozzáférhető információk egyenrangú együttműködése a megértés feltétele, beszédhelyzettől függően azonban hol az egyik, hol a másik szintről érkező információ eshet nagyobb súllyal a latba (vö. Kecskés 2003, 2008).

Térjünk át a névmási topikkonstituensek vizsgálatára. Nézzük meg ehhez a (12a–b)-t.

- (12) a, Te mindig meg tudsz nevetetni.
b, Sokat nevetek rajtad.

A (12a) megnyilatkozásban egyes szám második személyű alanyi argumentum (*te*) áll az úgynevezett szintaktikai topik pozíciójában, valamint a megnyilatkozás egy egyes szám első személyű nem artikulált névmást (*pro*) is tartalmaz. A (12b) megnyilatkozásban egy egyes szám első személyű nem artikulált alanyi argumentumot (*pro*), valamint egy egyes szám második személyű artikulált névmást (*rajtad*) találunk.

Kezdjük az elemzést a (12a) példával. Gécseg (2006), valamint Gécseg és Kiefer (2009) megállapítása szerint a magyar mondatnani elemzés a logikai alany – logikai predikátum megkülönböztetésre épül a topik-komment tagolás helyett (l. fenn), a szintaktikai topik helyét valójában a logikai alany foglalja el, az ezzel járó „aboutness” viszonyt megvalósítva a logikai alany és a mondat által kifejezett proposíció között. Ahhoz pedig, hogy a logikai alany esetében feltételezhessük, hogy az egyben topik is, a logikai alany kontextuális aktivitása szükséges, és az egyes szám első és második személyű logikai alanyok esetében ez is automatikusan adottnak tekinthető. Az egyes szám első és második személyű konstituensek esetében tehát a topik jelensége már a mondat szintjén releváns lehet, hasonlóan, mint az individuumszintű predikátumok esetében. (12a) megnyilatkozásban tehát a mondatnak két topikkonstituense és ennek megfelelően két topikreferense is van, egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás (*pro*), valamint egy egyes szám második személyű testes névmás (*te*). Ezúttal is ugyanazt lehet tehát elmondani, hogy a mondat szintjén a topikkonstituens(ek) azonosítása lehetséges, a megnyilatkozástípus szintjén a topikreferens által betöltött diskurzusszerep azonosítása, míg a topikreferens azonosítása a megnyilatkozáspéldány szintjén válik csak megvalósíthatóvá.

(12b) példa elemzése is hasonló eredményre vezet. Mivel ebben a megnyilatkozásban is egyes szám első és második személyű nem artikulált és artikulált névmásokkal van dolgunk, így a fentiek alapján ebben az esetben is kijelenthetjük, hogy a megnyilatkozásnak két topiknya is van, és a megnyilatkozás a két topik közötti viszonyra vonatkozóan tesz állítást.

Ugyanakkor a topikfolytonossággal emellett is érvelhetünk azzal, hogy a harmadik személyű (artikulált vagy nem artikulált) névmások szintén topikokat denotálnak.

Vizsgáljuk meg a következő diskurzusrészletet:

- (13) A: – Mit csináltál tegnap ebédre?
B: – Rakott krumplit sütöttem.

(13) diskurzus egy kérdés-válasz párszekvencia, amelyben A kérdését B válasza követi. A kérdésnek egy egyes szám második személyű testet nem öltött névmás, a válasznak egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás (mindkét esetben *pro*) a topikkonstituense a mondat szintjén, amelyek a megnyilatkozástípus szintjén rendre a hallgatót és a beszélőt jelölik. Mivel a beszélő és a hallgató mindig kontextuálisan aktívak, ezért ezek az egyes megnyilatkozások topikreferenseinek a diskurzusszerepeit fogják jelölni, és ezek a szerepek a megnyilatkozástípus szintjén hozzáférhetők. A kérdés topikkonstituense tehát egy egyes szám második személyű testet nem öltött névmás, míg a válasz topikkonstituense egy egyes szám első személyű testet nem öltött névmás a mondat szintjén. A topikreferens a megnyilatkozáspéldány szintjén azonosítható. Azt is figyelembe véve azonban, hogy ez a két megnyilatkozás egy adott diskurzusban fordul elő, és egymástól nem függetlenek, ráadásul a topikreferense mindkettőnek azonos, kérdés, hogy ezt az elvonatkoztatás melyik szintjén tudjuk eldönteni. Mivel a megnyilatkozáspéldány szintjén már referenciát rendelünk a nyelvi kifejezéshez, ezért ezen a szinten már egyértelműen kiderül, hogy a szövegben a két *pro* koreferens. De vajon szükséges-e ehhez a beszédhelyzet egyes jegyeinek ismerete? A és B beszélő

a fenti diskurzusból egy kérdés-válasz párszekvenciát valósít meg, amelynek során a diskurzuszerepek váltakoznak (l. Schegloff–Sacks 1973, hivatkozik rá Lerch 2003: 130), így azokat egymás viszonyában kell vizsgálni. A beszélő a saját megnyilatkozásának a beszélője, míg ugyanebben a megnyilatkozásban az egyes szám második személyű *pro* a hallgatót, azaz B beszélőt jelöli. B beszélő tehát A beszélő megnyilatkozásának (fordulójának) a hallgatója, míg saját megnyilatkozásának (fordulójának) a beszélője, tehát mindkét forduló topikja B beszélő. Ezt azonban a mondat szintjén nem tudjuk megállapítani, hiszen ott csak az látszik, hogy a két mondatnak két különböző topikkonstituense van (ezek rendre egy egyes szám második személyű, valamint egy egyes szám első személyű *pro*). Mivel a koreferencia megállapításához szükség van olyan kategóriákra, mint beszélő és hallgató, ezért a koreferencia megállapítása a megnyilatkozástípus szintjére tehető, és az a konkrét beszédhelyzet egyes jegyeinek az ismerete nélkül is megállapítható, hiszen ez egy tipikus kérdés-válasz párszekvencia.

Vizsgáljunk meg egy másik párszekvenciát:

- (14) A: – Jó napot kívánok!
 B: – Jó napot kívánok!

(14) egy olyan párszekvencia, amelyben A üdvözlését B üdvözlése követi. A párszekvenciáról tudjuk, hogy azok esetében egy tipikus első részt egy tipikus második rész követ, és az üdvözlést mindig üdvözléssel szoktuk viszonzni. Ebben az esetben A beszélő megnyilatkozása formailag szóról szóra megegyezik B beszélő megnyilatkozásával. Mindkét megnyilatkozás egy egyes szám első személyű *pro*-t tartalmaz, amely egyben a topikkonstituens is a mondat szintjén, és a megnyilatkozástípus szintjén a beszélőre vonatkozik. Az, hogy a két fordulóban előforduló egyes szám első személyű *pro* referenciája eltér, szintén a megnyilatkozástípus szintjén dönthető el. Tekintve, hogy két különböző beszélő megnyilatkozásáról van szó, tudjuk, hogy az A beszélő megnyilatkozásában szereplő *pro* A beszélő személyét denotálja, míg a B beszélő megnyilatkozásában szereplő *pro* B beszélő személyét denotálja.

Az elemzéseket követően az alábbi 1. táblázatban összegzem a dolgozat megállapításait. A mondat a grammatika egysége, és annak produkálásáért a grammatikai kompetencia felelős. A mondat szintjén a szerkezeti viszonyokra, a grammatikai alanyra és a grammatikai állítmányra vonatkozóan lehet megállapításokat tenni. Szintén a mondat szintjéhez tartozik, azonban már a mondat-szemantika hatókörébe, a mondat beszédhelyzettől teljesen független, kompozicionális jelentésének a meghatározása, így az olyan logikai-szemantikai viszonyok meghatározása is a mondat szintjén történik, mint a mondat logikai alanyra és logikai predikátumra tagolása. A megnyilatkozástípus a szemantika/pragmatika (attól függően, ki hol húzza meg a kettő között a határvonalat, amennyiben bárhol is meghúzzák) egysége, és a pragmatikai kompetencia szintje. Ennek a szintnek nyelvi és használati vonatkozása is van, ennek megfelelően, ha a topikkonstituens azonosítása megtörtént a mondat szintjén, annak alapján ezen a szinten a diskurzusból betöltött szerepére következtethetünk. Emellett, mint láttuk, olyan kérdés-válasz párszekvenciák esetében, ahol az egyik beszélő a másik beszélőre vonatkozó kérdést tesz fel, és a másik erre válaszol, tehát a kérdés és a válasz topikja azonos, az ebben foglalt koreferenciát is a megnyilatkozástípus szintjén állapíthatjuk meg. A megnyilatkozáspéldány a pragmatika egysége, ennek produkálása, megértése a pragmatikai performancia hatókörébe tartozik. Ezen a szinten a topik-komment tagolás a kontextus teljes figyelembevételével történik, és itt már a topikkonstituensnek nemcsak a jelentését tudjuk meghatározni, hanem annak jelölését is, azaz a topikreferenst is. A táblázat szaggatott vonala azt hivatott jelezni, hogy az egyes szintek közötti határvonalak nem élesek, a nyilak pedig azt hangsúlyozzák, hogy a megnyilatkozástípus szintjén mind formai, mind pedig kontextuális jegyeket figyelembe veszünk.

1. táblázat
A dolgozat megállapításainak összegzése

Nyelv/nyelvhasználat szintje	Elvonatkoztatás szintje	Kognitív státusz	Információs szerkezet
pragmatika	megnyilatkozáspéldány	pragmatikai performancia	topikreferens meghatározása
szemantika/pragmatika	megnyilatkozástípus	pragmatikai kompetencia	topikreferenshez tartozó diskurzusszerep meghatározása, a diskurzusban a koreferencia megállapítása
szintaxis, szemantika	mondat	grammatikai kompetencia	grammatikai alany – grammatikai állítmány, logikai alany – logikai állítmány tagolás; bizonyos esetekben topikkonstituens meghatározása

5. Összefoglalás

Dolgozatomban az információs szerkezetet, azon belül is a topik jelenségét a pragmatika felől közelítve vizsgáltam. Az elemzésekből az látszik, hogy a topik a megnyilatkozáspéldány szintjéhez tartozó jelenség, amelyről teljes képet csak a teljes kontextus bevonásával kaphatunk. Ugyanakkor az is látszik, hogy a topiknak több szinten is van relevanciája, és bizonyos esetekben a topikkonstituens azonosítása már a mondat szintjén is lehetséges.

Az individuumszintű predikátumok, valamint a névmások jelenléte lehetővé teszik, hogy a topikkonstituens azonosítása már a mondat szintjén megvalósulhasson. Ha a topikkonstituens azonosítása megtörtént, a topikreferens azonosítása nélkül a diskurzusreferens diskurzusban betöltött szerepét a megnyilatkozástípus szintjén állapíthatjuk meg, úgymint beszélő, hallgató, a beszélőt/hallgatót is magába foglaló halmaz, valamint az egyes szám és többes szám harmadik személyű topikkonstituens esetében rendre egy, a diskurzusban (aktívan) részt nem vevő topikreferens, illetve egy olyan halmaz, amelynek az elemei a diskurzusban aktívan nem vesznek részt (de jelen lehetnek), és amelynek elemei a logikai predikátumban kifejtett tulajdonságon osztoznak. A topikreferens diskurzusszerepét tehát már a kontextus ismerete nélkül, a topikkonstituens alapján is meg lehet állapítani, anélkül, hogy azonosítanánk a topikreferenst. Ha a kérdés-válasz párszekvenciák esetében a kérdésben és a válaszban szereplő topikkonstituens-névmások formailag eltérők, ám koreferensek, ezek koreferenciája is a megnyilatkozástípus szintjén állapítható meg. A topikreferens azonosítása pedig a megnyilatkozáspéldány szintjén történik.

A dolgozat eredményei felhasználhatók a számítógépes nyelvészeti információs szerkezeti elemzésekben, valamint a magyar mint idegen nyelv tanításában is hasznosíthatók.

Felmerül a kérdés, hogy vajon vannak-e még olyan további nyelvi körülmények, amelyek a topikelemzést már a megnyilatkozáspéldánynál elvontabb szinteken lehetővé teszik, illetve hogy a teljes egyes szintjeinek van-e további szerepük a topikelemzést illetően. Mivel a topik jelenségét teljes körűen a kontextus teljes bevonásával lehet vizsgálni, és mivel a megnyilatkozáspéldányokkal a beszélők beszédaktusokat hajtanak végre, ez a fajta megközelítés maga után vonja a beszédaktusok topikvizsgálatának a kérdését is. Egy jelenleg előkészületben lévő tanulmányomban az explicit performatív formulát tartalmazó asszertív beszédaktusok topikelemzését végzem, szintén ebben a hármass felosztásban vizsgálva a topik jelenségének összetettségét.

SZAKIRODALOM

- Bárházi Eszter (előkészületben). Az explicit performatívumot tartalmazó asszertív beszédaktusok topikja. (Kézirat.)
- Bibok Károly–Németh T. Enikő 2002. Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozásjelentés megalkotása során. In: Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának legújabb módszerei*. Szeged, 335–68.
- Brassai Sámuel é. n. *A magyar mondat*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 120. Tinta Kiadó. Budapest.
- Brentano, Franz 1874/1924. *Psychology from an empirical point of view*. [Translated by Rancurello, Antos C., D. B. Terrell, and Linda L. McAlister from *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874)]. Routledge, London.
- Carston, Robyn 2004. Relevance Theory and the Saying/Implicating Distinction. In: Horn, Laurence–Gregory Ward (eds.): *The Handbook of Pragmatics*. MIT Press, Cambridge MA, 633–56.
- É. Kiss, Katalin 2008. Topic and focus: Two structural positions associated with logical functions in the left periphery of the Hungarian sentence. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 287–96.
- Gécseg, Zsuzsanna 2006. Topic, logical subject and sentence structure in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53: 139–74.
- Gécseg, Zsuzsanna–Kiefer, Ferenc 2009. A new look at information structure in Hungarian. *Nat Lang Linguist Theory* 27: 583–622.
- Gyuris Beáta–Kiefer Ferenc 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 229–67.
- Keckés István 2003. Szavak és helyzetmondatok értelmezése egy dinamikus jelentésmódel segítségével. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 79–105.
- Keckés, István 2008. Dueling contexts: A dynamic model of meaning. *Journal of Pragmatics* 40: 385–406.
- Kiefer Ferenc 1986. A nyelvtudomány néhány tudományelméleti–módszertani kérdése II. rész. *Tertium non datur* 3: 29–55.
- Kiefer, Ferenc 2005. On the information structure of the Hungarian sentence. *Hungarian Studies* 19: 255–65.
- Krifka, Manfred 2008. Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 243–76.
- Ladusaw, William 1994. Thetic and categorial, stage and individual, weak and strong. In: Mark Harvey–Lynn Santelmann (eds.): *Proceedings from semantics and linguistic theory* 4. Cornell University, CLC Publications, Ithaca, 220–9.
- Lambrecht, Knud 1994. *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus, and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lerch Ágnes 2003. A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 129–59.
- Levinson, Stephen C. 1995. Three levels of meaning. In: Palmer, Frank (ed.): *Grammar and Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge, 90–115.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meaning: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Marty, Anton 1918. *Gesammelte Schriften*. Max Niemeyer Verlag, Halle.
- Németh T. Enikő 1994. Megnyilatkozás: típus-példány. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXV: 69–101.
- Németh T. Enikő 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 221–54.
- Németh T., Enikő–Bibok, Károly 2010. Interaction between Grammar and Pragmatics: The Case of Implicit Arguments, Implicit Predicates and Co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42/2: 501–24.
- Rott, Hans 2000. Words in Context: Fregean Elucidations. *Linguistics and Philosophy* 23/6: 621–41.
- Schegloff, Emanuel A.–Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 7: 289–327.
- Sperber, Dan–Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2006. Szövegten. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 149–74.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. Holder Education, London.
- Wilson, Deirdre–Robyn Carston 2007. A Unitary Approach to Lexical Pragmatics: Relevance, Inference and Ad Hoc Concepts. In: Burton-Roberts, Noel (eds.): *Pragmatics*. Palgrave, Macmillan, Houndmills, 230–59.

Bárházi Eszter

tudományos segédmunkatárs
SZTE BTK

Általános Nyelvészeti Tanszék

SUMMARY

*Bárházi, Eszter***The relevance of topics with respect to utterance tokens, utterance types, and sentences**

In the present paper I examine the phenomena of topic in a neo-gricean framework (cf. Levinson 1995, 2000) where three layers of meaning are distinguished: first, the layer of utterance tokens, which takes information coming from the actual context into consideration; second, the layer of utterance types, which leaves information coming from the actual context out of consideration, while the categories of the context are taken into account; and third, the layer of sentences, at which level we disregard these contextual categories as well. I study topic at these three levels, and I examine the cases that make it possible to formulate statements about topic at more abstract levels than the level of utterance token. I also study which aspects of topic are relevant at the particular levels.

Keywords: pragmatics, topic, utterance token, utterance type, sentence

Gyümölcsneveinkhez V.

tövüescitrom J. *Poncirus trifoliata* (P. 463). Észak-Kína és Japán citromfája. Nálunk is megél a szabadban, ez az egyetlen télálló, fagyűrő citromféle.

Az 1966-tól adatolható terminus: *tövüescitrom* (MNöv. 193). A névadási szemlélet háttere a növény számos ágas-bogas, tövüescitrom vesszője. Kemény, merev ágait 6–10 cm-es tüskék borítják, gyakran készítenek a tövüescitromból áthatolhatatlan sövényt. Hasonneve a *hosszútövüescitrom narancs* (GyÉ. 257).

Társneve a *vadcitrom* (P. 255; R. 1966: ua. [MNöv. 199]), az önmagáért beszélő *télálló citrom* és a *háromlevelű citrom* (www.mimi.hu). Az utóbbi terminus faji jelzője a latin szaknyelvi fajnév megfelelője, a *trifoliata* ugyancsak a hármassával ülő levelekre utal. Szintén ez az alapja számos nyelvben használatos megfelelőjének; vö. ang. *trifoliolate orange* (W.), ném. *dreiblättrige Orange*, azaz 'háromlevelű narancs', cs. *citroněčnik trojlistý*, le. *poncyria trójlistkowa*, szln. *trilistni citronovec* (EL.), azaz 'háromlevelű citrom'. Ném. *Bitterorange* (uo.) és ang. *bitter orange* (W.), vagyis 'keserűnarancs' nevének alapja az élvezhetetlen gyümölcs íze. További idegen nyelvi neve az ang. *hardy orange* (uo.), jap. *karatachi*, kor. *taengdzanamu* (EL.).

A binominális latin szaknyelvi elnevezésben a *Poncirus* nemzetség elnevezése a fr. *poncire* (uo.) szóból származik, amely a 14. századtól adatolható növénynév. Dél-Franciaország román nyelvéből való, az óokcitan *ponsiri* 'citromfajta' névre vezethető vissza, a végső forrás a késő latin *pomum citreum*, *pomum cereum* 'Citrus medica'. Megvan a spanyolban is: *poncil*, *poncidre* 'ua.' (<http://dictionary.sensagent.com>).

A *télálló mandarin* (T.) a *Poncirus trifoliata* × *Citrus reticulata*, a vadcitrom és a mandarin keresztezéséből előállított hibrid. A *télálló narancs*, ang. *Norton Webbery* (uo.) a *Poncirus trifoliata* × *Citrus sinensis*, a vadcitrom és a narancs keresztezése. Mindkét fajtának kiemelkedő a fagyűrőse.

banán-passiógyümölcs J. *Passiflora mollissima* (P. 448). Az Andokban honos, trópusi és szubtrópusi területeken termesztett faj. A nagy bogyók aromás, édeskésen savanyú magköpenyeit a magokkal együtt fogyasztják.

A *banán-passiógyümölcs* elnevezés az ang. *banana passionfruit* 'ua.' (EL.) vagy a ném. *Bananenpassionsfrucht* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Hasonneve a *banánalakú passiógyümölcs* (T.). Az angolban nevezik még *pink banana passionfruit* és *banana passionflower* (ZP.), azaz 'rózsaszínű banán-passiógyümölcs' és 'banán-passióvirág' néven is.

Termései megnyúlt alakúak, kis banánra hasonlítanak, ez az alapja *ehető banán* (P. 203) és *futóbanán* (T.) társnevének. A *futóbanán* összetétel előtagjánál a névadási szemlélet háttere e kúszónövény számos hosszú indája. Szintén a *banán* névvel alkotott cs. *mučenka banánová*, sp. *granadilla de guineo* (LH.), *bananadilla* (ZP.), valamint Hawaii szigetén a növény *banana pōka* (EL.) elnevezése, utóbbi esetében a *pōka* utótag a kötélhez, zsinaghoz hasonló indákra utal. További társneve a *kuruba* (W.), a sp. *curuba* 'ua.' (GRIN.) átvétele a szókezdő mássalhangzó cseréjével. A spanyol név más nyelvbe is átkerült; vö. sv. *kuruba* (uo.), fr. *curuba* (EL.), holl. *curuba*, szlk. *kuruba* 'ua.' (LH.).

A 'nagyon puha' jelentésű latin szaknyelvi *mollissima* fajnév a lat. *mollis* szó szuperlatívusza, a növény puha levelére utal or. *страстоцвет мягчайший* (uo.) és ném. *weichste Passionsblume* (GRIN.), azaz 'legpuhább passióvirág', illetve ang. *softleaf passion flower* (EL.), vagyis 'lágyszárú levelű passióvirág' jelentésű elnevezése is. Spanyol neve Kolumbiában *curuba de Castilla*, Ecuadorban *tacso de Castilla* (GRIN.), Venezuelában *tacso amarillo* (W.).

A *passiógyümölcs* utótag újabb magyar szakkifejezés (1987: Velich I.: A déligyümölcsökről; 1998: P. 98) a legismertebb fajra, a *Passiflora edulis*-ra, illetve ehető termésére vonatkozik. A terminus a ném. *Passionsfrucht* 'ua.' (T.) vagy az ang. *passionfruit* 'ua.' (W.) részfordításaként került a magyarba. Szó szerinti megfelelője a fi. *passiohedelmä*, fr. *fruit de la passion*, holl. *passievruucht*, ol. *frutto della passione* 'ua.' (uo.). Ez a trópusi faj más néven *marakuja* vagy *ehető golgotavirág* (P. 448), előbbi az ang. *maracuja* (EL.) átvétele; vö. még sp. *maracuya*, port. *maracujá*, ném. *Maracuja* 'ua.' (uo.). Az *ehető golgotavirág* pedig az ang. *edible granadille* 'ua.' (W.) fordítása. A latin szaknyelvi *edulis* fajnév ugyancsak 'ehető' jelentésű.

A Passióvirág '*Passiflora*' nemzetség mintegy 50 fajának ehetőek a termései. A magokat húsos réteg veszi körül – ez a termés ehető része. A *passióvirág* (R. 1664: *passiovirág* [Pozsoni kert 99]) részfordítással a lat. *flos passionis* 'ua.' mintájára jött létre, akár a ném. *Passionsblume* 'ua.' (Boerner 377). Más nyelvben is használatos szó szerinti megfelelője; vö. ang. *passion flower*, fr. *fleur de la passion*, sp. *flor de la pasión*, ol. *fiore della passione*, holl. *passiebloem*, sv. *passionsblommor* 'ua.' (W.).

A *golgotavirág* a latin szaknyelvi *Passiflora* 'ua.' értelem szerinti megfelelője. A Golgota annak a hegynek a neve, amelyen Máté és Lukács evangéliuma szerint Krisztust keresztre feszítették. A gyümölcstermő golgotavirág soha nem élt bibliai tájakon, de az amerikai őserdők növénye mégis az ősi dráma szimbóluma lett. Hitbuzgó szerzetesek figyeltek fel a virág különleges szerkezetére. Lippaynál 1664-ben szerepel *kínszenvedés virága*, *granadilla* (Pozsoni kert) neve is. Benkő József 1781-ben, Szebenben megjelent „Téli bokréta” című gyászbeszédében *szenvedés virága*, amely „nevezetes a virágbéli tagostkákáról, melyek úgy tűnnek, mintha Krisztus szenvedésének öldöklő eszközeit [...] kiábrázolnák”. Kováts Mihálynál is *szenvedésvirág* (1845: Műsz.). 1806-ban, Kulcsár „Hazai Tudomány”-ában bukkan fel a *Passiflora golgotavirág* neve, 1807-ben (MFüvK. 214), majd 1847-ben Bugát Pál „Természettudományi Szóhalmaz” című művében *golgota*. 1896-ban *golgotavirág* (TermtudKözl.). Kassai József „Származtató”-s gyökerészt magyar-diák szó-könyv” (Pest, 1833–36) című szótárában *kin-virág*, 1894-ben *passióvirág* (PallasLex.). 1925-ben Jávorka Sándor említi *Krisztus kínszenvedése* (MF.) nevét is, a ném. *Leiden Christi*, N. *Kristileidn* 'ua.' (RáczNöv. 294) tükörszavát.

kagylóalma *J. Passiflora maliformis* (P. 131). Közép- és Dél-Amerika északi részén őshonos fásodó szárú kúszónövény. Gömbölyded gyümölcsét általában nyersen fogyasztják, vagy italok ízesítésére használják.

A termés igen kemény héjára utal a szaknyelvi *kagylóalma* elnevezés. Az ang. *conch apple* 'ua.' (EL.) tükörfordítása. Mivel héja keményebb, mint a legtöbb rokon passiógyümölcs fájé, használatos az angolban *conch nut* (uo.; R. 1844: Flannigan–Lanaghan), azaz 'kagylódió', *hard-shelled passionfruit* (www.issg.org), vagyis 'keményhéjú passiógyümölcs', a törökben *kabuklu elma* (W.), azaz 'kérges alma', a franciában *coque en fer* (uo.), tehát 'vashéj' elnevezése is.

Az összetétel *-alma* utótagja pedig a gyümölcs formájára utal. A latin szaknyelvi *maliformis* fajnév 'almalakú' jelentésű (< lat. *malum* 'alma' és *-formis* 'formájú'), ugyancsak az ehető termés az alapja. Linné adta a növénynek 1753-ban (*Species plantarum* II: 956). Szintén az *alma* névvel alkotott or. *страстоцвет яблоковидный*, hv. *školjkasta jabuka* (W.), fr. *pomme calebasse*, ang. *apple-fruited granadilla* (EL.; R. 1816: *apple-fruited passionflower* [Br. 94], 1827: *apple-fruited granadilla* [Loudon 1827: 782]), fr. *passiflore en forme de pomme* (www.issg.org), *pommier liane de la guadeloupe* (ZP), ném. *Apfel-Grenadille* és sv. *äppelgrenadill* (GRIN.) elnevezése.

A *Passiflora maliformis* gyümölcsének édes ízére utal ang. *sweet calabash* (EL.; R. 1894: Report of the Secretary of Agriculture by USDA), valamint *sweet cup* (uo.; R. 1911: Bulletin by U. S. Bureau of Plant Industry, Queensland), hv. *slatki kalabaš* (W.), azaz 'édes csésze' és 'édes lopótök', valamint tör. *tatlı kupa*, illetve *tatlı su kabağı* (uo.), vagyis 'édes szívek', illetve 'édes sütőtök' elnevezése.

Lila héjára utal 'vad lila passiógyümölcs' jelentésű ang. *wild purple passionfruit*, tör. *yabani mor çarkifelek* és hv. *divlja purpurna pasijonka* (W.) elnevezése. A spanyolból átvett neve az or. *чулюна* (uo.); vö. kolumbiai sp. *chulupa* 'ua.' (www.tropicos.org). További elnevezése az or. *passiflora üyxüni пушингы* (W.), fr. *liane à agoutis*, port. *maracujá de osso*, *maracujá maçã* és a sp. *granadilla de mono*, *calabacío de Indio*, *ceibey cimarrón*, *granadilla de hueso*, *granadilla de mano*, *granadilla de piedra*, *parcha*, *parcha cimarrona* (EL.), *guerito* (PN.).

balátafa *J. Manilkara bidentata* (P. 425). Dél-Amerika trópusi területein és Közép-Amerikában őshonos. Kettős jelentősége van, egyrészt tejnedvet (latex) adó, másrészt gyümölcsstermő növény.

A név (R. 1966: *baláta-fa* [MNöv. 26]) a ném. *Balatabaum* 'ua.' (G. 366) vagy az ang. *balata-tree* 'ua.' (W.) részfordítása. Az előtag nemzetközi szó; vö. sv. *balata* (GRIN.), fr., port., sp. *balata*, fr. *balata franc*, *balata rouge* 'ua.' (EL.). Trópusi keményfa, a balatagumit e fa nedvéből állítják elő, erre utal fr. *balata gomme* (uo.) neve is. A *balata* megvan a korábbi latin szaknyelvi *Mimusops balata* binómen fajnevében is.

A mai *Manilkara* nemzetségnév a malajalam *manil-kara* 'Manilkara kauki' (W.) névből származik. A balátafa ang. *cow-tree* (W.), azaz 'tehénfa', *beefwood* (www.memidex.com), vagyis 'marhahús-fa' nevének esetében a névadás szemléleti háttere a fa fehér, tejszerű nedve, fr. *bois de natte à feuilles de poirier* (EL.) elnevezése 'sápadt körtelevelű fa' jelentésű.

szíriai körte *J. Pyrus syriaca* (P. 473). A Rosaceae család tagja, a hűvösebb mediterrán hegyoldalak vad gyümölcsfája. Szíria, Palesztina, Libanon, Törökország, Irak, Irán, Jordánia és Ciprus területén fordul elő.

A faj ang. *syrian pear* (www.flowersinIsrael.com) nevének tükörfordítása a *szíriai körte* elnevezés. A franciában szintén *poirier de Syrie* (<http://bomen-inventaris.irisnet.be>), az oroszban *груша сирийская* (EL.), a lengyelben ugyancsak *grusza syryjska* (www.gniazdko.com) a neve. Málta szigetén *lanġas tal-vant* (maltawildplants.com) néven ismert. (Az adatolást már az összefoglaló [W.] forrással meg lehet adni, mert ezt a szócikket föltettem a Wikipédiára.) A héber *baka* (uo.) név fordításaként a katolikus fordításokban is megjelenik. A latin szaknyelvi *Pyrus syriaca* binominális névben a nemzetségnév a körte lat. *pyrus* neve, a fajnév pedig a Szíria földrajzi név latin megfelelője. A botanika rendszertanában a teljes *Pyrus syriaca* Boiss. terminus használatos, Pierre Edmond Boissier (1810–1885), a svájci botanikus, felfedező és matematikus volt a névadó.

indiai faalma *J. Limonia acidissima* (PAS. 58). Kínában, Indiában és Indokínában honos tüskés, lomhullató fa, gömbölyded gyümölcse ehető. Értékes gyógynövény.

A növény ang. *Indian woodapple* (EL.) nevének tükörfordítása. A *faalma*, illetve *fásalma* (KL.) utóttag megfelelője megvan néhány európai nyelvben; vö. ném. *Holzapfel*, fr. *pomme de bois*, sv. *trä äpple* (uo.), or. *деревянное яблоко* 'ua.' (EL.).

Társneve az *elefánt-alma* (PAS. 58), szintén tükörszó; vö. ang. *elephant-apple* 'ua.' (W.). Megvan a növény szó szerinti megfelelője más nyelvekben is; vö. ném. *Elefantenapfel* (G. 342), holl. *olifants appel* (EL.), fr. *pomme des éléphants*, ol. *pomo d'elefante*, dán, norv. *elefantæble*, fi. *elefantin omena*, észt *elevant õun*, lett *zilonis ābols*, cs. *slon jablko*, szlk. *jablko slonie*, ro. *măr elefant*, blg. *слон ябълка*, tör. *fil elma*, gör. *μήλο ελεφαντας* 'ua.' (KL.). Régebbi latin szaknyelvi *Feronia elephantum* nevében a faji terminus szintén az állatnév. A franciában használatos *citronnier des éléphants* (uo.), azaz 'elefántcitrom' neve is.

Más állatnévvel is alkottak nevet ennek a növénynek, az ang. *monkey fruit* (W.) 'majomgyümölcs' jelentésű. Használatos az angolban *curd fruit* (uo.) elnevezése is. További idegen nyelvi neve a sp. *thanaka*, port. *feronia*, *kath bael*, fr. *féronie de l'Inde*, litv. *bukavašis citrinmedis*, le. *kawista* (KL.). Hazájában számos néven jelölik, ilyen az oriya *kaitha*, kannada *byalada hannu*, telugu *vellaga pandu*, tamil *vilam palam*, bengáli *koth bel*, hindi *kaitha*, *kath bel*, gujarati *kothu*, szingaléz *divul*, marathi *kavath*, jávai *kawis*, *kawista*, szanszkrit *surabhicchada*, *kapipriya*, *dadhi*, *puspapahala*, *dantasātha*, *phalasukandhika*, *cirapāki*, *karabhithū*, *kan tī*, *gandhapatra*, *grāhiphala*, *kasāyāmlaphala* (MP. 347).

A latin szaknyelvi *Limonia acidissima* binómen fajneve a gyümölcshús ízére utal; a lat. *acidissimus* 'különösen savanyú' (< lat. *acidus* 'cspős, savanyú') jelentésű. A *Limonia* nemzetség-név is ezzel kapcsolatos, a cirom neve a Linné előtti időkben *Malus Limonia acida* (Caspar Bauhin: *Pinax*, 436) volt.

spanyoltamarind *J. Vangueria madagascariensis* (ENL.). Madagaszkáron fordul elő, ez az egyetlen *Vangueria* faj, amelyet finom gyümölcséért termesztésbe vontak. Az érett terméseket nyersen fogyasztják, a be nem érett bogyókat zöldségként megpárolják, vagy lekvárt főznek belőlük.

A *Vangueria* nemzetség egyik fáját sem szótározta Priszter, Vörös Éva sem tárgyalja. Ennek

a fajnak *spanyoltamarind* neve az ang. *spanish tamarind* 'ua.' (W.) tükörfordítása. Megvan számos európai nyelvben; vö. sp. *tamarindo español*, holl. *spaans tamarinde*, dán, norv., sv. *spanske tamarind*, fi. *espanjan tamarind*, észt *hispaania tamarind*, lett *spāņu tamarinda*, le. *hiszpański tamarindowca*, cs. *španělština tamarind*, szlk. *španielčina tamarind*, ro. *tamarind spaniolă*, bg. *испански тамаринд*, tör. *ispanyolca demirhindi* 'ua.' (KL.).

A spanyolban származásra utaló *tamarindo africano*, valamint *voavanga* (T.) neve is használatos. Ez utóbbi más nyelvekben is megvan; vö. ném., ang. *voavanga* (uo.), fr. *vavanguier*; *voavanga*, port. *vavangue*, ol. *voa vanga*, or. *вангeрия* (KL.). A latin szaknyelvi *Vangueria* genusnévvel együtt a Madagaszkár szigetén beszélt nyelv *voa-vanguir* 'spanyoltamarind' (G. 675) szavából származnak. E faj honosságára, elterjedésére utal lat. *madagascariensis* fajneve is, valamint or. *вангeрия мадагаскарская*, litv. *madagaskarinė vanguerija* (KL.) neve. A franciában *tamarin doux* (uo.), azaz 'édestamarind' az elnevezése.

szilvamangó J. *Bouea oppositifolia* (P. 316). Termése gömbölyded, hosszúkás-tojásdad vagy hajlott répaalakú csonthéjas termés, amelynek vékony, gyengén fényes, sima a héja.

Az ang. *plum mango* (W.) vagy a ném. *Pflaumenmango* (KL.), azaz 'szilvamangó' tükörfordítása. Nevének alapja az, hogy jellege mangószerű, ugyanabba a szömörcefélék családba (*Anacardiaceae*) tartozik, mint a mangó. Szó szerinti megfelelője még a fr. *mangue de prune*, sp. *mango de ciruelo*, port. *manga de ameixa*, ol. *prugna mango*, or. *манго сливы*, holl. *pruim mango*, dán *blommango*, norv. *plomm mango*, sv. *plommon mango*, fi. *luumu mango*, észt *ploom mango*, le. *śliwkowe mango*, cs. *švestka mango*, szlk. *slivka mango*, ro. *prune mango*, bg. *слива манго* (uo.), vagyis 'szilvamangó' elnevezés. A törökben *rumendia*, a lettben *lekns mango*; a litvánban pedig *šlyvinė gandarija*, a görögben *δαμάσκηνο μάνγκο* (uo.), azaz 'szilvagandaria', illetve 'barackmangó'. Helyi neve a burmai *meriam*, mal. *asam djana*; *bandjar*; *kedjauw lepag*, *kundang rumania*, *ramania hutan*, *ramania pipit*, *rengas*, *tampusu*, *tolok burung*, *umpas* (PN.).

A latin szaknyelvi *oppositifolia* fajnév átellenes állású leveleire utal. A korábbi latin szaknyelvi *Bouea microphylla* faji jelzője kisebb levelére utal, ezzel különböztetik meg a *gandariától*, a *Bouea macrophylla* rokon fajtól.

kínai kajszi J. *Prunus mume* (P. 131). Hosszú életű, gömbölyded koronájú díszfa. Már a legkorábbi kínai forrásmunkák említik, gyümölcsét nagyra tartják. A leggyakoribb motívum használati tárgyakon, kelméken, művészeti alkotásokon.

A megkülönböztető kínai jelző a növény élőhelyére vonatkozik. Ugyan Japánban is átkerült, és ezért – helytelenül – *japán barack*nak, *japán szilvának* is hívják, kínai bennszülött, ma is él vadon, főleg Senhszi tartomány hegyvidékein. Származásra utaló hasonló jelzős összetétel az ang. *chinese plum*, *japanese apricot*, *japanese plum* (W.), fi. *japaninaprikosi* 'ua.' (EL.). A *kajszi* név a magyarban először a 17. században bukkan fel; 1611-ben *kayzín barasz*k Szenczi Molnár szótárában, 1667-ben Lippay Posoni kertjében *kaiszi barasz*k, 1708-ban Pápai Páriz szótárában *kajszin baratz*k. A 19. században az összetétel *kajszi*, *kajszin* előtagja önállósul. A gyümölcs kínai nevéből származik, amelyet a törökök közvetítettek balkáni úton. A *kajszi* szó végső forrása minden bizonnyal a perzsa.

A kínai kajszi latin szaknyelvi *mume* fajneve, a ro. és ném. *Ume* (EL.), ang. *ume plum*, *umeboshi plum* (W.) elnevezése a régi jap. *mme* (olv. *mume*), *ume* (uo.) név, vagy inkább a számos más nyelvbe is átkerült kí. *mei*, *muai* (uo.) alapján használatos. Szép virágaira utal ang. *japanese flowering apricot*, *flowering plum* (uo.) neve, a fára használatos az angolban a *winter plum* (uo.) terminus is. A koreaiiban *maesil*, a kínaiiban *méi*, *méizi* (uo.), *mej-hua* (T.), a vietnamiban *mai*, *mo* (EL.) a neve. Sok régi, egyszerű és telt virágú fajtája van, ezeket Kínában sokféleképpen hívják, például a csüngő ágú *csao suj*, azaz 'vízben tükröződő', sötétpiros szirmokkal a *tuszzin mej* vagy a ritka *mo mej* (T.).

szandolfa J. *Sandoricum koetjape* (P. 491). A *Meliaceae* (imafüzérfa-félék) családba tartozik. A Maláj-félszigeten, Thaiföldön és Indokínában honos. A csendes-óceáni szigeteken szintén gyakran termesztik. Termése gömbölyded, zamatos bogyo.

A növény élőhelyén használatos fil. *santo*, ind. *sentul* (W.), *santoe*, *sěntoel* (G. 554) neve nemzetközi szó, igen sok európai nyelvbe is átkerült, vö. ném., sp. *santol* (ENL.), port., ol., or., holl.,

norv., sv., fi., észt, lett, le., cs., szlk., ro., blg., tör. *santol* (KL.), dán *sentul* ang., fr. *santol* 'ua.' (W.). A latin szaknyelvi *Sandoricum* nemzetségnév eredete is ez. Ebből való az ang. *sandorica* 'ua.' (uo.) alakváltozat.

További neve az ang. *kechapi* a mal., ind. *kecapi* 'ua.' (uo.) alapján, a fr. *faux mangoustan*, ind. *ketuat*, mal. *kelampu*, *ranggu*, thai *kra thon*, *sa thon*, *katon*, burmai *thi* 'tò, khmer *krapin riec*, lao *máktòj*, szingaléz *donka* (uo.).

arazá *J. Eugenia stipitata* (ENL.). Esőerdőkben az Amazonas-medencében honos, illatos, fanyar gyümölcsöt termő örökzöld fa, ma már Közép-Amerikában és a Karib-tengeri szigeteken is termesztik.

Priszter a növényt nem szótárázta, Vörös Éva sem foglalkozott vele. A magyarban egyelőre nincs is saját elnevezése, az *Eugenia stipitata* ném. *Arazá* (T.), fr., ol., or., norv., sv., fi., észt, lett, le., szlk., ro., blg., tör. *araza*, holl. *arasá*, cs. *arazá* (KL.), dán, holl., port. sp. *arazá*, ang. *araza* (W.) nevén említik. A guaraní indiánok nyelvéből származó szó, megvan földrajzi névben is; vö. *Riacho Arazá* (uo.) 'Arazá patak' Argentínában vagy a 970 lakosú Comuna de el Arazá (www.adepro.org.ar).

A latin szaknyelvi *Eugenia* nemzetségnév Eugen v. Savoyen (1663–1736) herceg, a botanika mecénásának emlékét őrzi, a *stipitata* fajnév 'kocsányos' jelentésű. A litvánban az *arazá* neve *obuolinė eugenija* (KL.), azaz 'Eugenia alma'. Az angolban használatos *guayaba brasilerá* társneve a sp. *guayaba amazónica* 'ua.' (W.) mintájára keletkezett. A spanyolban ismert *arrayán*, *hurapo*, *luma*, *parcha*, *piche*, *sahuinto* (uo.), a portugálban *araçá-boi* (ENL.), azaz 'ökörquava' néven is.

feketemangrove *J. Avicennia* (P. 311). A nemzetség és az Avicenniaceae család a verbénafélékkel rokon. Gyümölcsbele főzés közben elveszti keserű ízét, így ehető.

Az ang. *black mangrove* 'Avicennia germinans' (W.) tükörfordítása. Megvan a németben is a *schwarze Mangrove* 'ua.' (EL.) terminus. A név a fa törzsének színére utal. Linné annak idején az *Avicennia officinalis* nevet adta a fajnak. Társneve az *Avicennia-fa* (P. 37). A nemzetség és család a 11. század elején működött híres arab orvos, Avicenna (980–1037) nevét örökíti meg. A *mangrove* név végső forrása a növény maláj *manggi-manggi* (en.academic.ru) elnevezése.

A *nyugati Avicennia-fa* az *Avicennia germinans* (uo.), társnevéen *sárga mangrove* (www.sulinet.hu); utóbbi nevét onnan kapta, hogy a kéreg, illetve a háncsszövet alatt sárga a fája. A *vörös mangrove* 'Rhizophora mangle' (uo.) elnevezésének alapja az, hogy a fája kivágva vagy megsérülve megvörösödik, mint az égerfa. Számos nyelvben megvan a név szó szerinti megfelelője; vö. ang. *red mangrove*, or. *красное мангровое*, ném. *rote Mangrove*, port. *mangue vermelho* 'ua.' (EL.). A *fehér mangrove* (www.sulinet.hu) az ang. *white mangrove* 'Avicennia marina' (EL.) név tükörfordítása, a nevét apró fehér virágairól kapta; vö. még ném. *weiße Mangrove*, port. *mangue branco* 'Laguncularia racemosa' (uo.). Priszternél az *Avicennia marina* magyar neve *keleti Avicennia-fa* (P. 311). Korábbi latin szaknyelvi neve az *Avicennia tomentosa* (Wallich III.).

Karib-akác *J. Hymenaea courbaril* (P. 398). Ültetett és vad fákról egyaránt takarítanak be termést. Termése csüngő, nagyméretű, vastag hüvelyei ív alakúak.

Faji jelzője elterjedésére utal, a Karib-tengeri szigetektől és Dél-Mexikótól Amazóniáig honos. Társneve a *kurbarilfa* (uo. 154) a növény latin szaknyelvi *courbaril* fajneve alapján. Számos nyelvben használatos megfelelője; vö. ném., ang., sp., holl., fr. *courbaril*, sp. *curbaril* 'ua.' (EL.). A növény port. és sp. *copal* (uo.) neve alapján használatos további társneve, az *amerikai-kopálfá* (P. 32). Előtagja élőhelyre utaló jelző.

Ang. *stinking tree* és fr. *caca-chien* (EL.), azaz 'büdös fa', illetve 'kutyaurülék' elnevezése a бүдös szagú gyümölcsbűsra utal. Közös az etimológiája ném. *Locustbaum*, ang. *locust tree*, *locust*, akárcsak port. *jatobá*, le. *jatoba*, ro. *jatobá* (uo.), ang. *jatobá* (W.) nevének. Előfordulási helyére utal a fr. *caroubier de la Guyane*, ang. *brazilian cherry*, *south american cherry*, *brazilian copal*, *south american locust*, *west indian locust tree*, sp. *algarrobo del Orinoco* (EL.), *algarrobo de las Antillas* (ENL.), a németben is említik élőhelyre utaló névvel, a ném. *Antillen-Johannisbrot* (uo.) társneve 'Antillák-jánoskenyér' jelentésű. Természetesen a portugálban és a spanyolban van a legtöbb neve; vö. port. *jutaí*, *farinheira*, *guapinole*, *jataí amarelo*, *jataí peba*, *jataí vermelho*, *jataí-uva*, *jetai*, *jetaíba*, *jutai*, *jutaicica*, *lágrima*, illetve sp. *algarrobo*, *corobore*, *guapinol*, *anime*, *cuapinol*, *paquíó*, *pecueca* (EL.). További idegen nyelvi neve az ang. *old man's tree*, holl. *cannariboom* (uo.).

kelubi *J. Salacca conferta* (ENL.). Dél-Thaiföldön, Nyugat-Malajziában, Borneón és Szumátrán honos. Túlnyomórészt a vadon, mocsaras területeken élő pálmafák terméseit takarítják be; ritkán ültetik is kisparaszti gazdaságokban.

Önálló magyar neve még nincs, Priszter nem szótározta, Vörös Éva munkájában sem szerepel. A név a növény ném. *Kelubi* (ENL.), ang. *kelubi* (W.) nevének átvétele. A végső forrás a mal. *kelubi* 'ua' (uo.). Ott földrajzi névben is szerepel, Malajziában helységnév a *Kelubi* (uo.). A *Salacca conferta* *kelubi* neve nemzetközi szó; vö. ang., ném., fr., sp., port., ol., or., holl., dán, norv., sv., fi., észt, litv., le., cs., szlk, ro., blg., tör. *kelubi* 'ua' (KL.).

Egyéb elnevezése az ang. *woodland salak* (T.), megfelelője a ném. a *Wald-Salak* (ENL.) és a holl. *woudsalak* 'ua.' (KL.). További idegen nyelvi neve az ang. *swamp fruit*, azaz 'mocsári gyümölcs', mert elsősorban mangrovemocsarakban nő, jagoi *buah trisum*, mal. *asam kelubi*, *asam paya*, *salak hutan* (W.), vagyis 'erdei kéreg'. Latin szaknyelvi faji *conferta* jelzője a virágokra utal, 'zsúfolt, összenyomott' jelentésű.

móricpálma *J. Mauritia* (P. 426). Az Amazonas-medencében és Dél-Amerika északi részén honos. Az olajban gazdag, nagyon tápláló és vitamindús terméshúst teljesen érett állapotban nyersen vagy 10–15 percig forró vízbe dobva fogyasztják.

A név népetimológiai átalakítás eredménye nemzetközi szóból; vö. fr. *moriche*, ném. *Morichpalme* (ENL.) ang. *moriche palm* (W.), sp. *morete*, *moriche* (EL.), *palma de moriche*, holl. *moriche*, *morichepalm*, dán *moriche palmer*, sv. *palma moriche*, fi. *morichito palmun*, lett *palma moriche*, szlk. *palmy moriche*, ro. *moriche*, tör. *moriche palmiyesi* 'ua.' (KL.). Ezek szerint a szaknyelvben is hat a népetimológiai tevékenység, az idegen szavak „értelmesítése”.

A *Mauritia flexuosa* a *kis móricpálma* (P. 180), társneve a *buritipálma* (uo. 56), amely szintén nemzetközi szó; vö. ném. *Buriti-Palme*, ang. *buriti palm*, port., sp. *buriti* (EL.), *burity do brejo* (ENL.), port. *embrões de buriti*, fr. *palmier buriti*, ro. *buriti*, or., blg. *õypumu*, ol. *palma del buriti*, le. *palmy buriti* 'ua.' (KL.). Élőhelye miatt természetesen a legtöbb elnevezése a portugálban és a spanyolban van. A latin szaknyelvi nemzetségnév megfelelőjével alkotott litv. *lanksčioji mauricija*, norv. *mauritipalmen*, fi. *maurinpalmun*, le. *maurycja gietka* és cs. *mauritijské palmy* (uo.) elnevezése. További idegen nyelvi neve a fr. *aguaje*, ol. *aguaje*, *palma aguaje*, ang. *ita palm* (uo.).

törpecitrom *J. Microcitrus* (P. 254). Ausztráliában, Pápua Új-Guineában, Malajziában honos fajok. A gömbölyű vagy hengeres gyümölcsök savanyúak.

A *törpecitrom* nemzetségnév szó szerinti megfelelője a latin szaknyelvi *Microcitrus* nemi névnek, amelyet a gör. *mikrosz* 'kicsi' és a lat. *Citrus* nemi név összetételével alkottak. Szintén az apró gyümölcsökre és azok egyedülálló, hengeres alakjára utal az *ujjnyicitrom* (uo.) társnév. Tükkörfordítással került a magyarba; vö. ang. *finger-lime*, sv. *fingerlime* (GRIN.), ném. *Fingerlimette* 'Microcitrus australisica' (W.).

Az ausztrál *törpecitrom* 'Microcitrus australasiatica' (P. 254) faj nevében az *ausztrál* faji jelző megvan más nyelvben is; vö. ném. *australische Limette* (GRIN.), ang. *australian finger lime* (EL.). A *Microcitrus australis* az ang. *gympie lime* (Birmingham), az ausztrál bennszülöttek nyelvén *dooja* (uo.). Első leírása 1829-ben látott napvilágot *Limonia australis* néven (Robert Mudie: *The Picture of Australia*, 151). 1915-ben már *Microcitrus australis* néven szerepel (Walter Tennyson: *Swingle in Journal of the Washington Academy of Sciences*, Vol. 5: 572), új nemzetségbe sorolva. Idegen nyelvi neveiben ugyancsak utal a faji jelző a honosságra; vö. ang. *australian round lime* (EL.), *australian-lime*, ném. *australische Limette* (GRIN.). Mindkét faj az ausztráliai New South Wales és Queensland tartományokban fordul elő. A *Microcitrus papuana* az angolban *brown river finger lime* (uo.), azaz 'barna folyó ujjcitrom'. A *Microcitrus garrawayae* esetében a latin szaknyelvi faji jelző személynévi eredetű, névadója R. W. Garraway asszony. Az angolban *white lime* (Birmingham) a neve, nem színre utaló terminus, előfordulási helyéről nevezték el földrajzi névvel: Cook District, Monte White a Cape York félszigeten. A *Microcitrus inodora* az ang. *australian wild lime* vagy *Russell river lime* (uo.), a virágok kellemes, parfümillatúak, ezért kapta a latin szaknyelvi *inodora* faji jelzőt. A *Microcitrus maideniana* az ang. *Maiden's australian wild lime* (uo.), latin szaknyelvi faji neve személynévi eredetű, professzor J. H. Maidentől kapta. Az angolban *limebush* vagy *native cumquat* (uo.) néven is ismeretes. Az *Eremocitrus glauca* az ang. *desert lime* (uo.), botanikai nevét

a gör. *eremosz* 'sivatagi' és *glauca*, vagyis 'kékés' szavakból alkotották, utalva a száraz élőhelyre, valamint a kékesszürke színű levelekre.

mahónia, kerti J. *Mahonia aquifolium* (P. 170). Az örökzöld cserje termése gömbölyű, kékesfekete, hamos bogyó. Nyáron érik, a madarak is kedvelik.

A nemzetség típusfaja, társneve a magyarban a *magyallevelű mahónia* (uo.). A *mahónia* név először 1911-ben bukkan fel: *mahóni fa* (Nsz.). A latin nemi név került át a németbe is; vö. *Mahonie* 'ua.' (PbF. 280). A nemzetségnévben az ír származású amerikai botanikus, Bernard MacMahon (1775–1816) neve őrződik meg. Számos idegen nevét is ezzel a szóval alkották; vö. fr. *mahonia à feuilles de houx*, or. *магония падуболистная*, sv., fi. *mahonia*, le. *mahonia ostrolistna* (wikimedia), *mahonia pospolita*, dán *almindelig mahonie*, litv. *dyglialapė mahonija* (EL.). Néhány faiskola kínálatában *babérborbolya* (R. 1966: ua. [MNöv. 124]) néven szerepel. Gyakori előfordulási helyére utal sp. *uva de Oregon* (W.) és az ang. *Oregon grape*, *piper Oregon-grape*, *tall Oregon grape* (EL.). További neve az ang. *hollyleaved barberry*, *mountain grape* (uo.), azaz 'magyallevelű borbolya', illetve 'hegyiszőlő'.

szilvakajszi J. *Prunus brigantina* (P. 468). Az Alpok közelében honos. Sárga színű, a kajszibarackénál kisebb gyümölcsének édeskés íze van.

A két gyümölcs nevével alkotott összetétel a faj egyes idegen nyelvi neveinek mintájára jött létre. Ezekben a terminusokban hol a szilva (*Pflaume*, *prunier*, *pruno*), hol a kajszibarack (*apricot*, *Aprikose*) nevét találjuk.

A latin szaknyelvi *brigantina* faji nevet a kelta eredetű város, Briançon latin *Brigantium* nevével alkotották, a faj Délnyugat-Európában honos. A nyugati Alpokban fekvő franciaországi város nevével jött létre fr. *prunier de Briançon* (W.), ném. *Briançonpflaume* (G. 107) elnevezés is, ezek szó szerinti megfelelője a szilvakajszi magyar *brianszoni szilva* (P. 468) társneve. A *brianszoni kajszí* (uo.) társnév mintája pedig az ang. *Briançon apricot* (W.), ném. *Briançon-Aprikose* (GRIN.). A francia orvos és botanikus, Dominique Villers adta 1786-ban a *brigantina* faji jelzőt a szilvakajszi franciaországi, Briançon vidéki előfordulására tekintettel: *Prunus brigantina* Vill. (*Histoire des plantes de Dauphiné*. Grenoble, 1786. I: 299).

Délkelet-Franciaország és Olaszország északnyugati részén, az Alpokban honos, előfordulására utal ang. *alpine apricot* és fr. *prunier des Alpes* (W.) elnevezése. További neve a fr. *marmottier* (uo.), ol. *pruno del delfinato*, ang. (USA) *marmot plum* (<http://luirig.altervista.org>). A gyümölcs magjából olajat nyernek, ez a *Huile de Marmotte*, azaz 'mormotaolaj', az olívaolaj helyettesítésére használatos Franciaországban. Régen világitásra is használták.

gandaria J. *Bouea macrophylla* (ENL.). Délkelet-Ázsiában honos örökzöld, trópusi gyümölcsfa. Csonthéjas termését elsősorban nyersen fogyasztják, de főtt szirup vagy kiváló lekvár, kompót is készül belőle.

Magyar neve még nincs, a forrásokban a növény ang., fr., ném., sp. *gandaria* (T.) nevének átvétele olvasható. Nemzetközi szó; vö. port., ol., holl., dán, norv., fi., le., cs., szlk., ro., tör. *gandaria*, észt *gandaaria*, lett, litv. *gandarija* (KL.), jap. *gandaria*, or. *гандария*, tagalog *gandaria* 'ua.' (PN.). Ezek forrása e növény élőhelyén használatos eredeti fil. *gandaria* (WA.), ind. *gandaria* (W.) neve. Korábbi szaknyelvi latin neve is *Bouea gandaria* volt. Társneve az ang. *marian plum* (uo.) 'marianszilva', *marian tree* 'mariannfa', fr. *prune mariane*, or. *марианская слива* (PN.), ném. *Marian-pflaume*, sp. *ciruelo de marian*, port. *ameixa de marian*, ol. *marian prugna*, holl. *marian pruim*, dán *marian-blomme*, norv. *marian-plomme*, sv. *marian plommon*, fi. *marian luumu*, észt *marian ploom*, lett *marian plūme*, litv. *marian slyvi*, le. *marian šlivka*, cs. *marian švestka*, szlk. *marian šlivka*, ro. *marian prune*, blg. *мариан слива* (KL.), szintén 'marianszilva'.

A latin szaknyelvi *macrophylla* faji jelző a nagy levelekre utal. Több nyelvben is különbséget tesznek a vadon termelt, éretten is savanyú gyümölcsű változat (thai *ma praang prew*, ang. *thai sour marian plum*, *kalimantan sour marian plum*, fr. *prune mariane acide* [uo.]), és az édes ízű, termesztett változat (thai *ma praang waan*, ang. *thai sweet marian plum*, fr. *prune mariane sucrée* [PN.]) között. Átvette a thai nevet az orosz (*манранг*), a malájt pedig a svéd (*kundang*) és a török (*kundagan*) (KL.) nyelv; vö. thai *ma praang*, *ma phrang*, *ma pring*, illetve mal. *kundang*, *kundangan*

'ua.' (PN.). További idegen nyelvi neve az ang. *mango plum*, *mini mango*, jap. *akatane no ki*, mal. *buah kundang*, *rembunia*, *setar*; thai *ma yong*, *somprang* (uo.), ind. *ramania*, burmai *mayun-te* (W.).

tüskésdinnye J. Cucumis metuliferus (P. 349). A lágyszárú növény hosszú, vékony kocsányokon kabakterméseket fejleszt. Bizarr, látványos terméseit újabban Európában is árusítják.

A névadás szemléleti háttere az a külső tulajdonság, hogy a termés héjából nagy, erőteljes, kúp alakú tüskék merednek ki. A latin szaknyelvi *metuliferus* faji jelző ugyancsak a tüskékre utal, 'kis csúcsokat hordozó' jelentésű. A növény hasonneve a németből tükörfordítással átvett *tüskés-uborka* (ENL.); vö. ném. (*afrikanische*) *Stachelgurke* 'ua.' (uo.). Az angolban is *horned melon* (W.), vagyis 'szarvasdinnye' a neve. A ném. *Horngurke* (EL.), ang. *horned cucumber*, *african horned cucumber* (W.) elnevezések faji jelzője ugyancsak 'szarvval ellátott' jelentésű, tehát ezek az elnevezések 'szarvasuborka' jelentésűek. Társneve a *kiwano* (uo.), nemzetközi szó; vö. ném., ang., tör., fr. *kiwano* 'ua.' (EL.). További idegen nyelvi neve a fi. *kivakurkku* (szépuborka), tör. *kiwano kavunu* (kiwanodinnye) (uo.), ang. *jelly melon*, *hedged gourd*, *english tomato*, *melano* (W.).

illatos mangó J. Mangifera x odorata (P. 424). Kelet- és Délkelet-Ázsiában nagyon gyakran árusítják a piacokon. Bár a termés kellemetlen szagú, de más mangókhöz viszonyítva kevésbé igényes, ezért gyakran termesztik gyümölcsöskertekben.

E mangófaj ném. *wohlriechende Mango* (EL.), *duftende Mango* (ENL.) nevének átvétele részfordítással. Megvan így más nyelvben is; vö. fr. *manguier odorant* (AF.), ang. *fragrant mango* 'ua.' (W.). Társneve az angolban *saipan mango*, *kuwini mango* (uo.). A növény ang. *kuwini*, *kuini* (uo.), *kweenee*, ném. *Kwini* (ENL.) társneve az illatos mangó ind. *kuweni* (EL.), *kaweni*, fil. *kuwini* 'ua.' (AF.) nevéből származik. További idegen nyelvi neve a fil. *uani*, mal. *huani*, *wani*, thai *mamuang chingreet*, *mamuang paa* (uo.).

kafferfüge J. *Carpobrotus dulcis* (P. 328). Ugyancsak Afrika déli területein honos, de a kafferfüge a hottentottafügénél jóval élvezhetőbb, édesebb.

Erre utal a latin szaknyelvi *dulcis* faji jelző, amely 'édes' jelentésű, valamint ang. *sweet hottentot fig* (www.pfaf.org) elnevezése is. A ma hivatalos latin szaknyelvi *Carpobrotus* nemzetség-névnek ugyancsak a növény élvezhető gyümölcse az alapja (< gör. *karposz* 'gyümölcs' és *brotosz* 'ehető').

A *Carpobrotus dulcis* összetett nevének *kaffer* előtagja, valamint a lat. *caffer* fajnév a 'hitetlen' jelentésű arab *káfir* szóból származik. A kaffer népség bantu törzs Délkelet-Afrikában, tehát a *kafferfüge* terminus arra utal, hogy e törzs területén fordul elő ez a növényfaj. A *füge* utótag pedig a *Ficus carica* neve. 1395 k. már olvasható a *figefa* a Besztercei Szójegyzékben. A Bécsi kódexben (1416 u. / 1450 k.) pedig felbukkan a gyümölcs *fuge* neve is. Közli a Jordánszki-, a Keszthelyi és a Münchener kódex is *fige* alakban. Velencei olasz eredetű szavunk; vö. R. *fighe* 'fügék'. A latin révén bekerült az európai nyelvekbe.

bérci ribiszke J. *Ribes petraeum* (P. 481). Közép- és magashegységi cserje Európában. Piros álbogyótermése savanyú ízű.

A faj élőhelyére utal a *bérci* faji jelző, akárcsak *sziklai ribiszke* (uo.) társneve esetében. Ennek szó szerinti megfelelője a ném. *Felsen-Johannisbeere* 'ua.', az ang. *rock red currant* 'ua.' (W.) és az or. *спиродина скальная* 'ua.' (EL.) terminus. Ugyancsak a *szikla* szóval alkotották a növény ol. *spinella dei sassi* és cs. *meruzalka skalni* (uo.) elnevezését. További neve az ol. *eneta* (uo.). A *ribiszke* nemi név 1790 körül (Nyr. 85: 211) már adatolható. A TESz. szerint a lat. *ribes* szóval összefüggő régi *ribesz*, *ribisz* 'ua.' névből való magyar fejlemény *-ke* kicsinyítő képzővel.

zafirbogyó J. *Symplocos* (P. 274). Nagy bokor vagy közepes méretű fa, gyümölcse tojásdad alakú, sima héjú, világoskék színű.

A név az ang. *sapphire-berry* 'ua.' (EL.) tükörfordítása. A németben *Rechenblume* (PbF. 435), vagyis 'gereblyevirág' néven ismert. A zafirbogyó társneve a termés színére utaló *türkiszbogyó* (P. 274). A *himalájai zafirbogyó*, más néven *kékbogyó* (uo.) a *Symplocos paniculata*. A *Symplocos*

tinctoria – mint latin fajneve is mutatja – festő növény, magyar szaknyelvi neve is *festő zafirbogyó* (uo.). Társneve az *édeslevél* (uo.), a növény ang. *sweetleaf* (EL.) nevének tükörfordításával került a magyarba. A *Symplocos martinicensis* a *Martinique sweetleaf*, a *Symplocos latifolia* pedig a *broad-leaf sweetleaf* (uo.). A latin szaknyelvi *Symplocos* nemzetségnév a gör. *szymplokosz* 'össze-fonott' szóból való. A fa igen gazdagon elágazó, erre utal a név.

szalamanderfa J. *Antidesma bunius* (P. 232). Régi ázsiai kultúrnövény, a Himalájától Észak-Ausztráliáig, elsősorban Indiában, Srí Lankán és Indonéziában gyakran termesztik. Gyakori háztáji gyümölcsfa Jáván.

A név az ang. *salamander tree* 'ua.' (KL.) tükörszava. Valószínűleg a holl. *salamanderboom* 'ua.' (EL.) is az angolból való. A lat. *bunius* fajnév már a Linné előtti időben használatos volt a botanikai szaknyelvben, például a *Bunius sativus* (G. 111) az ind. *boeni*, *woeni* (uo.) növénynevből származik. Ennek a szalamanderfa fajnak a neveként átkerült több nyelvbe; vö. sp. *buni*, *biniai* (T.), ném., észt, ro. *buni* (KL.). A latin szaknyelvi *Antidesma* nemzetségnévét a gör. *anti* 'ellen' és a *dészma* 'kötés', *antidészmusz* 'ellenmérég' szavakból alkotották. Használatos a szalamanderfa fr. *antidesme* (T.), le. *antydesma wawrzynolistna* (EL.) (< le. *wawrzyn* 'babér'), szlk. *antidezma ovocná* (KL.) (szlk. *ovocná* 'gyümölcs') nevében is.

A szalamanderfa ang. *bignay* (uo.) neve a növény fil. *bignay*, *bugnay*, *bignai* (T.), *bognay*, *bugne* (www.nationaalherbarium.nl) nevéből alakult vándorszó. Megvan számos európai nyelvben; vö. sp. *bignai* (W.), ném. *Bignay*, fr., ol., or., holl., dán, norv., sv., fi., lett, cs., tör. *bignay* 'ua.' (KL.). Társneve az angolban a – más növények neveivel alkotott – *currant tree* (W.) és a *chinese laurel* (T.), azaz 'ribizlifa', illetve 'kínai babér'. További idegen nyelvi neve a viet. *chói mói*, *liên tu* (uo.), port. *cardoeira* és a litv. *kininis driežmedis*, *driežmedžio vaisius* (KL.), azaz 'kínai gyíkfa', 'gyíkagyümölcs'.

viaszbogyó J. *Myrica* (P. 270). Európa, Ázsia és Észak-Amerika északi, nedves területein nő. Elsősorban ott alkalmazták, ahol a délről importált méregdrága fűszerekre nem jutott pénz. Fontos anyaga volt régen a sörfőzésnek.

A ném. *Wachsbeer* 'ua.' vagy az ang. *waxberry* 'ua.' (NS.) tükörfordítása. Hasonneve a *viaszcserje* (P. 270.), amely az ang. *wax shrub* 'ua.' és a *viaszfa* (uo.), amely a fr. *arbre à cire* 'ua.' (NS.) szó szerinti megfelelője. Vö. még ang. *wax*, *wachsgagle*, afr. *wasbessie*, *wasbessiebos*, *wasbossie*, holl. *wasgagel*, fr. *arbre à suif* ('fagyúfa' jelentésű), sp. *cera vegetal* (viasznövény) (uo.), jiddis *vaks-hodes* (Myri). A névadás szemléleti háttere az, hogy a viaszbogyó leveleit sűrűn olajmirigyek borítják, a finoman szemcsés felületet fénylőnek látjuk.

Számos népnyelvi elnevezésben a *mirtusz* (észt *porss*, dán *porse*, norv., sv. *pors*, sp. *mirto* [uo.], norv. *pørse*, *poss*, *post*, *postris*, sp. *arrayán* [NS.]) az összetétel utótagja. Ilyen a magyar *viaszmirtusz* '*Myrica pensylvanica*' (P. 270), a ném. *Wachsmyrte* (Boerner 143), ang. *wax myrtle*, dán, norv. *vokspors*, észt *vahaporss* (NS.) szó szerinti megfelelője. További társnevekben: ang. *bog myrtle*, *box myrtle*, észt *harilik porss*, fi. *suomyrtti*, *suomyrtti* (uo.).

Gyakran olyan magyarzó faji jelzővel szerepel a *mirtusz* a viaszbogyó neveiben, amely a jelölt növény élőhelyére vagy földrajzi elterjedésére utal. Ilyen a *Myrica gale brabantimirtusz* (P. 55) neve, a sp. *arrayán brabantico* (NS.), *mirto de Brabante* (Myri) szó szerinti megfelelője; vö. még port. *brabantei*, *samouco do brabantei*, sp. *brabante* (uo.), *brabántico* 'ua.' (NS.). A belga *Brabant* tartományra utal. Ugyancsak a névadási szemlélet háttere az or. *đamckuū mupm*, sp. *mirto holandés* (Myri), azaz 'dán mirtusz', illetve 'holland mirtusz' elnevezésekben. Élőhelyre utal lett *purvmirtes* (sármirtusz) (uo.), dán *mose-pors* (lápi mirtusz), ném. *Sumpfmyrte* (mocsári mirtusz), norv. *elvepost* (folyami mirtusz), fr. *bog-myrtle* (mocsárimirtusz) (NS.) neve. Ugyancsak a növény földrajzi elterjedése az alapja ang. *chinese-arbutus*, *chinese bayberry*, *chinese strawberry tree*, *asian bayberry* (uo.), le. *workownica europejska*, élőhelye litv. *pajūrinis* (tengeri) *soivaras*, jiddis *sumpigker vaks-hodes*, port. *alecgrim-do-norte* (északi rozmaring) (Myri) elnevezésének.

A német *Gagel* 'ua.' (Boerner 143) név etimológiailag összefügg a növény ang. *gale* (óang. *gagel*), fr. *galé* (Myri), holl. *gagel* (NS.) nevével. Az ang. *candleberry* (uo.), azaz 'gyertyabogyó' nevének az az alapja, hogy a növény gyümölcséből illatos viasz készül, amelyből gyertyát is gyártanak. Erre utal *galé odorant* (uo.), azaz 'illatos viaszbogyó' neve is. Mára nagyrészt felváltotta a gyertyakészítésben a paraffin, mesterséges színezékekkel és illatokkal.

A latin szaknyelvi *Myrica* nemzetségé név ókori görög növénynevből származik; vö. gör. *myrike* [μυρικη] 'tamariszkusz'. Megfelelője a fr. *myricetin*, *myrique*, *myrique baumier* (NS.), magyar *mirika* (R. 1911: Nsz. 205), *mirikacszerje*, héb. *mirika*, ol. *mirica* 'Myrica' (*Myri*). Minden bizonnyal összefügg a gör. *myron* (μυρον) 'balzsam' szóval is. A gyógyszerészetben *Herba Myrti Rabanitini* (uo.) a neve.

Azonos etimológiai csoportba tartozik az *illatos mirika* (R. 1911: Nsz. 205), *illatos viaszbogyó*, *fenyérmirtusz* (P. 87), *brabantimirtusz* (MNöv. 60) 'Myrica gale' faj cs. *voskovnik*, le. *woskownica* (NS.), or. *восковница*, szerb *восковац*, szlk. *voskovník* (*Myri*) neve. További idegen nyelvi neve az észtlutikarohi, murdid, soo kaerad, rabaumalad, fr. *piment royal*, *bois-sent-born*, gael *rideag*, gör. *μυρτιά κολλώδης*, izl. *mjaðarlyng*, jap. *yachtivanagi*, kazah *balsipi* (uo.), ang. *bayberry* (EL.), jap. *yamamoto* (vad őszibarack), kí. *yangmei*, *yun nan yang mei*, ang. *bay-rum tree*, *box berry*, *sweet gale*, *tallow shrub*, fr. *chalcone*, *cirier*, afr. *glashout* [üvegfa], zulu *ilethi*, ném. *Gagelstrauch* (NS.).

A *viaszmirtusz*, *északi viaszbogyó* (P. 270), *viaszbokor* (MNöv. 204) 'Myrica pensylvanica' a csehben *voskovník pensylvánký* (NS.), akár a latin szaknyelvi binómen, a faj földrajzi elterjedésére utal. A *japán viaszbogyó* 'Myrica rubra' (P. 270) megfelelője a népnévvél az ang. *japanese bayberry*, cs. *voskovník japonský*, további neve a nepáli *kaphal*, norv. *kynning*, *lopperis*, *lusgras*, *rosmarin*, port. *louro-bravo*, izl. *meadow-fern*, *mjaðarlyng*, ném. *Moor-gagelstrauch*, dán *mose pors* (NS.). Az *amerikai viaszfa* 'Myrica cerifera' (P. 270) *déli viaszbogyó* (uo.) társneve az ang. *southern bayberry* 'ua.' (EL.) név részfordítása.

Hivatkozások

- AF. = World Agroforestry Centre. Nairobi (www.worldagroforestrycentre.org).
 Boerner = Franz Boerner: *Taschenwörterbuch der botanischen Pflanzennamen*. Berlin, 1966.
 Br. = The Botanical register. London, 1815–1828.
 EL. = *Encyclopedia of life*. (A legnagyobb biológiai adatbázis) (<http://www.eol.org>).
 ENL. = *Egzotikus növény lexikon* (<http://www.freeweb.hu/egzotikusnoveny>).
 G. = Helmut Genau: *Etymologisches Wörterbuch*. Basel–Boston–Berlin, 1996.
 GRIN. = *Taxonomy for Plants*. United States Department of Agriculture (www.ars-grin.gov).
 GyÉ. = Szabó László Gyula: *Gyógynövények és élelmisznövények A-tól Z-ig*. Melius Alapítvány honlapja (www.melius.hu/gyogy).
 KL. = Kun Ákos: *Egzotikus gyümölcsök és zöldségek*. Album 7201 képpel (<http://kunlibrary.com>).
 Loudon 1827 = L. C. Loudon: *Encyclopaedia of gardening*. London.
 MF. = Jávorka Sándor: *Magyar Flóra (Flora Hungarica)*. I–III. Budapest, 1924–1925.
 MFüvK. = Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály: *Magyar Fűvész könyv*. Debrecen, 1807.
 MNöv. = Csapody Vera–Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966.
 MP. = S. G. Joshi: *Medicinal Plants*. Oxford & IBH Publishing Co. New Delhi, 2004.
 Műsz. = Kováts Mihály: *Háromnyelvű fejtő műszótár*. Buda, 1845.
 Myri = Gale. *Myrica gale* L. (www.uni-graz.at/~katzner/engl/Myri_gal.html).
 NS. = *Natural Standard Professional Monograph*, © 2011 (www.naturalstandard.com).
 Nsz. = Cserey Adolf: *Növényiszótár*. Budapest, 1911.
 P. = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Budapest, 1998.
 PAS. = Móró Mária Anna–Priszter Szaniszló–Szabó László Gy.: „*Plantae Asiaticae rariores*”. A Klímakönyvtár a tudományos kutatások szolgálatában. Pécs, 2001, 53–90).
 PbF. = Rudolf Schubert–Günther Wagner: *Pflanzennamen und botanische Fachwörter*. Leipzig, 1988.
 PN. = *Multilingual multiscrypt plant name database* (www.plantnames.unimelb.edu.au).
 Psoni kert = Lippay János: *Psoni kert I–III*. Nagyszombat, Bécs, 1664–1667.
 RácZNöv. = Rác János: *Növénynevek enciklopédiája*. Budapest, 2010.
 T. = <http://terebeess.hu/search.html>.
 W. = Wikipedia (www.thefullwiki.org).
 WA. = World Agroforestry Centre. *AgroForestryTree Database* (www.worldagroforestry.org).
 Wallich = Wallich, Nathaniel (1830, 1831, 1832): *Plantae Asiaticae rariores; or, descriptions and figures of a select number of unpublished east Indian plants I., II., III.* Treuttel and Würtz, London, Paris, Strasbourg.
 ZP. = <http://zipcodezoo.com/Plants>.

Rác János

Farkas Tamás szerk.: Régi magyar családnevek névvégmutato szótára. XIV–XVII. század.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009. 192 lap

1. Az a tergo szótárak sajátos helyet foglalnak el a lexikográfia munkák sorában, hiszen a szavak betűrendbe szedésének legkézenfekvőbb módja a szó elejének figyelembevételén alapul. A szóvégmutato szótárakban viszont mindez fordítottan történik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez utóbbiak nemcsak a szerkezetükben különböznek a hagyományos szótáraktól, hanem lényegileg a felhasználói körük is egy sajátos réteget céloz meg, és pedig elsősorban a nyelvészeket.

Nem igényel különösebb magyarázatot, hogy nyelvünk morfológiai sajátosságából fakadóan a nevek vizsgálata sem nélkülözheti az efféle rendszerezést, ugyanis általa könnyebben beeláthatunk azok szerkezetébe, továbbá egyszerűbbé válik bizonyos mennyiségi és minőségi rendszerszerű összefüggések feltárása. Így például mind az azonos képzők, mind pedig az egyező utótagot tartalmazó összetételek felismerése és társítása is különösebb erőfeszítés nélkül elvégezhető – hogy két olyan területet említsünk a lehetséges sok közül, amely a személynevek vizsgálatakor szinte mindig kitüntetett figyelemben részesül.

A számítástechnikában jártos szakemberek az ezredforduló után közel egy évtizeddel bizonyára megkésettnek tekintenék a névvégmutato szótár nyomtatott formában történő közzétételét, hiszen manapság már a különféle szoftverek és keresőprogramok a maguk speciális funkcióival jórészt képesek kiváltani a hagyományos a tergo szótárak kínáta lehetőségeket. Am mielőtt elharmarkodottan mondanánk végső búcsút a hagyományos nyomdatechnikával előállított adattáraknak, szükségszerűen szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy máig hiányoznak a különféle személynévi adatbázisok digitalizált változatai, amelyek végső soron mindenféle informatizált keresésnek az alapját képezik.

Örömmel nyugtázhatjuk, hogy a névvégmutato szótár nyomdai kivitelű közreadása ezúttal egy pdf-állományban közzétett változattal is kiegészült. A szerkesztőtől tudom, hogy ennek internetes közzétételével éppen a digitális technikák kínáta lehetőségek jobb kiaknázhatósága volt a nem titkolt céljuk. Ez bizonyára egyfajta bátorítás másoknak is arra, hogy a már hagyományos nyomdai előállítású adattárak a későbbiekben mind szélesebb kutatói rétegek számára váljanak elérhetővé és lekérdezhetővé az informatika kínáta gyors és hatékony technikákkal.

A szakmának a tulajdonnévfajta közül talán a személyneveknek, azon belül is a családneveknek hiányzott leginkább a fordított betűrend szerinti közreadása. Jól ismerte fel a szerkesztő ezt a hiátust, amikor Kázmér Miklós *Régi magyar családnevek szótárának* felhasználásával azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az említett kézikönyv címszavai alapján a tergo szótárt fog szerkeszteni és közreadni.

2. A munka három fő részből áll: a szótári részt megelőzi egy rövid bevezető, a harmadik egységben pedig a névanyag motivációk szerinti csoportosítása történik meg. Amint az az első egységből kitűnik, a névvégmutato szótár előkészületei párhuzamosan folytak a Hajdú-féle családnév-enciklopédia munkálataival, éppen ezért a szerkesztő némiképpen sajnálkozva állapítja meg, az jóval teljesebb forrásra is alapozhatott volna, és pedig a magyarországi népesség-nyilvántartási adatbázisára. Nyilvánvaló, hogy a történeti adatok feldolgozásán túl a jelenkori családnévállomány ilyesféle rendszerezése is hatalmas előrelépés lenne a kutatók számára. Különösen akkor, ha figyelembé vesszük, hogy a Kázmér-féle történeti szótár hungarocentrikussága miatt csak a biztosan magyar vagy magyarból is levezethető etimológiákkal számolt, míg az államiságazatás jelenkori nyilvántartása egyéb más eredetretegeknek is bőséges tárházul szolgálhatna. Napjaink népesség-nyilvántartási adatbázisának feldolgozásakor ugyanakkor kényszerűen azzal szembesülnünk, hogy le kellene mon-

danunk a motivációk szerinti csoportosítás teljességéről, hiszen a mai magyar családnév-állomány a 2007-es eszmei állapot szerint közel kétszáz ezer, sokféle eredetretegekhez tartozó ejtés- és írásképváltozatot ölel fel (számításaim szerint a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala a jelzett időpontban 195 070 különféle változatot tartott számon). A jövő feladata annak kiderítése, hogy e hatalmas szám ténylegesen hány lexikai típust takar. A névvégmutató szerkesztője tehát helyesen ismerte fel saját korlátait, egyúttal jó érzékkel nyúlt Kázmér Miklós történeti szótárához. Döntését végső soron azzal indokolta, hogy „KÁZMÉR MIKLÓS szótárának feldolgozása a magyarországi családnévanyag csupán egyik, de legfontosabb részlegének, a történeti magyar családnévek állományának vizsgálatára biztosíthat lehetőséget”. Egyébiránt Kázmér Miklós kézikönyvéből is bőséges anyag tárul a kutató elé: a szótár fűlszövegének tanúsága szerint 9 800 szócikk igazít el bennünket a tájékozódásban. A valóságban azonban némileg többet találni belőlük: a változatok nélkül 10 466-ot, a változatok utalócímzeivel együtt 14 101-ot tartalmaz az a tergo szerkesztéséhez alapul vett névszótár.

Jóllehet a *Régi magyar családnévek szótára* minden egyes szócikk végén megadja az adott lexikai egység feltételezett motivációját (ha több ilyen is létezik, akkor azok mindegyikét), ezek rendszerezésének hiányában viszont nem áll össze egy olyasféle következetes tipológia, amelyet manapság ilyesféle munkáktól már joggal elvárhatnánk. Ezt a hiástust pótlandó született meg a névvégmutató szótár kördrendszere. Ebben az eredeti munkából felsejlik rendszerezésnél sokkal következetesebb tipológiát vehet kézbe az olvasó. Jó érzékre vall, hogy mindössze nyolc fő kategóriát különít el a szerkesztő, amelynek alapján a felhasználó számára is viszonylag könnyedén átlátható a rendszer. A tipológia egyszerűsége azért is hangsúlyozandó, mert így kevésbé áll fenn annak veszélye, hogy a többszörös átfedések révén elveszünk a részletekben. Megjegyzendő, hogy a szerző kezét némileg megkötötték a forrásmunkában található motivációs besorolások. Az újonnan kialakított kategóriák tehát bizonyos mértékig kompromisszumos megoldásoknak is felfoghatók.

Legalább az említés szintjén tanulságos sorra vennünk a nyolc fő kategória mindegyikét, amelyek a munka második részében fellelhető számkódok megfejtéséhez szükségesek. **1.** Hellyel, pontosabban helynévvel összefüggésbe hozható nevek. **2.** Személyekkel való kapcsolatra utalók. E rétegen belül további alcsoportokat találunk: az egyikbe azok kerültek, amelyek hajdan az apára, a másikba azok, amelyek az anyára, a harmadikba azok, amelyek egyéb családi kapcsolatra, a negyedikbe pedig azok, amelyek a nemzetséghez való tartozásra utal(hat)tak. **3.** A különféle népekhez (nemzetiségekhez, nép- és etnikai csoportokhoz) kötődő családnévek. **4.** A társadalmi szerepre, illetőleg helyzetre, azon belül **a)** foglalkozásra, tisztségre, munkaviszonyra, tevékenységre, **b)** egyéb társadalmi viszonyokra, **c)** egyéb társadalmi kapcsolatokra utalók. **5.** A külső és belső, azon belül lelki tulajdonságra, viselkedésre utaló családnévek. **6.** Az eseményekkel, különféle cselekedetekkel összefüggésben keletkezett nevek. **7.** Az ide sorolt lexikai típusoknak az a közös tulajdonságuk, hogy motivációjukat, keletkezésük szemléleti alapját (egyelőre) homály fedi, jóllehet Kázmér Miklós a magyarnak minősített közsói alapjukat minden esetben megfejti. **8.** Kétrészes családnévek. Ez utóbbi kategóriát morfológiai szempontból a szakirodalomban többféleképpen szokás említeni, ám a szerző az elnevezéssel is hangsúlyozni kívánta, hogy az ide sorolt neveket motivációs szempontból szeretné minősíteni, és pedig azért, mert a névviselőre vonatkozóan egyszerre két szemantikai jegyet is hordoznak. Egyébiránt a nyolcadik kategória alatt található nevek ortográfiája a Kázmér-féle családnévszótár címszavainak írásképehez igazodik, noha tudható, hogy ezek mind az eredeti forrásokban, mind pedig a családnévszótár adatai között is többnyire különírva lelhetők fel. A szakterület kutatói számára egyértelmű, hogy ezek nem elhanyagolható része a mai névállományban több külön szóba írva, sőt kötőjelezve is kimutatható. A 18. század előtti történeti anyagban tudomásom szerint ez utóbbi forma nem vagy csak elvétve jelentkezik. Erre a tényre minden bizonnyal még akkor is érdemes lett volna legalább utalásszerűen felhívni a szótár laikus forgatóinak figyelmét, ha bevettnek mondható szótározási gyakorlat húzódik meg mögötte.

A kézikönyv sok más érdeme mellett külön említést érdemel, hogy az eligazodást segítő bevezetőt a 15–18. oldal között angol nyelven is közzétette a szerkesztő, ezzel is megkönnyítve a magyarul nem tudó kutatók eligazodását a névvégmutató szótárban és a névanyag motivációk szerinti jegyzékében (171–91).

3. A továbbiakban a kézikönyvben rejlő néhány érdekességre is érdemes pillantást vetnünk. A névvégmutatóból például kiolvashatjuk, hogy egyetlen *q*-ra, *ty*-re, *w*-re és *x*-re végződő névcikk sincs

Kázmér Miklós szótárában, ez a névkutató számára ismert dolog, de a külső szemlélődőnek nem biztos, hogy egyértelmű. Van ugyanakkor tizenegy olyan utalószó, amely *y*-ra végződik. Közülük csak egyben *j* hangértékű az *y* (*Zay*), kettőben olvasandó *ji*-nek (*Bay*, *Fáy*), a fennmaradó nyolcban pedig *i*-nek (*Eszterházy*, *Izsépy*, *Kolozsváry*, *Koroncay*, *Lay*, *Lózszy*, *Pozsgay*, *Trázsy*). Ezek segítségével az első adatok felbukkanására vonatkozó kronológiát is könnyedén felállíthatunk, sőt az eredeti forrásban a korábbi gyakorlathoz képest lényegesen gyorsabban visszakereshetők a megfelelő adatok. Csupán érdekességként mutatom be az előbbi példák alapján felállítható időrendet: *Kolozsváry* (1416), *Bay* (1428), *Fáy* (1453), *Pozsgay* (1459), *Koroncay* (1473), *Zay* (1481), *Izsépy* (1565), *Lay* (1569), *Trázsy* (1571), *Eszterházy* (1579), *Lózszy* (1599). Mindennek meghatározásához természetesen a pdf-es formátumban tárolt névvégmutató szótár állományát is felhasználtam.

Némi keresgéssel az első pillantásra meglehetősen homogénnak tűnő *-i* végű nevek közül is kiválogathatjuk a szótárból azokat, amelyek az 'onnan, oda való' kifejezésének a motivációját takarják. Az egyéb morfológiai eszközöket, mint például az *-i* (< *-é*) birtokjeleket már körülmenyesebb, viszont a *-fi* és a *-fia* utótagokat/patronimikumokat viszonylag könnyű meglelni. Ízelítőként álljon itt néhány egyéb, az elektronikusan közzétett állományból is gyorsan visszakereshető adat. Kázmér Miklós szócikkei között példának okáért 5015 olyan akad, amelyik helynévből keletkezett *-i* képzővel. Ez utóbbiak halmaza a Kázmér-féle szótár *i*-re végződő neveinek 70,5%-át teszi ki. Ha ugyanezt az összes lexikai típushoz viszonyítva szeretnénk megadni, akkor 47,92%-os, ha viszont a szótár összes címszavához viszonyítunk, akkor már csak 35,56%-os részesedést tudunk kimutatni. Megjegyzendő, hogy a kézikönyv 12. oldalán található motivációs táblázat adatai némileg eltérnek attól, mint amit a szótár alaposabb tanulmányozása során a speciális keresőprogram segítségével sikerült feltárnom. Egyébiránt azt sem tudtuk, a helynévi eredetű nevek rétegén belül a három legkorábbi adat mindegyike 1300 előtti. Ezek a következők: *Szúdi* (1279), *Túri* (1291), *Muzslai* (1297). Azok közül, amelyeknek az eredeti forrás alapján egyetlen évszámmal megadható az első felbukkanás ideje, 171-nek az első adata a 14. századból mutatható ki, 1618-nak a 15. századból, 1619-nek a 16. századból, 1005-nek pedig a 17. századból. Végül 423-nak a 18. században mutatja ki Kázmér Miklós szótára az első adatát. A források alapján 176 helynévi eredetű adat lejegyzésének ideje csak hozzávetőlegesen határozható meg (pl. 1292–97, 1371 u., 1373–1497, 1400 k., 14. sz. stb.).

A szótári rész alapján a névvégződéseknak a következő gyakorisági sorrendje állítható fel: **I, Í** végű – 7013 db, 49,73%; **S** végű – 1805 db, 12,80%; **A** végű – 1032 db, 7,32%; **O, Ó** végű – 805 db, 5,71%; **E, É** végű – 496 db, 3,52%; **R** végű – 474 db, 3,36%; **Ő** végű – 391 db, 2,77%; **K** végű – 335 db, 2,38%; **N** végű – 288 db, 2,04%; **T** végű – 195 db, 1,38%; **Cs** végű – 175 db, 1,24%; **L** végű – 170 db, 1,21%; **Ny** végű – 134 db, 0,95%; **D** végű – 107 db, 0,76%; **G** végű – 107 db, 0,76%; **Ly** végű – 85 db, 0,60%; **Sz** végű – 84 db, 0,60%; **C** végű – 77 db, 0,55%; **U, Ú** végű – 58 db, 0,41%; **Ü, Ű** végű – 45 db, 0,32%; **Z** végű – 38 db, 0,27%; **P** végű – 34 db, 0,24%; **M** végű – 28 db, 0,20%; **B** végű – 25 db, 0,18%; **Gy** végű – 25 db, 0,18%; **J** végű – 20 db, 0,14%; **Zs** végű – 19 db, 0,13%; **H** végű – 16 db, 0,11%; **Y** végű – 11 db, 0,08%; **F** végű – 6 db, 0,04%; **V** végű – 3 db, 0,02%.

A figyelmes olvasónak bizonyára feltűnik, hogy a szótári rész korpuszának tagolását szolgáló ábécérend szerinti megjelölések az egyéb a tergo szótáraktól eltérően nem minden esetben tartalmaznak a rövid és a hosszú magánhangzópárokat. Ez első pillantásra következtetlenségnek tűnik, holott ennek is megvan a maga morfológiai oka, ugyanis egyik hangzópárunk esetében csak a hosszú változatok jelentkeznek a történeti anyag névvegein. Tüzetesebb vizsgálódással pontos listát is összeállíthatunk az egyes névvégi magánhangzók ritkaságáról, illetőleg hiányáról. Egy speciális kereső segítségével magam is utánajártam ennek. A ritkábbnak számító névvégi magánhangzópárok tekintetében a következő eredményre jutottam: **á**-ra egyetlen név (*Olá*), **é**-re huszonöt (*Amadé*, *Barbé*, *Bodé*, *Bóné*, *Csóré*, *Dáné*, *Essé*, *Góbé*, *Góré*, *Hé*, *Íveté*, *Izé*, *Kismáté*, *Kopré*, *Kordé*, *Kóré*, *Kóté*, *Máté*, *Móré*, *Nagymáté*, *Nemzé*, *Noé*, *Ollé*, *Orlé*, *Paré*), *i*-re mindössze egy (*Szí*), **o**-ra ugyancsak egy (*Sánto*), **u**-ra nyolc (*Daru*, *Falu*, *Gyalu*, *Hajdu*, *Kapu*, *Lapu*, *Samu*, *Szapu*), **ü**-re pedig három (*Becsi*, *Gözü*, *Güzü*) névcikk ejtés- és/vagy írásképváltozata végződik. Ezeknél tehát sokkal többet fel a szerkesztő a betűpár mindkét tagját. Ugyanakkor a legkörültekintőbb keresés mellett sem sikerült **ö** végű neveket találni. Ez a magyarázata annak, hogy az adott fejezetcím élén magányosan csak az **Ő** szerepel.

4. A recenzens tisztehez tartozik, hogy a méltatáson túl kritikai megjegyzésekkel is hozzájáruljon egy későbbiekben közléendő javított kiadás előkészületeihez. Az egyik ilyen észrevételem tu-

lajdonképpen a címválasztásra vonatkozik, ugyanis az efféle megfogalmazás a szótár gyanútlan forgatóját – különösen a laikusokat és a magyarul nem tudó kutatókat – némileg tévútra viheti, azt a látszatot keltvén, hogy a kézikönyvben a teljes történeti magyar családnévállományt fellelhetjük. Valójában azonban az a tergo csupán Kázmér Miklós kézikönyvének címszavait dolgozza fel. Példának okáért a forrásként használt családnévszótárból teljességgel hiányzik a Duna–Tisza közének középmagyar kori névanyaga, ugyanis a rendelkezésre álló korabeli források közül alapvetően a török deftereket kellett volna felhasználni. Ez utóbbiakról azonban Kázmér Miklós úgy vélekedett, hogy a többszörös átírás következtében nem tekinthetők autentikus kútfőeknek. Továbbá nem tudni pontosan, hogy az említettekén túl a Kázmér-féle névcikkekben mi az, ami hiányzik egyes korok történeti forrásainak meglehetősen esetlegesnek és foghíjnak mondható adathalmazából. Szerencsésebb lett volna tehát a cím alaposabb végiggondolása. A másik kritikai megjegyzésre fentebb már utaltam, de az az előzővel is némileg összefügg, hiszen a meglátásom szerint a mostani cím megtartása mellett a bevezetőben célszerű lett volna hangsúlyosabban megfogalmazni, hogy a névvégmutatóban nem a teljes történeti korpusz a tergoja található, még csak nem is a Kázmér-féle kézikönyv teljes adattára, hanem ez utóbbinak csupán címszavai lettek feldolgozva.

5. A itt ismertetett névvégmutató szótár – amint fentebb néhány kiragadott példa kapcsán magunk is meggyőződhetünk róla – számtalan összefüggés feltárását kínálja az olvasónak. Többek között olyanokat is felfedezhetünk, amelyek a Kázmér Miklós által szerkesztett kézikönyv legalaposabb tanulmányozása közben is rejtve maradnának a kutató szeme előtt. A bevezető tanulmány és abban a motivációs rendszer bemutatása, valamint a korpusz kötet végén található motivációk szerinti jegyzékének elkészítése külön is kiemelendő értéke ennek a kézikönyvnek. A munka a jövő névkutatói számára egyúttal bizonyos mértékig az irányokat is kijelöli, hiszen mai napig kénytelenek vagyunk nélkülözni *A régi magyar családnévek szótára* teljes korpuszának elektronikus kereshetőségét. Ugyanegy egyéb teljes vagy teljesebb családnéves adattárak ilyen irányú feldolgozása is várat még magára.

Végül, de nem utolsósorban megállapítható, hogy nemcsak a kézikönyv precízen összeállított beltartalma, hanem a kézikönyv tipográfiája is elismerést érdemel.

Vörös Ferenc

vendégtanár

Nyitra Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Markó Alexandra (szerk.): Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngelkedési időig. ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2012. 398 lap

A kötet 2012. április elején jelent meg az ELTE Bölcsészettudományi Kar, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös kiadásában. Az időpont nem véletlen, Gósy Mária professzor születésének kerek évfordulóját ünnepli a nyelvtudomány. A jeles kutató és tanár előtti tisztelgés hívta életre a kötetet, amelyben Gósy Mária tudományos munkásságához tematikusan illeszkedő tanulmányok kaptak helyet. Mint az a kötetből kiderül, ez a kör rendkívül sokszínű, az olvasó újra és újra elcsodálkozik, hogy a témakörök milyen széles spektruma illeszthető az ünnevelt eddigi tudományos életéhez. A kötet más aspektusból is tisztelgés: nemcsak megjelenésében, külalakjában nagyon igényes, hanem szakmai szempontból is – a tanulmányok mindegyike (szigorú) szakmai lektorok megjegyzései, javaslatai alapján nyerte el végső formáját.

A kötetben megjelent tanulmányok hat témakörbe csoportosulva vizsgálják a beszéd különböző jelenségeit. A *Régi fogalmak új megvilágításban* című fejezetben egyes, a beszéddel foglalkozó tudományágak által gyakran használt fogalmakról olvashatunk – új nézőpontokból. Siptár Péter tanulmánya a degemináció jelenségét járja körül, fonetikai és fonológiai szempontokat egyaránt érvényesítve. Az újabb szakirodalom alapján a kérdéskör új alapokra helyezését javasolja. Varga László kutatása arra keresi a választ, hogy valóban létezik-e a magyarban mellékhangsúly. Érvelését meggyőző kísérleti adatokkal és mérésekkel támasztja alá. Meglátása szerint a mellékhangsúly fonetikai és fonológiai realitás. Ugyan akusztikai szinten további kutatásokra van szükség annak meg-

lajdonképpen a címválasztásra vonatkozik, ugyanis az efféle megfogalmazás a szótár gyanútlan forogatóját – különösen a laikusokat és a magyarul nem tudó kutatókat – némileg tévútra viheti, azt a látszatot keltvén, hogy a kézikönyvben a teljes történeti magyar családnévállományt fellelhetjük. Valójában azonban az a tergo csupán Kázmér Miklós kézikönyvének címszavait dolgozza fel. Példának okáért a forrásként használt családnévszótárból teljességgel hiányzik a Duna–Tisza közének középmagyar kori névanyaga, ugyanis a rendelkezésre álló korabeli források közül alapvetően a török deftereket kellett volna felhasználni. Ez utóbbiakról azonban Kázmér Miklós úgy vélekedett, hogy a többszörös átírás következtében nem tekinthetők autentikus kútfőeknek. Továbbá nem tudni pontosan, hogy az említettekén túl a Kázmér-féle névcikkekben mi az, ami hiányzik egyes korok történeti forrásainak meglehetősen esetlegesnek és foghíjásnak mondható adathalmazából. Szerencsésebb lett volna tehát a cím alaposabb végiggondolása. A másik kritikai megjegyzésre fentebb már utaltam, de az az előzővel is némileg összefügg, hiszen a meglátásom szerint a mostani cím megtartása mellett a bevezetőben célszerű lett volna hangsúlyosabban megfogalmazni, hogy a névvégmutatóban nem a teljes történeti korpusz a tergoja található, még csak nem is a Kázmér-féle kézikönyv teljes adattára, hanem ez utóbbinak csupán címszavai lettek feldolgozva.

5. A itt ismertetett névvégmutató szótár – amint fentebb néhány kiragadott példa kapcsán magunk is meggyőződhetünk róla – számtalan összefüggés feltárását kínálja az olvasónak. Többek között olyanokat is felfedezhetünk, amelyek a Kázmér Miklós által szerkesztett kézikönyv legalaposabb tanulmányozása közben is rejtve maradnának a kutató szeme előtt. A bevezető tanulmány és abban a motivációs rendszer bemutatása, valamint a korpusz kötet végén található motivációk szerinti jegyzékének elkészítése külön is kiemelendő értéke ennek a kézikönyvnek. A munka a jövő névkutatói számára egyúttal bizonyos mértékig az irányokat is kijelöli, hiszen mai napig kénytelenek vagyunk nélkülözni *A régi magyar családnévek szótára* teljes korpuszának elektronikus kereshetőségét. Ugyanegy egyéb teljes vagy teljesebb családnéves adattárak ilyen irányú feldolgozása is várat még magára.

Végül, de nem utolsósorban megállapítható, hogy nemcsak a kézikönyv precízen összeállított beltartalma, hanem a kézikönyv tipográfiája is elismerést érdemel.

Vörös Ferenc

vendégtanár

Nyitra Egyetem

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Markó Alexandra (szerk.): Beszédtudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngeskedési időig.
ELTE BTK – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2012. 398 lap

A kötet 2012. április elején jelent meg az ELTE Bölcsészettudományi Kar, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetének közös kiadásában. Az időpont nem véletlen, Gósy Mária professzor születésének kerek évfordulóját ünnepli a nyelvtudomány. A jeles kutató és tanár előtti tisztelgés hívta életre a kötetet, amelyben Gósy Mária tudományos munkásságához tematikusan illeszkedő tanulmányok kaptak helyet. Mint az a kötetből kiderül, ez a kör rendkívül sokszínű, az olvasó újra és újra elcsodálkozik, hogy a témakörök milyen széles spektruma illeszthető az ünnepezt eddigi tudományos életéhez. A kötet más aspektusból is tisztelgés: nemcsak megjelenésében, külalakjában nagyon igényes, hanem szakmai szempontból is – a tanulmányok mindegyike (szigorú) szakmai lektorok megjegyzései, javaslatai alapján nyerte el végső formáját.

A kötetben megjelent tanulmányok hat témakörbe csoportosulva vizsgálják a beszéd különböző jelenségeit. A *Régi fogalmak új megvilágításban* című fejezetben egyes, a beszéddel foglalkozó tudományágak által gyakran használt fogalmakról olvashatunk – új nézőpontokból. Siptár Péter tanulmánya a degemináció jelenségét járja körül, fonetikai és fonológiai szempontokat egyaránt érvényesítve. Az újabb szakirodalom alapján a kérdéskör új alapokra helyezését javasolja. Varga László kutatása arra keresi a választ, hogy valóban létezik-e a magyarban mellékhangsúly. Érvelését meggyőző kísérleti adatokkal és mérésekkel támasztja alá. Meglátása szerint a mellékhangsúly fonetikai és fonológiai realitás. Ugyan akusztikai szinten további kutatásokra van szükség annak meg-

határozásához, hogy mely kritériumok együttesével jellemezhető, viszont artikulációs és perceptuális szinten jól azonosítható. A magyar mellékhangsúly fonológiai jelentőséggel is bír, elkülönülő hangsúlyfokot képvisel a főhangsúly és a hangsúlytalanság között, szerepe nem a szófónológiában, hanem a posztlexikális fonológiában érhető tetten. A mellékhangsúlynak nemcsak ritmikai, hanem szösszetéti és szintaktikai típusait is el kell ismerni. Gyarmathy Dorottya a megakadásjelenségek tipizálásának egy bizonytalan pontjára hívja fel a figyelmet: az újraindítás jelenségének kettős megítélésének okait keresi. A szerző meglátása szerint a beszélők az újraindítást eltérő funkciókban használják, és ezek kötődnek az újraindított szavak típusához (tartalmas szavak, illetve funkciószavak). Az újraindítás lehet időnyerő stratégia funkciószavak esetében és az önenllőrzés felszíni jele tartalmaz szavaknál.

A következő fejezet a beszédben megjelenő életkori sajátosságokkal foglalkozik. Több tanulmány került ki az anyanyelv-elsajátítás témaköréből: Vesna Mildner és Martina Bajzec 5–7 éves horvát gyermekek nyelvi fejlődését vizsgálja a nemek közötti különbségek szempontjából. A korai életszakaszban a beszéd és a nyelv elsajátításában és használatában bizonyítottan különbség van a fiúk és a lányok között. A vizsgálat arra keresi a választ, hogy ezek a különbségek fennmaradnak-e iskoláskorig. Eredményeik szerint az általános iskola megkezdésének idejére a fiúk behozzák verbális lemaradásukat, nem található jelentős különbség a fiúk és a lányok között a produkált beszéd összes mennyisége, a különböző kategóriájú szavak és a szókincs mérete tekintetében. Deme Andrea az gyermeknyelv kevésbé kutatott területét, a magánhangzók akusztikai jellemzőit vizsgálta óvodásoknál. A magánhangzók akusztikai szerkezete eltéréseket mutat az életkor, a testi fejlettségi fok és a nem tekintetében, valamint fontos anyanyelvi hangzóelsajátítási és beszédproduktions tendenciákat világít meg. A kutató 6–7 éves gyermekek beszédét vizsgálta, ez az életkor az anyanyelv-elsajátításban mérföldkönek számít, valamint az írás-olvasás megtanulása miatt kialakuló fonológiai változás előtti állapotot jeleníti meg. A gyermekek átlagos alaphangmagassága – a hipotézisnek megfelelően – magasabb a felnőtteknél, valamint magánhangzóterük nagyobb és magasabb értéken jelenik meg. A legtöbb fonológiai oppozícióban álló magánhangzópár tagjai fizikai időtartamban is elkülönülnek már az ennyi idős gyermekeknél. Meglepő eredmény, hogy a vizsgálat szignifikáns különbséget adatolt az F_0 átlagos értékében, mégpedig a mélyebb alaphang a lányokra volt jellemző. Neuberger Tilda tanulmánya a spontán beszéd grammatikai fejlődéséről ad képet a KFM módszer alapján óvodásoktól fiatal felnőtt korig. Az eredmények igazolták a grammatikai komplexitás fejlődését az életkorral párhuzamosan, bár minden életkori csoportban nagy egyéni különbségek fedezhetők fel. A morfológiai-szintaktikai összetettség kapcsolatban áll a szókinccsel, a szóhasználattal is. Az életkorban nagyot ugorva az idős korhoz érkezünk, Bóna Judit idősödő, idős és matuzsálemi korú (száz év feletti) adatközlők spontán beszédét hasonlítja össze különböző szempontok alapján. Eredményei szerint elmondható, hogy az időskor nem egységes kategória a spontán beszéd produktójának szempontjából sem. Az életkor előrehaladtával jelentősen változik a beszédtempó, valamint a grammatikai komplexitás, és tendenciaszerű különbség található az életkori csoportok között a megakadások gyakoriságában.

A harmadik fejezetben a **beszédfeldolgozást** különböző nézőpontokból vizsgáló tanulmányok kaptak helyet. Imre Angéla kutatásának fő célja a magyar GMP-teszt német nyelvre való adaptálása volt, amelynek segítségével a beszédpercepció és beszédmegértési részfolyamat felmérhető. A 4–7 éves német beszédanyag eredményei alapján feltételezhető, hogy az adaptált tesztben a nyelvspecifikus eltérések ellenére is hasonló szintértékek várhatók el, mint a magyar GMP-ben. Népszerű témáról, a televízió gyermekekre gyakorolt hatásáról ír Menyhárt Krisztina – fonetikai szempontból. Különböző rajzfilmek akusztikai jellemzőit veti össze, és vizsgálja ezek hatását a 6–7 éves gyermekek beszédfeldolgozási műveleteire, illetve arra keresi a választ, hogy a képi információ segíti vagy gátolja-e a nyelvi feldolgozást. A vizsgálatban szereplő hét rajzfilmben számottevően lassabb a beszédtempó, mint a felnőtt beszélőknél mért átlagos érték. A szöveg feldolgozására, megértésére irányuló kérdésekre legjobb eredménnyel a kép nélküli mesehallgatásnál válaszoltak a gyermekek, a képi információk sok esetben elterelték a figyelmet, gátolták a feldolgozást. Horváth Viktória újszerű módon a hezitációs jelenségeket percepció szempontból vizsgálja. Kutatásában arra kereste a választ, hogy ezt a multifunkcionális, de erősen stigmatizált jelenséget milyen mértékben és pontossággal észlelik a hallgatók. A kísérleti személyeknek el kellett dönteniük, hogy az elhangzott szövegen mennyire voltak gyakoriak a megakadások, majd a másodszori meghall-

gatás során a lejegyzett szövegben be kellett jelölniük minden észlelt hezitálást. Egyetlen olyan hallgató sem akadt, még ebben a direkt szituációban sem, aki minden egyes hezitálást észrevett volna, tehát a mindennapi társalgásban még kevésbé feltűnő a jelenség. A kitöltött szünetek észlelését befolyásolja az időtartam: minél hosszabban realizálódik, annál feltűnőbb. Emellett az egyéni percepciók mechanizmus működési sajátossága is jelentős különbségeket eredményezett az egyes kísérleti személyek eredményei között. A Jászó Anna a retorikai elemzést mint szövegfeldolgozási módszert mutatja be. A szerző elméleti módszereket és szempontokat ismert a retorikai elemzés elvégzéséhez. Az elemzés lehet kvalitatív és kvantitatív módszerű, a kutató számos lehetőség közül választhat. Nagy kihívás az elmélet átültetése a gyakorlatba: a szempontok nagyobb anyagon történő érvényesítése, sőt maga az elemzendő anyag kiválasztása is. A kétnyelvűek mondatfeldolgozását elemzi Navracsics Judit és Sály Gyula, különös tekintettel a nők és a férfiak eredményei közötti különbségekre. A kísérletben magyar–angol kétnyelvű személyek vettek részt, akiknek különböző mondatokról kellett megállapítaniuk, hogy (szintaktikailag és szemantikailag) helyesek-e. Az eredmények azt mutatják, hogy a mondatfeldolgozási stratégia elsősorban a nemek mentén válik szét, és csak ezt követi a nyelvenkénti jellegzetesség.

A **zöngéesség** különböző jelenségeire vonatkozó kutatások kaptak helyet a következő fejezetben. Damir Horga horvát anyanyelvűek beszédében a szupralaringális üregek helyzetének hatását vizsgálja a következő változókra: a hosszú távú átlagos spektrum, a magánhangzók alapfrekvenciája, zöngés explozívák és a zöngében megjelenő devianciák. Eredményei szerint a szupralaringális beállítások befolyásolják a zöngéesség akusztikus paramétereit. Gráczy Tekla Etelka és Kohári Anna tanulmánya a zöngékezdesi idő (VOT) egy módszertani kérdését járja körül, arra keresik a választ, hogy a többszöri felpattanással megvalósult explozívák esetében a mérési módszer hogyan befolyásolja a VOT adatait. A zöngékezdesi idő meghatározására a szakirodalomban többféle módszer található: az első, az utolsó, illetve a legintenzívebb felpattanástól számított mérés. Az adatok alapján a szerzők megállapították, hogy a felpattanások többszöri megjelenését elsősorban a zár helye határozza meg, de a beszélő egyéni sajátosságainak és a magánhangzó-környezetnek a hatása sem elhanyagolható. A legintenzívebb felpattanás leggyakrabban az első, ritkábban az utolsó felpattanással esett egybe, csekély mértékben jelentkezett csak „önálló” felpattanásként. A mérési helyek közül az utolsó felpattanástól számított mutatott jelentős eltérést a többihez képest. A mérési módszerek okozta eltérések miatt mindenképpen tanácsosnak látszik az egyes kutatásokban az alkalmazott metódus ismertetése. Ruth Huntley Bahr és Stacy N. Kile percepciók feladatort végeztetett el iskolás gyermekeknél, akik az afrikai amerikai nyelvváltozatot beszélik, tekintettel a szóvégi más-salhangzók zöngétlenedésének percepciójára. Eredményeik rámutatnak arra, hogy a nyelvváltozat befolyásolhatja a fonológiai tudásra is épülő feladatokban elért teljesítményt.

A **prozódiai sajátosságokkal** foglalkozó kutatások szerepelnek az ötödik fejezetben. Keszler Borbála tanulmánya a prozódiai jegyek írásban való megjelenésének régi példáját mutatja be: nyelvelmékek intonációs-szünetjelölő írásjelhasználatával. A tanulmány a források elemzésével rámutat arra, hogy a 16. században élt még az intonációs-szünetjelölő írásjelhasználat, elsősorban a felolvasásra szánt szövegeknél. A tanulmány olyan eseteket is bemutat, amelyekben a mai logikai-grammatikai alapú szabályok szerint nem használnánk írásjelet. A nyelvelmékek elemzésével a szerző rámutat, hogy a felolvasást könnyítő írásjelhasználatról a jelenlegi központra való áttérés Európa nyelveihez hasonlóan nálunk sem egyszerre következett be. Morkó Alexandra a felolvasásban és a spontán beszédben előforduló hangsúlyok eltérő akusztikai megvalósulására és percepciójára mutat rá. Eredményei szerint a felolvasásban markánsabban jelennek meg a hangsúly észleletét felidéző paraméterek, mint a spontán beszédben. Míg a felolvasásnál az észleléshez elegendő a célszó utáni frekvenciacsökkenés, a spontán beszédben a célszónak az azt megelőző szóhoz képest is jobban ki kell emelkednie. Az intenzitás és az időtartam tekintetében fokozati különbséget talált a szerző a két beszédmód között: a felolvasásban a beszélő nagyobb mértékben használja a hangerő fokozását és az időtartam növelését a hangsúlyosság érzékeltetésére. A szünetezés szintén a tervezettebb beszédmódban, a felolvasásban kap nagyobb szerepet a hangsúlyosság megjelenítésében. Az eredmények igazolják a korábbi szakirodalmi megállapításokat, amelyek szerint a hangsúlynak nincsenek egyértelmű akusztikai fonetikai jelzői, és ez az állítás a spontán beszédre még erőteljesebben igaz, mint az eddigi kísérletekben szereplő felolvasásokra. Váradi Viola a spontán beszéd bekezdésszintű tagolását vizsgálja, elsősorban percepciók szempontból. A beszédkutatás egyik igen

fontos, régi és folyton visszatérő kérdése, hogy milyen paraméterek alapján különíthetők el egymástól a spontán beszédben a bekezdések, és milyen egységek jönnek így létre, hiszen a beszélt nyelv nem tartalmaz olyan egyértelmű határjelölőket, mint az írott nyelv. A beszéd feldolgozásának egyik alapfeltétele, hogy a hallgató képes legyen az elhangzottakat számára értelmes egységekre bontani és így a beszédet dekódolni. A kutató arra keresi a választ, hogy a hallgatók percepciós mechanizmusa mennyire működik egyformán, illetve milyen akusztikai fonetikai, szintaktikai és pragmatikai jellemzők alapján szegmentálják az elhangzottakat. Eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók ítéletei a határjelölésben nagymértékben megoszlanak, de a jelölések mintegy fele egyöntetű volt. Ez arra enged következtetni, hogy a spontán beszéd bekezdésekre tagolására különféle stratégiák léteznek. Elsősorban a szüneteknél és a lezárt szintaktikai egységek esetében jelöltek egyöntetűen bekezdéshatárt a hallgatók, minél hosszabb szünetet észleltek, annál többen vélték tagolópontnak, és az összes jelölés túlnyomó többsége szintaktikai határvonalon található. A kutatás alapján elmondható, hogy a mondatnál nagyobb egységek meghatározása összetett folyamat, az egyes beszédjellemzők (témaváltás, szintaktikai szerkezetek, zöngemínőség, dallammenet) csak az egymással való összefüggésükben kapják meg határjelölő szerepüket. Gocsál Ákos tanulmánya is a beszéd kutatás egyik elengedhetetlen változójával foglalkozik, az alaphangmagasság mérésének módszertani kérdését járja körül. A tanulmány az F_0 -értékek számtani középértékét, móduszát és mediánját hasonlítja össze. A különböző adatok szignifikáns eltéréseket mutatnak, amely arra enged következtetni, hogy a magyar beszélők alaphangmagasság-megoszlása jellegzetesen aszimmetrikus, így a középérték és a szóráshoz nem minden esetben tükrözi az F_0 eloszlását.

A beszéd információtechnológiai vonatkozásai című fejezetben a beszélőfelismerés és a beszéd szintézis tárgyában olvashatunk egy-egy tanulmányt. Beke András a beszélőfelismerés kevert Gauss-modelleket alkalmazó módszerét mutatja be. Az algoritmus tanítását és tesztelését a BEA adatbázisból kiválasztott 80 adatközlő beszédén végezte. Az eredmények alapján jól látható, hogy a Gauss-modellek használata jelentősen javítja a szövegfüggetlen beszélőazonosítás eredményét. Olasz Gábor a beszéd szintézis múltját, jelenét és jövőbeni kilátásait ismerteti. A téma történelmi áttekintésével az olvasó megismerheti a különböző irányvonalakat, amelyen elindult a kutatás annak idején, képet kaphat a technikai-műszaki fejlődésről, a beszéd szintetizátorral szemben támasztott igények változásáról. Azt is láthatjuk, hogy jelenleg a beszéd szintézis még nem képes előállítani az emberi olvasási teljesítménnyel minden tekintetben összemérhető gépi felolvasót. Az optimális gépi szövegfelolvasó jellemzői a következők lennének: egyszerű használat, komplex, rugalmas produkciós modell, teljesen emberi hangminőség, kiváló érthetőség, a hibakeresés, hangolás biztosítása és a jó hangbiztonság. A jelenleg megvalósított, különböző technológiájú rendszerek mindegyike kompromisszumra kényszerül, hol a hangminőség, hol az egyéb jellemzők rovására, így csak szűk részterületeken alkalmazhatók. A szerző javaslatot tesz a hibák kiküszöbölésére, amelynek kulcsa véleménye szerint a hullámforma-elemkiválasztásos módszer és a statisztikai, gépi tanulás technológiájának keresztezése lenne a megfelelő minőségbiztosítási rendszer mellett.

A tanulmányokat magyar és angol nyelvű összefoglalók követik, és egy tekintélyes, több mint háromszáz nevet felvonultató tabula gratulatoria zárja. Az olvasó tájékozódását segíti a kétféle tartalomjegyzék: az első a kötetben szereplő tematikus sorrendet követi, a második pedig lehetőséget ad a tudományterületek alapján történő keresésre. A kötetet tudományos értéke, szakmai színvonala, gazdagsága miatt nemcsak az ünnepelt fogja gyakran és örömmel forgatni, hanem a szűkebb és tágabb szakma – és (reméljük) az érdeklődők minél szélesebb köre.

Bata Sarolta

PhD-hallgató

ELTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Cs. Nagy Lajos: Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza. Luminosus, n.o. Kiadó, Nagykapos, 2011. 46 lap + 750 térkép

A magyar nyelv földrajzi kutatás újabb regionális atlaszsal gazdagodott. Cs. Nagy Lajos munkája olyan felvidéki magyar nyelvjárás csoportot mutat be, amelyről eddig csak szórványos adataink voltak.

fontos, régi és folyton visszatérő kérdése, hogy milyen paraméterek alapján különíthetők el egymástól a spontán beszédben a bekezdések, és milyen egységek jönnek így létre, hiszen a beszélt nyelv nem tartalmaz olyan egyértelmű határjelölőket, mint az írott nyelv. A beszéd feldolgozásának egyik alapfeltétele, hogy a hallgató képes legyen az elhangzottakat számára értelmes egységekre bontani és így a beszédet dekódolni. A kutató arra keresi a választ, hogy a hallgatók percepció mechanizmusa mennyire működik egyformán, illetve milyen akusztikai fonetikai, szintaktikai és pragmatikai jellemzők alapján szegmentálják az elhangzottakat. Eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók ítéletei a határjelölésben nagymértékben megoszlanak, de a jelölések mintegy fele egyöntetű volt. Ez arra enged következtetni, hogy a spontán beszéd bekezdésekre tagolására különféle stratégiák léteznek. Elsősorban a szüneteknél és a lezárt szintaktikai egységek esetében jelöltek egyöntetűen bekezdéshatárt a hallgatók, minél hosszabb szünetet észleltek, annál többen vélték tagolópontnak, és az összes jelölés túlnyomó többsége szintaktikai határvonalon található. A kutatás alapján elmondható, hogy a mondatnál nagyobb egységek meghatározása összetett folyamat, az egyes beszédjellemzők (témaváltás, szintaktikai szerkezetek, zöngemínőség, dallammenet) csak az egymással való összefüggésükben kapják meg határjelölő szerepüket. Gocsál Ákos tanulmánya is a beszéd kutatás egyik elengedhetetlen változójával foglalkozik, az alaphangmagasság mérésének módszertani kérdését járja körül. A tanulmány az F_0 -értékek számtani középértékét, móduszát és mediánját hasonlítja össze. A különböző adatok szignifikáns eltéréseket mutatnak, amely arra enged következtetni, hogy a magyar beszélők alaphangmagasság-megoszlása jellegzetesen aszimmetrikus, így a középérték és a szórással nem minden esetben tükrözi az F_0 eloszlását.

A beszéd információtechnológiai vonatkozásai című fejezetben a beszélőfelismerés és a beszéd szintézis tárgyában olvashatunk egy-egy tanulmányt. Beke András a beszélőfelismerés kevert Gauss-modelleket alkalmazó módszerét mutatja be. Az algoritmus tanítását és tesztelését a BEA adatbázisból kiválasztott 80 adatközlő beszédén végezte. Az eredmények alapján jól látható, hogy a Gauss-modellek használata jelentősen javítja a szövegfüggetlen beszélőazonosítás eredményét. Olasz Gábor a beszéd szintézis múltját, jelenét és jövőbeni kilátásait ismerteti. A téma történelmi áttekintésével az olvasó megismerheti a különböző irányvonalakat, amelyen elindult a kutatás annak idején, képet kaphat a technikai-műszaki fejlődésről, a beszéd szintetizátorral szemben támasztott igények változásáról. Azt is láthatjuk, hogy jelenleg a beszéd szintézis még nem képes előállítani az emberi olvasási teljesítménnyel minden tekintetben összemérhető gépi felolvasót. Az optimális gépi szövegfelolvasó jellemzői a következők lennének: egyszerű használat, komplex, rugalmas produkciós modell, teljesen emberi hangminőség, kiváló érthetőség, a hibakeresés, hangolás biztosítása és a jó hangbiztonság. A jelenleg megvalósított, különböző technológiájú rendszerek mindegyike kompromisszumra kényszerül, hol a hangminőség, hol az egyéb jellemzők rovására, így csak szűk részterületeken alkalmazhatók. A szerző javaslatot tesz a hibák kiküszöbölésére, amelynek kulcsa véleménye szerint a hullámforma-elemkiválasztásos módszer és a statisztikai, gépi tanulás technológiájának keresztezése lenne a megfelelő minőségbiztosítási rendszer mellett.

A tanulmányokat magyar és angol nyelvű összefoglalók követik, és egy tekintélyes, több mint háromszáz nevet felvonultató tabula gratulatoria zárja. Az olvasó tájékozódását segíti a kétféle tartalomjegyzék: az első a kötetben szereplő tematikus sorrendet követi, a második pedig lehetőséget ad a tudományterületek alapján történő keresésre. A kötetet tudományos értéke, szakmai színvonala, gazdagsága miatt nemcsak az ünnepelt fogja gyakran és örömmel forgatni, hanem a szűkebb és tágabb szakma – és (reméljük) az érdeklődők minél szélesebb köre.

Bata Sarolta

PhD-hallgató

ELTE BTK

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Cs. Nagy Lajos: Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza. Luminosus, n.o. Kiadó, Nagykapos, 2011. 46 lap + 750 térkép

A magyar nyelv földrajzi kutatás újabb regionális atlaszsal gazdagodott. Cs. Nagy Lajos munkája olyan felvidéki magyar nyelvjárás csoportot mutat be, amelyről eddig csak szórványos adataink voltak.

Már Benkő Loránd is felhívta a figyelmet 1992-ben a III. Dialektológiai Szimpozionon az itteni kutatások fontosságára: „Mintha a környező országok közül Csehszlovákia volna az a terület, ahol a magyar dialektológiának a gyűjtőmunkája, feldolgozó munkája nem érte volna el ezt a szintet, amelyet a környező országokban elért. Annál is inkább mondom ezt, mert ebben a körben nem kell különösképpen bizonygatni, hogy az északi peremvidéken milyen csodálatosan szép, becses nyelvi értékek, a kutatásban jobbra még felderítetlen területek vannak” (1998: 22). Szerencsére a szlovákiai magyar nyelvészek buzgalomból és az ott dolgozó magyarországi vendégtanárok kutatásaként azóta több kiváló nyelvjárási tanulmány is megjelent. 2004-ben Sándor Anna: A Nyitra-vidéki nyelvjárások atlasza című munkája, 2011 végén pedig Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza (MedvA.) járult hozzá ahhoz, hogy erről az eddig alig ismert nyelvjárási vidékről korszerű, gazdag ismeretanyaghoz juthassunk.

A nyelvatlazok készítése nagyon időigényes, sok gonddal járó munka, Cs. Nagy Lajos kutatása is húsz évvel ezelőtti előzményekre nyúlik vissza: „Nyitrai vendégtanári kiküldetésem (1991–1996) lehetőséget adott arra, hogy egy felvidéki tájegység, a Nyitrától kb. 250–300 km-re fekvő festői Medvesalja nyelvkincséből meríthessek. A nagyatlaz alapján – családi és hallgatói összefogással – végeztem a kutatásomat megalapozó helyszíni gyűjtést Szlovákia egyre inkább elnéptelenedő, valamikor idegenforgalmilag is látogatottabb tájegységén. Kapcsolatom e tájegység palóc lakosságával később sem szakadt meg. Az OTKA támogatásának köszönhetően újabb gyűjtő utakat szervezhettünk 2007-ben és 2008-ban kutatótársammal, N. Császi Ildikóval. Ezekben az utakon újabb nyelvi adatokkal gazdagodtunk, s összesen több mint 180 ezres korpusz jött létre. Ebből az adatmennyiségből 100 ezret meghaladó került az atlasz térképeire” (3) – írja a szerző atlasza Előszavában.

A medvesaljai falvak az egykori Gömör megyének Nógráddal határos délnyugati részén – a mai Szlovákia területén – a Gortva-patak völgyében fekszenek. A lakosság római katolikus vallású, kultúrájában, nyelvjárásában hagyományörző, sok tekintetben archaikus jellegű. A tizenkét települést (Sőreg, Ajnácskő, Csevice, Gömöralmágy, Dobfenek, Gömörpéterfala, Óbást, Újbást [korábban Egyházasbást], Bakóháza, Vecseklő, Medveshidegkút, Tajti) magában foglaló tájegység népessége rohamosan fogy. „Az összlakosság száma 1980-ban 5797 fő volt. Közülük 5500 volt magyar nemzetiségű, 297 pedig más nemzetiségű. 2001-re [...] a magyarok száma 1129 fővel, 20,53%-kal lett kevesebb két évtized alatt. A fogyás évtizedenként átlagosan 10–11% között van. A szlovák nemzetiségűek lélekszáma 1991-hez képest – tehát 10 év alatt – 105-tel gyarapodott, ez 39,77%” (6).

Egy nyelvatlaz készítésekor a kutatóterület kijelölése mellett a másik legfontosabb feladat a vizsgált nyelvjárási jelenségek meghatározása, a leendő térképek címszójegyzékének összeállítása. Cs. Nagy Lajos természetesen a MNyA. anyagából indult ki, innen vette át a kérdéseket, sőt a „teljes palóc kérdőívet” is beépítette kérdőfüzetébe. Az anyaggyűjtés első szakaszában 1204 kérdésből álló, 69 oldal terjedelmű kérdőfüzettel dolgozott. Később ezt a kérdőívet átalakította: „A vidék táplálkozási, építészeti és népi szokásaiból, leíró munkákból, valamint Sándor Anna Nyitra-vidéki nyelvatlazából újabb kérdőívet állítottam össze 2006-ban, s ezt kérdeztük ki 2007-ben és 2008-ban. Az összes (1305) kérdés megoszlása a következő: MnyA.-kérdés 978 (617 lexikai, 356 morfológiai és 5 fonetikai), Palóc kérdőív 200 (65 lexikai, 44 morfológiai és 91 fonetikai) pótygyűjtés 120 (120 lexikai), NyvA. 7 (7 lexikai). A hangfelvételes kérdőíves gyűjtés mellett több szövegfelvételt is készítettünk” (8–9).

A MedA. a nyelvjárási alaprégék kutatását tűzte ki céljául, adatközlői az idősebb, a 60 éven felüli helybeli lakosokból kerültek ki. Ezért az atlaszban a térképlapokon egynemű adatokat találunk, nem közöl archaikusnak vagy neologizmusnak minősíthető példákat. Erre vonatkozóan a szerző az Előszóban a következőket írja: „Szociolingvisztikai jellemzők nem olvashatók ki atlaszomból. Ennek az az oka, hogy két lehetőség között választhattam: vagy sok adatot teszek közkinccsé, vagy kb. 100–150 címszónak az adatközlők szociológiai jellemzőitől meghatározott térbeli vizsgálati eredményeit vetítem térképre... Ekkora mennyiségű címszó esetében és ennyi idő alatt csak erre alkalmas számítógépes program, valamint több személyből álló kutatócsoporttal lett volna megvalósítható a többdimenziós atlasz” (4).

Ez az atlasz a tájegységi határokat követő kisatlazok közé tartozik, kutatóterülete Medvesalja és környéke 12 településére terjed ki; ha viszont az atlasz 750 térképlapját tekintjük, akkor az egyik leggazdagabb anyagú atlasznak számít, hiszen csak a nagy általános és regionális atlaszok

vettek fel ennél több címszót. Mivel A magyar nyelvjárások atlaszának ebben a kistérségben nincs egyetlen kutatópontja sem, a szerző arra törekedett, hogy kellő számú adatot szolgáltatson a hangtani, alaktani és lexikai sajátosságokra. A MedA. sem csupán nyelvtani érdekességekkel szolgál, más, rokon tudományok kutatói is csemezgethetnek belőle, erre a szerző kifejezetten törekedett a címszavak meghatározásakor, ugyanis a 750 címszó 90%-a lexikai természetű. Mivel mindegyik térképlapot adatbeírásos eljárással közli, ezek a lapok is tartalmazzák a területre jellemző fonetikai és morfológiai változatokat.

A nem kis megterhelést kívánó munkát a kiváló gyűjtő is csak önzetlen segítők és nem utolsósorban megértő adatközlők segítségével tudja sikerre vinni. „Nagy hálával gondolok adatközlőinkre, akik mindig türelmesen végighallgatták kérdéseinket, bátran nyilatkoztak a hangrögzítő készülék jelenlétében is. Köszönöm korábbi nyitrai hallgatóimnak és jelenlegi pázmányos hallgatóimnak is a gyűjtésben való aktív részvételét” – írja a szerző (4).

A térképek közlési sorrendje – a MnyA. gyakorlatának megfelelően – a kérdőfüzet tematikus felépítését követi, az ebben való tájékozódást kétféle Mutató is segíti. Mindegyik térkép adatbeírásos, közülük 32 térkép az egyes adattípusokat kiemelő és elkülönítő színes szemléltetést is tartalmaz. A térképek szerkesztése, a nyelvi variánsok bemutatása Vékás Domokos és Vargha Fruzsina Sára által fejlesztett Bihalbocs szoftverrel készült. Ez a szoftver lehetővé teszi, hogy a teljes korpusz informatizált változatából a kutató Macintosh gépeken igényeinek megfelelő új térképeket generálhasson, újabb és újabb összefüggéseket tárhasson föl, mutathasson be. „Ez az első olyan informatizált atlasz, melyben a gyűjtője saját anyagát teszi közzé, s amely digitális változatban (CD-lemezen) is megjelenhet” (3–4). A formátum lehetővé teszi, hogy a medvesalji korpusz integrálható legyen a magyar és az európai dialektológiai kutatási adatállományokba. Ebben a tekintetben szervezen kapcsolódik az ELTE Geolingvisztikai Műhelye által folytatott informatizálási munkálatokhoz.

Az atlasz térképlapjainak elemzése jobbra a későbbi kutatás feladata lesz, bár szerzőnk az anyaggyűjtés és a szerkesztés során már több előtanulmányt végzett és jelentetett meg (Cs. Nagy 1999, 2003 stb.). Az adatok egyfajta feldolgozásának tekinthető a színes térképek szemléltető megoldása, a térképlapok alsó, jobb sarkában, az úgynevezett „Legendában” lévő tipizálás. Ilyen jellegű, igen dicséretes újítás a lexikai változatok mutatójának az összeállítás is (28–39).

Az Adattár Szóföldrajzi térképek cím vezeti be, ez a korábbi terminológia használatának kissé megtevesztő, mert csak lexikai térképlapokat értünk rajta, ám itt – a tematikus közlési sorrendhez alkalmazkodva – fonetikai és morfológiai térképek is vannak. Ezek a nyelvtani térképek viszont csak eredeti szándékukban fonetikaiai vagy morfológiaiai, mert – esetenként – a megjelölt formájukban a szerző szerepelteti rajtuk a felbukkanó lexikai variánsokat is, például **460. kötény** Morf. adatai: *kötény, surc, kötiny*; a **730. hozzánk** Morf. adatai: *hozzánk, nálunk* stb. De ahogy a szerző *Az anyaggyűjtés* című bevezető fejezetben, Demét is idézve írja: „a különböző jelzetű kérdésekre kapott adatokat komplexen kell vizsgálni: az alaktani adatok egyben hangtaniak is, a lexikaik pedig egyben hang- és alaktani jelentőségűek is” (9). Ez a módszer – véleményem szerint – csak a kevés kutatópontot érintő, szerényebb mennyiségű lexikai változatok esetében alkalmazható. Medvesalja magyar nyelvjárás atlasza ezt a megoldást lehetővé tette, köszönhető ez a jól áttekinthető szerkesztésnek és annak, hogy a kiadó vállalta a teljes térképtár megjelentetését.

A vizsgált kistérségi nyelvjárás a palóc nyelvjárás régióba tartozik, ezt a teljes anyag dokumentálja: *árpf, búzf, s'sf* (a búza levele) stb. A **607. megver** Morf. térkép a palóc nyelvjárás területre jellemző, köznyelvtől eltérő archaikus teljes hasonulást példázza: *mévver*; a **608. sz. őrizte** Morf. lap a peremvidékekre jellemző (pl. Vas megye) szóvégi, alaktani természetű zárt *ē*-zést mutatja: *őrisztē, őrzöttē*. Egyébként az *e* : *ē* szembenállásban figyelhető meg a legtöbb különbség a dunántúli és az itteni regionális köznyelvi kiejtéshez képest, például **609., 610. sepersz** Morf.: *sēprész, sēprētem*; **722. titeket** Morf.: *titēket, tyiktēket*, további példák a térképlap idézése nélkül: *terhēs, fülē, pislejē ~ pittjē 'ajaka', gēgē, tēnyēr ~ tērēny 'tenyér', gērincē, gēnny, széplős, pizē, erdejē* stb. Nyilván ennek a jelentős különbségnek az okára egy későbbi tanulmányában a szerző is válaszolni fog. A Nyitra-vidéken jelentkező erős zárt *ē*-zést Sándor Anna például annak tulajdonítja, hogy az egyes, elszigetelődött magyar községekben igen erőteljesen érvényesül a szlovák nyelv hatása (2004: 68).

A lexikai térképlapok részben a vidék sajátos magyar néprajzát is tükrözik, gazdag adattárát adják például a hagyományos népi ételneveknek: **398. derelye**: *dērēlye, bftushfluskf*; **400. fánk**: *pfmpuskf*, **401. forgácsfánk**: *herőce*, **404. krumplinudli**: *bēgyērő, bēgyēllő* stb. A térképlapok kö-

zött olyanokat is találunk, amelyek regionális tájszót tartalmaznak, a bizonyos tárgyat, ételt vagy munkafolyamatot csak ezen a vidéken ismerik, például: **438. virics** 'tavasszal a rügyező nyírfából baltavágással eresztett édes folyadék', **442. molnárkalács**, **443. gúnárnyak**: *gubf, gunárnyfk*, **444. páronfött**: *pārānfött*, **446. morvány**: *morvān, morvāny* stb. A figyelmes kutató több példát is találhat a szlovák nyelvi hatás érvényesülésére, ilyen például a **49. polyva** Lex. térképen a *mohëtka* szó. Ezen a téren is érdemes további vizsgálódást folytatni.

Végezetül egyetértően idézem Juhász Dezső véleményét, amelyet a büki élőnyelvi konferencián fogalmazott meg a *Merre tovább, magyar nyelvöldrajz* című előadásában: „Ideális megoldásnak azt tartom, ha azok a kutatók foglalkoznak először a nyelvöldrajzi anyaggal, akik a gyűjtést elindították és lebonyolították. Így sokoldalú tapasztalatok birtokában kezdődhet az analízis” (Juhász 2006). Ezt a további munkát bizvást várhatjuk Cs. Nagy Lajostól, és természetesen további kiváló nyelvöldrajzi tanulmányok, atlaszok készítését is.

A szép kiállítású könyvért köszönet illeti a nagykaposi Luminosus n.o. Kiadót. A kötet megjelenését a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatta.

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 1998. Megnyitó beszéd. In: Szabó Géza–Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II.* Szombathely, 18–24.
- Cs. Nagy Lajos 1999. Néhány fogalom megnevezésének tagoltsága és szóföldrajzi realizációja a felvidéki Medvesalján. *Magyar Nyelvőr* 123: 35–45.
- Cs. Nagy Lajos 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján.* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Juhász Dezső 2006. Merre tovább, magyar nyelvöldrajz. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom.* A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. okt. 9–11.) előadásai. MNyTK. 228. Budapest, 33–43.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* (NyvA.). Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

Király Lajos

ny. főiskolai tanár

Kaposvári Tanárképző Főiskola

Peters, Isabella: Folksonomies. Indexing and Retrieval in Web 2.0. Wolfgang G. Stock (ed.). (Knowledge & Information. Studies in Information Science). Berlin: De Gruyter Saur, 2009. 443 lap

„A digitális fogyasztó kifejezetten pragmatikus: véleménye szerint, ha egy információ nem található meg azonnal, egy helyen, akkor nem is érdemes keresni” – ez a 2008-as, az ismertett munká bevezetőjében szereplő Nicholas–Rowlands-idezet is lehetne a *Folksonomies. Indexing and Retrieval in Web 2.0* című kötet mottója. Hiszen a címbeli *folksonomy* éppen az információ létrehozásával, keresésével és elérésével foglalkozik.

Az információtudományi könyv címét magyarul pontosan, az angol nyelvi kontamináció megbontása nélkül nem lehet visszaadni. A *folksonomy* terminust 2004-ben használta először egy konferencián Thomas Vander Wal, majd Gene Smith tanulmánya alapján vált ismertté (Vander Wal 2004, Smith 2004; [154]¹), és a *folk* 'nép', illetve a *taxonomy* 'csoportosítás, osztályozás' szavak vegyítéséből származik [5], ily módon a „nép”, vagyis a nem professzionális indexelők által létrehozott taxonómiára utal.² A folksonomy szabadon választott, bármely információhoz köthető kulcsszavakból vagy címkékből (úgynevezett tagekből) áll – e címkéket a post-itelek elektronikus megfeleelőinek is szokás nevezni (Müller-Prove 2008: 15; [153]). A kollaboratív tagelés az a folyamat, amelynek során a felhasználó a megosztott tartalomhoz szabadon választott kulcsszavak formájában

¹ Szögletes zárójelben az ismertett kötet oldalszámait adom meg.

² Az ismertetésben a könyv címétől eltérően az egyes számú *folksonomy* alakot használom, természetesen a fogalomhoz tartozó tartalmak összességét értve alatta.

zött olyanokat is találunk, amelyek regionális tájszót tartalmaznak, a bizonyos tárgyat, ételt vagy munkafolyamatot csak ezen a vidéken ismerik, például: **438. virics** 'tavasszal a rügyező nyírfából baltavágással eresztett édes folyadék', **442. molnárkalács**, **443. gúnárnyak**: *gubf, gunárnyfk*, **444. páronfött**: *pārānfött*, **446. morvány**: *morvān, morvány* stb. A figyelmes kutató több példát is találhat a szlovák nyelvi hatás érvényesülésére, ilyen például a **49. polyva** Lex. térképen a *mohëtka* szó. Ezen a téren is érdemes további vizsgálódást folytatni.

Végezetül egyetértően idézem Juhász Dezső véleményét, amelyet a büki élőnyelvi konferencián fogalmazott meg a *Merre tovább, magyar nyelvöldrajz* című előadásában: „Ideális megoldásnak azt tartom, ha azok a kutatók foglalkoznak először a nyelvöldrajzi anyaggal, akik a gyűjtést elindították és lebonyolították. Így sokoldalú tapasztalatok birtokában kezdődhet az analízis” (Juhász 2006). Ezt a további munkát bizvást várhatjuk Cs. Nagy Lajostól, és természetesen további kiváló nyelvöldrajzi tanulmányok, atlaszok készítését is.

A szép kiállítású könyvért köszönet illeti a nagykaposi Luminosus n.o. Kiadót. A kötet megjelenését a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatta.

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 1998. Megnyitó beszéd. In: Szabó Géza–Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion. A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II.* Szombathely, 18–24.
- Cs. Nagy Lajos 1999. Néhány fogalom megnevezésének tagoltsága és szóföldrajzi realizációja a felvidéki Medvesalján. *Magyar Nyelvőr* 123: 35–45.
- Cs. Nagy Lajos 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján.* Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Juhász Dezső 2006. Merre tovább, magyar nyelvöldrajz. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom.* A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. okt. 9–11.) előadásai. MNyTK. 228. Budapest, 33–43.
- Sándor Anna 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* (NyvA.). Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

Király Lajos

ny. főiskolai tanár

Kaposvári Tanárképző Főiskola

Peters, Isabella: Folksonomies. Indexing and Retrieval in Web 2.0. Wolfgang G. Stock (ed.). (Knowledge & Information. Studies in Information Science). Berlin: De Gruyter Saur, 2009. 443 lap

„A digitális fogyasztó kifejezetten pragmatikus: véleménye szerint, ha egy információ nem található meg azonnal, egy helyen, akkor nem is érdemes keresni” – ez a 2008-as, az ismertett munká bevezetőjében szereplő Nicholas–Rowlands-idezet is lehetne a *Folksonomies. Indexing and Retrieval in Web 2.0* című kötet mottója. Hiszen a címbeli *folksonomy* éppen az információ létrehozásával, keresésével és elérésével foglalkozik.

Az információtudományi könyv címét magyarul pontosan, az angol nyelvi kontamináció megbontása nélkül nem lehet visszaadni. A *folksonomy* terminust 2004-ben használta először egy konferencián Thomas Vander Wal, majd Gene Smith tanulmánya alapján vált ismertté (Vander Wal 2004, Smith 2004; [154]¹), és a *folk* 'nép', illetve a *taxonomy* 'csoportosítás, osztályozás' szavak vegyítéséből származik [5], ily módon a „nép”, vagyis a nem professzionális indexelők által létrehozott taxonómiára utal.² A folksonomy szabadon választott, bármely információhoz köthető kulcsszavakból vagy címkékből (úgynevezett tagekből) áll – e címkéket a post-itelek elektronikus megfeleelőinek is szokás nevezni (Müller-Prove 2008: 15; [153]). A kollaboratív tagelés az a folyamat, amelynek során a felhasználó a megosztott tartalomhoz szabadon választott kulcsszavak formájában

¹ Szögletes zárójelben az ismertett kötet oldalszámait adom meg.

² Az ismertetésben a könyv címétől eltérően az egyes számú *folksonomy* alakot használom, természetesen a fogalomhoz tartozó tartalmak összességét értve alatta.

metaadatokat kapcsol [153]. A tageléssel a tartalom-létrehozó indexelő is lesz egyben. A folksonomy fogalom szinte felsorolhatatlanul sok szinonimával rendelkezik; csak válogatásként a számos elnevezés közül: *demokratikus indexelés* (democratic indexing, Kellog Smith 2006), *közösségi klasszifikációs rendszer* (social classification system, Feinberg 2006), *etnoklasszifikáció* (ethnoclassification, Star 1996), *felhasználói metaadat* (user-generated metadata, Dye 2006), *tagoszféra* (tagosphere, Gruber 2005), *tagazonómia* (tagsonomy, Hayes–Avesani–Veeramachaneni 2007).

A folksonomy megjelenése a web 2.0 szociális hálózataihoz köthető. A web 2.0 – a fogalom 2006-os bevezetése óta – sokat használt információtudományi kulcsszóvá vált. Az úgynevezett web 1.0 verziótól technológiailag, szerkezetileg és szociális szempontok szerint különbözik; egyesek szerint a korábbi objektumközpontú megközelítés helyét a személycentrikus hálózat veszi át [15]. A web 2.0 információtechnológiai korszakban nem csupán professzionális tartalomfejlesztők (újságírók, írók, webdizájnerek, honlapfejlesztők stb.) hozhatnak létre és oszthatnak meg az interneten digitális tartalmakat, hanem gyakorlatilag bármely számítógép-használó megteheti ezt. Továbbá a felhasználók nem csupán tartalmakat (szövegeket, képeket, videókat stb.), hanem az ezekhez tartozó metaszintű információkat, címkéket, az úgynevezett tageket is létrehozhatnak; ezzel az indirekt kooperációval hozzájárulnak az információk megtalálhatóságához. Az információk metainformációval való ellátása nem új találmány: a könyvtár- és információtudomány egyik alapfoglatosságára többek között a tárgykatalógusok, a különféle klasszifikációs rendszerek és teauruszok elkészítése. A professzionális osztályozási rendszerektől a folksonomy két szempontból különbözik: egyrészt megközelítési módja, másrészt a terminológiához való viszonya tér el attól. Míg a hagyományos taxonómia előbb kiválasztja az osztályozási kritériumokat, létrehozza a rendszer(ek)e)t, és azt tölti fel tartalommal, addig a folksonomy esetében ez éppen fordítva történik: a kritérium-központú helyett a forrásközpontú strukturálás jellemzi. A másik, még erőteljesebb eltérés a terminológiát érinti: a hagyományos, úgynevezett professzionális metainformáció-létrehozás során szigorúan szabályozott, előírt terminusokat lehet csak használni, ezzel szemben a folksonomy ellenáll a korlátozott terminológiahasználatnak. Ezzel viszont el is jutottunk a folksonomy egyik gyenge pontjához: éppen szabályozatlansága miatt ki van téve a nyelvi idioszinkráziának (például a homonimiának és a szinonimiának), és ez az információkeresés és -elérés során problémákat jelenthet.

Az informatika, az információtudomány, a szociológia, a kommunikáció- és médiatudomány, a nyelvészet és a könyvtártudomány metszéspontjában álló témakörrel 2006 óta foglalkozik a tudományos kutatás (ez nem véletlen, hiszen a folksonomyalapú webes szolgáltatások 2002–2003 környékén jelentek meg), ám összefoglaló, a folksonomy elméletét és a gyakorlati használati módokat, illetve előnyeit, hátrányait is taglaló monográfia nem született Isabella Peters munkája előtt. Ily módon hiánypótlónak mondható a német nyelven, közel hétszáz, a témához kapcsolódó publikáció feldolgozásával készült doktori disszertáció eredményeit angolul visszaadó vastkos kötet (fordítója: Paul Becker). Isabella Peters munkája a németországi De Gruyter Saur kiadó *Knowledge & Information* című, angol nyelvű információtudományi sorozatában jelent meg. A könyvsorozat szerkesztője a düsseldorfi Heinrich-Heine-Universität professzora, Wolfgang G. Stock.

A kötet fő célkitűzése, hogy feltárja azokat a területeket, amelyekben a bevett tudásreprezentációs és információelérési módszerek hasznosíthatják a folksonomy előnyeit (és vice versa, vagyis hogyan tehető hatékonyabbá a folksonomy például a félautomata egységesítő rendszerek használatával vagy a szabványosított nyelvhasználattal).

A kötet makroszerkezete négy fő fejezetből épül fel, a terjedelmes szakirodalmi jegyzék a nagy fejezetegységek végén található. Az első fejezet [13–188] a közösségi információszolgáltatási rendszerekhez (collaborative information services) kötődő legfontosabb fogalmakat (mint a web 2.0, a közösségi szoftver, a kollaboratív információszolgáltatási rendszerek) tisztázza, majd bőséges példaanyaggal illusztrálja ismerteti e szolgáltatások jellemzőit (ezek: social bookmarking, e-kereskedelem, és kereskedelmi információszolgáltatás, zene-, kép- és videomegosztó oldalak, könyvtár 2.0, közösségi hálózatok, blogok és blogkereső motorok, tagelő játékok). Itt szó esik például az olyan online könyvjelzőgyűjteményekről, mint a del.icio.us vagy a tudományos célokra használható Bibsonomy; továbbá többek között az online kereskedő Amazon taghasználatáról. A Last.fm zene-, a Flickr fotó- és a Youtube videomegosztó kapcsán felmerül a kérdés, hogy kevés szöveges információval (címmel) ellátott, nem textuális forrásokat miképpen kell/lehet szöveges metaadatokkal ellátni.

A könyvtár az egyik alapvető forrásgyűjtő és metaadat-létrehozó intézmény, amelynek szintén szembe kell néznie az internet hozta kihívásokkal: ezt a koncepciót könyvtár 2.0-nak szokás nevezni. Peters meglátása szerint a 2.0-s könyvtárak két stratégiát követhetnek: 1. munkatársaik a különböző közösségi hálózatokban az információkinyerés, az értékes információforrás kiválasztásának szakértőiként vesznek részt; 2. a másik módozat bevonja a könyvtárhasználókat a metaadatok létrehozásába, vagy a könyvtár saját (OPAC-)rendszerébe címkézésítő funkciók integrálásával, vagy külső, internetes tagelő platformok használatával (pl.: LibraryThing, BibSonomy; [56]).

A második fejezet [119–52] a tudásreprezentáció (knowledge representation), valamint az információelérés és -kinyerés (information retrieval) terminusaival foglalkozik; a harmadik [153–282] és a negyedik [283–410] pedig egyrészt a tudásreprezentáció, másrészt az információkinyerés kapcsolatát elemzi a folksonomyval. Az információszerzés módjai között a szerző elkülöníti egymástól a keresés (searching), a böngészés (browsing) és az információkinyerés (retrieving) magatartáshármasát [287–93].

Sajátos fogalom a „tagging behaviour” (‘tagelő magatartás’; [161–4; 184–95]), amely az indexelés, azaz a tagek, címkék létrehozásának szociális és kognitív oldalát vizsgálja: miért és milyen elvek alapján készíti egy felhasználó címkéket, illetve milyen kognitív erőfeszítés szükséges a tageléshez. A tagelés kognitív mechanizmusa (Sinha 2005 alapján) a konceptualizációra hasonlít: első lépésben a felhasználó összehasonlítja a címkézendő objektumot más, elméjében tárolt fogalmakkal, amelyek mentálisan aktívnak számos, hasonló vagy kapcsolt fogalmat, majd kiválasztja ezek közül a legmegfelelőbbet, és elkészíti a címkét – a konceptualizáció utolsó lépése, a kategorizáció a tagelés esetében elmarad.

A web 2.0-s indexelés tipikusan a kollektív intelligencia (collective intelligence, más megfogalmazásokban: the wisdom of crowds ‘a tömegek bölcsessége’, crowdsourcing³) használatához kötődik: olyan különböző emberek működnek decentralizáltan együtt, akiknek sem közös tudásuk, sem (valódi) közös céljuk nincsen, de együtt intelligensebbek, mint külön-külön (vö. Surowiecki 2005). A tömegek bölcsessége gyakorta problémákhoz, hibás címkékhez, ismétlődésekhez vezet. Megfigyelések szerint minél nagyobb a csoport, annál több hiba fordulhat elő a címkék között. Ennek tudatos elkerülésére szolgál a darwini metaforával „tag gardening”-nek, ‘címké kertészkedés’-nek nevezett folyamat, a címkék – elsősorban utólagos – rendezése, rendben tartása, strukturálása, a két-értelműségek kiküszöbölése [235–47].

Összességében a felhasználó generálta digitális metaadatok, a tagek legfontosabb előnyei közé tartozik, hogy friss információkat jelenítenek meg, nem szükséges elkészítésükhöz előzetes standardizáció, a minőségértékelő tagek hozzáadott értéként jelennek meg, és a tagek nyelvi szempontból rugalmasak. Éppen ez utóbbi jelenti azonban a legfőbb hátrányukat: az emberi nyelv variabilitása (például szemantikai szempontból a homonimák, szinonimák, alá- és fölérendeltségi viszonyok; írástechnikai szempontból a különböző írásváltozatok, esetleg helyesírási hibák) és a használt szókincs ellenőrizetlensége megnehezítik és lelassítják a keresési folyamatot. Mindezen problémák feloldására és a használhatóság, a keresési hatékonyság növelésére félautomatikus vagy manuális javításra, a címkerendszer tudatos újrastrukturálásra van szükség. A tageknek kiemelkedő szerepük van a multimédiás digitális tartalmak megtalálásában: hiszen a minimális információt tartalmazó cím mellett a keresőrendszerek számára használható verbális adatokat nyújtanak, vagyis új elérési utakat nyitnak.

Isabella Peters alapos, sok szempontra kitérő, nagy ívű, de a sok példával és illusztrációval érthetővé, követhetővé tett munkája ajánlható könyvtár- és információtudományi, továbbá informatikai szakembereknek; a szociális szoftverek, a közösségi oldalak, a tagelés, a tartalomszolgáltatás és az információkinyerés iránt elméleti vagy gyakorlati szempontból érdeklődőknek.

³ Itt érdemes megemlíteni a hálózatkutató Barabási Albert-László 2012 nyarán folyó projektjét, amelyben az általa vezetett kutatás eredményeit folyamatosan közzéteszik az interneten, és a hozzászólások alapján változtatnak rajta. Az idegen nyelvekre való fordítást szintén a crowdsourcing módszerével tervezik, egy próbafordítás után gyakorlatilag bárki fordíthat fejezeteket a készülő kötetből. http://network.blog.hu/2012/07/30/fordisuk_kozosen_barabasi_albert-laszlo_uj_konyvet_kozosegi_kollaboracio_crowd_sourcing [2012. 08. 11.].

SZAKIRODALOM

- Dye, J. 2006. Folksonomy: A Game of High-tech (and High-stakes) Tag. *EContent*, April, 38–43.
- Feinberg, M. 2006. An Examination of Authority in Social Classification Systems. *Proceedings of the 17th Annual ASIS&T SIG/CR Classification Research Workshop*. Austin, Texas, USA.
- Gruber, T. 2005. *Ontology on Folksonomy: A Mash-up of Apples and Oranges*. <http://tomgruber.org/writing/ontology-of-folksonomy.htm> [Int'l Journal on Semantic Web & Information Systems, 3(2), 2007. Originally published in 2005, this is a rebuttal to a popular anti-ontology blog, with a constructive call to action. [Elérhető: 2012. 08. 11.]
- Hayes, C. – Avesani, P. – Veeramachaneni, S. 2007. An Analysis of the Use of Tag sin a Blog Recommender System. *Proceedings of IJCAI 2007 Hyderabad, India*, 2772–7.
- Kellog Smith, M. 2006. Viewer Tagging in Art Museums: Comparisons to Concepts and Vocabularies of Art Museum Visitors. *Proceedings of the 17th Annual ASIS&T SIG/CR Classification Research Workshop*, Austin, Texas, USA.
- Müller-Prove, M. 2008. Modell und Anwendungsperspektive des Social Tagging. In: B. Gaiser–T. Hampel–S. Panke (eds.): *Good Tags–Bad Tags: Social Tagging in der Wissenschaftsorganisation*. Münster–New York–München–Berlin: Waxmann, 15–22.
- Nicholas, D. – Rowlands, I. 2008. In Praise of Google. *Library & Information Update*, December, 44–45.
- Smith, Gene 2004. *Folksonomy: Social Classification*. atomiq.org/archives/2004/08/folksonomy_social_classification.html [2012. 08. 11-én már nem elérhető ezen a címen.]
- Star, S. 1996. *Slouching toward Infrastructure*. Digital Libraries Conference Workshop.
- Surowiecki, J. 2005. *The Wisdom of Crowds: Why the Many are Smarter than the Few and how Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies, and Nations*. New York, Anchor Books.
- Vander Wal, Thomas 2004. *Feed on This*. <http://www.vanderwal.net/random/en-tryssel.php?blog=1562> [2012. 08. 11-én már nem elérhető ezen a címen.]

Veszelszki Ágnes
egyetemi tanársegéd
ELTE BTK
Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Vig István: Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 134. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 188 lap

A munka Vig István akadémiai doktori értekezésének bővített változata, amely a szerző közel egy évtizedes kutatását zárja le. Verancsics Faustus 1595-ben Velencében megjelent *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae* című szótárának mind a horvát, mind a magyar lexikográfia tekintetében nagy jelentősége van. Ez az első olyan szótár, amelyben a latin címszavak magyar és dalmát (tkp. horvát) jelentést, illetve értelmezést is kapnak. A *Dictionarium* azért is fontos és több szempontból is tanulságos munka, mert megbízható, hiszen szerzője mind az öt nyelvet jól tudta. Vig István a kutatókat és az érdeklődők szélesebb körét is érintő olyan izgalmas kérdésekre keres választ, mint a szótár használhatósága, a szerző nyelvismerete, esetleges forrásai stb.

A kötet rövid szerzői előszóból, öt nagy fejezetből (1. Bevezetés, 2. A szótár megbízhatósága, 3. Verancsics nyelvtudása, 4. A szótár forrásai, 5. Összefoglalás), valamint a rövidítések jegyzékéből, bibliográfiából és függelékből áll. Az első fejezetben átfogó képet kapunk az európai szótárirás történetéből, illetve a többnyelvű szótárak megjelenését mozgató szellemi áramlatokról és technikai lehetőségekről, mint a humanizmus, a könyvnyomtatás elterjedése, a reformáció és ellenreformáció, valamint az Európa-szerte kibontakozó interkulturális kapcsolatok (11). A mindezek következtében kibontakozó idegen nyelvek iránti érdeklődés is kedvezően hatott a szótárkiadásra.

Az európai lexikográfiai kitekintés után a szótárban szereplő nyelvek (olasz, német, horvát és magyar) helyzetéről tájékozódhatunk. Az 1.1.5. (14–6) alfejezet részletesen mutatja be az 1594-ig megjelent többnyelvű szótárakat, a köztük való eligazodást három táblázat segíti. A többnyelvű szótárak szélesebb perspektívájából kilépve tájékozódunk Verancsics szótárának a horvát és magyar szótárirodalomban elfoglalt helyéről. A horvát lexikográfia történetében Verancsics *Dictionariuma* azért is kiemelkedő, mert ez az első szótár, amelynek a címében szerepel a dalmát (tkp. horvát) elne-

SZAKIRODALOM

- Dye, J. 2006. Folksonomy: A Game of High-tech (and High-stakes) Tag. *EContent*, April, 38–43.
- Feinberg, M. 2006. An Examination of Authority in Social Classification Systems. *Proceedings of the 17th Annual ASIS&T SIG/CR Classification Research Workshop*. Austin, Texas, USA.
- Gruber, T. 2005. *Ontology on Folksonomy: A Mash-up of Apples and Oranges*. <http://tomgruber.org/writing/ontology-of-folksonomy.htm> [Int'l Journal on Semantic Web & Information Systems, 3(2), 2007. Originally published in 2005, this is a rebuttal to a popular anti-ontology blog, with a constructive call to action. [Elérhető: 2012. 08. 11.]
- Hayes, C. – Avesani, P. – Veeramachaneni, S. 2007. An Analysis of the Use of Tag sin a Blog Recommender System. *Proceedings of IJCAI 2007 Hyderabad, India*, 2772–7.
- Kellog Smith, M. 2006. Viewer Tagging in Art Museums: Comparisons to Concepts and Vocabularies of Art Museum Visitors. *Proceedings of the 17th Annual ASIS&T SIG/CR Classification Research Workshop*, Austin, Texas, USA.
- Müller-Prove, M. 2008. Modell und Anwendungsperspektive des Social Tagging. In: B. Gaiser–T. Hampel–S. Panke (eds.): *Good Tags–Bad Tags: Social Tagging in der Wissenschaftsorganisation*. Münster–New York–München–Berlin: Waxmann, 15–22.
- Nicholas, D. – Rowlands, I. 2008. In Praise of Google. *Library & Information Update*, December, 44–45.
- Smith, Gene 2004. *Folksonomy: Social Classification*. atomiq.org/archives/2004/08/folksonomy_social_classification.html [2012. 08. 11-én már nem elérhető ezen a címen.]
- Star, S. 1996. *Slouching toward Infrastructure*. Digital Libraries Conference Workshop.
- Surowiecki, J. 2005. *The Wisdom of Crowds: Why the Many are Smarter than the Few and how Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies, and Nations*. New York, Anchor Books.
- Vander Wal, Thomas 2004. *Feed on This*. <http://www.vanderwal.net/random/en-tryssel.php?blog=1562> [2012. 08. 11-én már nem elérhető ezen a címen.]

Veszelszki Ágnes
egyetemi tanársegéd
ELTE BTK
Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Vig István: Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli európai kontextusban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 134. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 188 lap

A munka Vig István akadémiai doktori értekezésének bővített változata, amely a szerző közel egy évtizedes kutatását zárja le. Verancsics Faustus 1595-ben Velencében megjelent *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae* című szótárának mind a horvát, mind a magyar lexikográfia tekintetében nagy jelentősége van. Ez az első olyan szótár, amelyben a latin címszavak magyar és dalmát (tkp. horvát) jelentést, illetve értelmezést is kapnak. A *Dictionarium* azért is fontos és több szempontból is tanulságos munka, mert megbízható, hiszen szerzője mind az öt nyelvet jól tudta. Vig István a kutatókat és az érdeklődőket szélesebb körét is érintő olyan izgalmas kérdésekre keres választ, mint a szótár használhatósága, a szerző nyelvismerete, esetleges forrásai stb.

A kötet rövid szerzői előszóból, öt nagy fejezetből (1. Bevezetés, 2. A szótár megbízhatósága, 3. Verancsics nyelvtudása, 4. A szótár forrásai, 5. Összefoglalás), valamint a rövidítések jegyzékéből, bibliográfiából és függelékből áll. Az első fejezetben átfogó képet kapunk az európai szótárirás történetéből, illetve a többnyelvű szótárak megjelenését mozgató szellemi áramlatokról és technikai lehetőségekről, mint a humanizmus, a könyvnyomtatás elterjedése, a reformáció és ellenreformáció, valamint az Európa-szerte kibontakozó interkulturális kapcsolatok (11). A mindezek következtében kibontakozó idegen nyelvek iránti érdeklődés is kedvezően hatott a szótárkiadásra.

Az európai lexikográfiai kitekintés után a szótárban szereplő nyelvek (olasz, német, horvát és magyar) helyzetéről tájékozódhatunk. Az 1.1.5. (14–6) alfejezet részletesen mutatja be az 1594-ig megjelent többnyelvű szótárakat, a köztük való eligazodást három táblázat segíti. A többnyelvű szótárak szélesebb perspektívájából kilépve tájékozódunk Verancsics szótárának a horvát és magyar szótárirodalomban elfoglalt helyéről. A horvát lexikográfia történetében Verancsics *Dictionariuma* azért is kiemelkedő, mert ez az első szótár, amelynek a címében szerepel a dalmát (tkp. horvát) elne-

vezés. A magyar lexikográfia történetében jelentőségét növeli, hogy ez az első olyan szótár, amely etimológiákat is tartalmaz, és tulajdonképpen Verancsics művét tekinthetjük az első horvát–magyar szótárnak is.

Az 1.2. fejezet (17–37) a Verancsics-filológia részletes áttekintését nyújtja. A következő kérdésekre terjed ki: Verancsics életrajza, a szótár szerzőségének problémája, a szótár írásának időpontja, források, Verancsics nyelvtudása, a szótár nem latin szókincsének elemzése, a szótár célja, a néhány címszó után hiányzó horvát ekvivalensek, a szótár szövegváltozatai. Ezen főbb kérdések mellett Vig István a szótár helyesírásával és Verancsics etimológiáival is foglalkozik, és a későbbi lexikográfiai munkákra gyakorolt hatását is elemzi. Mindamellett, hogy az eddig a szótárral kapcsolatban vizsgált valamennyi kérdéstről tájékozódhatunk, Vig István kommentálja és értékeli a korábbi kutatók véleményét, több kérdésben helyesíti is. A horvát filológusok megállapításai azért is vitathatók némely esetben, mivel nem kellően megalapozott magyar nyelvi ismereteken nyugszanak.

A következő két fejezetben (37–44) jelöli ki saját kutatási céljait, illetve fogalmazza meg kutatási módszerét is a szerző. Vizsgálata a szótár megbízhatóságára, Verancsics nyelvtudásának rekonstruálására és a szótár lehetséges forrásainak megállapítására terjed ki. Mindhárom vizsgálati szempont újdonságot jelent, hiszen eddig Vig Istvánon kívül senki sem próbált meg ezekre a kérdésekre választ keresni. Az újdonság erejével hat Vig István vizsgálati módszere is. Számára a korábban megszokott gyakorlattól eltérően nem elsősorban az egy vagy két szótárban kimutatható pozitív egyezések bizonyító értékűek, hanem a „negatív egyezések”, például nem létező szavak és szóalakok felvétele, hibás szemantikai megfeleltetések. A kutatást elsősorban a főnevekre és a melléknevekre terjesztette ki, ez összesen 3462 címszót jelent, azaz a szótár címszavainak több mint a felét.

A második nagy fejezetben (45–93) a szerző a szótár megbízhatóságának kérdését elemzi. Vizsgálata az eltérő szemantikai megfeleltetésekre (45–52), a hibás szemantikai megfeleltetésekre (53–67), az eltérő szófaji megfeleltetésekre (69–74), a nem létező, illetve erősen torzult szavakra (75–84), a hiányzó megfelelőkre (85), az átcúsúzásokra (egyik nyelv hasábjából átkerül a szó a másik nyelv hasábjába) (86–7) és a nyomdahibákra (88–90) terjed ki. A fejezet összefoglalásában (91–3) a vizsgált jelenségeket az információátadás körébe sorolja, amelynek alapján téves információkról, részleges információkról, hiányzó és eltérő információkról beszélhetünk (91). A különböző információtipusok szerint megállapított nyelvenkénti megbízhatósági sorrend mellett kitér az első három információfajta alapján megállapítható megbízhatóságra is: 1. magyar, 2. olasz, 3. német, 4. horvát. Az eltérő információk alapján megállapítható megbízhatósági sorrend: 1–2. magyar, olasz, 3. német, 4. horvát. A végső konklúzió a fentebb ismertetett sorrendeket figyelembe véve az, hogy a szótárnak a magyar nyelvű anyaga a legmegbízhatóbb, míg a horvát a legkevésbé.

A 3. fejezet (94–136) Verancsics nyelvtudásával foglalkozik, itt a szerző aktív szókincs és a szótárban szereplő nyelvek grammatikai szabályainak és szóképzésének ismerete került alapos vizsgálat alá. Vig István Verancsics aktív szókincsének megállapításával kapcsolatban a szótár megbízhatóságának megállapításához figyelembe vett négy tényező mellett a nyelvjárási szókincset, a velencei szavak olaszosítását, a római civilizáció speciális szavainak megfeleltetéseit és Verancsics saját szóalkotásait vizsgálta meg. Talán ebben a fejezetben nyílt a legnagyobb lehetősége arra, hogy az olasz nyelvben és nyelvjárásokban való jártasságát bizonyítsa, és a rendelkezésre álló nyelvtörténeti, etimológiai és dialektológiai munkák segítségével pontos képet nyújtson Verancsics Faustus szótárának itáliai újlatin dialektális szókincséről. Ennek kiválasztása a szerző szerint azért is volt indokolt, mert szemben a horvát és a német szókincssel, ezzel még nem foglalkoztak. 92 olasz dialektális szót dolgozott föl, és arra a következtetésre jutott, hogy ezeket Verancsics valószínűleg padovai tartózkodása alatt sajátította el (107), mert vagy tipikusan velencei, vagy pedig a venetói dialektusokban adatolt szavak. Azt, hogy ezeket a szavakat Verancsics a szótárába felvette, jelentősen befolyásolta az is, hogy ebben az időszakban még nem volt egynyelvű normatív olasz szótár, illetve az, hogy a toszkán típusú szavak és a velenceiek között olykor csak egyetlen fonémaeltérés figyelhető meg. Az itáliai dialektális szókincset bemutató fejtegetések zárásaként üde színfolt a tenger-melléki csa-horvátot ért olasz hatás bemutatása, amely egyben arra is rávilágít, hogy ezeket a szavakat akár már otthon Šibenikben is megismerhette Verancsics. Verancsics a venetói típusú szavak szerepeltetése mellett arra is törekedett, 40 szó esetében, hogy azokat a toszkán alapú olasz irodalmi nyelv fonomorfológiai rendszeréhez illessze. Vig István véleménye szerint ez teljesen tudatosan történt. A Verancsics által leggyakrabban alkalmazott eljárások: szóvégi magánhangzó hozzáillesztése,

mássalhangzó-kettőzés, fonémahelyettesítés, magánhangzó hozzáillesztése szóvéghez és mássalhangzó kettőzése, magánhangzó hozzáillesztése szóvéghez és mássalhangzó-helyettesítés, valamint morféma-helyettesítés. 69, a római civilizációhoz tartozó fogalom elemzésére kerül sor a következő alpontban, amelyekről megállapítható, hogy kevés köztük az olyan, amelyiknek hibás ekvivalensei lennének egy vagy több nyelven. A 16. századi szótárírói gyakorlattal ellentétben Verancsics az olasz nyelvi oszlopban kevés latinizmust használ, és ez arra enged következtetni, hogy tudatosan kerülte őket, ez pedig a szerző véleménye szerint Verancsics tudatos és megalapozott nyelvszemléletére vall (125). Konkrét példák segítségével érvel amellett, hogy Verancsics szótárát nem vízszintesen haladva, hanem felülről lefelé, az adott nyelv oszlopában haladva írta, hiszen ha nem így lett volna, akkor elkerülhető lett volna, hogy egy latin címszónak egy nyelven hibás ekvivalense szerepeljen, míg a többi nyelven a szemantikailag megfelelő szó jelenik meg.

A 3. fejezet zárásaként Verancsics önálló szóalkotásait veti alapos vizsgálat alá, mégpedig formai szempontból, ugyanis abból bizonyos következtetések arról is levonhatók, hogy a szótáríró mennyire ismerte az adott nyelv szóalkotási szabályait. Szóképzésekkel (53 horvát, 4 német, 2-2 magyar és olasz szó) és szóösszetételekkel (1 horvát, 3 német, 2 magyar szó) foglalkozik. Verancsics valamennyi szóképzése és szóösszetétele is megfelel az adott nyelv szóalkotási szabályainak (134). Összesen 652 latin szó idegen nyelvű megfelelőjét nem ismerte Verancsics, és az eddig megvizsgált szempontok alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy szókincs szempontjából a legjobban a magyart, aztán a németet, az olaszt és végül a horvátot ismerte. Vig István véleménye szerint a szóalkotásokkal kapcsolatban bemutatott ismeretekre csak akkor tesz szert az ember, ha nemcsak érti, hanem beszéli is azt a nyelvet, tehát Verancsics mind a négy szótárában található nyelvet megbízhatóan ismerte, leleményessége pedig a velencei szavak olaszosításában és a római civilizáció szavainak megfeleltetésében figyelhető meg (136).

A 4. fejezetet (137–69) Vig István a szótár forrásainak szentelte, amelyben a következő kérdésekkel foglalkozik: 1. A *Dictionarium* latin címszavai Calepinus szótárából származnak-e, 2. milyen mértékben szolgált Calepinus Verancsics magyar szókészletének forrásául, 3. vett-e át olasz és német szavakat Calepinusból; ezután tér ki annak a részletezésére, hogy mely nyelvek melyik szótárait használta fel. Az első pontban felvetett kérdés megválaszolásához az 1586-os Calepinus-szótár és Verancsics teljes latin szókészletét vetette egybe. A *Régi magyar glosszarium* alapján kigyűjtötte azokat a latin–magyar szópárokat, amelyek csak Verancsicsnál fordulnak elő. Arra a megállapításra jut, hogy összesen 57 olyan szó van, amely Calepinus szótárából hiányzik, tehát ez azt bizonyítja, hogy Verancsics nem szolgálai módon másolta Calepinust, illetve nem Calepinus a latin szavak forrása. Ezt további 53 olyan latin címszó támasztja alá, amely vagy helyesírásában, vagy alakítani szempontból különbözik Calepinustól. Ezek megállapításához a pozitív egyezéseket vette figyelembe. A 141–62. oldalakon veti össze Calepinus és a *Dictionarium* magyar szavait, ám ez az összehasonlítás tartalmazza a magyar, német és olasz ekvivalenseket is. Ezt követően részletes indoklást kapunk arra vonatkozólag, hogy ha a pozitív egyezéseket tartjuk bizonyítékra, akkor semmi újat sem tudunk megállapítani a szótár forrásaival kapcsolatban, tehát ismét a már sikeresen alkalmazott és a második fejezetben bemutatott negatív egyezésekhez kell folyamodnunk. Ezek alapján megállapítható, hogy forrásul kisebb-nagyobb mértékben Calepinus 1585-ös és 1586-os, Szikszai Fabricius Balázs, Petrus Dasypodius és Megiser szótárai, illetve Pesti Gábor és Ioannes Murrnellius szójegyzéke szolgált. Végeredményben elmondhatjuk, hogy Calepinus az olasz és a német szavak egy részének a forrása, illetve újdonságnak számít Pesti Gábor szójegyzékének a magyar lexicográfia gyakorolt hatása.

Az 5. fejezetben összefoglalja az értekezés célkitűzéseit és a könyv elején felmerülő kérdéseket, rájuk adott válaszokat, és kutatása végén felhívja a figyelmet arra, hogy Verancsics szótárának példája figyelmezteti a mai kor kutatóit, hogy a régi szótárak sem mentesek hibáktól, következtetlenségektől, ezért ajánlatos, hogy körültekintően, sőt olykor bizonyos fenntartásokkal is kezeljük őket. – A kötetet a rövidítések jegyzéke, bibliográfia, és a függelékben Verancsics szótárának két ajánlása zárja.

Összességében elmondható, hogy Vig István monográfiája a Verancsics-filológiát számos új, eddig nem vizsgált szemponttal gazdagította. Példaértékű az aprólékos filológiai munka, amelynek segítségével az olvasó a felvetett kérdésekre meggyőző választ kap, így hiányérzet a munka áttanulmányozása után nem marad benne. Szemléletesek a szövegbe beillesztett áttekintést szolgáló táb-

lázatok, amelyek jelentősen megkönnyítik az olvasott információ könnyebb befogadását. A szöveg jól megszerkesztett, könnyen követhető, az eligazodást talán egy tárgymutató még megkönnyíthette volna. Vig István munkáját lexikográfusoknak, minden, szótárak iránt érdeklődő olvasónak, valamint egyetemi hallgatóknak és doktoranduszoknak ajánlom.

Dudás Előd

PhD-hallgató

ELTE BTK

Szláv nyelvtudományi PhD-program

Sziksainé Nagy Irma szerk. A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 251 oldal

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai sorozat 89. számaként 2011-ben jelent meg ez a tanulmánykötet, amely „A szöveg- és stílusvizsgálat sajátos irányai” című kutatóegyetemi programok konferencia-előadásait adja közre. A konferencia címe megegyezik a kötet címével, vagyis: *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Tizenhét tanulmányt foglal magában, bár beszélhetnénk tizennyolcra is, ugyanis a szerkesztői Előszó tárja elének a kötet olvasása közben feltehetően felmerülő kérdéseket, esetleg dilemmákat figyelemfelkeltő szándékkal.

Az Előszó összegez, csoportosít, rendszerez; a szándék és eredmény tükrében szemléli az egyes írásokat. Azt igyekszik megláttatni, hogyan kötődnek a jelzett címhez a dolgozatok, mely síkon és milyen mértékben segítik a fogalom, a „stíluskohézió” egyértelműsítését. Jól látja, hogy némely munka csak érintőlegesen, mások áttételesen hordozzák magukban a megjelölt téma kulcsfogalmának, a stíluskohézióknak az értelmezését: Szabó Zoltán ismert definíciójához képest ennek elfogadását, kiegészítését, esetleg újraértelmezését, pontosítását. Sziksainé Nagy Irmát a konferencia szervezőjeként és a kutatócsoport vezetőjeként az érdekelte, hogy terminus technikusként él-e ez a fogalom, vagy heterogén az értelmezése, használata. A kötetben megjelent írásokat vizsgálva az utóbbi igazolódott: „Konferenciaszervezőként nem kívántam ezt a fogalmat körülhatárolni [ti. a stíluskohéziót], mert arra voltam kíváncsi: ki mit ért a stíluskohézió fogalmán. Ennek egyenes következménye lett az a tarkaság, amely a konferencia előadásában megjelenik” (7). E véleménye megalkotásában a szerkesztő hivatkozik a kötet szakmai lektorára, Kocsány Piroskára, és vele egyetértve kellő rálátással és objektivitással megrajzolt képet kapunk a tanulmányokról.

A kompetens kutató, stilisztza, Sziksainé Nagy Irma megállapításai alapján csoportokat alkotva rendezhetők a dolgozatok az Előszóban leírtak szerint. Legelőször a lényeges meglátásokat kiemelve idézem fel a gondolatsort. Arra a kérdésre válaszolva, hogy mi okozza a konferenciakötet heterogenitását, a vizsgált kérdéskörben a szerző válasza is sokrétű; néhány észrevétele a következő.

1. A stíluskohézió és környéke kérdéskör úgy határolódik el, hogy inkább a szöveget összetartó, szövegszerűsítő sajátosságok kerülnek a stíluskohézió helyébe, vagy maga a stílus azonosul a stíluskohézió fogalmával.
2. Több szaktudomány – retorika, nyelvészet, stilisztika stb. – elméleti megállapításainak egybevetése történik meg, de konklúzióként a stíluskohézió említése inkább elmosódva, mint elkülönítve jelenik meg.
3. Más dolgozatban a fogalom tartalmához visz közelebb a szövegértelmezés kibontása, interpretálhatósága, a téma és a nyelvi eszközök funkciója, amelyek a stíluskohéziót biztosítják az adott szövegben.
4. Többben egy-egy jelenséget ragadnak meg a szövegen belül, és ennek a kohéziót adó funkcióját bizonyítják, mindez helyénvaló, előrelépés is egyben, ám a stíluskohézióknak csak része.
5. A mikro-, mezo- és makrostilisztikai eszköztár elemzésével az adott mű stilisztikai homogenitásában véli a szerző a stíluskohéziót fellelni. Néhányan jelentésszerű, olykor lexikográfiai tárgyias jelenségekre összpontosítanak.
6. Helyet kap egy új szövegtípusnak, a blog stílusjegyeinek a bemutatása, amely egyértelműen mutat stílárius egységet annak ellenére, hogy a szerzők más-más aspektusból nyilatkoznak meg az interneten.

lázatok, amelyek jelentősen megkönnyítik az olvasott információ könnyebb befogadását. A szöveg jól megszerkesztett, könnyen követhető, az eligazodást talán egy tárgymutató még megkönnyíthette volna. Vig István munkáját lexikográfusoknak, minden, szótárak iránt érdeklődő olvasónak, valamint egyetemi hallgatóknak és doktoranduszoknak ajánlom.

Dudás Előd

PhD-hallgató

ELTE BTK

Szláv nyelvtudományi PhD-program

Sziksainé Nagy Irma szerk. A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben.
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 251 oldal

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai sorozat 89. számaként 2011-ben jelent meg ez a tanulmánykötet, amely „A szöveg- és stílusvizsgálat sajátos irányai” című kutatóegyetemi programok konferencia-előadásait adja közre. A konferencia címe megegyezik a kötet címével, vagyis: *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Tizenhét tanulmányt foglal magában, bár beszélhetnénk tizennyolcra is, ugyanis a szerkesztői Előszó tárja elének a kötet olvasása közben feltehetően felmerülő kérdéseket, esetleg dilemmákat figyelemfelkeltő szándékkal.

Az Előszó összegez, csoportosít, rendszerez; a szándék és eredmény tükrében szemléli az egyes írásokat. Azt igyekszik megláttatni, hogyan kötődnek a jelzett címhez a dolgozatok, mely síkon és milyen mértékben segítik a fogalom, a „stíluskohézió” egyértelműsítését. Jól látja, hogy némely munka csak érintőlegesen, mások áttételesen hordozzák magukban a megjelölt téma kulcsfogalmának, a stíluskohézióknak az értelmezését: Szabó Zoltán ismert definíciójához képest ennek elfogadását, kiegészítését, esetleg újraértelmezését, pontosítását. Sziksainé Nagy Irmát a konferencia szervezőjeként és a kutatócsoport vezetőjeként az érdekelte, hogy terminus technikusként él-e ez a fogalom, vagy heterogén az értelmezése, használata. A kötetben megjelent írásokat vizsgálva az utóbbi igazolódott: „Konferenciaszervezőként nem kívántam ezt a fogalmat körülhatárolni [ti. a stíluskohéziót], mert arra voltam kíváncsi: ki mit ért a stíluskohézió fogalmán. Ennek egyenes következménye lett az a tarkaság, amely a konferencia előadásában megjelenik” (7). E véleménye megalkotásában a szerkesztő hivatkozik a kötet szakmai lektorára, Kocsány Piroskára, és vele egyetértve kellő rálátással és objektivitással megrajzolt képet kapunk a tanulmányokról.

A kompetens kutató, stilisztza, Sziksainé Nagy Irma megállapításai alapján csoportokat alkotva rendezhetők a dolgozatok az Előszóban leírtak szerint. Legelőször a lényeges meglátásokat kiemelve idézem fel a gondolatsort. Arra a kérdésre válaszolva, hogy mi okozza a konferenciakötet heterogenitását, a vizsgált kérdéskörben a szerző válasza is sokrétű; néhány észrevétele a következő.

1. A stíluskohézió és környéke kérdéskör úgy határolódik el, hogy inkább a szöveget összetartó, szövegszerűsítő sajátosságok kerülnek a stíluskohézió helyébe, vagy maga a stílus azonosul a stíluskohézió fogalmával.
2. Több szaktudomány – retorika, nyelvészet, stilisztika stb. – elméleti megállapításainak egybevetése történik meg, de konklúzióként a stíluskohézió említése inkább elmosódva, mint elkülönítve jelenik meg.
3. Más dolgozatban a fogalom tartalmához visz közelebb a szövegértelmezés kibontása, interpretálhatósága, a téma és a nyelvi eszközök funkciója, amelyek a stíluskohéziót biztosítják az adott szövegben.
4. Többben egy-egy jelenséget ragadnak meg a szövegen belül, és ennek a kohéziót adó funkcióját bizonyítják, mindez helyénvaló, előrelépés is egyben, ám a stíluskohézióknak csak része.
5. A mikro-, mezo- és makrostilisztikai eszköztár elemzésével az adott mű stilisztikai homogenitásában véli a szerző a stíluskohéziót fellelni. Néhányan jelentésszerű, olykor lexikográfiai tárgyias jelenségekre összpontosítanak.
6. Helyet kap egy új szövegtípusnak, a blog stílusjegyeinek a bemutatása, amely egyértelműen mutat stílárius egységet annak ellenére, hogy a szerzők más-más aspektusból nyilatkoznak meg az interneten.

Szikszaíné Nagy Irma elfogadón szól a kötetbe került kivételként említett tanulmányokról is, amelyek nem a stíluskohéziót, hanem egyéb szempontot érvényesítenek, és ennek elemzése válik a munka fő tárgyává. Megjelenik például egy költő teoretikus munkásságában föllelhető véleménye a stílussal kapcsolatban, azaz ennek elemzése és a költő munkásságával igazolt állítások áttekinthető rendje. Másutt a középpontba kerül a narrativika, illetve a nézőpont elméletének szemléltetésére egy regény. Elemzésében a regény stílusára vonatkozó, találói, de általános megállapításokkal beéri a szerző. Megjelenik egy-egy költő munkásságának érzelmi, olykor filozofikus vizsgálata, értelmezése is. Egy másik dolgozat szubjektív indítással egy kevésbé emlegetett író életútjáról ad képet, kiegészítve tárgyias-lexikális adatok stilisztikai funkciójával, és szó esik a stíluskohézió, valamint a rokon fogalmak szakirodalmának a leírtakat hitelesítő megállapításairól is.

Egyet kell értenünk az Előszó szerzőjével, hogy a konferenciakötet anyaga értékes hozzájárulás a mai stilisztikai kutatásokhoz, de az is kiviláglik, hogy szükség van az alapfogalmak tisztázására. Szikszaíné Nagy Irma külön is felhívja a figyelmet arra, hogy Szabó Zoltánnak a többször idézett stíluskohézió-fogalma („a szöveg stílusát alkotó elemek összetartozó ereje”) nem csupán a stílusjegyeket tekinti stíluskohézióknak, hanem „a stilisztikai megállapításon túllépve a stílusjegyek összefüggérendszerét is, a mű egészébe [...] való szerves beilleszkedését érti ezen a [...] képlekeny fogalmon” (9).

A kötet szerkesztője, a kutatócsoport vezetője úgy indítja útjára a munkát, hogy korántsem tekinthet lezártnak a stíluskohézióra vonatkozó kutatásokat, sőt az eddigi tapasztalatok alapján kérdéseket tesz fel, amelyekre a válaszok a még ezután elvégzendő vizsgálódások eredményeiben rejlenek.

Bár láttuk, hogy a konferenciakötet sarkalatos problematikája már a bevezetőben kirajzolódott, mégis érdemes szólnunk a kötet egészéről általánosan és az egyes részekről vázlatosabban. A kötet címének a kulcsszavai: *stíluskohézió, eszköz, szövegek*. A címhez igazodva a szerzők mind-egyikének vizsgálata konkrét szöveghez kötődik, kiválasztották azt a modern-posztmodern szépirodalomból való korpuszt, amelyet alkalmasnak tartottak hipotézisük igazolására, vagy fordítva: azt a szöveget vették górcső alá, amelyik sugallt olyan stílusjegyet, amelyet megvizsgálva a kohéziót biztosító eszközök sorába, rendszerébe tarthat.

A szubjektívtól a tárgyilagossáig nivelláló szövegvizsgálatok hozadéka a stíluskohézió esz-köztárát egészíti ki, illetve illeszti bele abba a rendszerbe, amely a fogalom differenciai specifikái közé tartozhat, ha a stíluskohézió a jelenlegivel pontosabban definiálható (?) lesz. E tanulmánykötet homogenitását sokrétűsége ellenére a címben jelzett három kulcsszónak mint fogalomnak tartalmi jelenléte, összefüggérendszerének, érintkezési pontjainak kimutatása és kellő körültekintéssel megfogalmazott konklúziója adja. Az alábbiakban röviden az egyes tanulmányokról szövegek.

Domonkosi Ágnes az internet kommunikációs világából a blogot, azon belül az „énblog” posztmoderne mondható szövegeit tekinti vizsgálat tárgyának. Stílusát megítélve az „énblog” karaktere közösségi és egyéni, a szerző többek közt azt emeli ki, hogy melyek a speciális, kohéziót biztosító lehetőségek és megjelenési formák. Afféle belső monológ ez a műfaj, de fiktív hallgatót feltételezve, aki azonban olvasóként jelenik meg. Mindez bővebben kifejtve, modern szakirodalommal hitelesítve jelenik meg a tanulmányban.

Eöry Vilma a szerkezeti-narrációs viszonyokkal összefüggő stíluskohéziót elemzi Márai Sándor: *San Gennaro vére* című regényében. A választott korpusz indoklása, a hipotézis felvázolása dominánsan deduktív módszert sejt. A bevezető részben említett kettősség is az egész felől történő indítást igazolja. Konklúziója: „a stíluskohéziót éppen a hasonlóság és különbözőség; az egyensúlyozás és bizonytalanság ellentéte adja” (39). A tanulmány jóval túllép a stíluskohéziót érintő határon, a társtudományok (irodalomelmélet, irodalomtörténet, esztétika, szövegtan) is felhasználhatják szélesebb spektrumokat érintő megállapításait.

Fehér Erzsébet Nemes Nagy Ágnes verselmélettel – a költői stílussal, a költői formanyelvvél – foglalkozó esszéit elemzi magas szintű elméleti alapotottsággal. A kohézióval, így a stíluskohézióval is teoretikus síkon, áttelesen foglalkozik. Igen lényeges megállapítása a témát illetően a következő: „Ő [Nemes Nagy Ágnes] ugyanis gyakorlatból tudja, hogy az ún. »formai« és a »fogalmi« aspektus nemcsak azért szétbonthatatlan, mert a vers közegében minden apró elem jelenté- ses, hanem azért sem, mert már az alkotásfolyamatban a költői megismerés természetéből adódóan egységet alkot” (45). Ez az egység, amely műalkotásban testesül meg, születésétől magában hordozza a kohéziót.

Heltainé Nagy Erzsébet, a sinkai költészet avatott elemzője a népi konceptualizációt tartja e költő munkásságában jelentésképző és stílusalkotó tényezőnek. Szemantikailag összetartja a kontextust, ez azt jelenti – vallja a szerző –, hogy stíluskohéziós eszköz. A szöveg egészének stílusát összetartó erő nemcsak a nyelvi megjelenésben (külső), hanem értelmi összetevőkben is jelen van. Ha ezt elfogadjuk – és nincs okunk ebben kételkedni –, akkor más alkotókra is érvényes az, hogy lehet domináns stilisztikai összetartó erő, de ez nemcsak a stílusban mint stíluskohézió jelentkezik, hanem más szinteken is jelen van, például a szövegalkotásban stb. A szerző meggyőző részletességgel tisztáz fogalmakat abból a célból, hogy egyértelműsítse azt a nézőpontot, amelyből a vizsgált jelenségeket szemléli és érzékeli.

Cs. Jónás Erzsébet Csehov-szövegek magyarra fordításának összehasonlító elemzését választotta témájául. Elsősorban szövegtani, szövegszerkesztési, műfordítási problémakörben vizsgálódik. A fordítástechnika rétegei között megjelenik a stilisztika mint mérvado tényező. A stíluskohézió azzal a témakörrel konvergál, amely szerint a fordító vilásképe a stílusát is befolyásoló tényező, kiegészítve azzal, hogy a kohéziós alap az író vilásképe, amely a stílusát befolyásolja, illetve egységbe rendezi. A szerző a kettő megfeleltetésének közelítésére tereli a figyelmet. Így kerülhet a lefordított mű hitelesebb formákban az olvasóhoz.

Kabán Annamária a dolgozat címében is jelzi, hogy az intertextualitás mint szövegszervező elv a témája. A szövegkohézió kerül elsősorban a látótérbe konkrét korpuszon, összehasonlító elemzéssel, párhuzamba állítva Kovács András Ferenc: Babitsolás és Babits Mihály: Balázsolás című versét: „az intertextualitás fontos szerepet játszik a jelentésképzés folyamatában – írja a szerző – és ezzel a szövegkohézió megteremtésének is sajátos eszközzé válik” (112). Ehhez a megállapításához kínálkozott volna még a stíluskohézió és az intertextualitás kapcsolatának illusztrálása a jelzett két szöveg alapján.

Kemény Gábor Krúdy és Márai Szindbádját állítja párhuzamba, illetve vetíti egymásra a két szöveg stilisztikai összehasonlításának a céljából. A szerző megtalálta az erre a célra alkalmazható legadekvátabb módszert: a stilisztikai alapon történő összehasonlítást. A stílusimitáció kényes téma az író számára is, mert könnyen paródiává válhat, és ezzel célját téveszti. Az elemzőnek sincs könnyű dolga. A számítógépes vizsgálat meghatározott mennyiségű és terjedelmű korpuszon három szempontból történt: szintaktikai sajátosságok; szófajok aránya; nyelvi képek sűrűsége. A vizsgálat eredménye az, hogy Márai szövege „krúdysabb” volt, mint az eredeti Szindbád. Márainak „nyilvánvalóan az a célja, hogy nyomatékossabbá tegye Krúdy stílusának legjellegzetesebb vonásait” (121), és közben megőrizzé saját írói stílusát. A dolgozat annak is bizonyítéka, hogy a stilisztikai vizsgálat nem szubjektív, emocionális megítélésen alapuló fikció, de racionális, objektív módszer is a kutatást szolgálatába állítható. A részeredmények elemzése, a táblázatok magyarázata, mint az állítást hitelesítő módszer, is követendő a stílus kutatásban. (Természetesen nem minden vizsgálati témára alkalmazható.)

Kiss Sándor a szöveg belső összefüggését vizsgálja egy francia szerző Guillevic *Art poetique* című köteté alapján. A szöveg egységét bizonyítja olyan megállapításaival, mint: „denotatív jelentéshez konnotációk összessége csatlakoztatható”. Összefüggésrendszerekről szól (fonetikai, grammatikai, lexikai szinten), de lényegesnek ítéli ezen kívül azt is, hogy a szövegformálásban a szövegdarabok egymáshoz mérten részt vesznek a szövegkohézió megteremtésének típusaiban. Egységre utaló formai jegy az, hogy a verskötet alcíme „költemény”, tehát az egyes szám használatával is az egységsejtelmet sugallja. Versdarabokból áll össze a kötet, amelyek analitikus formában hordozzák az alapvető üzenetet. A versdarabokból koherens rendszer szövéődik, az elemzett párhuzamokból, a költő és a világ kapcsolatrendszeréből jön létre egy magasabb rendű koherencia. Hiányzik azonban a dolgozat végéről egy, az eredményeit, meglátásait magában foglaló összegzés, amely a vizsgálati eredmény lényegét reprezentálja.

Kornyáné Szoboszlai Ágnes fontosnak ítéli, hogy a stíluskohézió fogalmának értelmezéséhez felhasználja azokat a magyar szakirodalomban fellelhető megállapításokat, amelyek kiindulási alapot teremthetnek a vizsgálataihoz. Választása a szó- és kifejezőkészlet kohéziót biztosító szerepének elemzésére esik, elfogadva Szabó Zoltánnak a stíluskohézió mibenlétére vonatkozó meghatározását. Azokból az eszközökből választ, amelyek egyrészt a stíluskohézió részei, másrészt igazolhatóan jelen vannak a vizsgált korpuszban. A példatára – Zsigray Julianna regényét véve alapul – hiteles, inkább az író életútját egyéni és kora stílusának a reprezentatív bemutatását vállalja. Elsősorban szövegillusztrációja révén érintkezik a címben jelzett vizsgálati témával.

Máthé Dénes szempontokat ad a szürrealista szöveg értelmezéséhez. Olvashatunk a szürrealizmusról általában és arról a vonulatról, amelyben a valóságfelettség mellett az irányzat által elképzelt „igazi valósággal/valódisággal” az álom és valóság olvad össze. A szürrealizmus és a nyelv; a szürrealista élmény- és értelemellenesség kérdésköre is szóba kerül. Korpuszai József Attila, Tamkó Sírátó Károly, Déry Tibor versei, írásai. A szürrealista képtípusok vizsgálatai inkább szövegstiliztikai elemzések, és az összegzésben levont konklúzió e szempontból hitelesnek mondható megállapításokkal zárja a tanulmányt.

Nagy Andrea tanulmányának az alcíme vall a szándékáról: *Stiluskohéziós eszközök és szövegjelentés Anna Gavalda egy regényében*. Célként a stíluskohéziót alakító nyelvi eszközöket formai-értelmi egységben tekinti át, megvizsgálva, hogy milyen módon járulnak hozzá a szövegértelmezéshez. Ez csak az egyik aspektus, ennél több rétegű és konkrétabb a vizsgálata: a névmások stíluskohéziós szerepe; a mondszerkezeti sajátosságok mint stíluskohéziós eszközök; makroszintű és mezoszintű stíluskohéziós eszközök funkcióinak elemzése is része a munkának. Konklúziója az, hogy komplex stíluskohéziót biztosító eszköztárat mozgósít az író az emlékfelidezés megjelenítésére. Következménye, hogy a befogadó is komoly szellemi erőfeszítésre kényszerül. (175). A francia szöveg mellett, vele párhuzamosan táblázatszerűen jelenik meg a magyar megfelelője. Nem esik szó azonban arról, hogy ki fordította a szöveget. Ez a kérdéskör újabb magyarázatot igényelne.

Pethő József az alakzat és a szövegkohérenca témakörében elsősorban a szövegösszefüggés szempontját tartja szem előtt. Már a dolgozat elején a fogalmak: kohézió, konnexitás, koherencia értelmezésének tisztázása világos rálátást ad az elemző szándékára: tudniillik arra, hogy kommunikációs és procedurális szempontból kívánja tárgyalni a Krúdy-korpuszt, a koherencia fogalmát és kérdéskörét figyelve. A stílusalakzatok közül az ellentét, a halmozás és az ironia mint a Krúdy- szövegek koherenciájának, ebből adódóan Krúdy egyéni stílusának fontos összetevőjeként kerül előtérbe. A szövegértelem alakításában mind szövegteni, mind stilisztikai aspektusból tartja különösen lényegesnek a szerző ezt az alakzatsoportot.

Porkoláb Judit és Boda István Károly Orbán Ottó verseit választva, korpuszként áttekintve az életművet többféle megközelítést kínálnak: például szövegteni és/vagy komplex stíluselemzést. A szerzők választásukat így összegzik: „Verseiben fellelhetőek olyan jellegzetes stílári eszközök, amelyek egy versszövegen belül illetőleg meghatározott versszövegek között sajátos kohéziót valószínűsítanak meg. Jelen tanulmányunkban [...] Orbán Ottónak a különböző időkkel jelölő jellegzetes szám- és kifejezéskészletét, mint stíluskohézió stílári eszközeit vizsgáljuk néhány kiválasztott versben” (192). Megállapításuk végül az, hogy a versekben használt évszámok, életkorok olyan stíluskohéziós elemek, amelyek a költő életének fontos mérföldkövei. Az „érzékeny lírai én” szeizmográfként jelzi a társadalmi egyéni élet változásait, és a számok az idő szimbólumává válnak, az idődimenzió síkján tartják össze, stilizálják a szöveget.

V. Raisz Rózsa az ironia alakzatát tartja feltűnő, sőt egyik domináns jelenségnek Márai munkásságában. Egy elbeszélést választ ennek a demonstrálására. Más elemzőkre hivatkozva is igazoltnak tartja állítását, de a saját szövegvizsgálata ezt több dimenzióban is alátámasztja. Az ellentét mint szövegszervező elv a boldogság/boldogtalanság megélését jeleníti meg a párbeszédű szövegben. A tanulmány szerzője az általánosra és a részletekre is ügyelve elénk tárja az író eszköztárát, amelyek nyelvi megjelenésükben, a szöveg denotatív jelentésében végigvezetik az olvasót a megélt boldogság állomásain, amely konnotatív jelentésében, az író megnyilatkozásában maga a boldogtalanság. A szöveg egész szuggallja az ironiát. A szerzőt idézve: „A szöveg stíluskohézióját az ironia és az önironia hozza létre” (206). „Világsszemlélet és beszédmód tekintetében egyaránt ironikus ez az elbeszélés, és ez valószínűleg meg stílári egységét, azaz a stíluskohéziót” (uo.). Külön érdeme a tanulmánynak, hogy minden állítását igazolja is, nem hagy nyitva egyetlen kérdést sem, amely az elemzett szöveg alapján a jelzett témakörben megválaszolható.

Skutta Franciska a francia irodalomból választ szöveget, és az ismétlést mint kohéziós eszközt teszi vizsgálatá tárgyává. Elsősorban a szöveg kohéziójának a megteremtésében szerepet játszó variánsokat vizsgálja. Bár a szó, a mondat, sőt olykor szövegrészek ismétlődését tapasztalja, végső megállapítása, „az ismétlés már a teljes életmű egységét és kohézióját szolgálja” (221).

Szikszaíné Nagy Irma a stíluskohéziót összehasonlító elemzéssel a nyelvhasználat funkcionális variációjának tükrében szemléli és szemlélteti. Kosztolányi Dezsőnek és Parti Nagy Lajosnak egy-egy verse – párhuzamba állítható költeménye – a vizsgálandó anyag, másrészt a hipotéziseket

bizonyító példa. Szót érdemel a két költő kiválasztása is, hiszen mindketten koruk irodalmi életének centrumába sorolhatók. Nagyon világosan kirajzolódik, ami összeköti és elválasztja őket. A tanulmány szerzője az összehasonlítást a vizsgált jelenség minden szintjére kiterjeszti, egyetlen jelenség sem marad észrevétlenül, elemzetlenül. A modern és a posztmodern szöveg párhuzamából az tűnik ki, hogy különböző módon teremtik meg a stíluskohéziót. A szemantikai, szintaktikai és pragmatikai szint funkciója igen eltérőnek látszik – egyik modern homogén; a posztmodern heterogén stílusszerkezetet mutat. A modern (Kosztolányi-) alkotás szerint a stiláris jegyek összefüggésrendszere stíluskohéziót sugall, a posztmodern (Parti Nagy Lajos) új stílusjegyek teremőjévé (nyelvertermővé) lép elő, és a „posztmodernségben éppen az ilyen típusú innovációnak van kánonformáló hatása” (237) – írja a tanulmány szerzője.

Tátrai Szilárd már tanulmánya címében világossá teszi a vizsgálat témát: szinte kulcsszavaként felsorolva: *stilus, nézőpont, irónia*; ezután a Szerb Antal-novellák címe következik, amelyek az elemzés alapjául szolgálnak. A szerző elméleti síkon megalapozva tiszta fogalmakkal dolgozik (igaz, a stíluskohézió magában rejtje a bizonytalanságot, de e konferencia és kötet éppen ennek egyértelműsíthetőségét szándékozik körüljárni). Konkrét szöveg a vizsgálat alapja, de szinte vele párhuzamosan születik és él az elméleti háttér, így annak az összefüggésnek a feltárása, amely a stílus, a nézőpont és az irónia között tételezhető a narratív diskurzusokban. Bár az eredményt illetően általánosságban lehetőségként levont következtetésnek tűnhetnek a befejező sorok, de bizvást elfogadhatjuk állításként: „a perspektivizációban rejlő lehetőségeket rejtett metapragmatikai reflexióként kiaknázó irónia – a különböző nyelvi reprezentációk megformáltságát előtérbe helyezve – milyen módon jelenhet meg a narratív diskurzusok egészét átfogó, koherenciateremtő stílusteremtő stílusteremtőként” (250), ez a hipotetikus konklúziója is a vizsgálatoknak.

A dolgozatok bemutatásának a végére érve igazoltnak tarthatjuk a „sokarcúság” tényét, de nem vitatható az érték, amely a kötetben fellelhető írásokban rejlik. Általában a kohézió, sőt a stíluskohézió fogalmának alakításához/kialakításához hozzájárulnak akár úgy, hogy egy-egy kohéziót biztosító stíluseszközt elemeznek egy adott műhelyben, akár olyan elméleti megállapításokat érintenek, amelyek más nézőpontból lehetséges szemlélet felé mutatnak.

Nem született meg a stíluskohézió mint fogalomnak a pontos definíciója (kétkelkedhetünk is benne, hogy valaha is megszületik-e), de a kohéziót biztosító eszköztár bővült akár nyelvi tényekkel, akár aspektussal, így az adott szöveg, összehasonlítva, egyedként vagy az életmű felől nézve gazdagította szemléletünket. Felsorolásszerűen: a stíluskohézió szintjei; nyelvi és szemléletbeli összetevői; az egyes műfajokban domináló kohéziós lehetőség; a posztmodernben a stílusmodulok rendezettsége/rendezetlensége – azaz mindezek megjelenése a tanulmánykötet hozadéka.

Mint azt írásom elején jeleztem, az Előszó szerzője, a kötet szerkesztője a további kutatást prognosztizálva kérdések sorát teszi fel a témával kapcsolatos kutatások lehetőségeként. Megválaszolandó kérdések sorak, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintik a stílus kutatásának ezt a szegmensét. Kiegészítésként a következő szempontok is vizsgálati tárggyul kínálkoznak:

- a stíluskeret mint zárt és elasztikus lehetőség a posztmodern szövegekben,
- a szöveg hangsítása mint stíluskohéziót evokáló eszköz,
- az olvasónak a stíluskohéziót érzékelő receptora feltételezett összetevői: tudatosság és spontaneitás.

Összegezve: e kötet tanulmányai bizonyítják, hogy a stíluselemzésben, a stilisztikában magas fokon jártas szerzők szólaltak meg. A nem magyar nyelvű szépirodalmi korpuszok a fordítás miatt kérdésessé tesznek megállapításokat, látásmódot attól függően, hogy mi a vizsgálat témája. E kötet kohézióját nem csak a stíluskohéziót biztosító eszköztár elemző bemutatása adja, hanem a modern és a posztmodern szövegek karakterének több szempontú rajza. A feltett kérdések további kutatáshoz adnak perspektívát, és a munka folytatására ösztönzik a stilisztikával elkötelezett kutatókat.

Rozgonyiné Molnár Emma

ny. főiskolai tanár
SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék

Jakabb Oszkár: Madárnévkalauz. A Kárpát-medence madarainak névkalauza. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2011. 209 lap

Meghatározott fogalmi körbe tartozó szavakról több könyv és tanulmány is megjelent, ezek egy-egy adott szókészleti terület anyagát dolgozzák fel. A magyar madárnevek szemantikai vizsgálatát, szótörténetét, szóföldrajzát és etimológiáját mutatják be Kiss Jenő művei (*Magyar madárnevek*. Budapest, 1984; *A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei*. Budapest, 1985). Előbbi az európai madarak magyar neveit illetően biztos forrás, rendkívül alapos kutatásokra támaszkodó, kimerítő vizsgálat.

A budapesti Tinta Könyvkiadó nyelvészeti szakkönyv- és szótárkiadó. A „Magyar nyelv kézikönyvei”, a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához”, valamint az „Ékesszólás Kiskönyvtára” sorozatának eddig megjelent kötetei egy nyelvi „székesegyház” építkezésének a pillérei. Hogy időtálló művek készülnek ebben a műhelyben, az a magyar madárnévismeret tekintetében is nyilvánvalóvá vált. A *Madárnévkalauz* sikerének titka a madarak szépsége, haszna, éneke, a madárvilág és az emberiség koevolúciója, a szófejtés varázsa. Erre érzett rá a kiadó, ez izgatja már évtizedek óta a kérdés iránt elkötelezett szerzőt.

Jakabb Oszkár évtizedes munkáját dicséző *Madárnévkalauza* a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” sorozat 132. tagja. A szerző a Kárpát-medence madárfaunájának névkincsét mutatja be. Kutatómunkájának eredményeit összefoglaló könyve 72 családot, több mint 400 fajt vizsgál, egy-egy névnek a jelentésén túl eredetét, etimológiáját is ismerteti, és összefoglalja az adott madárról a legfontosabb tudnivalókat. A népi és tudományos madárnevek felsorolásával, a latin szaknyelvi terminusok szemrevételezésével segít a madarak megismerésében is. A szerző és a téma érdemeinek szemléltetésére itt nem érdemes kiragadott példát idéznünk, a kalauz ornitológiai értékei, haszna mellett a szótár nyelvészeti eredményei is becsesek.

A kötet elején olvasható morfológiai rész után a *Bevezetés a nevezéktanba* című fejezet a binominális nomenklatúra, a taxonómikus rangsor, a névírás (nyelvtan, transliteráció) problémakörébe vezet be. Ezt követi a *Madárnevek elemzése*. A II. rész a Kárpát-medence madarainak a névkalauza. A névtani törzanyagot Jakabb alfabetikus sorrendbe szedve a könyv végi mutatóban közli, a szövegben a címszók élén nem a magyar madárnevek, hanem a madárfaj latin neve áll vastagon szedve. Ezt követi a hatályos magyar, majd angol szakirodalmi elnevezés. A szerző először is választ ad a latin szaknyelvi nevek és gyakran az angol nevek eredetére. A magyar nevek elemzésénél kiderül, hogy igen gyakori a hangutánzó eredetű név, a névadásban gyakran megemlékeznek a faj első megfigyelőjéről vagy az első leírt példány származási helyéről. Sor kerül a legelterjedtebb magyar népnyelvi nevek bemutatására is.

A szájhagyományban több hangalakban, illetve gyakran több jelentésben is használatos madárnév leírva is több formában rögzülhetett egy szűk körben (a kézírás olvasóinak a körében). A ki nyomtatott madárnevek sorsa még izgalmasabb: a könyvnyomtatás korától vált tömegessé a madárnevek ősidők óta tartó vándorlása a kultúrák és a nyelvek között. Van, amit nem kapunk meg, talán nem is várhatunk el a *Madárnévkalauztól*. Szókészleti vizsgálódásoknál ugyanis az adatközlő részbe szótörténet tartozik, amely elénk tárja a szó (ebben az esetben a madárnév) első felbukkanását a magyar írásbeliségben, rávilágít a további időrendi előfordulására és korabeli jelentésére a nyelvemlékekben, szójegyzékekben, szótártörödékekben, glosszákban, nomenklaturákban. A 17. század végétől szaporodó állattani szakmunkák, szótárak, ismeretterjesztő kiadványok, természettudományos folyóiratok anyagából szintén hasznos adatolni. A 19. századtól megjelent ornitológiai művek a legtöbb esetben hű képet festenek az elnevezés koráról, múltjáról, az alakváltozatokról és a jelentésváltozások láncáról is.

A szerző nem nyelvész, így nem ír szóföldrajzot sem. Noha a szócikkek nyelvi részét népnyelvi, nyelvjárási adatok zárják le, és a madárneveket, különösen a népi elnevezéseket illetően fontos tudni, hogy hol bukkannak föl, honnan származnak, nem dolgozza föl az egyes nevek előfordulását a nyelvjárásokban, tájnyelvekben. A tájszavak forrásán kívül a gyűjtés helyét is érdemes közölni, amely lehet országrész (pl. Erdély, Dunántúl), kisebb-nagyobb tájegység (pl. Hegyalja), város vagy falu, de földrajzi egység is (pl. Balaton). Kár, hogy a címszóra vonatkozó jelentésbeli tudnivalókon és a magyarázó részben a névadási szemlélet háttérével foglalkozó ismeretanyagon kívül nem szerepelnek az egyes nevek párhuzamai, idegen nyelvi megfelelői (esetenként az angolt leszámítva).

Amiben azonban nagyon értékes Jakabb Oszkár műve, az az, hogy vizsgálja a magyar és latin elnevezések alaki felépítését, létrejöttük mikéntjét, és a névadás indítékát megvilágító etimológiai magyarázatokat ad. Mégpedig hiteles magyarázatokat, hiszen rendkívül kiterjedt ornitológiai jártassága, alapos madárismerete és hatalmas magyar madártani szakkönyvgyűjteménye révén a név alapját megvilágító megjegyzései megbízhatóak. A jellemző tulajdonságok ugyanis sokszor nagyban befolyásolták az illető madár elnevezését, gyakran szolgáltak névadási indítékkul. És éppen itt tévedhet a leggyakrabban a könyvtárakban kutató etimológus; a nyelvész kielégítő állattani tájékozottság nélkül néha csak találgathat. Esetleg nézete szerint nyelvi szempontból kifogástalan magyarázatot ad, amely azonban a zoológusok körében – joggal – elutasításra talál. Nyilvánvalóan a madárfajokhoz jól értő, fölépítésüket, alakjukat, színüket, élőhelyüket, hangjukat, egyéb jellemzőiket kiválóan ismerő felkészült zoológusok, ornitológusok szómagyarázatai a hihetőbbek. Mivel madárneveink igen jelentős hányada a magyar nyelv külön életében, belső nyelvi fejlődéssel keletkezett elnevezés, a névadási szemlélet hátterét kellett kideríteni. Gyakran a jelölt állat kimerítő zoológiai leírásán kívül a vele kapcsolatos néprajzi, gazdasági, környezetvédelmi kutatások eredményei segíthetnek. A madár morfológiai ismertetését, az élőhelyére vonatkozó adatokat, táplálkozásbeli felhasználását vagy szerepét a vadászatban, a hiedelemvilágban és a népszokásokban feltáró szakirodalom nyújthat fogódzót a névadási motívum keresésében.

A nevek eredetvizsgálatát illetően az olvasónak hiányérzete támadhat néhány olyan közismert madárnévénél, ahol a szerző adós marad a nevek magyarázatával. Általában elmondható, hogy ezek főként generikus nevek, míg a szaknyelvi faji jelző eredetére szinte mindig megtaláljuk a választ. Például a *vöcsök* név etimológiája nem szerepel a könyvben (származékszó a finnugor *vöcs-* alapszóból), ugyanakkor a *bübos vöcsök*, *királyvöcsök*, *fekete-* és *vörösnakú vöcsök*, *füles vöcsök* faji nevének indítékát olvashatjuk. Hiába keressük *holló* szavunk eredetét (ösi hangutánzó madárnév az uráli korból). A *gém* nevének elkelt volna az 'ismeretlen eredetű' felvilágosítás, ugyanakkor a *szürke gém*, *fogségm*, *darugém*, *vörös*, *fejér gém*, *üstököségm* stb. összetett nevek előtagjai jól kirajzolódnak. A névadás alapja kiderül a *szirti sas*, *havasi sas*, *parlagi sas*, *királysas*, *pusztai sas*, *gatyás sas* stb. terminusok esetében, ám magával a *sas* névvel nem foglalkozik a szerző (bizonytalan eredetű, talán finnugor örökség). A finnek nemzeti madarának magyar *hattyú* neve sincs származtatva (finnugor eredetű), de már az *énekes hattyú*, *bütykös hattyú*, *fekete hattyú* terminusok faji jelzőjéről olvashatunk. És egy nemi név, amely helytelenül szerepel: a *fogoly* madárnév nem a német *Vogel* 'madár' átvétele, ez az 1899-ből származó feltevés nem tartható (származékszó, *fog-* töve, alapszava uráli eredetű).

A *Függelék*ben magyar vonatkozások kaptak helyet, az *Egyéb érdekességek* című fejezet nemcsak ornitológusok és madárbarátok számára vonzó olvasmány. Nagyon valószínű, hogy a nyelvészeti vonatkozású tudnivalókon kívül szívesen vette volna más madaraknál is az érdeklődő olvasó, ha a szerző áttekintette volna egészen röviden egy-egy madár szerepét a hitvilágban, a táplálkozásban, sőt néprajzi vonatkozásait is. A munkát az igen hasznos, jó visszakeresést biztosító latin, magyar, angol névmutató és egy betűrendes családnévmutató zárja le.

Végezetül megemlítenéd még, hogy a könyvben a magyar madárnevek írásmódja dicséretesen hibátlan, ám a görög szavaknál talán jobb lett volna a vonatkozó helyesírási irányelvnek megfelelően és az akadémiai helyesírással összhangban (illetve az OH ajánlásai alapján) az úgynevezett „népszerű” (magyaros) átírást használni, szemben az inkább nemzetközi „tudományos” átírással.

Összegzésül az állapítható meg, hogy jól szerkesztett, világosan felépített kötet a *Madárnevkalauz*, a nem szakember olvasónak is könnyű benne eligazodni. Magas színvonalú, terjedelmes mű, és külalakjában is izléses, igényes kiadvány. Haszonnal forgatható a kérdéskör iránt általában érdeklődők, a nyelvész kutatók és ornitológusok számára egyaránt. Remélhetőleg minél több olvasóhoz eljut, és akkor bizonyos, hogy nemcsak sokakat megismertet, hanem sokakat meg is nyer majd a madárvilág szeretetének és a nevek kutatásának.

RÁCZ JÁNOS

Beszámoló az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának 2010. évi munkájáról

A Magyar Nyelvi Bizottságnak 11 osztályképviselője és 25 nyelvész tagja van. A nyelvész tagok közül hárman akadémikusok, kilencen a nyelvtudomány, illetve az MTA doktorai, tizenhárman kandidátusok, vagy PhD-vel rendelkeznek. A nyelvész tagok a helyesíráson kívül a nyelvtudománynak különböző területeit is (nyelvművelés, nyelvi tervezés, lexikográfia, grammatika, fonetika, dialektológia, névtan, alkalmazott nyelvészet) képviselik.

A Magyar Nyelvi Bizottságban az MTA valamennyi osztálya is képviselteti magát, akadémiai vagy professzori szinten. Az üléseken állandó, esetenként alkalmi meghívottak is jelen vannak: egyetemi és főiskolai oktatók, tudományos munkatársak, egy-egy terület szakemberei vagy egyes intézmények vezetői, illetve képviselői.

1. A Magyar Nyelvi Bizottság 2010-ben a szokásos működési rendben folytatta szakmai munkáját. A tárgyévben a bizottság hét ülést tartott. Ebből hat alkalommal a tagok által felhatalmazott szűkebb munkabizottság ülésezett (a bizottság 2009. június 16-i ülésen jóváhagyta a készülő helyesírási szabályzat 12. kiadásának szabályzati részét, és felhatalmazott egy szűkebb bizottságot, hogy vizsgálja át tüzetesen az elkészült szöveget): 2010. január 26-án, 2010. február 16-án, 2010. március 23-án, 2010. április 20-án, 2010. június 8-án és 2010. november 2-án. 2010. november 30-án pedig a teljes bizottság tartott ülést. Az ülések fő témája – folytatólagosan – *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadásának (AkH. 11.) felülvizsgálata, illetőleg a helyesírási szabályzat következő, 12. kiadásának az előkészítése volt. Alkalmoszerűen aktuális nyelvhasználati és helyesírási kérdésekkel is foglalkozott a bizottság; tagjai pedig számos tudományos, helyesírási, nyelvhelyességi, retorikai, oktatási, kulturális rendezvényen vettek részt.

2. A Magyar Nyelvi Bizottság legfontosabb tudományos témáját 2010-ben az akadémiai helyesírási szabályzat újabb, 12. kiadásával kapcsolatos munkálatok előkészítésének befejező szakaszai jelentették. A bizottság hétéves munkával végezte el *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadásának (AkH. 11.) rendszeres és módszeres áttekintését, felülvizsgálatát, javítását; ennek eredményeképpen 2010 végére elkészült a 12. kiadás szövege.

A Magyar Nyelvi Bizottság a helyesírási szabályzat gondozásával fontos akadémiai hagyományt, szakmai örökséget éltet tovább. Az Akadémiának megalakulásától kezdve célja volt az anyanyelv ápolása és olyan magas szintre emelése, hogy azon a tudományokat magyar nyelven lehessen művelni. Ehhez természetesen hozzátartozott a helyesírás egységének a megteremtése is. A Magyar Tudós Társaság 1832-ben tette közzé első helyesírási szabályzatát *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* címmel. Az MTA azóta is folyamatosan gondját viseli a magyar helyesírásnak, és a munkálatok szervezésére létrehozott egy különbizottságot, a Helyesírási Bizottságot, később ennek a munkáját a Magyar Nyelvi Bizottság vette át. A Helyesírási Bizottság készítette el évtizedes munkával az AkH. 10. kiadását 1954-ben, amely megteremtette a magyar helyesírás egységét. Ezt 30 év után követte az AkH. 11. kiadása 1984-ben.

A mindenkori szabályzat módosítására, a nyelv változásaihoz való hozzáigazítására időről időre szükség van. Természetesen nem minden áron, de amikor és ahol valóban célszerű, sőt szükséges, akkor és ott igen. Fontos ugyanis, hogy egy nemzetnek, egy nyelv- és népközösségnek legyen szilárd alapokon nyugvó, a hagyományt, de a nyelvben végbemenő, illetve az utóbbi két-három évtizedben végbement változásokat, valamint a jelen írásgyakorlatot egyaránt figyelembe vevő szabályzata.

A Magyar Nyelvi Bizottság úgy látta, hogy az utóbbi évtizedben már nem elég csupán a szóanyagot módosítani, bizonyos szavakat elhagyva, másokat bevéve, ismét másokat – de ezek közül

minél kevesebbet – eddigi írásának megváltoztatásával átalakítani. Időszerűvé vált a szabályzati pontok bizonyos fokú átalakítása és a szabályzat néhány új ponttal való bővítése, gazdagítása is.

Ezért a Magyar Nyelvi Bizottság 2003 novemberében határozatot fogadott el arról, hogy megkezdi *A magyar helyesírás szabályai* című akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának az előkészítő munkálatait. A Magyar Nyelvi Bizottság azzal kezdte a munkáját, hogy megvitattott két tanulmányt a helyesírás mai állapotával és jövőjével kapcsolatban, majd minden helyesírási fejezetre vonatkozóan két-két tanulmányt (összesen 12 tanulmányt). Ez a munka körülbelül két évig tartott. A továbbiakban a (hangfelvétellel rögzített) viták alapján elkészült minden szabályzatfejezetnek az átírt változata, oly módon, hogy a szövegben minden esetben látható volt a kihagyott szövegrész is (szürkével jelölve) és az új betoldások is (sárgával jelölve). A munkaanyagokat, az előterjesztéseket a bizottsági tagok az ülések előtt mindig időben megkapták, és azokat az üléseken megbeszélték. A javított fejezetek vitája újabb két és fél évet vett igénybe. Mikor a viták a bizottságban nagyjából befejeződtek, következett a szélesebb körű tudományos vita. A bizottság (korábbi szándékának megfelelően és az MTA I. Osztályának ez irányú javaslatával is egyetértve) kívánatosnak tartotta a minél szélesebb körű szakmai konszenzus megteremtését az esetleges változtatásokkal, módosításokkal kapcsolatban. Ennek érdekében 2008 tavaszán az addig összeállt munkaanyagot (abban megjelölve a módosításokat, változtatási javaslatokat) véleménykérési céllal eljuttatta különféle szakmai fórumokhoz: az MTA Nyelvtudományi Intézetébe, a gyakorlóiskolákba, több egyéb gimnáziumba, a magyar egyetemi és főiskolai nyelvészeti tanszékekre, a magyar nyelvészettel foglalkozó több európai tanszékre, ezen kívül néhány munkabizottsághoz is.

A javaslatok, vélemények beérkezése és feldolgozása után 2008. június 4-én a bizottság nyilvános ülést tartott az ELTE BTK Tanácstermében. Az ülés célja és témaköre címe szerint is az AKH. 11. kiadásának javított és bővített szövegével kapcsolatban beérkezett vélemények ismertetése volt. A vitaanyagra a nyilvános ülés előtt és után összesen mintegy 500, konkrét nyelvi jelenségekkel foglalkozó hozzászólás érkezett. A bizottság ezeket a javaslatokat köszönettel fogadta, egyenként mérlegelte, és számos esetben beépítette a szabályzattervezetbe. Ez a munka újabb egy évet vett igénybe. A bizottság köszönettel fogadta természetesen a szabályzat elvi kérdéseivel, háttérével, grammatikai szemléletével kapcsolatos észrevételeket is, ezeket azonban nem minden esetben állt módjában érdemben figyelembe venni. Már csak azért sem, mert az Akadémia I. Osztálya sem látja az időt (sem társadalmi, sem gazdasági szempontból) alkalmasnak nagyobb arányú, alapjaiban történő változtatásokra. Az ilyen átalakítás ugyanis inkább káros teremtene, mintsem hogy a helyesírás egységét szolgálja. (A nagyobb változtatásoknak komoly anyagi vonzatai is lennének; például a könyvkiadókra nézve a tankönyvek és a segédkönyvek újranymtatásával kapcsolatban.)

A bizottság a szabályzat új változatának szövegét a 2009. június 16-i ülésén elfogadta, azzal a fenntartással, hogy a bizottság 12 tagjából alakuljon egy szűkebb bizottság, amelynek az a feladata, hogy újra átfésülje a szabályzat szövegét, és a szükséges javításokat elvégezze. Ez a szűkebb bizottság összesen 7 alkalommal ült össze, és 2010 novemberében befejezte a közben beérkezett (részben kívülről, részben a szűkebb bizottság által felvetett) mintegy 500 észrevétel és javaslat megvitatását, valamint a szabályzat szövegének tüzetes átnézését. A Magyar Nyelvi Bizottság teljes ülése 2010. november 30-án a javított változatot megvitatta és jóváhagyta.

A tervek szerint a magyar helyesírás szabályainak 12. kiadásában alapvető, lényegi változtatás nem lesz, de különféle kisebb változtatások várhatók. Mégpedig a következők: 1. a nyilvánvaló hibák kijavítása, 2. a fogalmazás pontosítása, 3. egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése, 4. a *sok, kevés* megjelölés helyett listák megadása, 5. egyes szabálypontok bővítése, kiegészítése, 6. néhány, nem a helyesírás körébe tartozó szabálypont vagy szabálypontrész kihagyása, 7. bizonyos szabályok enyhítése, 8. új szabálypontok vagy szabálypontrészek beiktatása, 9. három esetben szabálypontrész megváltoztatása.

A szabályzati rész lezárása után következik még a szótári rész megtervezése és vitája, valamint ezzel kapcsolatban dönteni kell egyes szavak helyesírásának esetleges megváltoztatásáról.

3. A Magyar Nyelvi Bizottság osztályközi jellege révén kapcsolatban van az MTA egyes osztályaival. Az osztályok képviselői rendszeresen részt vettek a bizottság ülésein, és kifejtették véleményüket a helyesírási szabályzattal kapcsolatos munkálatok során. A különböző tudományterületekkel a kapcsolattartás intenzitása változó, a szükséglethez igazodik. A bizottságnak különösen szoros kapcsolata van a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium keretében működő Földrajzinév-bizottsággal.

4. A bizottság által kidolgozott helyzetképek, tematikus tanulmányok elsősorban a szoros bizottsági munkában, továbbá egyedi munkákban, a tárgyévben tartott helyesírási tárgyú előadásokban hasznosultak.

Többen a bizottság tagjai közül, így Antalné Szabó Ágnes, Balázs Géza, Keszler Borbála, Laczkó Krisztina, Zimányi Árpád rendszeres szervezői és előadói az országos középiskolai és felsőoktatási helyesírási versenyeknek és a hozzájuk kapcsolódó tanári továbbképző programoknak.

Kiemelten érintkezik a bizottság témakörével a Nagy J. Béla felsőoktatási és az Implom József középiskolai Kárpát-medencei helyesírási verseny. Az előbbinek Eger, az utóbbinak Gyula városa ad otthont évről évre. A bizottság tagjai közül Egerben 2010. április 17-én Keszler Borbála, Laczkó Krisztina, Tóth Etelka és Zimányi Árpád vett részt a felsőoktatási helyesírási verseny programjában; Tóth Etelka szervezőként, Zimányi Árpád szervezőként és a zsűri tagjaként is. Keszler Borbála, aki a zsűri elnöke volt, előadást is tartott *A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadásáról*. Keszler Borbála május 29-én a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén is zsűrielnök volt, és itt is tartott tájékoztatót a megjelent pedagógusoknak a helyesírási szabályzat készülő 12. kiadásáról. Heltainé Nagy Erzsébet, a bizottság titkára pedig az Implom József (középiskolai) helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén, Gyulán, 2010. február 26-án *Merre tart a magyar helyesírás?* címen adott elő a diákokat felkészítő tanároknak. Mártonfi Attila, a bizottság tagja ugyancsak tartott helyesírási tárgyú előadást a TIT – Kossuth Klubban a Magyar tanárok Egyesülete számára, 2010. március 18-án. Gósy Mária, a bizottság tagja 2010. április 9–10-én a bírálóbizottság elnöke volt a szép magyar beszéd verseny 38. országos döntőjén (Kazinczy-verseny) az Eszterházy Károly Főiskolán. A bizottság tagjai közül 2010. november 5–6-án a Kossuth-szónokversenyen pedig szervezőként A. Jászó Anna, a zsűri elnökeként Balázs Géza és a zsűri tiszteletbeli elnökeként Grétsy László vettek részt.

5. A bizottság tagjai nyelvészeti folyóiratok, periodikák szerkesztői: Magyar Nyelvőr: Keszler Borbála szerkesztő; A. Jászó Anna, Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, Kemény Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor a szerkesztőbizottság tagjai. Magyar Nyelv: Kiss Jenő, Nyomárkay István, Sebestyén Árpád, Siptár Péter, Szathmári István a szerkesztőbizottság tagjai. Magyar tanítás: A. Jászó Anna szerkesztő. Beszédkutatás: Gósy Mária főszerkesztő, Siptár Péter szerkesztőbizottsági tag. Acta Linguistica Hungarica: Siptár Péter társszerkesztő. MTA I. osztály honlapja: Siptár Péter szerkesztőbizottsági tag. Nyelvtudományi Közlemények: Mártonfi Attila technikai szerkesztő, a szerkesztőbizottság tagja. Alkalmazott Nyelvtudomány, Modern Nyelvoktatás: Gósy Mária a szerkesztőbizottság elnöke. Govor, The Phonetician, Journal of the International Phonetic Association: Gósy Mária a szerkesztőbizottság tagja. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények: Zimányi Árpád a szerkesztőbizottság tagja. Édes Anyanyelvünk: Grétsy László felelős szerkesztő, Balázs Géza, Kemény Gábor a szerkesztőbizottság tagja. Magyar Orvosi Nyelv: Laczkó Krisztina szerkesztő, Grétsy László, Keszler Borbála, Kiss Jenő, Prószék Gábor a szerkesztőbizottság tagja. Névtani Értesítő: Gerstner Károly, Laczkó Krisztina szerkesztőbizottsági tagok. Dialectologia et Geolinguistica: Kiss Jenő a szerkesztőbizottság tagja. Magyar Terminológia, Fordítástudomány, Lexikográfiai Füzetek: Prószék Gábor szerkesztőbizottsági tag. Across Languages and Cultures: Prószék Gábor tanácsadó testületi tag. Tóth Etelka bizottsági tag a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet folyóiratainak szerkesztésében vesz részt: a Szakoktatás rovatvezetője; a Szakképzési Szemle és a Felnőttképzés szerkesztésében nyelvi tanácsadóként működik közre.

6. A bizottság tagjai révén szoros kapcsolatban van a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. Kiss Jenő a társaság elnöke, Nyomárkay István és Szathmári István a társaság alelnökei, többen vezető funkciót töltenek be: Gerstner Károly, Gósy Mária, Keszler Borbála; a választmány további tagjai: Balázs Géza, Bencédy József, Grétsy László, Sebestyén Árpád, Siptár Péter, Tolcsvai Nagy Gábor, Zimányi Árpád. Mások pedig tagként vesznek részt benne. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyar tanári Tagozata kiadványának, az Anyanyelv-pedagógia című elektronikus folyóiratnak a tagozat vezetője, Antalné Szabó Ágnes a főszerkesztője, Laczkó Krisztina a szerkesztője, Tóth Etelka pedig rovatvezetője.

A Magyar Nyelvi Bizottság a gazdája a Magyar Nyelvőr című folyóiratnak, amelynek szerkesztője és a szerkesztőbizottság tagjai valamennyien a bizottság tagjai. Felelős szerkesztő: Keszler Borbála; a szerkesztőbizottság tagjai: Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé Nagy Erzsébet, A. Jászó Anna, Kemény Gábor, Tolcsvai Nagy Gábor. A folyóirat internetes megjelenítését 2010 végétől Laczkó Krisztina bizottsági tag készíti elő és gondozza. A Magyar Nyelvőr törekszik a legszelebb

értelemben vett nyelvtudomány hazai és nemzetközi eredményeinek a megjelentetésére, a pedagógusok tájékoztatására és nyelvművelői feladatok ellátására.

A Magyar Nyelvi Bizottság hagyományosan támogató viszonyban van az Anyanyelvápolók Szövetségével, annak ifjúsági szervezeteivel. A bizottság tagjai közül Balázs Géza, Grétsy László a szövetség elnökségének, A. Jászó Anna, Bencédy József, Heltainé Nagy Erzsébet a szövetség választmányának a tagja. A szövetség folyóiratát, az Édes Anyanyelvünket a Magyar Nyelvi Bizottság támogatja. A bizottság tagjai közül az évente ötször megjelenő ismeretterjesztő folyóirat szerkesztőbizottságának tagjai: Balázs Géza, Grétsy László és Kemény Gábor.

A bizottság tagjai jelentős további nyelvi ismeretterjesztő munkát végeznek. Balázs Géza és Grétsy László szerkesztői, illetőleg rendszeres szereplői rádiós és televíziós anyanyelvi műsoroknak. Alkalmanként más bizottsági tagok is vállalnak közszerepléseket, előadásokat. Balázs Géza az elnöke, Gósy Mária és Zimányi Árpád tagja a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságának. A magyar nyelv hete rendezvénysorozat mellett (2010. április 23–30.) jelentős esemény volt *A magyar nyelv múltja, jelene és jövője* című állandó kiállítás ünnepélyes megnyitója a Magyar Nyelv Múzeumában, Széphalmon, 2010. szeptember 29-én. A kiállítás forgatókönyvét Balázs Géza, a bizottság tagja írta.

7. A bizottság tagjai folyamatosan részt vesznek a tudományos utánpótlás nevelésében: a felsőfokú képzésben, a PhD-képzésben és az akadémiai fiatal kutatók támogatásában. A bizottsági tagok közül többen egyetemi és főiskolai professzorok: Adamikné Jászó Anna, Balázs Géza, Bańcerowski Janusz, Gósy Mária, Kemény Gábor, Kiss Jenő, Prószéky Gábor, Siptár Péter, Tolcsvai Nagy Gábor, Zimányi Árpád; professor emeritusok: Keszler Borbála, Nyomárkay István és Szathmári István; docensek: Antalné Szabó Ágnes, Gerstner Károly, Heltainé Nagy Erzsébet, Laczkó Krisztina, Minya Károly, Posgay Ildikó, Tóth Etelka; nyug. egyetemi tanár: Sebestyén Árpád; nyug. főiskolai tanárok: Bencédy József, Grétsy László.

A bizottsági tagok közül többen különböző egyetemeken doktori iskolák és habilitációs bizottságok tagjai; PhD-témavezetők, TDK-dolgozatok irányítói, szakirányú szakdolgozatok vezetői; rendszeresen látnak el opponensi, bizottsági tagsági feladatokat; kutatócsoportokat, konferenciákat szerveznek PhD-hallgatók és fiatal kutatók részvételével.

8. A bizottsági tagok nemzetközi konferenciákon tartottak előadásokat 2010-ben is, nemzetközi tudományos szervezetek és intézmények munkájában vesznek részt folyamatosan. A bizottság kiemelten fontosnak tartja a határon túli magyar tudományossággal való kapcsolatot. A szabályzat szótári részéhez és a helyesírási szótárhoz tervezett határon túli szóanyag összeállításában együttműködött a bizottság az MTA keretében működő, a Kárpát-medence magyar nyelviségével kapcsolatos kutatásokat tömörítő Termini Kutatóhálózattal. Az együttműködést a bizottság oldaláról Heltainé Nagy Erzsébet, a bizottság titkára, a kutatóhálózat részéről pedig Pintér Tibor, a Termini munkatársa fogta össze. A bizottság döntése alapján a szóanyag beépítésére a szabályzat szótári részében és a helyesírási szótár új kiadásában kerül sor.

9. A Magyar Nyelvi Bizottság tevékenysége 2010-ben eredményes és hatékony volt. Összegezve: Keszler Borbálának, a bizottság elnökének vezetésével a bizottság a tagok aktív részvételével 2010-ben jelentős szakmai munkát végzett: eljutott *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadása alapján a 12. kiadás szabályzati részének befejezéséhez.

A bizottság jegyzőkönyvei alapján összeállította:

Heltainé Nagy Erzsébet
a Magyar Nyelvi Bizottság titkára
tudományos főmunkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet